А.С. МАКАРЕНКО

ПРАПОРИ НА БАШТАХ

А.С. МАКАРЕНКО

А. С. МАКАРЕНКО

ПРАПОРИ НА БАШТАХ

ПОВІСТЬ

Для середнього шкільного віку

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ»
1988

ББК 84Р7—44
М15

Повість видатного радянського письменника і педагога про трудову колонію ім. Першого травня, де колишні безпритульні одержували путівку в світле життя.

Повесть выдающегося советского писателя и педагога о трудовой колонии им. Первого мая, где бывшие беспризорники получали путевку в светлое будущее.

Переклад з російської ОЛЕКСАНДРА БАНДУРИ

Друкується за виданням: А. С. МАКАРЕНКО. Прапори на баштах: К.: Веселка, 1981.

М $\frac{4803010200-104}{М228(04)-88}$ БЗ.7.9а.88

ISBN 5-7720-0248-1

1. ЛЮДИНУ ЗРАЗУ ВИДНО

Почалась ця історія наприкінці першої п'ятирічки. Від зими залишилися скалки льоду, прикриті від сонця різним мотлохом: солом'яною потерухою, грязюкою і гноєм. Стертий булижник привокзальної площі гріється на сонці, а між булижником просихає земля, і за колесами уже піднімаються хвилі свіжої куряви. Посеред площі — занедбаний палісадник. Улітку в палісаднику розпускається на кущах листя, і це нагадує природу, тепер же тут просто брудно, голі гілки тремтять, наче на землі не весна, а осінь.

Від площі до містечка веде бруківка. Містечко — маленьке, випадково потрапило в географію. Багато людей про нього і зовсім не знало б, коли б їм не доводилося робити пересадку на вузловій станції, що носила ім'я міста.

На площі стоїть кілька ларків, споруджених ще на початку непу. Осторонь — пошта, на її дверях жовта, яскрава вивіска. Біля пошти нудьгують дві провінціальні шкапи, запряжені в перекошені екіпажі-лінійки. Рух на площі невеликий — більше проходять залізничники з ліхтарями, кільцями каната, фанерними чемоданчиками. Рядок майбутніх пасажирів-селян сидить на землі під стіною вокзалу, гріється на осонні.

Осторонь від них розташувався на самоті Ваня Гальченко, хлопчик років дванадцяти. Він сумує біля своєї підставки для чищення чобіт і жмуриться на сонце. Підставка в нього легенька, абияк збита з обрізків — видно, що Ваня зробив її власноручно. І припасу в нього небагато.

У Вані чисте бліде обличчя і костюм ще справний, але і в обличчі, і в костюмі уже зародилось те безладдя, яке потім відштовхуватиме добрих людей на вулиці й нестримно приваблюватиме на сцені або на сторінках книги. Цей процес байронізації Вані тільки-но почався — зараз Ваня належить ще до тих людей, яких не так давно називали просто «гарними хлопчиками».

З-за палісадника, швидко та енергійно описуючи кри-

ву, мальовничо засунувши руки в кишені піджака, хизуючись цигаркою, що диміла в кутику рота, вийшов тутешній хлопець і попрямував просто до Вані. Він підсмикнув новеньку холошу, поставив ногу на підставку і спитав, не розціплюючи зубів:

— Жовта є?

Ваня злякався, підвів очі, ухопився за щітки, але одразу зів'яв і розгублено-сумно відповів:

— Жовта? Немає жовтої.

Хлопець ображено зняв ногу з підставки, знову засунув руки в кишені, презирливо пожував цигарку:

— Немає? А чого ти тут сидиш?

Ваня розвів щітками:

— Та чорна є...

Хлопець гнівно штовхнув носком черевика підставку і протяг скрипучим голосом:

— Тільки голову морочите! Чорна є! Ти маєш право чистити?

Ваня нахилився до підставки і почав швидко складати своє майно, звівши очі на хлопця. Він хотів був щось сказати на виправдання, але в цю мить побачив за спиною хлопця нову особу. Це юнак років шістнадцяти, худий і довгий. У нього насмішкувато-єхидний великий рот і веселі очі. Костюм старенький, але все-таки костюм, тільки сорочки під піджаком нема, і через те піджак застебнутий на всі гудзики і комір піднятий. На голові картата світла кепка.

— Синьйоре, поступіться чергою, я згоден на чорну...

Хлопець не звернув уваги на появу нової особи і продовжував з надокучливою уважністю:

— Теж чистильник! А документ у тебе є?

Ваня опустив щітки і вже не може відірватися від гнівного погляду хлопця. Раніше Ваня десь чув, яке значення має документ у житті людини, але ніколи серйозно не готувався до такого неприємного запитання.

— Ну? — грубо запитав хлопець.

У цю сумну мить на Ваниній підставці знову з'явилася нога. На ній старезний ясно-брудного кольору черевик, що давно не пробував гуталіну. Внаслідок досить неввічливого штовхана хлопець похитнувся вбік, але штовхан супроводжувався дуже ввічливими словами:

— Синьйоре, поміркуйте, ніякий документ не може замінити жовтої мазі.

Хлопець не звернув уваги ні на штовхана, ні на ввічливе звертання. Він шпурнув цигарку на бруківку і, пориваючись ближче до Вані, вискалив зуби:

— Хай документ покаже!

Власник ясно-брудного черевика гнівно обернувся до нього і закричав на всю площу:

— Мілорде! Не дратуйте мене! Може, ви не знаєте, що я — Ігор Чорногорський.

Мабуть, хлопець справді не знав про це. Він швидко позадкував убік і вже здалеку з деяким острахом подивився на Ігоря Чорногорського. Той чарівно усміхнувся до нього.

— До побачення... До побачення, я вам кажу! Чому ви не відповідаєте?

Питання було поставлене руба. Тому хлопець охоче прошепотів «до побачення» і швидко пішов геть. Біля палісадника він затримався, щось пробурчав, але Ігор Чорногорський у цей час цікавився лише чищенням своїх черевиків. Його нога знову помістилась на підставці. Ваня весело примружив одне око, спитав:

— Чорною?

— Будь ласка. Не заперечую. Чорна навіть приємніша.

Ваня однією з щіток почав набирати мазь. Героїчна сутичка Ігоря Чорногорського з хлопцем подобається Вані, але він запитує:

— Тільки... Десять копійок. У вас є десять копійок?

Ігор Чорногорський розтягнув у посмішку свої ехидні губи:

— Товаришу, ви всім ставите таке дурне запитання?

— А є десять копійок?

Ігор Чорногорський відповів спокійно:

— Десяти копійок нема.

Ваня з тривогою припинив роботу:

— А... скільки в тебе є?

— Грошей у мене нема... Розумієш, нема!

— Без грошей не можна.

Рот у Ігоря розтягнувся до вух, і в очах відбилась допитлива цікавість:

— Чому не можна? Можна.

— Без грошей?

— Ну, звичайно, без грошей. Ти спробуй. Дуже добре вийде.

Ваня вереснув радісно, потім прикусив нижню губу. В його очах загорілось справжнє завзяте натхнення:

— Почистити без грошей?

— Так. Ти спробуй. Цікаво, як вийде без грошей.

— А що ж? Візьму й спробую...

— Я по очах бачу, яка ти людина.

— Зараз спробую. Добре вийде.

Ваня кидає на клієнта швидкий іронічний погляд. Потім він енергійно береться за роботу.

— Ти безпритульний? — спитав Ігор.

— Ні, я ще не був.

— То будеш. А до школи ходиш?

— Я ходив... А потім вони виїхали.

— Хто — батьки?

— Ні, не батьки, а... так. Вони поженились. Колись були батьки, а потім...

Вані не хочеться розказувати. Він ще не навчився з вигодою реалізовувати в житті власне нещастя. Він уважно заглядає на стоптані закаблуки Ігоревих черевиків.

— Коробку цю сам робив?

— А що? Погано?

— Чудова коробка. А де ти живеш?

— Ніде. В місто хочу їхати... Та грошей нема... Сорок копійок є.

Ваня Гальченко розповідає все це спокійно.

Роботу скінчено. Ваня звів очі і спитав з гордістю і гумором:

— Добре вийшло?

Ігор поплескав Ваню по русявій скуйовдженій голові:

— А ти пацан веселий. Спасибі. Людину, розумієш, одразу видно. Їдьмо разом до міста?

— Та грошей же нема... Сорок копійок.

— Дивак. Хіба я тобі кажу: купим що-небудь? Я кажу: їдьмо.

— А гроші?

— Але ж їздять не грішми, а поїздом. Так?

— Так,— кивнув Ваня, міркуючи.

— Отже, нам потрібні не гроші, а поїзд.

— А квиток?

— Квиток — це формальність. Ти посидь тут, я зараз прийду.

Ігор Чорногорський вийняв із кишені піджака якийсь папірець, уважно його розглянув, потім підставив папірець під сонячне проміння і сказав весело:

— Все правильно.

Він показав на будинок пошти:

— В тому маленькому симпатичному будинку є, здається, зайві гроші. Ти мене почекай.

Він перевірив гудзики піджака, поправив кепку і не поспішаючи попрямував до пошти. Ваня стежив за ним уважним, трохи здивованим поглядом.

2. ТРИ ПИРІЖКИ З М'ЯСОМ

У кущах станційного палісадника стоїть хитка лава. Навколо лави папірці, недокурки, насіння. Сюди прийшли звідкись той самий тутешній хлопець і Ванда Стадницька. Можливо, вони прийшли з міста, можливо, з поїзда, а найімовірніше, вони прийшли ось із-за тих самих убогих кущів палісадника. У Ванди калоші на босу ногу, стара картата спідничина і чорний жакет, що де-не-де полиняв і показує жовту вибійку. Ванда дуже гарненька дівчина, але помітно, що в її житті були вже важкі невдачі. Біляве її волосся, видно, давно вже не причісувалось і не милося, власне кажучи, його не можна вже назвати білявим.

Ванда важко опустилась на лаву і сказала сонним, похмурим голосом:

— Іди під три чорти! Набрид.

Хлопець ворухнув коліном, поправив комір, кашлянув:

— Діло ваше. Якщо набрид, можу піти.

Хлопець дістав із кишені гаманець, довго в ньому шукав, облизнув губи, поклав три монети на лаву біля Ванди і пішов.

Тримаючись рукою за спинку лави, схиливши голову на руку, Ванда чи то мрійним, чи то безнадійним поглядом дивилась на далекі білі хмари. Потім, зручніше поклавши щоку на сукняний рукав, вона, не кліпаючи, задивилась на плетиво голих кущів палісадника. В такій позі сиділа вона дуже довго, доки поруч з нею не сів Гришка Рижиков. Це похмурий, некрасивий хлопець. На щоці — болячка, що загоювалася. Кашкета нема, але руде волосся причесане. Нові сукняні штани і зношена, напівзотліла сорочка. Витягнувши ноги в тапочках і ніби милуючись ними, він спитав:

— Нема пошамать?

Не змінюючи пози, Ванда сказала повільно:

— Відчепись.

Рижиков нічого не відповів, але, видно, і не образився. Вони сиділи й мовчали ще кілька хвилин, доти, поки у Рижикова втомилися ноги. Він різко повернувся на лавці. Двогривеник і два п'ятаки впали на землю. Не поспішаючи Рижиков підняв їх і розклав на долоні.

— Твої?

Кілька разів підкинув гроші на руці. Сказав задумливо:

— Три пиріжки з м'ясом.

Продовжуючи підкидати монети на долоні, поплентався до вокзалу.

3. ДОБРА БАБУСЯ

Ігор Чорногорський зайшов у приміщення пошти і оглянувся. Кімната була маленька, перегороджена дерев'яними гратами. У гратах двоє вікон. Біля одного — довга черга, біля другого, де напис: «Рекомендована кореспонденція. Прийом і видача грошових переказів», чекають лише троє відвідувачів.

Ігор став позаду згорбленої, дебелої бабусі і придивився до «панночки» за вікном. Але це зовсім і не панночка,— суха, бліда жінка, і років їй не менше сорока. Ігор обмацав у кишені свій папірець і подумав, що панночка, на жаль, мало симпатична. Міркування про папірець і «панночку» так його захопили, що він не помітив, як його попередниця в черзі блискавично закінчила свою справу і зникла.

— Вам чого?

Несимпатична жінка за вікном суворо дивилася на Ігоря.

— Тут має бути переказ... до запитання... Ігорю Чернявіну...

Вона забігала сухими пальцями по краях цілого ряду переказів, складених у ящику. Вихопила один з них, піднесла до очей:

— Це — ви?

— Це — я.

— Це ви — Чернявін?

У Ігоря в грудях перебіг легенький, приємний холодок:

— Власне кажучи, це я.

Жінка подивилася на Ігоря сердито:

— Як ви дивно кажете: «власне кажучи!» Ви Чернявін чи ні?

— Ну, звичайно, я. Які ж можуть бути сумніви?

— Покажіть ваш документ.

Ігор відвернувся і поліз у кишеню. Побіжно глянув на двері. Двері відчинені навстіж, за ними свіже небо і чудовий життєвий простір. Ігор простягнув жінці документ. Вона прочитала все від першого до останнього слова, глянула на звороті, глянула на Ігоря:

— Тут написано, що вас відряджено до обласного відділу зв'язку. А чому ви у нас одержуєте гроші?

— А я... так би мовити, проїздом.

— «Так би мовити»... Скільки ж вам років?

— Вісімнадцять...

— Та не вигадуйте!

Ігор посміхнувся збентежено:

— Що ж я можу зробити, коли я такий... моложавий...
— Я спитаю у завідуючого...
Вона попрямувала до вузеньких дверей у кутку. За спиною Ігоря про щось зашепталися в черзі. Відчинені двері потягли його до себе нестримно.
Оглянувся: в черзі — здебільшого жінки... літній робітник, досить сонного вигляду. Ігор поставив лікоть на полицю і вдав неуважно-нудьгуючого.
— Чернявін? Ви де живете?
Не знімаючи з полиці ліктя, Ігор неохоче повернув обличчя. Завідуючий неголений і теж несимпатичний.
— Що?
— Ви де проживаєте? В якому місті?
— У Старосільську.
— А чому сюди адресовані гроші?
— Це вас не обходить,— промовив Ігор з нудьгою.
— Як то не обходить?
— Абсолютно не обходить.
— Я в такому разі грошей не видам.
Завідуючий промовив ці слова рішучим голосом, але папірець тремтить у нього в руці, а очі невпевнено придивляються до Ігоря. Теж — фізіономіст! Ігор Чернявін гордовито посміхнувся:
— В такому разі дозвольте мені книгу скарг.
Завідуючий усіма пальцями потер неголену щоку:
— Книгу скарг? А що ви будете записувати?
— Я запишу, що замість грошей ви ставите мені дурні запитання.
— Хлопче! — закричав завідуючий.
Але закричав і Ігор:
— Дурні запитання! Чому сюди вислали гроші? Це вас не обходить! Може, їх вислали на мій похорон. А може, на моє весілля! Я повинен вам пояснювати чому? Давайте або гроші, або книгу скарг!
У черзі засміялись. Ігор оглянувся: черга була на його боці. Одна з жінок сказала гірко:
— Ось вони завжди такі. Чого збиткуватися над бідним хлопчиком? Батьки, може, прислали.
Завідуючий стояв, думав над папірцем.
— Відпускай там швидше, чого нас затримуєш! — закричали в черзі.
— Добре,— промовив завідуючий з погрозою,— я гроші видам. Але я запитаю Старосільськ.
— Будь ласка, синьйоре, запитайте.
— Видайте їм,— розпорядився завідуючий.
І ось Ігор Чернявін стоїть на ганку. В одній руці в

нього гроші, в другій — старосільський документ. Ігор витягнув губи:

— Батьки, може, прислали...

На душі в Ігоря радісно. Над площею блукають святкові хмари, станційний палісадник дихає на повні груди і збирається вбратися в зелень. Біля стіни вокзалу сидять селяни і з задоволенням чекають поїзд. Далі над своєю підставкою сидить Ваня Гальченко і дивиться в бік Ігоря. Ігор відокремив білу кредитку і поклав у зовнішню кишеню піджака. Решту грошей акуратно засунув якнайдалі,— є така кишеня біля самого голого тіла. Він попрямував до Вані:

— Вітаю тебе, трудівниче!

Вийняв із зовнішньої кишені білий кредитний білет, потряс ним у повітрі, врочисто сказав:

— Ось тобі, хлопчику, за те, що допоміг мені в тяжку хвилину.

Ваня злякано схопився з великого сірого каменя, на якому сидів. Його очі здивовано загострилися. Він обережно взяв папірець.

Ігор, усміхаючись, спостерігав: на гроші Ваня спочатку дивився серйозно, потім серйозно-недовірливо, потім звів на Ігоря лукаво-розуміючі очі:

— А тепер яка хвилина?

— Тепер така хвилина, що ти можеш купити собі гуталіну — жовтого, червоного, зеленого й оранжевого.

Ваня радісно вереснув:

— А для чого зеленого?

— Ну, уяви собі такий випадок: підходить до тебе крокодил.

Ваня захоплено вигукнув:

— Крокодил? І каже: будь ласка, у вас є зелена?

— Ну, так. А ти відповідаєш: аякже...

— А чому так: то не було грошей, а то стільки грошей!

Ваня дивився на Ігоря серйозно, але в його уважних сірих очах танцювали настороженi веселі цяточки.

Ігор відповів трохи гугняво:

— Дивак. Завжди так буває: нема грошей, а потім є. І в тебе так: спочатку не було, а тепер — десять карбованців.

— Получку одержав?

— Ні, це бабуся довідалася, що я в скрутному становищі, і прислала мені сто карбованців.

— Сто карбованців?

Ігор голосно сміється. Сміється й Ваня. Але надзвичайно ділове запитання спадає йому на думку:

— У бабусі не може бути ста карбованців. Адже бабуся не працює. Це, мабуть, дідусь?

— Хай дідусь. Тільки знаєш що? Давай про родичів потім поговоримо. А зараз купимо шамовки і поміркуємо, як нам добратися до міста Лондона.

Ваня не став розпитувати і дивуватись. Він діловим рухом, напружуючи губи, згорнув десятку і заховав у кишеню. Потім розставив ноги у коротеньких штанцях і у справних черевиках, поворушив пальцями і глянув на своє виробництво згори. Швидко присів, склав у ящик щітки й коробки, пристукнув кришку, взявся за ремінь.

4. ОРИГІНАЛЬНІ ПРИГОДИ РИЖИКОВА

Пиріжки були соковиті й смачні, але одним рухом щелеп вони перетворювалися в ніжну невагому грудочку, яка проковтувалася майже без відчуття, тільки апетит збуджувався по-справжньому.

На похмурому обличчі Рижикова це відбилося посиленим блиском очей і гострою увагою до всього навколишнього.

Біля каси стояла черга. Вікно касира було ще зачинене, але перед вікном зібралось уже чоловік двадцять.

Це була небезпечна, провінціальна черга тих років — усі скромні, тверезі, бідні люди. Найвидатнішою особою в черзі був невисокий на зріст чоловік у зимовій бекеші, комір і кишені якої були обшиті сірим смушком. Але за ним стояла розлючена худа жінка з тих, які тремтять за своє місце у черзі, наче в тому місці таке вже велике щастя. За нею теж жінки, і всі простого звання. Гроші вони заховали під спідниці або в пазуху, і які в них гроші? У чорненької акуратної дівчинки гроші затиснуті у кулаці, міцно держить.

Ця станція і ця черга погано пристосовані для вдалої операції. Люди тут обережні, гроші в них невеликі, і за гроші вони тримаються обома руками. І обличчя в них нудні: квитків тут для всіх вистачить, ніхто не хвилюється і не може забути про свої гроші.

Рижиков згадує вокзал великого міста. Правда, там є незручності: міліціонери, стрільці та інші строгості. Якимсь дивом, незважаючи на ділову ходу Гришки і його пасажирську фізіономію, вони вміють пізнавати найтаємніші думки і навіть документів не питають, а кажуть просто:

— Ну, хлопче, ходімо зі мною!

Зате який там пасажир — у великому місті! Які там

хвилювання, які почуття, скільки там справжнього життя! Цілий день людина блукає між касовими віконцями, стовбичить перед довідковим бюро, розпитує носильників, пасажирів. Цілі ночі просиджує на вокзалі. Хто трохи простіший, розкладається на підлозі і спить так міцно, що не тільки гроші, душу можна витягнути непомітно. Хто трохи культурніший, той, звичайно, не спить, той блукає, мріє... Квитки там купують дорогі, далекі, в кишенях лежать бумажники, чорні, коричневі, пухлі.

Хто може бути щасливішим за громадянина, який тільки-но одержав квиток у вокзальній касі? Він стояв у черзі, він сварився з її порушниками, він тремтів, побоюючись, що не вистачить квитків, він жадібно прислухався до неймовірних розмов і чуток. І ось він, радісний, ще не вірячи своєму щастю, бреде в натовпі вокзальною залою і читає квиток тремтячими очима, він забув про все: про начальника, про свій чемодан, про свій бумажник, який він так беріг у черзі...

Рижиков раптом пожвавішав. За останньою жінкою став у чергу волосатий чоловік у старенькому піджаці. Чоботи в нього добрі — витяжки, на шиї шарф зеленого кольору, а кишеня штанів приємно окреслюється точним, неабиякого розміру прямокутником.

Рижиков не поспішаючи попрямував до черги і став за піджаком. Уважно придивляючись до якоїсь реклами, він повернувся до піджака боком, і в наступну мить його два пальці відчули горбастий ріг бумажника. Гришка потягнув угору, бумажник нечутно пішов, ще мить і... шорстка лапа жадібно схопила руку Рижикова, і проти його очей опинилось злякано-перекошене обличчя:

— Ах ти, сволота така! Ну, що ти скажеш?

Рижиков рвонувся вбік — невдало. Він закричав загальноприйнятим ображено-загрозливим голосом:

— Чого ти причепився? Дивись!

— Де я цю руку спіймав?

— Чого ти хапаєш?

— Ні, стій, голубчику!

Несподіваним, різким порухом Гришка вирвав руку і кинувся до дверей на перон. Через платформу і ближчі колії він перемахнув, майже не торкаючись землі, і пірнув під товарний состав. Під другий. Присів, оглянувся. На пероні тупцювало кілька чоловік. Плечей і голів він не бачив, але зразу впізнав витяжки, а поруч з ними поли сірої шинелі й блискучі вузькі чоботи. Почув той самий схвильований голос:

— Ах ти, який бандюга!

Шинельний поділ пішов хвилями, і начищені чоботи рушили вперед, сплигнули з перону. Рижиков, мелькаючи тапочками, побіг уздовж товарних составів до стрілок. На душі в нього було важко, зате апетит пройшов.

5. СНІДАНОК У САДУ

В Ігоревих руках дві французькі булки, ковбаса і банка варення. Ще на вокзалі він сказав Вані:

— Тут усе насичене залізничними бактеріями. Давай краще поснідаємо в саду. Там є така миленька лавочка.

Але, ввійшовши в палісадник, вони побачили на миленькій лавочці Ванду Стадницьку. Вона сиділа, поклавши голову на руку, витягнуту вздовж спинки лавки. Ігор вигукнув:

— О! Це купе зайняте.

Він навшпиньках обійшов мрійну постать Ванди, спочатку підозріло скоса подивився на калоші, взуті на босу ногу, та коли опинився проти її відкритих сірих очей, звернувся до неї серйозно, без посмішки:

— Мадемуазель, чи дозволите поснідати у вашій присутності?

Його чемно схилена постать, застебнутий до коміра піджак і яскраво начищені черевики справили на Ванду приємне враження. Смутна, вона все ж дозволила собі звично-кокетливу гримасу і навіть ледь усміхнулась:

— Будь ласка!

Ігор із стриманим пожвавленням сказав:

— Мерсі.

Ванда здивовано оглянула хлопців і посунулась на край лавки. Хмари перестали її цікавити, вона зосередилась на більш прозаїчному пейзажі привокзальної площі. Ігор швидко розклав на лавці закуску, сів на другому кінці. Ваня прогримів ящиком, поставив його на землю, сів за лавкою, як за столом, зводячи плечі і наперед смакуючи сніданок. Ігор розрізав ковбасу і спитав:

— Ваню! А як ми будемо варення їсти? Пальцями?

Ваня закрутив головою, оглянув палісадник:

— А ми... такі... ложечки зробимо... з дерева. Ножиком.

— У вас нема ложечки, міледі? — звернувся Ігор до Ванди. Він сказав це підкреслено чемно, таким тоном, яким звичайно розмовляють один з одним витончено гречні мандрівники в купе міжнародного вагона. У Ванди блиснули очі від задоволення, але, по-перше, очевидно було навіть для зовсім недосвідченого ока, що в неї нема

ніяких речей,— вона мала вигляд пасажира без багажу; по-друге, від ковбаси йшов спокусливий запах. Ванда проковтнула слину і відповіла з манірною образою:

— Ну, що ви? Які в мене ложечки?!

— Срібні,— привітно пояснив Ігор.

Ванда нічого не відповіла, знову простягла руку по спинці лавки, задивилася на хмари. Але в її очах не було вже попередньої журливої мрійності.

Ваня тримає в руці половину французької булки, він рішучим ривком голови відкушує від неї великі шматки, а ковбасу бере з папірця обережно двома брудними пальцями. Роблячи все це, він раз у раз позирає на Ванду. Він не помічає ні її босих брудних ніг, ні огидної копиці волосся. Він бачить тільки її ніжну рожеву щоку, зовнішній кутик ока, вигнуті темні вії.

Ваня відломив окрайчик, поклав на нього два шматочки ковбаси, простягнув Ванді. Ванда не помітила цього, і Ваня запитливо глянув на Ігоря. Ігор, захоплений їжею, працює руками, зубами, ножиком. Але швидко, між ділом, він схвально киває Вані і вільною рукою поплескує його по плечу. Ваня, трохи завагавшись, легенько доторкнувся до коліна сусідки. Вона повернула до нього голову, хотіла кокетливо усміхнутися, але не вийшло,— усміхнулась просто, вдячно і не кваплячись почала їсти, відщипуючи булку дрібними шматочками. Все це сталося в цілковитому мовчанні. Покінчивши з нарізаною ковбасою і починаючи знову різати, Ігор спитав діловито, не дивлячись на Ванду:

— Ви куди їдете, синьйорито?

Ванда відвернулась до вокзалу, перестала жувати й сказала з нудьгою:

— Я не знаю.

— Їдьмо з нами,— запропонував Ваня весело, повертаючись до Ванди на своєму ящику.— Як тебе звуть?

— Ванда.

— О! Оце так! Ванда!

— Це польське ім'я.

— Їдьмо! Там у нього дідусь і бабуся,— Ваня іронічно блискав очима і стежив за Ігорем, що сприймав його іронію з дружньою добродушністю.

Але Ванда чомусь нічого не відповіла на буйну Ванину радість. Вона поклала на лавку недоїдений шматок булки, сказала майже розгублено, спираючись руками на край лавки:

— Я не знаю... куди поїхати...

Ігор пильно глянув на неї і взявся до банки з варенням. Збудження Вані раптом зникло. Він здивовано придивився

до Ванди, глянув на Ігоря, начебто у виразі його обличчя шукав відповіді. Ігор замугикав якусь пісеньку, поставив банку на лаву і сказав суворо:

— Ти, Вандо, поїдеш з нами, а там видно буде.

Ось тепер Ваня все зрозумів. Але Ванда подивилась на Ігоря зляканo:

— Я не знаю...

— Ти не знаєш, а я знаю. Зараз прийде поїзд, сядемо в купе, все обміркуємо.

Ваня втупився очима в Ігоря: яке купе? Ванда покірно замовкла.

У цей час з-за кущів визирнув Рижиков. Оглянув компанію, висунувся вперед, зупинився, тупо задивився на їжу. Ванда кинула на Рижикова ненависний погляд. Ігор засміявся:

— У тебе неприємності, Рижиков?

Рижиков нічого не відповів.

— Їж,— запропонував Ігор,— я завжди казав: крадіжка дуже невигідна. Тебе сьогодні били? Я бачив, як ти засипався.

— Утік,— прохрипів Рижиков і взявся до їжі.

— І то щастя! Це страшенна дурниця. У кожної людини дві руки, і кожен намагається схопити тебе руками,— Ігор гидливо здригнувся,— це безглуздо! Треба так робити, як я.

— Бабуся, еге? — спитав Ваня.

— Бабуся — пошта. Присилає тобі записочку: дорогий Ігоре, будь ласка, прийдіть, прошу, і, ради бога, візьміть сто карбованців. А як не прийдете,— друга записочка: що за неподобство, чому ви не берете ста карбованців? Будь ласка, візьміть.

Рижиков відвернувся ображено:

— Записочку... Звичайно, коли ти письменний.

— А коли ти неписьменний,— іди працювати. А то — в кишеню! Що може бути безглуздіше? — Ігор засунув шматок булки в банку з варенням: — Працювати — це теж непогано. Багато хто схвалює.

6. У КУПЕ

Степом біжить довгий товарний поїзд. На одній із платформ стоїть накритий брезентом трактор. На краю брезенту, що спускається з трактора, спить Ванда, скрутившись бубликом. Ігор Чернявін сидить біля її ніг, обнявши руками свої коліна і неуважно дивиться на всі боки. Ри-

жиков, розставивши ноги в тапочках, стоїть проти нього. Ваня спустив ноги з платформи і милується степом, широкою дорогою, що повзе поряд, курганами на обрії, першою весняною зеленню.

Виїхали вчора ввечері, довго вмощувались спати, було холодно. Потім залізли під брезент, вовтузилися там і щулились, нарешті, заснули. Під брезентом ще й тому добре, що на зупинках ніякі цікаві погляди не турбували пасажирів і ніхто не заважав спати. Ігор Чернявін, засинаючи, сказав:

— Це найкраще купе, ніякої штовханини і тісноти, свіже повітря, і ніхто не говорить дурниць: пред'явіть ваші квитки!

Рано-вранці прокинулись і вилізли з-під брезенту в доброму настрої. Тільки на великих станціях знову користувалися його гостинністю, але вже не як місцем, де можна поспати, а виключно для того, щоб не хвилювати обслуги поїзда. А потім Ванді захотілось поспати на сонечку.

Рижиков мовчав, мовчав, нарешті спитав:

— Навіщо Ванду потягнув до міста?

— А тобі яке діло? — Ігор примружив на Рижикова очі, можливо, тому, що з-за Рижикова над дахом сусіднього вагона піднімалось чисте, наче вмите, сонце.

— Значить, є діло.

— В місті що-небудь знайдемо. Роботу абощо...

— Ти не хочеш працювати, а їй треба?

Рижиков сказав це задирливо, він ліз у сварку.

— А їй треба,— спокійно сказав Ігор, одвернувся від Рижикова і поблажливо подивився на Ванду.

— Люди всі працюють,— з краю платформи озвався Ваня.

Рижиков гримнув на Ваню:

— Ти, пацан, завмри, поки в пику не схопив!

Ігор промовив гугняво:

— Месьє, в пику можете тільки з мого письмового дозволу.

Рижиков повільно навів на Ігоря через плече похмуро-погрозливі очі:

— З твого дозволу?

— І до того ж письмового... Подайте мені заяву...

— Яку заяву?

— Про те, що ви бажаєте затопити йому в пику.

Рижиков пожвавішав, попрямував до Вані:

— Цікаво! Цікаво, як вийде без дозволу.

Ваня злякано стрільнув поглядом, швидко на руках

схопився, кинувся до Ігоря. Рижиков простягнув руку, щоб упіймати Ваню, але якось так трапилося, що Ігор став між ними. Рижиков не встиг навіть кинути на Ігоря презирливий погляд, не встиг простягнути руку для захисту. Навальний кулак Ігоря Чернявіна націлився начебто в обличчя Рижикова, але з ніг його звалив несподіваний удар у живіт. Рижиков повалився прямо на Ванду, що спала. Ванда прокинулась і закричала з переляку:

— Ой! Що таке? Чого ти?

Ігор спокійно посміхнувся:

— Не турбуйтеся! Рижиков спати хоче. Поступіться спальним місцем.

Ванда з огидою подивилась на Рижикова, але одразу ж і посміхнулась: скривлене обличчя Рижикова, очевидно, їй сподобалося.

— Ти його побив? За що?

Рижиков підвівся на лікті, вип'яв товсті губи. Руді патли безладно спадали на лоб, майже закриваючи нахабні зелені очі.

— Ти чого шкіриш зуби? Він за тебе заступатися не буде.

Ванда похитала головою:

— А може, й буде!

— Ти...— Рижиков схопився на ноги, стиснув кулаки.

Ігор усміхнувся, поклав руку на плече Вані, сказав набік, майже знехотя, нудьгуюче:

— Майте на увазі, сер: у цьому купе ви пальцем нікого не торкнете.

Рижиков заклав руки в кишені, посміхнувся:

— Ти, мабуть, не знаєш, хто вона така?

Ігор глянув на Рижикова здивовано:

— А що таке?

— Ти, може, думаєш, вона панночка? Сказати, яка ти є?

— Іди ти до біса! Жаба! Ну й кажи! Всі ви — сволота!

Рижиков зрадів:

— Ха! Вона ж повія! Розумієш, яке дільце?

Ванда повільно пішла до краю платформи, підняла комір жакета, втягнула в комір скуйовджену голову. Ігор рушив до Рижикова, але Рижиков зареготав і, спритно перестрибнувши на другий бік платформи, сховався за трактором.

Ваня ледве встигав стежити за подіями.

Ігор підійшов до Ванди. Дивлячись у підлогу платформи, спитав:

— Правда?

Ванда швидко повернулась, відповіла з тією ж ненавистю:

— Ну й що ж, правда! А твоє яке діло? Може, позалицятися хочеш?

Ігор почервонів, скривив рот, одвів очі від жадібного погляду Вані Гальченка:

— Та... ні! А тільки... скільки ж тобі років?

Ванда кокетливо повела головою, ледве-ледве, через плече, зачепила поглядом Ігоря:

— Ну й що ж? П'ятнадцять.

Ігор поволі почухав потилицю, сумно посміхнувся і сказав:

— Добре... Більше нічого, синьйоро, ви вільні.

Вона рушила з місця, нечутно, повільно пройшла до брезенту, мерзлякувато втягуючи голову в комір, опустилась на брезент і тихенько лягла, відвернувшись до трактора.

Ігор, насвистуючи, задивився на степ. Далеко попереду піднялися з-за пологих горбів білі верхи будівель. Над ними нависло сонце.

Промайнула внизу босонога команда дівчат, ноги в них були ще білі, не засмаглі. Одна з дівчат щось гукнула Ігорю, інші засміялись. Ігор простежив за ними нудьгуючим поглядом, відвернувся. Ваня глянув на Ванду, обережно прислухався до Рижикова, що був за трактором, став поруч з Ігорем, зіп'явся, спитав пошепки:

— Вона плаче?

Ігор відповів суворо, не дивлячись на Ваню:

— Байдуже!

Платформу сильно похитнуло на стрілках.

— Приїхали,— сказав Ігор.

Через численні стрілки, повз мигтячі просвіти товарних составів поїзд звертав праворуч, швидко проходячи пасажирську станцію. Над дахами вагонів, що стояли, пропливла надбудова вокзалу і довгі випуклі покрівлі перонів. Поїзд вискочив на вузький насип, що правильною кривою огинав несподівано широку луку на околиці міста. За лукою білі хати під соломою. Але знову стрілки смикнули поїзд, і він більш обережно почав утягуватися в широку мережу товарних колій. Хат уже не було, на горі стояли і дивились на поїзд червоні, сірі, рожеві будинки міста.

Ванда заворушилась на брезенті, сіла, повернулась обличчям до міста. Поїзд увійшов у вузьку, довгу перспективу інших товарних поїздів, дуже повільно просувався між ними. Ігор замислився, дивлячись на замащену поверхню станційного полотна, що пропливало мимо.

Позад нього щось глухо стукнуло. Ігор швидко обернувся. На платформі стояв, випростовуючись після важкого стрибка і уважно розглядаючи їх, стрілець залізничної охорони. Ванда нечутною тінню злетіла з платформи.

— Це ти — Ігор Чернявін?

— Я.

— Ага! Тут у нас телеграма... Ти одержав сто карбованців за підробленим переказом?

Ігор втупив у стрільця захоплені очі.

— Ой, і народ же спритний! Одержав, уявіть! Я відмовлявся, розумієте...

Стрілець осміхнувся, кивнув:

— Ходімо:

Ігор почухав ніс:

— Ах ти чорт! Шкода, Ванько, з тобою розлучатися. Хороша ти людина! І Ванда... Ви розумієте, товаришу стрілець, ніколи мені.

Ваня розгубився.

— А... куди ти?

— Я? Іменем закону... заарештований.

— За що?

— За бабусю.

— Ходімо, ходімо,— повторив стрілець і доторкнувся до Ігоревого плеча.

Ігор узявся за борт платформи, готуючись сплигнути. Обернувся до Вані.

— А ти, Ванюшко, йди в колонію. Тут, кажуть, пристойна. Імені Першого травня.

Він сплигнув. За ним сплигнув стрілець. Упершись руками в коліна, Ваня дивився їм услід. Він ще не міг вмістити в себе це лихо.

З-за трактора вийшов Рижиков. Він посміхався зловтішно.

— Будьте ласкаві! Присилають записочку: дорогий Ігоре, будьте ласкаві, візьміть сто карбованців! Чиста робота! А Ванда де?

Ваня відповів злякано:

— Не знаю.

7. НА СВОЇЙ ВУЛИЦІ

— Куди ти підеш? — спитав Рижиков, коли вони підійшли до зупинки трамвая біля товарної станції.

Вулиця тут була мощена, покрита вугільним пилом.

З-під копит і коліс піднімалася сила-силенна горобців. Біля трамвайної зупинки стояла черга. В багатьох людей черевики потребували чищення. Ваня не встиг відповісти: до нього підійшов чоловік у форменій тужурці. Він добродушно кивнув на паркан:

— Почистиш, чи що?

— Вам чорною?

— Чорною, а якою ж? А то до начальства треба, а черевики...

Ваня оглянувся, ні на чому сісти було. Трохи далі він побачив старий дерев'яний ганок.

— На східцях?

Чоловік, що збирався до начальства, мовчки кивнув. Ваня побіг уперед, щоб усе приготувати. Коли клієнт підійшов, Ваня вже набирав мазь на одну із щіток...

— Е ні. Ти порох змети.

Ваня приступив до роботи. Рижиков сів трохи вище на тому самому ганку і мовчки розглядав вулицю.

— Скільки тобі?

— Десять копійок.

— А здача в тебе є? З п'ятнадцяти?

Ваня поліз у кишеню. В нього виявилося лише чотири гривеники.

— Не розрахуємося так. Ну, бог з тобою, бери зайвий п'ятак,— сказав клієнт.

Не встиг клієнт відійти, підійшла дівчина, попросила почистити туфлі, потім — червоноармієць. Червоноармієць спитав:

— Скільки коштуватиме, якщо ось чоботи?

Перед червоноармійцем Ваня сторопів. Він ще ні разу не чистив червоноармійцям чобіт і не знав, скільки це коштує. Ваня запнувся:

— Де... десять копійок.

— От іще дурень,— прошептав Рижиков, але червоноармієць зрадів, поставив ногу на підставку:

— Дешево береш, малий, дешево. У нас усюди за чоботи двадцять копійок.

Ваня забув спитати «вам чорною?» Працював він захоплено, діяв очима, бровами і навіть язиком. Швидко чистити обома щітками він ще не вмів, одна щітка вирвалась у нього з рук і далеко відлетіла. Рижиков голосно зареготав, але щітки не підняв. Ваня сам, крекчучи, підвівся й побіг по щітку.

Червоноармієць дав Вані гривеник і сказав:

— Молодець. Дешево почистив, і блищить добре.

Він пішов, поглядаючи на чоботи. У Вані заболіли ру-

ки й спина. Спершись на лікті, Ваня мовчки розглядав вулицю.

Всі будинки на вулиці були однакові, цегляні, запорошені, двоповерхові. Між ними короткі паркани, а в парканах ворота. Майже біля всіх воріт стояли лави, на лавах сиділи люди і лузали насіння. Ваня згадав, що завтра неділя. По цегляних тротуарах проходили люди, по двоє, по троє, і розмовляли неголосно.

Позаду відчинились двері, і скрипучий, неприємний голос спитав:

— А вам чого тут треба, безпритульні?

Ваня схопився і озирнувся. Ліниво підвівся й Рижиков. У відчинених дверях стояла висока, худа людина з сивими вусами:

— Безпритульні?

— Ні, не безпритульні.

— Чистильник? Ага? А резинові набійки в тебе є?

В ящику у Вані були тільки дві щітки й дві банки чорної мазі. Ваня розвів руками:

— Резинових набійок нема!

— Хо! Чистильник! Такий ти чистильник! Ну, припустимо! А цей чого?

Рижиков невдоволено відвернувся.

— Чого ти тут! Ночі очікуєш?

Рижиков прохрипів ще більш невдоволено:

— Та ніякої ночі... Ось... знайомого зустрів.

— А... знайомого!

Дідуган замкнув двері на ключ, спустився східцями. Тицьнув вузлуватим пальцем:

— Ти — марш звідси. Бачу, який знайомий.

— Та я зараз піду. Що, й на вулиці не можна зупинитися? Ти, певно, такі порядки вигадав? — Рижиков відчував свою юридичну правоту і тому ображався все більше і більше.

— Погані тут порядки, йди, йди туди, де гарні порядки. Я ось тільки в крамничку. Поки вернусь, щоб тебе не було.

Він пішов вулицею. Рижиков простежив за ним ображеними очима і, знову вмощуючись на ганку, прогудів майже крізь сльози:

— Чіпляється. «Ночі очікуєш»!

До них підійшов юнак і радісним голосом вигукнув:

— Який прогрес! На нашій вулиці чистильник! Та який симпатичний! Здрастуй!

— Вам чорною? — спитав Ваня.

— Чорною! Ти завжди тут будеш чистити?

Набираючи мазь, Ваня серйозно повів плечима і сказав з деяким ваганням:

— Завжди.

Цей клієнт не спитав, скільки треба платити, а без будь-яких розмов простяг Вані п'ятнадцять копійок.

— Та здачі нема.

— Нічого, нічого, я завжди платитиму тобі п'ятнадцять копійок. Мені тільки треба якнайшвидше.

Ваня поклав гроші в кишеню і знов почав розглядати вулицю. Наближався вечір, і на вулиці стало ніби чистіше. Ваню дуже цікавив трамвай. Він багато чув про цю штуку, але ніколи її не бачив, і тепер йому хотілось залізти у вагон і куди-небудь поїхати. Настрій у нього був чудовий. У душі розгорялась маленька гордість: усі проходять і бачать, що на ганку сидить Ваня і може почистити черевики.

Рижиков сказав:

— Ваню, знаєш що? Ти мені дай п'ятдесят копійок, гаразд? А я тобі завтра віддам.

— А де ти візьмеш?

— Це вже я знаю, де візьму. Треба піти пошамати.

Ваня раптом відчув голод. Ще вранці вони з'їли на платформі рештки вчорашньої вечері.

— П'ятдесят копійок? А в мене скільки? У мене є дев'яносто копійок. А, я забув про ті гроші!

— Які «ті»?

— Ігор дав... бабусині.

Ваня розгорнув папірець, подивився на нього сумно й знову заховав.

— То дай п'ятдесят копійок. Бач, скільки в тебе грошей!

— Тих не можна,— сказав Ваня і дав йому сорок п'ять копійок, поділивши нарівно всю свою готівку.

Рижиков узяв гроші:

— А ночувати... я прийду.

Ваня з сумом згадав: треба ще ночувати. Він чомусь досі не думав про цю необхідність. Він навіть розгубився:

— А де ночувати?

— Знайдемо. Тут на вокзалі не дозволяють.

Рижиков діловою ходою попрямував уздовж вулиці. Ваня знов опустився на східці й зажурився. Сонце зайшло за будинки. Повз Ваню проходили люди, і ніхто не дивився на нього. На протилежному тротуарі гомоніла купка дітей, якась балувана дівчинка сказала голосно:

— А он сидить маленький чистильник.

Ще одна дівчинка задивилась на Ваню, але потім хтось

її смикнув, вона засміялась і побігла до хвіртки. Голос літньої жінки сказав:

— Варю, твій суп прохолоне. Я тобі другий раз кажу.

І балувана дівчинка заспівала:

— Перший, перший, перший!

Ваня підпер голову кулаком і подивився на той бік вулиці. Нею повертався вусатий хазяїн.

— Сидиш? — сказав він.— А той де?

— Пішов,— відповів Ваня.

— Та й тобі час додому, ніхто більше чистити не буде. Тільки ти мені завтра гумові набійки принеси.

Ваня спитав:

— А далеко звідси крамничка?

— А тобі навіщо? Купувати що будеш? Цигарки, напевно?

— Ні, не цигарки. А де вона?

— Та ось тут за рогом одразу.

Ваня склав щітки й коробки, підняв язик і подався до крамнички.

8. НІЧ

Заночували в соломі, і виявилося, що це зовсім не далеко. Треба тією самою вулицею пройти два квартали, перейти через переїзд, потім ще трохи пройти, а там уже починалося поле. Може, і не справжнє поле, бо попереду було ще кілька вогників, але тут, за останнім будинком, було просторо, шелестіла під ногами трава, а трошки осторонь лежала ця сама солома. Певно, вона лежала на пагорку, бо звідси добре було видно освітлене вогнями місто. Зовсім близько, на переїзді, один ліхтар горів дуже яскраво і сильно бив у вічі.

Ваня неохоче йшов ночувати. Коли позаду залишилась остання хата, він пожалкував, що не пошукав нічлігу в місті. Але Рижиков брів упевнено, засунувши руки в кишені, посвистуючи.

— Ось тут,— сказав він.— Нагребемо соломи, тепло буде. І до міста близько.

Ваня опустив ящик на землю, і не захотілося йому лягати спати. Він почав розглядати місто. Було дуже приємно дивитися на нього. Попереду вогні розсипалися на широкій площі, і було їх дуже багато. Вони здавалися то насипаними безладно, то в їх скупченні вимальовувались певні лінії. Скидалося на те, ніби вони граються.

Трохи далі починався ряд великих будинків, і в усіх

будинках вікна горіли різними кольорами: жовтими, зеленими, яскраво-червоними.

— Чого це так? — спитав Ваня.— То такі, а то такі... вікна?

— Що саме? — спитав Рижиков, нахилившись до соломи на землі.

— Вікна чого такі? Різні.

— А це в кого яка лампа. Ковпаки такі, абажури. Це жінки люблять: то червоний абажур, то зелений.

— Це багаті?

— І багаті, і бідні. Це з паперу можна зробити. Буває, абажур такий висить, а більш нічого й нема. І взяти нічого. Тільки голову морочать...

— Украсти? — спитав Ваня.

— У нас не кажуть «украсти», а кажуть «узяти».

— Я завтра піду до того... до Першого травня.

— І там можна дещо взяти. Якщо розумно.

— А для чого?

— Ну, й дурний ти! Зовсім дурний! Як це «для чого»?

— Піти туди жити, а потім узяти?

— А як же?

— А потім у тюрму?

— Це хай спіймають!

— А Ігоря спіймали.

— Бо дурень. На пошту лазить. Та йому однаково нічого не буде: неповнолітній.

Рижиков гребнув соломи із стогу.

— У нас на станції сторож такий... то він помер, а той, Мишком його звуть, то він теж у колонії Першого травня. І він писав листа.

— Перше травня.— Рижиков ще раз розгріб солому, пом'яв її ногами, простягнувся.— Лягай краще!

Ваня замовк і почав укладатися.

На небі горіли зірки. Солом'яні пасма під ними здавалися чорними, великими конструкціями.

* * *

Прокинувся Ваня рано, але вже був день. Сонце вставало за стогом, Ваня лежав у тіні, йому стало холодно. Він схопився, піднімаючи за собою солому, що прилипла до нього, і подивився на місто. Місто зараз було іншим. Де-не-де горіли непотрібні вже ліхтарі, і яскраво світився той самий ліхтар біля переїзду.

Місто було зараз цікавішим і складнішим, але вже не

було таким гарним. А втім, це не мало особливого значення. Все-таки там було багато будинків і покрівель, а віддалік стояв високий білий будинок з колонами. Ось де справжнє місто, і треба піти туди подивитися. Заробити гроші і піти... ні, поїхати трамваєм. І, мабуть, у місті є кінотеатр. А сьогодні треба йти на «свою» вулицю. Ваня згадав учорашнього юнака, який так зрадів, що появився чистильник на цій вулиці. Напевно, там зараз багато народу хоче почистити черевики. Добре, що є зайва коробка чорної мазі. Вані захотілось гарненько розглянути цю коробку. Він нахилився до ящика, але ящика не було. Ногою Ваня відкинув солому. Озирнувся. Тільки тепер він помітив, що й Рижикова теж нема. Ваня обійшов стіг, повернувся на старе місце, сумно подивився на місто, ще раз оглянувся, прихилився до стогу, замислився. Раптом згадав, поліз у кишеню, пошукав у ній, вивернув: і десять карбованців зникли.

Ваня ступив кілька кроків до дороги. Але зупинився. Власне кажучи, до міста йти зайве.

9. КОЗЛИ

Цілий місяць минув після цих подій.

Рано-вранці міліціонер, людина молода, підтягнута й сумлінна, розбудив Ігоря в приймомнику і сказав йому:

— Рушаємо, товаришу! Ти потім виспишся, в колонії, а мені до дев'ятої треба назад повернутися.

Ігор швидко натяг на плечі свій піджак, під яким уже була сорочка. Хоч це була коротка і бязева сорочка, але Ігор умів її жовтуватий комір кокетливо розкидати над коміром піджака.

Двірники сухими мітлами підмітали вулиці, але пилюка ще неохоче підіймалася над тротуарами. Ранок стояв над містом ясний, прозорий, здоровий. Ігорю приємно було йти такого ранку «в нове життя».

Ігор не дуже цікавився новим життям. Це в Поліни Миколаївни, в Комісії у справах неповнолітніх, за кожним словом: нове життя, нове життя! Ігор любив взагалі життя, а яке там воно, нове чи старе, він не звик розрізняти. Він ніколи не задумувався ні над завтрашнім днем, ні над учорашнім. Але сьогоднішній день завжди привертав його увагу, як ще не розгорнута сторінка, і йому подобалось не поспішаючи перегортати її і цікавим оком придивлятися до нових оповідань. Сьогодні це тим більше було приємно, що протягом усього минулого місяця йому

довелося гортати дуже одноманітні сторінки, і він почав навіть звикати до цієї одноманітності.

У Комісії у справах неповнолітніх він і раніше бував і цього разу не зустрів там нічого істотно нового. Давно йому відома Поліна Миколаївна, жінка маленька, гостроноса, що здавалася дуже розумною і доброю, із сумною ввічливістю розпитувала його про батьків, про навчання і взагалі про те, як він дійшов до такого життя. Розпитуючи, вона вже не заглядала, як у минулому році, у великий аркуш із заголовком: «Порядок опиту», але ставила ті самі запитання, що й минулого року. Ігор відповідав їй теж ввічливо. Він розумів, що Поліна Миколаївна чесно обслуговує таких, як він, одержує за це невелику зарплату, що їй буде приємно хоч зрідка поговорити з пристойною людиною. Ігор Чернявін любив робити людям радість, тому і з Поліною Миколаївною він розмовляв у джентльменському тоні, тим більше, що це було зовсім не важко. Поліна Миколаївна постукувала тупим кінцем олівця по столу і питала:

— Ваш батько професор?

— Так.

— У Ленінграді?

— Так.

— Чому ви не хочете до нього повернутись?

— Мені не подобається його характер. Він — грубий, черствий, він зраджує мою маму, я з ним жити не можу.

— Ви з ним часто сварились, гостро розмовляли?

— Ні. Я з ним не бажаю розмовляти.

— Ви могли б матір пожаліти, Ігоре.

— Мені дуже прикро, але мати не хоче від нього йти.

— Ви, Ігоре, такий культурний хлопець, до якого ж часу ви займатиметесь усіма цими... пригодами?

— Поліно Миколаївно! Інакше не виходить. Уже двічі мене силою повертали до батька. Я однаково жити в нього не буду.

— А якщо ми вас не відправимо до батька?

— Я сподіваюся, що це буде дуже добре.

— Ви кинете свої фокуси?

— Я сподіваюся.

— Чому ви сподіваєтесь?

— А ось ви зі мною поговорили.

Поліна Миколаївна вдячно подивилась на нього:

— Чи допоможе вам це... мої розмови?

— Я гадаю, що ваші розмови допоможуть.

— Що мені з вами робити, Ігоре? Невже тільки з вами одним і розмовляти? Адже й інші є!

Поліна Миколаївна показувала олівцем на двері, за якими, у вузькому коридорі, інші хлопчики чекали своєї черги. На блідому гостренькому личку Поліни Миколаївни, в біленькому вузенькому мереживному комірці, навіть у спритному, в'юнкому олівці, яким вона діяла,— в усьому відчувався щирий жаль, що не може вона взяти Ігоря за руку й повести по важкому шляху життя.

І Ігор розумів і співчував: їй треба займатися й іншими суб'єктами, що збилися з путтях. Певно, це співчуття досить сильно відбивалось на обличчі Ігоря, тому що Поліна Миколаївна опустила страдницьки очі, і її олівчик застукав по столу трохи нервово.

До них підійшов чоловік у білому халаті. В нього була безладна шевелюра, що починалась надзвичайно низько, майже від самих брів. Очні яблука цієї людини були дуже великі, вони були вкриті дрібними червоними жилками і майже цілком викочувались назовні. Здавалося, що цей чоловік у чистому білому халаті везе щось дуже важке й везти йому важко. Поліна Миколаївна сказала втомлено:

— Ви, Чернявін, ідіть до кабінету. Товариш повинен зробити деякі дослідження щодо ваших трудових нахилів...

Над Ігорем Чернявіним колись вже провадили такі дослідження, тільки тоді в білому халаті була якась інша людина. Ігор покірно підвівся з стільця, і найближчий відрізок життєвого шляху (він так і не добрав, нового чи ще старого) він пройшов за людиною в халаті. Іти було недалеко. В невеличкій кімнаті, що була обставлена білими фарбованими меблями, Ігоря посадили на стілець, а людина в халаті сказала іншій людині в халаті:

— Лабіринт Партеуса!

По Ігоревій спині пробігли неприємні холодні голочки, він притих за білим столом і почав думати про те, що, дійсно, треба почати спокійніше життя. Та коли перед його очима на столі ліг широкий картон з якимись клітинками й ходами, Ігор пожвавішав. Банькатий оперся руками об стіл і сказав сухим, трохи тремтячим голосом:

— Ви перебуваєте в центрі цього лабіринту, розумієте! Вам треба з нього вийти. Ось вам олівець, покажіть, як ви будете виходити.

Ігор ще раз озирнувся на цих людей, але взагалі не протестував. Він узяв олівець і з посмішкою нахилився над лабіринтом. Повів олівець до виходу, але скоро потрапив у тупик і зупинився. За великим вікном щось почало сильно хлопати. Ігор подивився і побачив дівчину на балконі. Вона тонкою паличкою била по розвішаному

на мотузці килимі. Ігор знову подумав, що треба все-таки... чорт його знає. В цю мить банькатий витягнув картон у нього з-під руки, а на місце його поклав інший. Це був теж лабіринт. В одному його кутку був намальований козел, що жер якісь заборонені плоди, а в іншому кутку дівчина з лозинкою в руці. Було в ній щось спільне з тією дівчиною, яка працювала на балконі. Ігор посміхнувся, глянув на балкон, потім зміркував: поки дівчина добереться до козла, пройде дуже багато часу, і козел устигне поласувати як слід. Ігор підвів обличчя до людини в халаті:

— Незручне розташування!

— Що незручне?

— Та ось... Навіщо такі двори? Козлу тут роздолля!

— Якщо ви будете озиратися, ви нічого не зробите.

Ігор зосередився над картоном. Козел мав дуже добродушний вигляд. Ігорю не захотілось його проганяти.

— А знаєте що? Хай собі пасеться!

— Як це так? — скрикнув банькатий.

— Я думаю, що шкоди буде небагато. Якісь кущики.

— Уявіть собі, що там малинник.

— Не думаю. Ви даремно турбуєтесь.

— Чому ви так розмовляєте? — чоловік у халаті з силою смикнув картон.

— З флейтою будемо досліджувати? — спитав другий.

Старший відповів сухо:

— Ні.

Він пішов до умивальника, а потім довго витирав кожен палець окремо.

Потім вийшов у двері і вже з коридора запросив:

— Ходімо.

Біля столика Поліни Миколаївни він втомлено опустився на стілець.

— Як? — спитала Поліна Миколаївна.

— Слабо. Дуже слабо. Результати нульові. Неуважний, безініціативний, уява відсутня.

— Що ви кажете? В нього ініціативу треба зменшити вдвічі, а ви кажете: безініціативний! Прочитайте.

Вона подала досить товсту папку. Людина в халаті піднесла її близько до очей і стала швидко крутити головою праворуч і ліворуч, бігаючи по рядках.

— Це нічого не означає, Поліно Миколаївно. Ми не знаємо, ініціатива це чи наслідування. Такі штуки,— він потряс папкою в руках,— взагалі нічого не доводять.

— А я вам кажу, що ви помиляєтесь. Я вас дуже прошу подивитися ще раз. Ви побачите, що ви помиляєтесь.

Банькатий підвівся із стільця ображений і рушив до дверей своєї кімнати.

— Добре!

— Чого ж ви сидите? — сказала Поліна Миколаївна Ігорю.

Ігор подивився вслід білому халату і, коли причинились за ним двері, спитав по секрету:

— А для чого це, Поліно Миколаївно?

Вона підвела на нього очі:

— Значить треба.

— Я не розумію для чого.

— Це дослідження ваших здібностей.

— А для чого їм мої здібності?

— Ідіть, Ігоре, не сперечайтесь.

Ігор знову ввійшов у кімнату, мовчки став біля стіни. Поки люди в халатах перебирали якісь папки, ящики, карти, його душа сповнилася густою образою. Хтось міцною рукою підкреслив у ній самотність, низку останніх злиденних днів, кинутого на товарних коліях симпатичного Ваню, світлі дні дитинства, що відійшли у вічність і матір, і давні образи: сварливий, зрадливий, навіжений батько і інші люди, жорстокі й холодні.

На столі стояла довга коробка з відділами. Старший запропонував:

— Сідайте.

Про все це згадав Ігор Чернявін, крокуючи поруч міліціонера по просторих, освітлених ранком тротуарах. Ні, минулий місяць був сумним місяцем. Це був нудний і дурний час. Поліна Миколаївна умовляла його почати нове життя, люди в халатах розкладали перед ним різні картони. Особливо стало нудно після того, як Ігор примирився з своєю долею і навчився виходити з усіх лабіринтів, навчився просувати мотузку через дірочки флейти. Всі ці заняття він спочатку супроводжував насмішкою над самим собою, над козлами, над людьми в халатах, а потім усі вправи проробляв з похмурою технічною серйозністю. З нудьги, зробивши невеличке зусилля, він навіть зумів сподобатися людям у халатах і допомагав їм досліджувати інших хлопців. Тільки записувати і вираховувати він не навчився. Його наставники не відкривали нікому своїх таємниць і приховували їх значення за незрозумілими словами: «тести», «кореляція».

Все-таки у кабінеті було забавніше, ніж у прийомнику. Ігор не любив безпритульну, галасливу й іржаву юрбу, дешеву її дотепність і низьку культуру. В кабінеті ж він говорив новачку з пихою жерця:

— Ось, синьйоре, поки щука не спіймає оцю жалюгідну рибчину, ви звідси не вийдете!

— Бачите: куди м'яч закотився? Доставте його до волейбольної сітки. Перекинути не можна. Несіть у руках. Через паркан перелізти? Забудьте ці свої вуличні звички.

Він стояв за плечима новачка й холодним поглядом спостерігав невдалі спроби досліджуваного суб'єкта. Суб'єкт розчаровано тягнув:

— Якщо так грати, ніколи не виграєш.

— Ви, містере, й не повинні виграти. Виграємо в такому випадку тільки ми.

Прикро тільки було те, що порівняно з господарями кабінету він вигравав до смішного мало: безплатний бутерброд під час сніданку. Порівняно з таким заробітком афера на пошті була все ж вигідніша, хоч вона й була значно простіше обставлена, ніж кабінет.

Зараз Ігор із внутрішнім збентеженням згадував про свої легковажно-ганебні дії у кабінеті, на які його штовхнула дика невдача з бабусиними грішми. Але... сторінки цього минулого були перегорнуті. Сьогоднішній день швидко біг назустріч: спочатку промайнули добре знайомі вулиці центру, потім пішли й нові місця, вузька, брудна набережна, загачена підводами базарна площа, потім широка, щедро вкрита небом Хорошилівка. Будиночки в Хорошилівці маленькі, між ними цвітуть сади, повз будиночки бігає трамвай, бігає турботливо, швидко, весело. Але ось і Хорошилівка скінчилась, бруківка пішла серед молодої зелені, а трамвай побіг по шпалах, начебто це не трамвай, а поїзд. І зелені смуги, і шосе, і трамвай — усе прямує до дубового гайка. До цього гайка прийшли міліціонер і Ігор. Убік веде просіка, в просіці теж бруківка, а через неї сітчаста з золотими літерами вивіска: «Колонія імені Першого травня».

10. ПЕРШІ ВРАЖЕННЯ

Просіку міліціонер і Ігор пройшли швидко. Міліціонер був задоволений, що закінчує своє відрядження. І Ігор був задоволений: попереду було «нове життя».

Крізь просіку виднілися покрівлі, та й сама просіка незабаром вийшла в поле — справжнє запашне поле з житом, з квітами на межах. За полем по всьому горизонту пішов ліс, а до лісу притулилась колонія. На одному з будинків на високих флагштоках — два вузькі прапори. Прапори якісь особливі, вузькі й довгі, такі прапори ба-

чив Ігор колись давно на зображеннях казкових палаців.

Він спитав у міліціонера:

— Вони там живуть?

Міліціонер здивувався:

— Звичайно, там, а де ж їм жити?

— Прапори в них які... Скажіть, будь ласка!

— Так, прапори, це правильно! Та в них усе таке... дивне. А народ тут хороший, добре живуть!

Ігор знизав плечима, заклав руки в кишені і все не міг відвести погляду від двох вузьких прапорів, що маяли на вітрі. Прапори були на флагштоках, а флагштоки стояли на двох башточках, що увінчували будинок.

— У них башти, начебто фортеця!

— Такий просто будинок,— відповів міліціонер,— ніякого порівняння з фортецею не може бути.

Ігор не став сперечатися. А все-таки дві башти нагадували фортецю, в цьому було і щось приємне, і щось сумнівне, в усякому разі, в розрахунки Ігоря не входило жити у фортеці. Але коли підійшли ближче, Ігор і сам побачив, що ніякої фортеці немає, а стоїть, справді, просто будинок, широкий, двоповерховий, сірий; збудовано будинок гарно, блищать на його стінах іскорки, «ліхтарі», що виступають уперед, підіймаються над покрівлею баштами, на баштах майорять прапори.

Міліціонер та Ігор ішли бруківкою уже повз будинок, але він відмежувався від них широкою смугою квітників. Ігор давно не бачив такої великої кількості квітів. Між квітами проходили яскраві золоті доріжки, на одній з них, ближче до Ігоря, йшло двоє дівчат, справжніх дівчат, хай йому чорт, гарненьких і нарядних. Одна з них, з кирпатим носиком, з веселими, жвавими очима, глянула на Ігоря і сказала подрузі — чорноокій і смаглявій:

— Новенький! Подивись який, у піджаці!

Ігор трохи почервонів і відвернувся. Власне кажучи, що ж тут такого, в піджаці!

На тротуарі повз двері ходить народ: і старші, і пацани, і дівчата. У деяких юнаків починає темніти верхня губа... Одягнені всі різноманітно, але, видно, костюми для роботи: де-не-де просякнуті маслом. Пацани в трусиках, босоніж. Дівчата, як зазвжди, нарядніші.

— Солідний народ,— наче про себе, сказав Ігор. Усміхнувся міліціонеру, але міліціонер не помітив усмішки.

В одчинених навстіж дверях будинку стояв хлопець років тринадцяти, лобатий і серйозний; серед цього спокійного, жвавого натовпу він вирізнявся напрочуд офіціальною зовнішністю: черевики, сукняні напівгаліфе, гама-

ші, темно-синя гімнастерка, заправлена в штани, талія стягнута вузьким чорним поясом з пряжкою. На одному рукаві золотий вензель, широкий білий комір сліпуче чистий, хоча трошки пом'ятий. У руках справжня гвинтівка з багнетом, хлопець тримає її обома руками за кінець дула.

Ігор задивився на цю постать, але розважали його й інші враження. Два пацани стрімголов вилетіли з дверей і помчали по доріжці. Той, що біг ззаду, гукнув:

— Васько! Васько! Стій! Ключі в мене!

Ігорю вдалося піймати й інші слова, але вони стосувались неясних подій, хоч, безсумнівно, і драматичних.

— А Олексій викликав його й каже: знайди!

— О!

— Каже знайди! А знайдеш — розберемо на загальних зборах!

— Ой-ой-ой!

Здивувала Ігоря ще одна обставина. Йдучи сюди, він переживав неприємне почуття очікування: всі на нього накинуться, закидають запитаннями, поглядами, жартами, а тут іще й міліціонер — подробиця особлива. А тепер було навіть прикро: скільки народу, а в усіх такий вигляд, наче ніякого Ігоря під вартою і не існує на світі. Але в той же час не можна було сумніватися: поява постаті Ігоря між квітниками всіма відзначена і всі позначили свого роду нотабене на його постать і, здається, нотабене іронічне. Ігор подумав: «Капосний народ!», але негайно дістав і активніші знаки уваги. По доріжці повз нього проходив чорноокий хлопчик у трусиках, посвистував, поглядаючи на всі боки,— видно було, що йшов у якомусь певному, йому потрібному напрямі,— на Ігоря ще здаля кинув легкий погляд і знову відвернувся і, проте, проходячи повз Ігоря, сказав:

— Дядю! А де ваш галстук?

Ігор не зрозумів, що це звертаються саме до нього, й оглянувся. Але одразу ж він догадався, що за характером костюма проблема галстука могла виникнути тільки з його, Ігоря, появою, бо до костюмів місцевих жителів додаток у вигляді галстука, безумовно, був непотрібний. Але коли Ігор усе це зміркував і кинувся шукати поглядом чорноокого хлопчика, то вже не зміг відрізнити його серед інших хлопчиків.

У цей час з будинку вийшов, теж босоногий і теж у трусиках, пацан років дванадцяти, гарненький, рум'яний, з трохи поважним виглядом. Якось особливо граючи, впевнено ступали його ноги, великі темні очі по-хазяйському

оглядали все. Він ступив на сходинку, підняв довгу, виблискуючу срібним полиском сурму, швидко облизав губи і, піднявши розтруб сурми, заграв. Це був сигнал, короткий, уривистий, а в кінці прикрашений жартівливо-розливчастим хвостиком. Пацан програв його лише один раз, опустив сурму, усміхненими очима подивився на ближніх хлопчаків і раптом, зірвавшись із місця, побіг. На розі будинку зупинився і знову програв той самий сигнал. Ігор не витерпів, спитав першого стрічного:

— Що це він грав?

— Хто грав? Бігунок? А це на роботу...

Через півхвилини з дверей тільки одиночки поспішно вибігали і мчали слідом за всіма. Залишився пацан з гвинтівкою, і до нього звернувся міліціонер.

— Куди тут? Ось привів...

Той серйозно оглянувся на запитання, але, очевидно, нічого не знайшов відповідного і сказав:

— Зараз!

Бігунок із своєю сурмою, не поспішаючи, повертався до дверей.

— Володько, поклич чергового бригадира.

Володька Бігунок зразу догадався, для чого потрібен черговий бригадир. Повернувши голову, він примружився на Ігоря і, проходячи в двері, майже проспівав:

— Є-є-сть... Покли-че-емо...

Він пішов у будинок, хлопець з гвинтівкою був тепер єдиною мішенню для Ігоря Чернявіна. Ігор сказав посміхаючись:

— А якщо я пройду... ось, не спитавшись? Що ж ти, будеш стріляти?

Вартовий опустив очі до ложа, але відповів басом:

— Стріляти не буду, а прикладом по макітрі дістанеш.

Після цих слів він почервонів і незадоволено відвернувся. Ігор засміявся, причепився до вартового здивованим поглядом:

— Ух ти?!

Вартовий подивився на Ігоря спідлоба, раптом усміхнувся, але щось почув праворуч, у прохолодній напівтемряві вестибюля, виструнчився, гвинтівка миттю опинилась біля його плеча. На сходинку вийшов юнак років шістнадцяти. Він був одягнений у такий самий костюм, як і вартовий, тільки на лівому рукаві в нього була червона пов'язка. Ігор здогадався, що це черговий бригадир, та й вартовий показав на Ігоря:

— Воленко! Привели...

У Воленка тонке обличчя, дуже інтелігентне і бліде.

Особливо суворий вираз має рот у Воленка: в нього рухливі губи, від яких, здається, завжди можна чекати слів осуду.

Воленко підійшов до міліціонера, мимохідь глянув на Ігоря:

— У вас є папір?

Міліціонер розгорнув книжку:

— Є тут папірець. Ось тут розпишіться.

Воленко розписався і повернув книжку міліціонерові:

— Все?

— Все начебто...

Ігор подав міліціонерові руку, усміхнувся:

— Сподіваюся, більше не побачимось?

Міліціонер відповів з тонкою посмішкою:

— А хто його знає? — козирнув Воленку і пішов назад до міста.

Воленко, що спостерігав до цього часу процедуру прощання, сказав Ігорю:

— Ходімо.

11. БЕСІДИ КУЛЬТУРНИХ ЛЮДЕЙ

Ігор Чернявін увійшов у вестибюль і подався назад. Блискавкою промайнула в нього думка, що сталося непорозуміння: він сюди потрапив помилково. Розгублено озирнувся він на Воленка, потім знову глянув уперед. Перед ним був марш широких сходів, укритих оксамитовою малиновою доріжкою. В кінці маршу — простора площадка, дубові двері, на них золотом на склі написано:

ТЕАТР

А поряд із дверима в театр величезне квадратне дзеркало, воно відбиває в собі наступний марш сходів, і ще площадку, і ще дзеркало, а найголовніше, воно відбиває нескінченну й щедру стрічку червоних квітів, що стояли по всьому бар'єру в особливих довгих ящиках.

— Витри ноги,— сказав Воленко і показав на велику темну ганчірку, що лежала на кахляній підлозі.

Ігор подивився на свої черевики. Ніякого бруду на них не було:

— У мене чисті.

Підійшов вартовий з гвинтівкою.

— Вони в тебе не чисті, а зовсім брудні. Витирай, коли тобі кажуть.

Ігор пробурмотів:
— Дідько його знає...
Все-таки він зачовгав підошвами по темній ганчірці і тільки тепер зрозумів, що ганчірка йому здається темною, бо вона вогка.
— Тепер тут,— вартовий показав на трибічну щітку і нахмурив обличчя, поки Ігор виконував його наказ. Воленко терпляче чекав, стоячи на третій верхній сходинці, що вела у більш високу частину вестибюля. Ігорю стало цікаво:
— Синьйори, у вас усі такі серйозні?
У Воленка ледь-ледь здригнувся кутик суворого рота, він закрутив навколо пальця шнурок з ключиком на кінці.
Ігор, обчищаючи черевики в щітках, розглядав вартового. В того з-під тюбетейки вибігав на опуклий лоб невеликий чубок і закручувався крутою спіраллю.
— Скільки ж тобі років?
Вартовий поворушив губами, стримав усмішку, ще суворіше глянув на Ігореві ноги:
— Це не твоя справа, витирай собі!
Ігор іронічно смикнув плечем.
— Ходімо, ходімо,— сказав Воленко.
Він рушив ліворуч по коридору. Праворуч коридора не було, а на таких самих дубових дверях таким самим нарядним золотом було написано:

ЇДАЛЬНЯ

Двері ці відчинилися, з їдальні виглянула дівчинка років чотирнадцяти в білому халаті, спитала:
— Воленко, адже ти ще не снідав?
— Ні. Ти мені залиш, Лено. І ось... новенькому.
— Аякже,— відповіла дівчинка і сховалася за дверима.
З одного боку коридора були великі вікна, а з другого — кілька дверей і між ними, у великих рамах, чи то стінгазети, чи то щось інше. У кінці коридора теж двері, і на них теж напис:

ТИХИЙ КЛУБ

Але вони увійшли не в ці двері. Останні двері ліворуч:

РАДА БРИГАДИРІВ

Воленко саме ці двері й відчинив і поглядом запросив Ігоря ввійти. Ігор переступив поріг. Сонячне сяйво в двох величезних вікнах засліпило його. Він примружився, але відразу помітив особливості цієї кімнати: в ній попід усіма чотирма стінами стояв диван, м'який, але вузький. У кутках кімнати він завертав по кривій. У правому кутку на дивані сидів Володя Бігунок, на голому коліні тримав свою сурму, натирав її сукняним шматком. Бігунок швидко глянув на Ігоря, але сказав у інший куток:

— Коли ж мазь куплять? Говорили, говорили, аж набридло! Це безгосподарність, правда, Вітю?

У другому кутку кімнати стояв маленький письмовий столик, а за ним сидів той, кого Бігунок назвав Вітею. Вітя підвівся за своїм столиком і відповів:

— Зараз грошей мало.

— Скільки там потрібно грошей? Тридцять копійок.— Володя ще дужче почав натирати свою сурму і на Ігоря більше не дивився. Мабуть, для Володі Бігунка Ігор являв собою зараз явище мало цікаве, особливо в порівнянні з питанням про мазь. Але той, кого називали Вітею, зацікавився Ігорем, вийшов із-за свого столика і підійшов упритул до Ігоря. Він був теж у трусиках і в парусиновій сорочці. І в нього трусики були стягнуті вузьким чорним пояском. Але Вітя був уже не малюк. Йому було не менше шістнадцяти років, це була людина серйозна і бувала,— досвідчений погляд Ігоря це одразу відчув.

У Віті швидкий, гострий, стримано-насмішкуватий погляд. Він узяв з рук у Воленка великий пакет і кинув його на стіл:

— З комісії?

— З комісії.

Ігор чемно йому вклонився. Вітя відповів таким самим чемним поклоном, але в цьому поклоні світилось дуже тонке передражнювання. Бігунок голосно засміявся, упавши спиною на диван і задираючи босі ноги. Ігор оглянув усіх. Вітя сів до столика, взяв у руки конверт, прочитав те, що було на ньому написано:

— Ігор Чернявін? Багато про тебе понаписували...

Але в конверт не заглянув, знову підійшов до Ігоря. Останньому захотілося якомога швидше позбутися різних запитань:

— Написано там багато, а справа даремна. Маленька неправильність під час одержання грошей.

Вітя сказав йому в очі, посміхаючись самими віями:

— Ось що, друже. Яка там у тебе неправильність, це

нікому не цікаво. Розумієш, не цікаво. А ось інше запитання: будеш тікати чи залишишся?

Бігунок підвів обличчя, повільно усміхнувся, Ігор оглянувся. Тікати йому не хотілось, але не можна було і здаватися так легко. Він відповів:

— Там видно буде.

— Це точно,— сказав Вітя весело.— Ну, ходімо до Олексія Степановича.

Тільки тепер Ігор побачив, що в одному місці диван уривався вузькими дверима і на них теж напис:

ЗАВІДУЮЧИЙ КОЛОНІЄЮ

Ці двері Вітя широко розчинив, і Ігор несподівано для себе опинився в кабінеті. За ним пройшли Вітя й Воленко, а слідом і Бігунок, кинувши свою сурму на диван, прошмигнув у кабінет; прошмигнув спритно, принаймні, Ігор побачив його вже біля письмового стола. Володя поставив лікті на стіл, на долонях примостив голову, дивився на завідуючого.

Завідуючий сидів за письмовим столом і гортав книгу. В цій людині не було нічого особливого: підстрижені вуса, скельця пенсне, під машинку стрижена голова. Він підвів на Ігоря очі, і очі в нього були звичайні: сірі, трохи холоднуваті.

— Ось, Олексію Степановичу, новачок.— Вітя показав рукою на Ігоря.

Ігор ввічливо вклонився, і Володя Бігунок не міг стримати усмішки, та вже так і залишив усмішку надовго. З усього було видно: Олексій Степанович помітив Володину усмішку і знав її причину, але вдав, начебто він нічого не помітив.

— Як тебе звати?

— Ігор Чернявін.

— Ти вчився в школі?

— Так. Закінчив сім класів.

— Чому так мало?

Олексій Степанович з незадоволеним виглядом відкинувся на спинку крісла. Його очі холодно, з осудом дивилися на Ігоря. Але Ігор завжди був переконаний, що його освіта перевищує середню необхідність у житті. І через те йому здавалося зараз, що завідуючий жартує. Ігор жваво здивувався і навіть руками сіпнув уперед:

— Мало? Сім класів — це мало?

— А ти хіба не знаєш? Є восьмі групи, дев'яті, десяті.

— Звичайно є, та це ж не для всіх.

Олексій Степанович не звернув уваги на Ігореву відповідь. Він почав гортати книгу, помовчав, потім протяг нуднувато:

— Та-ак... Дніпробуд, що це таке?

— Як?

— Дніпробуд!.. Ти знаєш, що то та

— Дніпробуд? Це... це станція.

— Яка станція?

— Станція... Міст і... там станція.

Бігунок захоплено писнув, прикривши рот долонями...

— Пробачте... там, здається, нема моста.

Ігор побачив, з яким зусиллям Бігунок прикриває долонями губи, щоб не засміятися. На обличчі у Воленка не було посмішки, але ледь помітно тремтіла нижня губа.

Олексій Степанович хитнув головою над книгою:

— Соромно! Просто соромно! Культурна людина! Закінчив сім класів — говорить такі дурниці! Треба себе більше поважати, товаришу Чернявін.

— Я забув, товаришу завідуючий...

— Що забув?

— Забув... ось... Дніпробуд.

— Дніпробуд — така річ, про яку не можна забувати. Розумієш, не можна! А крім того... ти сказав... старші класи не для всіх... Це теж... не дуже дотепно.

— Я в тому смислі сказав...

— Смислу мало. Така кількість смислу мене не влаштовує. Мало смислу, розумієш?

Олексій Степанович глянув Ігорю у вічі, і Ігор побачив, що в завідуючого нема нічого холодного, нічого нуднуватого: в нього було живе, вимогливе обличчя. Ігор відповів:

— Так, розумію, товаришу завідуючий.

— Ага! Це вже краще. Це значно розумніше сказано. Тепер ще одне запитання: ти добрий товариш?

Очі в Олексія Степановича дивилися зараз іронічно, начебто в його запитанні була неприхована каверза. І тому Ігор перепитав:

— Чи добрий я товариш?

— Так. Добрий товариш чи... так собі?

Це запитання, по суті, було для Ігоря легким запитанням, він відповів упевнено і охоче:

— Так, я можу сказати: товариш я непоганий.

Олексій Степанович усміхнувся раптом просто і подружньому, і в його усмішці було щось таке запальне, майже хлоп'яче, тільки в дітей так вільно, несоромливо розтуляються губи, в них не залишається ніяких вузьких щілин і кутків.

— Молодець! Ні, знаєш, ти зовсім не дурна людина, це дуже приємно. Ну... добре. Ти познайомишся з нами ближче. Вітю, у нас де місце?

— Є місце у восьмій бригаді.

— Будеш у восьмій бригаді. Бригадир Нестеренко — людина солідна. Ти трохи зубоскал, правда?

Ігор злегка зашарівся.

— Трошки.

— Це нічого, бо у восьмій бригаді багато серйозних. Відпочинь, а там і до діла. Тікати не будеш?

Чомусь Ігорю не захотілося сказати «там буде видно», але він пам'ятав свою відповідь і подивився на Вітю. Вільно, просто і впевнено Вітя відповів за Ігоря, злегка всміхаючись самими очима:

— Ні, Олексію Степановичу, він тікати не збирається.

— Добре. Значить... Воленко, дій.

Воленко виструнчився.

— Єсть!

12. ЦІЛКОВИТЕ НЕДОВІР'Я

Усі вийшли з кабінету, крім Володі Бігунка. Володя зняв лікті з стола:

— Олексію Степановичу!

— Ну?

— До зарізу потрібні тридцять копійок на мазь.

— Тридцять копійок? Добре, я скажу завгоспу.

Все у Володі залишалось у стані «струнко», тільки шия витягнулась та в очах з'явився ображено-переконливий, палкий вираз.

— Та він не купить! Слово честі, він не купить... Він буде казати...

— Гаразд. Ось тобі тридцять копійок на мазь, а це двадцять на трамвай.

— Зараз можна?

— Можна... до четвертої години.

Дуже радісно, голосно, з блискавичним салютом Бігунок сказав:

— Єсть, Олексію Степановичу!

Він вискочив з кімнати, потім прочинив двері, просунув голову:

— Спасибі!

По коридору повз вартового Володя промчав з найбільшою швидкістю, але довелося з такою ж швидкістю повернутися, щоб спитати у вартового:

— Куди черговий пішов? Воленко?

Вартовий, спираючись на свою гвинтівку, насупив брови:

— Воленко? А він туди пішов, з тим диваком... туди.

Вартовий показав напрямок.

Володя побіг доганяти. По плитковому тротуару він повернув за ріг і вибіг на широкий двір, обставлений господарськими будівлями. Посеред двору він побачив Володю і Чернявіна, які прямували до комори. Володя, задихавшися, забіг наперед і хитнувся, зупиняючись перед черговим:

— Товаришу черговий бригадир! Товариш Захаров дозволив у місто до четвертої.

Воленко здивувався:

— У цьому костюмі?

— Ні, не в цьому. Я тільки кажу. А я надягну парадний. Я зараз надягну.

Воленко рушив далі:

— Ти переодягнися і прийди показатися.

У Бігунка на цей раз навіть руки вийшли із стану «струнко».

— Так, Воленко! Я ж не будь-який новенький. Інші чергові завжди відпускають і то... довіряють. Я добре одягнусь.

— Я подивлюся.

Володя трохи зів'яв, опустив плечі, неохоче й похмуро сказав «єсть» і дав дорогу.

Через п'ятнадцять хвилин, коли Воленко вів Ігоря в баню, Володя став перед черговим:

— Товаришу черговий бригадир! Я можу йти?

Воленко вже став на сходинку, але озирнувся, уважно оглянув Володю, доторкнувся до його пояса, кинув оком на черевики, поправив білий комір. Рум'яне личко в Бігунка над білим коміром сяяло невимовною красою. Великі карі очі ходили слідом за поглядами чергового і поступово змінювали вираз, переходячи від збентеженого побоювання до переможної гордості. Тюбетейки Воленко не торкався, але сказав обурено:

— Я не розумію, що це за мода! Чому в тебе завжди тюбетейка набакир?

Володина рука швидко поправила тюбетейку, і очі втратили деяку частину гордості.

— Дзеркало у вас є? Треба в дзеркало дивитися, коли йдеш. Гроші на трамвай маєш?

— Гроші є.

— Покажи.

— Та є! От іще, Воленко, яке в тебе недовір'я!

— Показуй!

Маленька Володина долоня розтулилася біля пояса, і над нею нахилилося дві голови в золотих тюбетейках.

— Це тридцять копійок на мазь, а це двадцять копійок на трамвай.

— Тільки дивись, однаково дізнаюся: треба купувати квиток, а без квитка кататися нічого. А то я знаю: все економію заганяєте!

— Та коли ж я, Воленко, заганяв економію? У тебе завжди... таке недовір'я.

— Знаю вас... Можеш іти!

— Єсть!

На цей раз «єсть» було сказано без будь-якої образи.

13. «ІСПЛОТАЦІЯ»

Місто було велике, і найкраща вулиця в місті — вулиця Леніна. На цій вулиці, на гірці, стоїть білий будинок з колонами, в будинку міститься театр. На вулиці багато чудових вітрин, але Ваня Гальченко бреде між людьми і вітринами сумний. Панчохи в нього зникли, голова заросла брудною, злежалою поростю, черевики поруділи.

Ваня пережив поганий місяць. Тоді, біля стогу соломи, пограбований і ображений, він недовго плакав, але довго думав і не придумав нічого. Думав і потім, коли, перебравшися через переїзд, пройшов по «своїй» вулиці; скорботно подивився на ганок, де вчора чистив черевики.

Так почалися його важкі дні.

Де колонія імені Першого травня, Ваня ніяк не міг з'ясувати. На вулицях він запитував зустрічних, але більшість відповідали, що не знають, а були й такі, що відмахувались і мовчки проходили далі. До міліціонерів Ваня підходити боявся. Боявся він і безпритульних і намагався куди-небудь сховатися, коли бачив поблизу їхню зграйку. Взагалі Ваня погано звикав до складності й багатолюдності великого міста. На тій станції, звідки він приїхав, все було простіше і зрозуміліше.

Він спитав у молодої жінки, яка котила перед собою дитячу коляску:

— Де колонія Першого травня? Ніхто не знає.

— Колонія Першого травня? — жінка зупинила коляску.— Я чула. Тільки це далеко. Це за містом, хлопчику.

— За містом? А де?

— Я не знаю. Ти спитай у наросвіті.

Незнайоме слово, що різало слух, так налякало Ваню, що він навіть зітхнув. Стало раптом зрозуміло, що в місті життя значно заплутаніше, ніж йому здавалось.

— А що це?

— Це установа, розумієш, будинок такий. Там тобі і скажуть...

— Будинок...

— Це на головній вулиці. Не забудеш? Наросвіта.

— Наросвіта.

— Ти на головній вулиці спитай. Тобі кожен покаже.

— Там написано?

— Напевно, написано.

Ваня зрадів. Але довелось витратити цілий день на цю справу. Кілька разів він пройшов головну вулицю. В останній раз ішов повільно, зупинявся перед кожним входом, від першого до останнього слова читав усі вивіски, але такого слова «наросвіта» так і не зустрів. Нарешті здогадався спитати. Літня людина в капелюсі показала палицею на величезний будинок з просторим перед ним майданчиком і сказала:

— Наросвіта? А це в окрвиконкомі. Це там...

Цей будинок давно помітив Ваня і навіть прочитав усі вивіски біля входу. Там такої вивіски «наросвіта» також не було. Все ж він повірив літній людині й подався до цього будинку.

Ваня ще раз переглянув усі вивіски біля входу у великий будинок, переглянув неуважно, бо добре знав, що наросвіти там не було. Потім згадав, що з другого боку під'їзду на асфальтованому майданчику виступає ганочок і над ним є якась вивіска. Він знайшов той вхід. Справді, тут була вивіска, і на ній написано:

ОКРУЖНИЙ ВІДДІЛ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

Знову не те. Але в цьому місці Ваня побачив щось таке, що не мало ніякого відношення до наросвіти, але, безумовно, важливе. На асфальтованому майданчику сиділо аж чотири чистильники — всі хлопчики. Тут-таки стояли люди, що чекали вільної підставки. Одна подробиця Ваню дуже зацікавила: стояла п'ята підставка для чищення взуття, на ній лежали дві щітки. Ваня помітив, як на це спокусливе устаткування поглядали люди, читаючи афіші, але нічого зробити не могли: працівник, мабуть, пішов надовго. Ваня підійшов збоку до самої підставки і почав спостерігати роботу хлопчаків. Найближчий до нього, вилицюватий, веснянкуватий пацан років

п'ятнадцяти, працював швидко, весело, щітки в нього в руках ходили непомітно для ока. Начищаючи закаблук, він нахилявся вперед і набік, поглядаючи на Ваню. Коли клієнт зняв ногу з підставки і поліз у кишеню по гаманець, пацан дрібно застукав колодками щіток по ящику і задивився на Ваню. Очі в нього були спритні, напористі, впевнені. Ваня збентежився і рушив з місця, щоб піти геть. Пацан вигукнув:

— Ти чого тут заглядаєш?

— Це я?

— «Це я»! Чого стовбичиш? Може, чистити вмієш?

— Умію.

— Брешеш.

— Умію.

— Ану покажи!.. Будьте ласкаві, громадянине! Ось до нього! Будьте ласкаві, будьте ласкаві!

— Та, може, він не вміє?

— Я відповідаю. Якщо буде погано, перечищу. Як тебе звати?

— Ваня.

— Ванько? Сідай.

Пацан енергійно перестрибнув до вільної підставки, відкрив ящик, дістав одну коробку, другу, відкривав, закривав їх. У ящику був великий скарб: мазі всіх кольорів, навіть безкольорова, дві бархатки, банка з розведеною крейдою. Він викинув маленьку щітку, банку з чорною маззю, ляснув рукою по підставці, сказав:

— Починай! Бачиш, скільки народу!

Ваня вмостився на лавочці, розставив ноги і з задоволенням взявся до роботи. На підставці стояв добрий, новий черевик, і над ним нависла холоша, теж нова, дорогого сукна. Ваня почав змітати порох з черевика, але енергійний пацан гримнув на нього невдоволеним голосом:

— Умієш! Штани підкоти!

Ваня подивився розгублено, але швидко зрозумів, у чому річ. Акуратно, не поспішаючи, підкотив холошу, вийшло добре. Ваня працював далі. Вилицюватий хазяїн був зайнятий своїм клієнтом, але весь час поглядав на Ванину роботу, а коли клієнт пішов, зробив одне зауваження:

— Для чого мазі багато кладеш? Він не розуміє, каже «чисть», а насправді мазі не треба. Туди, сюди і готово. А ти намазав!

До Вані підійшов новий клієнт, потім ще один. Ваня працював охоче, з радістю, але руки і спина в нього забо-

ліли чомусь дуже скоро, і він був задоволений, коли настав перепочинок.

— Гроші давай! — сказав вилицюватий, не дивлячись на Ваню.— Ох ти чорт, спати хочеться. У тебе є документ?

У Вані було тридцять копійок. Йому не жалко було цих грошей, але чомусь раніше йому не спало на думку, що їх доведеться віддавати, тому він трохи здивувався з вимоги і перепитав:

— Тобі гроші віддати?

— Аякже! Ха! А кому ж віддавати?

Він узяв тридцять копійок і недбало кинув у свій ящик. А з ящика дістав три копійки.

— На. Платитиму тобі по копійці з гривеника. Хочеш?

— Як це — по копійці?

— По копійці, хочеш? За кожного.

— Мені?

— Ну так, за роботу. Треба платити чи не треба? А документ у тебе є?

— Який документ?

— Без документа? Бачив, тобі й по копійці багато. А якщо спитають, яке право маєш чистити, тоді що буде?

— А я скажу, що нема документа.

— Він скаже! Подумаєш! А він візьме ящик, і ти підеш... знаєш? Юрко, подивись за ним, а я пошамати...

Їхній сусіда в загальному ряду — Юрко — кивнув головою, відповів неохоче:

— Подивлюсь.

— І порахуй, скільки він напрацює.

— Рахувати мені ніколи, сам рахуй.

— І не треба. Однаково, якщо заховаєш, знайду. Однаково знайду, розумієш?

Він стояв перед Ванею і тепер, на весь зріст, здавався вищим і поважнішим. На ньому були добрі штани навипуск і нові черевики. Вані стало ніяково перед його настирливою погрозою, Ваня відвернув обличчя вбік:

— Нічого я ховати не буду.

Вилицюватий пішов вулицею. Юрко повернув до Вані обличчя, сказав недружелюбно:

— По копійці взявся! Ходить тут різна шпана!

Ваня нічого не відповів. Юрко ще разів зо два подивився на нього, замислився, плюнув з осудом через свій ящик, сказав своєму сусіді зліва:

— Найшов дурня! По копійці.

Підійшов клієнт. Юрко застукав щітками:

— Будь ласка, громадянине! Почистимо шеврові!

Але громадянину, мабуть, не сподобалась балакучість

Юрка, тим більше, що черевики в нього були зовсім не шеврові. Він поставив ногу до Вані.

— Та він і чистити не вміє, він приблудний! Жалкувати будете.

Ваня відчув неприємну боязкість перед Юрком. Він насупив брови, механічно, без захоплення закінчив роботу, поклав гривеник у ящик. Юрко з презирством стежив за ним.

Останній в ряду ліворуч, великий, незграбний, кинув:

— Спирька мене ціле літо експлуатував, сволота! Ціле літо, та й то по три копійки платив.

— По п'ять треба,— сказав Юрко.

Великими табунами пішли клієнти, розмови припинились. Ваня не встигав розігнути спину, одна нога за другою мінялись на підставці, гривеників добавлялось у ящику. Але тепер Ваня не переживав уже трудової радості, обличчя клієнтів його не цікавили, і він з клієнтами не розмовляв. Нарешті він так стомився, що щітки ледве рухались у нього в руках, частіше стали вириватися. Повернувся Спирька з цигаркою в зубах, побачив групу тих, що чекали, закричав весело:

— Ось прийшов майстер першої категорії! Будьте ласкаві!

Ще з півгодини всі п'ятеро розвантажували чергу. У Вані спітнів лоб і почало боліти в грудях. Коли останній клієнт кинув йому гривеник, Ваня навіть не підняв монети, вона так і лишилася лежати на асфальті. Потім Спирька сказав:

— Давай виручку!

Не рахуючи, Ваня передав йому срібло.

— Ого! Карбованець шістдесят! Здорово! А більш нема?

— Нема!

— Ану, виверни кишені.

Ваня вивернув.

— Значить, тобі шістнадцять копійок. На. Бачиш, і заробив.

Юрко, поклавши руки на коліна, звернув очі до Спирьки. Очі виражали обурення. Обурення виражали й інші пацани, але тільки крайній у ряду, незграбний і нудний, сказав:

— Паскуда ти, Спирько.

Спирька войовниче обернувся:

— Що ти сказав? Що ти сказав?

Крайній нічого не відповів, але Юрко підтвердив з посмішкою:

— Не чув? Правильно сказав. Це зветься знаєш як?

— А як? А як?

— Це зветься ісплотація! Ісплотація! Чого ж ти йому по копійці! Так тільки буржуї роблять, ісплотатори.

Спирька гнівно закрутився на асфальті, жалячи поглядами Ваню, але з найбільшим обуренням звертався до крайнього в ряду:

— А по скільки йому давати? Він і чистити не вміє. А гуталіну скільки марнує? Бачив? А якщо тобі, Гармидере, жалко, то й плати йому сам. Будь ласка, плати хоч і по десять копійок.

Гармидер, як і раніше, нудьгуюче дивився вбік і нічого не сказав. Сварку підтримував Юрко.

— Гармидер не ісплотатор, у нього і ящика зайвого немає.

— Ага! У нього нема! І в тебе нема! То вам добре говорити. А я гуталін повинен купувати? А щітки коштують? А оксамит коштує? А за ящик ти не платив чотири карбованці, не платив? Так тобі легко!

Юрко далеко плюнув прямим, як стріла, кидком.

— Мені легко, у мене свій ящик. І ти собі чисть. А другий ящик — це ісплотація значить.

— Заторохтів, як сорока,— ісплотація, ісплотація! Який піонер, подумаєш! Його ніхто не держить, хай собі йде, куди хоче. І документа в нього нема. Він спіймається, а мій ящик і весь припас пропали!

Юрко ще раз далеко плюнув, підвівся, потягнувся, позіхнув:

— Як собі хочеш. А тільки ми не дозволимо. Плати йому по п'ять копійок з гривеника.

Спирька заверещав на всю вулицю:

— По п'ять копійок?

— По п'ять копійок!

— По п'ять копійок без документа?

— Ну... якщо ящиком ризикуєш, плати по три копійки. Гармидеру платив по три і йому по три.

Спирька раптом несподівано здався, перестав репетувати, зареготав, плеснув Юрка по плечу:

— Та я ж і плачу по три. Чого ти розкомизився?

— І плати по три.

— А по скільки ж? Це я пожартував, що по копійці. Думав, подивлюсь, як він працює, а може, він утече. Дуже мені потрібно: ісплотація! Хай собі чистить. Це я жартома, а ви тут цілий мітинг розвели!

Спирька довго посміювався, позирав гострими очима на всіх. Гармидер не звертав на нього уваги і нудьгуючи

дивився вбік. Юрко знову сів за свій ящик, посміхався тямуще, нарешті сказав:

— Та чого ти прикидаєшся? Що, ми не знаємо? У тебе цей ящик цілий місяць без діла стоїть. А тут знайшовся пацан: інший, розумніший за тебе, зрадів би, а ти жадуєш: по копійці.

— Ото диваки! Жадую! Пожартував я, це вірно. Будь ласка: по всій справедливості розрахунок. Начистив ти на три гривеники, потім ще на п'ятнадцять гривеників.

— На шістнадцять,— поправив Юрко.

— Ну так, на шістнадцять. Значить, на дев'ятнадцять разом. Ось тобі ще по дві копійки з гривеника — тридцять вісім копійок. Цілу купу грошей заробив.

Ваня під час усієї цієї історії сидів нерухомо на ослінчику й слухав. Його захопила несподівана глибина проблеми, порушеної чистильниками. Ще так недавно Ваня вчився в школі, в четвертій групі. В школі говорили про Жовтневу революцію, про поразку буржуїв, про громадянську війну. Все це, як здавалося Вані, давно минуло, і раптом він сам зробився предметом експлуатації. Спирька в його очах раптом перестав бути чистильником, сусідство з ним стало неприємним. Але коли Спирька висипав на його руку тридцять вісім копійок, Ваня з радістю побачив і другий бік проблеми: тепер у нього було п'ятдесят сім копійок, та ще до вечора залишилось багато часу... Сьогодні він повечеряє не інакше, як чудовою, соковитою, смачною ковбасою з м'якою булкою. Ваня з великим задоволенням накинувся на новий черевик, який опинився на підставці, і легко прийняв додаткову Спирькину вимогу:

— Тільки ти і ящик додому віднесеш. Я тобі носити не буду.

14. НЕЗРОЗУМІЛЕ

Три тижні працював Ваня у Спирьки, заробляв по карбованцю в день, а то й більше. На їжу йому вистачало. Але працювати доводилося багато, надвечір Ваня дуже втомлювався, а ще треба було і ящик відносити, і вранці приходити до Спирьки по ящик. На щастя, Спирька жив недалеко від товарної станції, отже, і від тієї соломи, де Ваня ночував.

За цей час Ваня ближче, ніж з іншими, потоваришував з Юрком. Юрко був людина досвідчена і добре розумів життя. Незважаючи на те, що він був круглий сирота, він

спав не на вулиці, як інші, а наймав куток у якоїсь «тітки». Він дуже схвально поставився до наміру Вані йти в колонію імені Першого травня, але відразу й розчарував його:

— Там хороша колонія, тільки тебе не приймуть.

— Чому не приймуть?

— Думаєш, так легко приймають? Тут у місті пацанів, ой-ой-ой, скільки хочуть, а спробуй. Я теж ходив.

— У колонію ходив?

— Ходив. Ще торік. Мене як пришпилить декохт, а ящика в мене не було. Я й пішов. А тепер мені наплювати на них. Ще й краще, бо у них усе-таки суворо: коли що — «єсть», «єсть». І пацани там є знайомі, а тільки наплювать!

Юрко і справді плюнув артистичним своїм способом:

— Проживу й без них.

— Значить, вони не беруть?

— Вони не мають права, а треба в комісію йти.

— В яку комісію?

— Комонеп називається.

— А де вона?

— Комонеп? А ось тут, за рогом зразу. Тільки туди не пустять.

— У колонію?

— Ні, в комонеп. Я ходив, так туди не пустили.

Все-таки Ваня вибрав хвилинку і побіг у комонеп. Це було, справді, за рогом. Закінчився його візит дуже швидко. Ваня встиг пройти тільки в коридор, і вже за хвилину він знову стояв на ганку, а на нього дивилась з напіввідчинених дверей лиса голова сторожа. Розмова між ними почалася ще в коридорі і за дуже короткий час устигла дійти до високої напруги. Швидко повернувшися до дверей, Ваня сіпнув плечем і крикнув крізь сльози:

— Не маєте права!

Сторож ніякої думки з питання про право не висловив, він висловлювався директивно:

— Йди, йди.

— Я хочу в колонію Першого травня!

— Мало чого ти хочеш! Тут таких не беруть.

— А яких?

— Правопорушників беруть, розумієш?

— Яких порушників?

— Трохи вище за тебе гатунком. А не те, що всякий набрід: захочеться йому в колонію, скажіть, будь ласка.

— А якщо мені жити нема де?

— Це що: жити нема де? Це дрібниця. Це спон приймає.

— Спон? Який спон?

— Так говорять: спон. І йди собі!

Сторож хряпнув дверима. Ваня замислився: «Спон»!

На місце роботи Ваня повернувся засмучений. Юрко ще здаля побачив його і гукнув:

— А що я казав?

Ваня сів на ослінчику, взявся за щітки. Клієнт уже поставив ногу. Юрко закінчував чепурний командирський чобіт і все ж відгукнувся на події:

— Він гадав, там йому зразу: будьте ласкаві, товаришу Гальченко, сідайте.

Ваня нічого не відповів, а коли скінчив роботу, спитав:

— А він говорить, у спон якийсь іди?

— Хто говорить?

— Та там такий лисий: у спон.

— Стій, стій! Спон? О! Знаю! Це в наросвіті, знаю спон. Тільки там...— Юрко завертів головою, і Ваня зрозумів, що Юрко виявив крайню зневагу до спону.

— Чого?

— Та там... ну... туди краще не йди. Буза!

Спирька до подібних розмов ставився дуже холодно і зневажливо. Він приймав і відпускав клієнтів, курив, посвистував, з кимось переморгувався, начебто ніякого спону не існувало.

— Спон цей тут,— Юрко кивнув на вхідні двері, біля яких вони сиділи.— Тільки вони тут не беруть, а кажуть: іди в прийомник! Буза!

Наступного дня Ваня пішов у спон. Він зайшов у ті самі двері, на які вказував Юрко, піднявся по вузьких і темних сходах і потрапив у такий же темний коридор. Тут було багато дверей, вони відчинялись і зачинялись, якісь люди входили і виходили, за фанерними стулками дверей гули голоси, вистукували машинки. В коридорі, на дерев'яних диванах, сиділи підтоптані, з нечищеними черевиками клієнти і нудилися. Ваня пройшов увесь коридор, прочитав усі написи і повернувся. В одного з тих, що сиділи, спитав:

— Спон, розумієте?

— Ну?

— Який це спон?

— Спон звичайнісінький. Сюди йди.

Він показав пальцем на двері. На дверях Ваня прочитав:

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА НЕПОВНОЛІТНІХ

Прочитав ще раз. Нічого не зрозумів. Обернувся.

— Це спон?

— Ще не вірить, малюк. Прочитай перші букви.

Ваня прочитав і зрадів, тепер усе зрозуміло — дійсно, це був спон.

Ваня відчинив двері і зайшов. У невеличкій кімнаті сиділи чотири жінки і один чоловік. Усі вони щось писали. Ваня оглянув усіх і звернувся до маленької жінки з чорними великими очима:

— Здрастуйте.

Жінка подивилась на Ваню, не випускаючи пера з руки.

— Тобі чого, хлопчику?

— Мені... спон.

— Ну, спон, що тобі треба?

— Відправте мене в колонію Першого травня.

Жінка зацікавилась Ванею, поклала ручку, її очі усміхнулись:

— Це ти сам придумав?

— Сам.

— Не може бути. Тебе хтось навчив.

— Ніхто мене не вчив. Там, кажуть, пристойно.

Жінка з чорними очима перезирнулася з іншою жінкою, обидві вони усміхались, не розтуляючи губ.

— Ще б пак! Ти — безпритульний?

— Ні, ще не був.

— То чого ж ти прийшов? Ми беремо тільки безпритульних.

— Я не хочу бути безпритульним.

— Мабуть, ти зовсім не дурний хлопчик.

Ваня повів головою до плеча:

— А чого ж я буду дурний?

— Це й видно.— Вони знову подивились одна на одну.

— Ну, добре. Не заважай...— сказала одна з них.

— Я не заважаю.

— В колонію Першого травня ми не відправляємо. Це комонеп.

— Комонеп?

— Еге ж, комонеп. Туди правопорушників відправляють.

— Я був у комонепі. То там виганяють! Такий... лисий.

— У них є кому виганяти, а у нас нікому, то ти й стоїш. Я тобі сказала: не заважай!

За столом у кутку підвівся молодик і сказав незадоволено:

— Маріє Вікентіївно, самі винні: навіщо ці розмови?

Самі заводите з ними розмови, а потім не виженеш. Працювати абсолютно неможливо.

Він вийшов з-за столу, підійшов до Вані, лагідно, обережно взяв його за плечі, повернув обличчям до дверей:

— Іди!

У коридорі Ваня ще раз прочитав напис:

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА НЕПОВНОЛІТНІХ

Потім прочитав перші букви. Виходило, дійсно, спон. Але тепер це вже було не так зрозуміло, як чверть години тому.

Через три тижні сталася нова катастрофа. До чистильників підійшов молодий чолов'яга з портфелем і зажадав документи. В катастрофі винен був сам Спирька. Треба було посадити Ваню в середину шеренги чистильників — у такому випадку, як потім пояснювали досвідчені люди, Ваня встиг би втекти. Ваня ж сидів крайнім, і людина з портфелем насамперед зажадала документа в нього.

У відповідь на це Ваня тільки похолов. Людина з портфелем помовчала над ним і розпорядилася:

— Збирай своє добро.

Ваня безпорадно повернувся до Спирьки, але Спирька поводився надто дивно: він милувався вулицею, милувався з насолодою, його очі сміялись від задоволення.

— Бери ящик, чого ти озираєшся?

— Так це не мій ящик.

— Не твій? А чий?

— Це його, Спирьки.

— Ага, Спирьки? Це ти — Спирька?

— Я! А яке мені діло?

— Це його, Спирьки.

Спирька дуже чесно і ображено знизав плечем.

— Чий це ящик, хлопці?

Спочатку мовчали, а Гармидер усе ж сказав:

— Ванька нема чого підводити. Спирьчин ящик. І припас теж його.

— Та йдіть ви до біса. Чого ви чіпляєтесь, диви! Я тобі продав ящик? Продав. Чого ж ти мовчиш?

— Коли ж це ти його мені продавав?

Юрко сказав примирливо:

— Засипався, Спирька, нема чого.

Людина з портфелем усе зрозуміла, і доля всієї системи стала очевидною й для Спирьки. Людина з портфелем промовила після цього тільки одне слово:

— Ходім!

Спирька вилаявся запаморочливо, розмахнувся і вдарив Ваню у вухо. Гармидер кинувся на допомогу, але Спирька встиг ногою дуже сильно вдарити по своєму ящику. Коробки з гуталіном і гроші покотилися по асфальту, а Спирька, засунувши руки в кишені, спокійно попрямував вулицею. Людина з портфелем очима шукала підкріплення, але воно прийшло не скоро. Юрко шепнув розгубленому Вані:

— Давай драла!

І Ваня «дав драла». Через десять хвилин на глухій, порослій вербами вулиці він зупинився. Йому здавалося, що за ним погоня. Він придивився до вуличної далини: там нікого не було, а ближче тільки білий собака перебігав вулицю. Собака подивився на Ваню трохи підозріло, але коли Ваня рушив з місця, він підібгав хвіст і побіг швидше. Грошей у Вані було двадцять дві копійки, сьогоднішня виручка вся залишилась у ящику.

Знову почалися дні самотності й голоду. Двадцять дві копійки допомогли підтримати життя протягом двох днів. Потім стало зовсім погано, а тут іще й небо виступило проти Вані. Зранку світило сонце, близько другої години збиралися чорні гомінкі хмари, надвечір проходила над містом гроза: злива кілька разів із силою обрушувалась на місто, громові удари били безперестанку, а на ніч починався тихий дощик і тривав до світанку. Цей розпорядок установився на цілий тиждень. Ваня в своїй солом'яній постелі змок у першу ж ніч, він думав, що на другу ніч не буде дощу, і знову змок. На третю ніч він уже побоявся йти ночувати в солому, довго ходив по місту, перечікуючи дощ у під'їздах і воротах будинків. Так він дістався вокзалу.

На вокзалі стояла тиша. В залі для чекання тільки-но кінчили прибирати. Вологі чистенькі кахлі з тирсою, яка де-не-де до них прилипла, блищали під яскравою електрикою, на великих диванах де-не-де куняли пасажири. Двоє червоноармійців закушували. Вони діставали їжу з полотняного мішка, що стояв між ними, і їжа була смачна: рожеву французьку булку вони розламали, розлом цієї булки був сліпуче пухкий. Шестеро яєць лежало на дивані, один з червоноармійців підставив широке коліно, щоб вони не скотились на підлогу. Другий на газетному аркуші потрошив і різав оселедець. Шматочки оселедця червоноармійці обережно брали двома пальцями і їли. Ваня ступив до них кілька кроків, червоноармійці подивились на нього, один з них осміхнувся:

— Виходить, ти голодний?

— Грошей... нема.

— Грошей нема? Це погано. Безпритульний, виходить?

— Ні... я ще...

— Ну, що ж. Сідай з нами, ось сюди.

Ваня сів навпроти них на другому дивані. Поряд з ним лягла смачна порція: половина французької булки, два шматочки оселедця і одне яйце. Червоноармійці все розкладали перед ним мовчки, в своєму мішку вони обоє хазяйнували дружно, але обходилися теж без слів, тільки зрідка гмукали. Стрілець залізничної охорони підійшов до них, указав пальцем:

— Це з вами їде... пасажир?

Старший смуглявий червоноармієць відповів:

— Поки що... бачиш, з нами їде.

Стрілець недовірливо косив оком на Ванину закуску:

— Щось він мало відповідний.

— Нічого, підходящий. Буде відповідним.

Стрілець відійшов. Червоноармійці навіть не переглянулись, продовжували вечеряти. До кінця вечері полотняний мішок був зав'язаний і газету з крихтами й недоїдками кинуто в ящик для сміття, молодий сказав протяжно:

— Повечеряли, значить.

15. СРІБНИЙ ГРИВЕНИК

Ваня тут, на вокзалі, і заснув, сидячи на дивані. Стрілець не турбував його до ранку, бо на протилежному дивані сиділи червоноармійці. Але вранці, коли стрілець усе ж розбудив Ваню, червоноармійців уже не було. Стрілець мовчки дивився на Ваню, а Ваня мовчки догадався, що треба йти.

Він поплентався до головної вулиці, йому хотілося подивитися, що тепер діється на асфальті біля наросвіти, а крім того, він вирішив ще раз зайти в спон і поговорити там про колонію Першого травня.

Хода у Вані ділова, але настрій у нього поганий: чоловік у споні, який сидить за найдальшим столом, кидає на життя досить похмуру тінь.

З магазину вийшов хлопчик у золотій тюбетейці — Володя Бігунок. І на тюбетейку цю, і на вензель на рукаві, і на жваві темні очі Ваня так задивився, що навіть зупинився біля дерев'яної клітки, якою було огороджено молоде дерево.

Володя Бігунок тримав у руці коробку мазі для чищення сигнальної сурми. Стоячи коло виходу з магазину,

він уважно роздивлявся етикетку на коробці. Потім сховав мазь у кишеню, але, виймаючи руку з кишені, упустив гривеник, що був призначений на повернення трамваєм. Гривеник покотився під ноги Вані Гальченку. Ваня швидко нахилився, підняв монету. Бігунок очікувально подивився на Ваню. Ваня простяг йому гривеник. Володя взяв і трохи зніяковіло пояснив:

— Це в мене на трамвай. А то пішки... йти. Шість кілометрів.

Ваня усміхнувся з ввічливості. Власне кажучи, у Вані є свої справи, значно важчі.

— Шість кілометрів?

— Там...— Володя показав кудись: — колонія Першого травня.

Ваня, приголомшений, кинувся до Володі.

— Першого травня?

— Атож.

— Ти з Першого травня? Еге? — Ваня, не стримуючи радості, засміявся. Володя усміхнувся, пишаючись своїм високим званням.

— Колоніст. Бачиш,— і форма першотравнева.

Володя підняв лікоть. На рукаві, на оксамитовому ромбику, вигаптовано золотим кольором цифру 1, а сріблом, через цифру, слово: «Травня».

— А мені якраз...

— Ти — безпритульний?

— Ні, я ще не був безпритульним. Я все хочу... І нічого... Ніхто не відправляє.

Ваня говорив серйозно. Вони стояли посеред тротуару, їх штовхали. Володя перший помітив цю незручність, насупив брови, взяв Ваню за руку, потяг убік.

— Я тобі так скажу... Там у нас рада бригадирів, то вона сувора. Там такі чорти, бригадири! Вони скажуть: а місце де? А ще скажуть: чому? А ти піди в комісію, називається комонеп.

— Був я в комонепі. І в споні був. Усюди був.

— Вона не хоче?

— Хто «вона»?

— Там жінка така. Не хоче?

— Вона не хоче, а він теж штовхається. Каже, це для першого сорту — право...порушників. А ти правопорушник?

Володя носком черевика застукав по виступу цоколя, опустив очі, посміхнувся:

— Вони там таке вигадали: правопорушники, а тільки це буза, розумієш? Це однаково. І наші так кажуть: це неправильно.

Володя на мить замислився, сумно повів поглядом по вулиці. Цілком можливо, що порушене питання було понад його сили. Брови у Володі залишалися ще насупленими. Нарешті він рішуче ворухнув губами, гнівно підвів голову:

— Знаєш що? Дідько з ними! Ти приходь. У суботу. Ми попросимо, я своєму бригадирові скажу. У мене, ох, і гарний бригадир. Альоша Зирянський! Ти знайдеш колонію? Через Хорошилівку треба.

— Знайду.

— А ти ці десять копійок... купи булку.

Ваня взяв гривеник.

— А на трамвай? Пішки?

— От іще: пішки! З якої речі! Поїду, тільки я так... безплатно поїду.

— Без квитка?

— Звичайно, цього не можна, ну, то що ж! Тільки я з пересадкою: в одному трамваї, потім у другому трамваї, а кондуктор і не побачить.

Ваня усміхнувся.

Володя строго салютнув.

Вони розійшлися. Ваня рахував, скільки днів залишилось до суботи, а Володя Бігунок згадав чергового бригадира Воленка і ясно бачив, що в колонію треба йти пішки.

16. «АКУЛА НЬЮ-ЙОРКА»

Ігор Чернявін рано закінчив усі процедури: побував у лікаря, в лазні, в перукарні. У кравецькій майстерні з нього зняли мірку. Воленко пояснив:

— Це для парадного костюма.

В коморі, у присутності Воленка, старий комірник видав Ігореві «шкільний костюм», спецівку, черевики, трусики, тюбетейку і пояс. У лазні Ігор переодягся, дещо залишилось у нього в руках. Воленко привів його в тихий клуб і сказав:

— Тут побудь до п'ятої години. У спальню я тебе не можу допустити, бо нема вдома восьмої бригади — всі зайняті. А в обідній час їм ніколи з тобою морочитись.

Ігор не був утомлений процедурами, його ніщо не дратувало, а сухувата стриманість чергового бригадира навіть трохи імпонувала йому. І, можливо, через це розпорядження Воленка його неприємно здивувало:

— Я повинен тут сидіти? І не можу вийти?

— Чому? Ти можеш вийти. Тільки на другий поверх

і в інші будинки тебе ще не пустять, бо тебе ще не прийнято бригадою. Ти новенький, тебе ніхто не знає.

— Але я вже в колоністському костюмі!

— Це нічого не значить. Ти тут посидь до обіду. А по обіді підемо до школи, там тебе проекзаменують.

Воленко пішов, Ігор склав спецівку на дивані і вирішив познайомитися з тихим клубом.

Тихий клуб являв собою великий, гарно розмальований зал. Під його стінами тягнувся такий самий довжелезний диван, як і в кімнаті ради бригадирів. У одному місці, у вузькому кінці залу, диван переривався, тут був невеликий поміст, застелений килимком. На помості, на мармуровому п'єдесталі стояв бюст Леніна. В інших частинах залу висіли портрети й картини. Ігор довго ходив і розглядав їх. Йому сподобалося, що все в залі зроблено гарно і грунтовно: всі портрети і картини були в дубових рамах, за склом. Підлога в тихому клубі була паркетна, мабуть, тільки сьогодні її натерли. Де-не-де біля дивана стояли дубові восьмигранні столики, а навколо них напівм'які стільці.

На одній з подовжніх стін Ігор побачив довгий ряд невеличких портретів. Були тут зображені і літні, і молоді люди, і пацани. Ігор легко пізнав серед облич, зображених на портретах, лице Воленка, всі інші були незнайомі.

Розглядаючи все це, Ігор наблизився до великого дзеркала. В лазні він переодягся в костюм, який Воленко називав «шкільним», але Ігор ще не бачив себе в дзеркалі в цьому костюмі. Зараз на нього дивився рум'яний юнак, вузький чорний ремінець туго стягував поясок сукняних брюк навипуск, темно-синя з дебелої матерії блуза була заправлена в брюки, її комір не мав гудзиків і широко розкидався, відкриваючи шию. Все це Ігорю сподобалося. Шкода тільки, що нижня сорочка без коміра і нічого біленького не можна випустити. Шкода ще, що його обстригли під машинку: Ігорева голова була трохи шпичаста і обстрижена здавалась трішки дурнуватою. Але Ігор бачив, що багато хто з колоністів носив зачіску, зачіска була і у Воленка, значить, це тут можна.

Ігор любив своє обличчя. Найбільше йому подобалися в ньому постійна схильність до єхидної посмішки і чистий блиск невеликих, трохи примружених очей. Але зараз щось змінилося в його обличчі, хоч воно залишалось таким же приємним. Може, воно стало серйознішим, може, здивованішим? Ігор розібрати добре не міг. А все ж у ньому було щось нове.

Ігор сів на диван і замислився. Можливо, доведеться йому жити в цій колонії імені Першого травня! Скільки часу? Рік, два, три? Іти звідси ще не хотілося. Він провів два роки «на волі». Гроші діставалися легко, траплялися добрі знайомства, але якось так виходило, що радості від усього цього було мало. Кіно, цукерки, ковбаса давно перестали його задовольняти. Найбільше набридла бездомність. Ночівлі у вокзалах, у соломі, у нічліжках, у притонах були однаково огидні. Найкращі костюми, які він купував при нагоді, дуже швидко перетворювались на паскудне дрантя.

Виходило несолідно. В такому ж дранті красувалась більшість, як він, «вільних» людей. Це негарно, це аніскільки не нагадувало того елегантного, сяючого дотепністю й удачею життя, що здається таким принадним в американських кінофільмах. Ігоря колись приваблювало це безшабашне завзяття, блиск таланту і сміливості, благородна боротьба з сищиками, такими ж джентльменами, такими ж елегантними і сміливими. Дідько його знає, в житті виходило зовсім не так. Ігор міг проробляти запаморочливі операції, але ніякі сищики проти нього не виступали. Звичайний стрілець у повному озброєнні чи міліціонер у своїй шинелі — один витягав з вокзалу або з нічліжки цілу купу таких «акул Нью-Йорка». А потім треба було розмовляти з Поліною Миколаївною і ловити якогось потворного і, по суті справи, неповинного козла. Це життя не виявило в собі жодної привабливої риси. Не було ніяких переслідувань на автомобілі, заповітів, таємних листів, трюків, блондинок з револьвером, наставленим на людину в масці. Нічого не було, крім американської мрії. Ігорю зараз не хотілося повертатися в цей світ пригод.

А що тут, у колонії? Як піде життя? Йому видали спецівку, обов'язково примусять працювати. Він нічого не має проти чесних трудових рук. Але сам він ніколи нічого не робив, і працювати йому не хотілось. А тут, мабуть, пишаються: ось ми працюємо! Треба все-таки розбиратися: одному подобається, іншому не подобається. Ігорю не подобалось. А втім, можна буде спробувати. Хто його знає, може, з нього і вийде який-небудь токар. З іншого боку, його примусять і до школи ходити. Завідуючий цей, Захаров, звичайно, дóка. Ігор не заперечував проти освіти, особливо проти вищої освіти. Але йому й раніше не подобалось учитися, не подобалася доброзичлива нудота вчителів, їх дріб'язкова причепливість. Не подобався і безладно-галасливий, жовторотий натовп школярів.

Ігор думав довго, але не дійшов ніяких висновків. У

майбутньому все лишалося відкритим. Найбільш відкритішим було питання про матір. До цього питання Ігор давно не повертався, так слабо його тягло пробиватися до цього страшного питання крізь нетрі відстаней і протиріч. Питання про матір — це питання якогось, дідько його знає, далекого майбутнього, але, мабуть, мати була б рада, якби він приїхав до неї в гості в парадній формі колоніста і на порозі віддав стриманий, строгий салют. Це в них шикарно. Але погляд його впав на спецівку, що мирно лежала на дивані; спецівка війнула дуже складним і нудним майбутнім.

Які бували чудові, захоплюючі дні, повні небезпеки й гостроти. Бували. А сьогодні що? Він сидить у цій гарній клітці, і його стереже з рушницею в руках якийсь шмаркатий Петько Кравчук. Гарненька «акула Нью-Йорка»! Цю акулу сьогодні будуть просто потрошити шкільними складаними ножиками.

Ігор похмуро зустрів чергового бригадира Воленка, який прийшов кликати його обідати.

17. ПРИЄМНА РОЗМОВА

Після обіду Ігор Чернявін був у школі. Його прийняв старий учитель. Чи його тут звали якось інакше?

Учительська була гарна, велика і теж з величезними вікнами. Але тут були приспущені важкі гардини, і на підлозі лежали килими. Старий учитель вибрав для розмови затінений куток, де стояв великий диван, два крісла і маленький столик.

Учитель Ігорю сподобався. Піджак його застебнутий на всі гудзики, дуже чистий комір сорочки, щоки чисто поголені, й сиві вуса звично-вміло, навіть трохи кокетливо підкручені. Він нагадував Ігорю професора з американського фільму. Найбільш сподобалася ввічлива мова вчителя. Він сказав:

— Ви Ігор Чернявін? Я чекаю на вас. Сідайте, прошу вас.

Він торкнув рукою спинку крісла, а коли Ігор сів, він сів поруч із ним на диван і, трохи схиляючись уперед, сказав:

— Мене звати Микола Іванович. Треба з вами з'ясувати. Олексій Степанович говорив мені, що ви закінчили сім груп, але це було, мабуть, давно: деякі життєві обставини, так би мовити, заважали вам.

Він зупинив погляд на Ігореві з мовчазним запитан-

ням. Ігор сидів у кріслі рівно, склавши руки на коліна, уважно слухав.

— Так, я два роки не вчився.

— Скажіть, будь ласка, товаришу Чернявін, ви добре вчились?

— Іноді добре, іноді погано.

— Я гадаю, це залежало від різних сторонніх причин, здібності вам не заважали?

— Так, у мене були здібності...

— Дозвольте я вам запропоную дещо написати. Дуже важливо дізнатися, як у вас з грамотністю. Будь ласка. Ось вам папір, чорнило й перо. Що б вам таке запропонувати? Ну, ось, якщо ви не заперечуєте? Напишіть стисло, дуже стисло — ви ж з Ленінграда? — напишіть, що вам найбільше подобається в Ленінграді — вулиці, мости, можливо, парки. Це ви зможете?

— Так, спробую.

— Будь ласка, а я займусь своєю справою.

Микола Іванович усміхнувся, злегка хитнув головою і сів за великий стіл, що стояв посеред кімнати. Ігорю сподобалася тема. Дійсно, Ленінград було чим згадати. Ігор часто думав про рідне місто і сумував. У Ленінграді живе мати... Та й взагалі Ленінград — шикарне місто, яке найбільше відповідало його смакам.

Через півгодини Ігор подав Миколі Івановичу списаний аркуш. Микола Іванович дістав великі чорні окуляри і, витягнувши губи, почав читати Ігореву роботу. Прочитав один раз, усміхнувся, прочитав другий раз.

— Дуже добре. Дуже грамотно й цікаво. Одна помилка і то незначна: «колона» пишеться через два ен [1].

— Хіба?

— Так, через два, але в сьомому класі ви могли й не знати. А от з математикою як?

Ігор почервонів. Нічого не відповів. Так само ввічливо Микола Іванович попрохав Ігоря поділити дріб на дріб. Цілу хвилину Ігор роздивлявся написаний вираз, але олівця в руки не взяв.

— Що ж ви? Забули?

— Забув. Уявіть собі, зовсім забув.

Ігор підвівся з крісла. Він теж міг показати приклад ввічливості.

— Я не буду більше турбувати вас, Миколо Івановичу. Писати я можу, а все інше забув, алгебру забув, біологію, всяку політику. Я вважаю, що... мені вже пізно вчитися.

---

[1] По-російському.

Микола Іванович почав щось шукати в кишенях, знайшов окуляри на столі, надів їх і крізь окуляри поглянув здивовано на Ігоря:

— Як ви дивно говорите, товаришу Чернявін! Як це можна так говорити? Яка там особлива премудрість! Забули, це цілком природно. Будемо пригадувати. Та сідайте, чого ви схопилися.

Він знову посадив Ігоря в крісло, присунув стілець, сів проти нього і, погладжуючи свої коліна, поглядаючи навскіс на сліпучі вікна, заговорив:

— Я вам запропоную таку програму. Навчальний рік закінчується. Зараз нема рації зараховувати вас до школи. Ми зробимо інакше: запишемо вас на наступний рік просто у восьмий клас. Тільки влітку треба буде попрацювати. Я вам дуже раджу. У вас добрі здібності, треба вчитися. Ви згодні зі мною?

— Я міг би погодитись з вами. І навіть... я вам вдячний, розумієте? Але, може, я не залишусь тут до осені. Можливо, мені в колонії не сподобається.

— Тобто... ви підете з колонії?

— Так.

Микола Іванович подивився на нього поверх окулярів.

— Куди ж ви підете?

— Там буде видно куди.

— У нас ніколи не було випадку, щоб тікали. Звідси може піти тільки дуже дурний, зовсім занедбаний суб'єкт. Я впевнений, що ви не підете, товаришу Чернявін.

Цей дідок, на рум'яних щоках якого затишними закрутками ворушилися сиві вуса, був просто чарівний. Він говорив з живим вогником в очах, іноді робив паузу, щоб знайти точніший вислів, і в цей час очі швидко кидались убік. Він не просто базікав, він замислювався, розмірковував, але все це у нього виходило без напруги і дуже симпатично. Головним чином, він говорив про значення освіти, про те, які шляхи лежать перед молодою людиною в Союзі, яка гідність є в тому, щоб іти цими шляхами, як зростає особистість людини в навчальній роботі. Він думав зараз про Ігоря Чернявіна і ні про когось іншого. Він поважав Ігоря Чернявіна і з особливим задоволенням висловлював цю повагу. І саме тому Ігор не схотів закінчити з ним цю розмову як-небудь формально, хотілось і самому з такою ж щирістю і чесною увагою поставитись до співрозмовника. І Ігор сказав:

— Миколо Івановичу! Я не звик працювати. Я ніколи не працював.

Микола Іванович спокійно усміхнувся:

— Так, це можливо. Ви ще так мало жили, і звичок у вас мало.

— А як не звикну?

Микола Іванович схрестив на животі пальці й добродушно розсміявся:

— Чого ж? Це така приємна звичка.

— Приємна?

— Аякже! Дуже приємна. Я от працюю сорок років, і, знаєте, мені досі подобається.

— Ну так ви ж учитель!

— О, будь ласка! Якщо ви хочете бути вчителем, це дуже добре. Але багато хто думає, що праця вчителя найприємніша. Це, звичайно, дурниці. Всяка праця — дуже приємна річ. Ось ви побачите.

— Спробую,— сказав Ігор і знову підвівся.

— Спробуйте. Вам тут допоможуть. У нас хороші хлопці.

— Спасибі, Миколо Івановичу.

— Все-таки коли ви зможете почати підготовку?

— З першого червня.

— Добре. Давайте з першого червня. Я вас запишу.

Ігор уклонився Миколі Івановичу. Микола Іванович привітно, уважно йому відповів. Володі Бігунка тут не було, і нікому було скалити зуби з приводу звичайної ввічливості двох вихованих людей.

Ігор ішов подвір'ям і безпорадно озирався. Йому захотілося, до зарізу захотілось зустріти що-небудь таке, що його обурило б, викликало б злість, протест або хоч би таке, з чого кортіло б пожартувати. Не можна ж, справді: з ранку, з самого ранку його залишили на самоті, а проти нього стояла незрозуміла, упевнена і ввічлива сила. О п'ятій годині він буде прийнятий бригадою. Невже й бригада так само спокійно оброблюватиме його?

18. РОЗМОВА, НЕ ДЛЯ ВСІХ ПРИЄМНА

О п'ятій годині в тихий клуб прийшов Воленко в супроводі високого масивного юнака з обличчям надзвичайно добродушним, які бувають тільки у дуже м'яких, лагідних людей.

Воленко сказав:

— Товаришу Чернявін! Це твій бригадир Нестеренко.

Тільки тепер Воленко дозволив собі деяку жартівли-

вість тону і поводження. Він трохи іронічно повів рукою і поглядом:

— Здаю його в повному порядку: обстрижений, чистий і цілком обладнаний. Спецівка он лежить. Парадний костюм замовлено. Будь ласка!

Очевидно, Воленку вже надокучило панькатися з Чернявіним, і він з полегшенням передавав новачка бригадирові. Бригадир, розуміючи це, з такою самою стриманою грою схилився перед черговим:

— Дуже вдячний, товаришу черговий. Ви розумієте, наступного разу і я вам приготую.

Воленко віддав салют і вийшов.

У цій урочистій і трохи жартівливій церемонії Ігор відчув велике тепло. Не викликало сумніву, що Воленко й Нестеренко були великими приятелями, а зараз у жартівливих, трохи церемонних поклонах вони щось грайливо підкреслювали. Нестеренко в цій грі зовсім не здавався вже таким добродушним. У нього був симпатичний голос м'якого баритонного відтінку, але чути було, що цим голосом він уміє володіти. В його поводженні був невеличкий присмак неквапного українського гумору. Але ту ж виправку, яка була у Воленка, Ігор помітив і в Нестеренка.

А втім, як тільки пішов Воленко, Нестеренко залишив усяку гру.

— Тебе призначено у восьму бригаду. Бригада зібралася. Ходімо.

Він попрямував до дверей. Ігор зупинив його:

— Товаришу бригадир!

— Що таке?

Ігор взяв у руки свою спецівку, так само, як і в дворі, безпорадно озирнувся на вікна, не витримав, розтяг у посмішку свій єхидний рот:

— Товаришу бригадир, ви вчитеся?

— У школі?

— Так, у школі вчитеся?

— По-перше, вчусь у десятому класі. А по-друге, не називай мене на ви, товаришем бригадиром. Це в нас не прийнято. Мене звуть Васею.

— Хіба? А я чув, як звертаються до Воленка: товаришу черговий бригадир!

— Це інша річ. Черговий бригадир — у нас велика влада. Він веде день. Якщо він з пов'язкою, з ним без салюту не можна розмовляти.

— А навіщо це?

— Бачиш... Он із тобою сьогодні скільки у нього справ? Якщо кожен буде з ним патякати, то він нічого не встигне. А крім того... які можуть бути суперечки з черговим?

— А з тобою можна сперечатися?

Нестеренко знизав плечима:

— Зі мною, звичайно, можна. Тільки у нас це не в моді.

— До тебе не треба з салютом?

— Іноді треба. Потім дізнаєшся. Ходімо, бригада чекає.

Вони пройшли повз вартового (стояв уже інший) і піднялися по сходах між квітами. На другому поверсі проходив такий самий світлий коридор, тільки тут на підлозі були не кахлі, а паркет, він так само виблискував, як і в тихому клубі.

Вони зупинилися біля дверей, де на табличці було написано:

8-а БРИГАДА

Нестеренко взявся за ручку дверей, але перш, ніж відчинити їх, він пояснив:

— У нас дві спальні, по вісім чоловік. Друга спальня поряд.

Спальня була велика. У ній стояло вісім ліжок, добротних, гарних, пофарбованих рожево-жовтою фарбою. На ліжках лежали ковдри вишневого кольору. Всі постелі були в ідеальному порядку. На ліжках ніхто не сидів, ніхто навіть не стояв близько. Понад десятеро хлопців зібралося навколо великого стола. Вздовж стіни Ігор помітив диван, дуже довгий і який теж, мабуть, мав схильність бути нескінченним,— мабуть, такі дивани в колонії любили.

Коли ввійшли Ігор і Нестеренко, всі повернули до них голови. Нестеренко зупинився біля дверей і сказав трохи врочистим голосом, у якому Ігор усе ж почув відтінок стриманої жартівливості:

— Приймайте нового товариша. Рекомендую: Ігор Чернявін.

Усі засовали стільцями, але не підвелись, а ще щільніше сіли за столом, дбайливо залишаючи поруч два місця для тих, що прийшли. Нестеренко сів на один стілець, ляснув рукою по другому, запрошуючи Ігоря.

— Сідай.

Усі раптом притихли і з цікавістю чекали, що буде далі. Очі у Нестеренка спалахнули іронічно:

— У нас такий звичай: коли приходить новенький, уся

бригада збирається, і бригадир знайомить. Так у нас у колонії повелося здавна, років п'ять тому буде. І в цей час бригадир повинен усю правду казати про товаришів, як він думає, брехати не можна. Коли і ти, Чернявін, будеш бригадиром, теж так робитимеш. Так от бачиш, вони на мене й дивляться, бо знають: пощади не буде.

Все це Нестеренко говорив не поспішаючи, добродушно, трохи окаючи і розтягуючи слова.

— Та починай уже, Василю, годі мучити!

Це сказав наймолодший у бригаді, біляненький хлопчик років чотирнадцяти, з тим акуратним, чистеньким і розумним обличчям, які часто бувають у природних відмінників навчання.

— Рогову не терпиться, знає, що лаяти буду.

— Лай, тільки, будь ласка, швидше.

— І ще в нас звичай — ніхто не повинен сперечатися і ображатися. Хоч би яке слово сказав бригадир — каюк! А новенький, от, скажімо, ти, Чернявін, не повинен задаватись, а повинен учитись, як правду говорити і як правду слухать треба. Розумієш?

Ігор Чернявін навіть рот трохи розкрив, і його лице втратило останній вираз дотепної єхидності.

Нестеренко почав. Він вказав на дорослого юнака, якому було не менше вісімнадцяти років. У нього був низький лоб і жорстке волосся, що не визнавало ніякого проділу. Обличчя розпливчасте, губате, а в той же час і енергійне в русі, бойове.

— Це Мишко Гонтар, слюсар по ремонту, добрий слюсар, тільки в школі вчитися не хоче. Дійшов до п'ятого класу, а тепер вигадав, що він уже вчений. Здурів, доводиться силою примушувати. Товариш він хороший, прямо скажу, хоч би і всі були такі товариші, а тільки неохайний,— жах один. Ти в нього з цього боку нічого не навчишся доброго. Куди не повернеться, або поламає щось, або понакидає, піде й забуде. Йому кожен день голитися треба, а він по три дні не голився. А живе в дитячій колонії... Через нього наша бригада по охайності ніяк не може вийти на краще місце, а бригада добра. Він як одягне спецівку зранку, та ще в цеху затримається, звісно — слюсар по ремонту, то і в їдальню в спецівці суне, а там, звичайно, ЧЧСК скандал влаштовує, і все на бригаду. Бачиш? Якщо Мишко чергує по бригаді, то ми до нього буксир призначаємо, як до маленького. Ще в нього вада: строю не любить, в ногу ходити не вміє, та й костюм парадний сидить на ньому, як на скрині. Це нам, усій бригаді, звичайно, дуже сумно, бо, власне кажучи, дрібниця, а він ніяк не

справиться. А слюсар він хороший і товариш теж. Добряк і працювати любить, самі дрібниці лишились, щоб людиною стати. Він хоче шофером бути, а кожний шофер освіченою людиною має бути. А тепер у нього ще й нова напасть: закохався. Як же йому можна закохуватись, коли зачіску йому всією бригадою робимо — зробити не можемо.

Нестеренко все це промовив соковито, грунтовно, поглядаючи на товаришів, а товариші дивились на Мишка. Відчувалося, що з характеристикою Мишка всі з бригадиром згодні, та, мабуть, і сам Мишко згоден. Він навіть не протестував проти інформації про закоханість.

— Тепер далі: Петро Акулін.

Петро Акулін не усміхнувся. Як сидів боком, так і залишився сидіти. У нього було худе простацьке обличчя, вкрите густим сільським рум'янцем. Здавалося, що це обличчя не здатне усміхатися.

— Акулін у нас найкращий токар у колонії і у восьмому класі найкраще вчиться. І охайний, і дисципліну знає, і комсомолець перший сорт. Буде пілотом через деякий час. Безумовно, буде. Тільки корзину в нас кожний має, і в нього є корзина. І ніхто ніколи не замикає, такого звичаю нема в колонії. Акулін же три дні тому замок повісив — негарно. Або ти злодіїв боїшся, або таємницю якусь збираєшся завести, хто тебе знає, а тільки замки в колонії заводити не слід. Інша річ на заводі, державне майно треба замикати для порядку, а в бригаді товариші живуть, до чого тут замок?

Акулін, не повертаючись до Нестеренка, одну руку поклав на спинку сусіднього стільця, сказав невиразно, тихо:

— Я не від товаришів замок...

— Знаємо. Думаєш, у нас місце вільне, новенького пришлють, а він до тебе в корзину полізе. Звичайно, полізе, коли замок висить. А навіщо так думати: як новенький, то й злодій. Мало чого там у кожного було — в колишньому житті! Чернявін теж новенький, бачиш, сидить з нами, так і по ньому ж видно: він до товариша в корзину не полізе.

Акулін прийняв руку з спинки стільця, прохрипів:

— Зніму.

В бригаді, яка причаїлася, чекаючи, неначе всі зітхнули. Насправді ж не зітхнули, а просто заворушились.

— Далі: Олександр Остапчин — помічник бригадира восьмої бригади трудової колонії імені Першого травня.

Уже з того, як урочисто промовив бригадир назву посади Остапчина, можна було зробити висновок, що Остапчина в бригаді люблять і ставляться до нього трохи на-

смішкувато. І сам Олександр Остапчин, почувши своє прізвище, підморгнув, повернувся до бригадира, поклав голову на кулаки, поставлені один на один. У Остапчина великі гарні карі очі, трішечки вкриті веселою, маслянистою вологою.

— Зовсім людина як людина — і токар непоганий, і в десятому класі, і помбригадира, і таке інше. Справжня людина, а тільки одне лихо: базіка. Ой, і базікати ж любить, просто хлібом не годуй, а дай поговорити. І хоч би діло говорив, а то язик говорить, а він за язиком бігає, зупинити не може і на правильну лінію пустити теж не може. І навкруги себе не дивиться: свій, чужий, зовсім сторонній — йому байдуже; він говорить і обов'язково загне куди-небудь. Цілою бригадою стримати не можемо. Мріє: прокурором буду. Та хіба можна, щоб прокурор за собою не стежив? Коли прокурор щось скаже, то все до діла, та перед цим двічі подумає. А нашому Олександру завжди нянька потрібна, щоб його за поли хапала.

Остапчин не збентежився, не образився, його очі, як і раніше, дивились на Нестеренка, по-дружньому усміхались, але в якійсь ледве помітній мірі і нахабно. Він начебто був навіть задоволений, що в нього є така цікава вада, і тоном напівдитячої примхи заперечив:

— А що я таке коли говорив?

— А пам'ятаєш, приїхали до нас жінки з Наркомосу. А ти їй такого намолов, що вона мало не плакала.

— Правду говорив.

— Правду? Правду говорити теж до речі треба. Вона приїхала познайомитися з нашим життям, може, і повчитися хотіла, значить, їй десь там намуляло... а ти промову... прямо з гори: нічого ви, наркомосівці, не розумієте, все плутаєте, марно хліб їсте. Вона потім питає, хто це такий? А я їй, звичайно, відповів: не звертайте уваги, так собі, новенький, ще не обтесався.

Колоністи зареготали. Остапчин збентежено відвернувся, але очі його навіть у цю мить не втратили своєї вологої усмішки.

— Санчо Зорін, во! Він — сам бачиш який!

І справді, Санчо було видно, як буває видно наскрізь ясний квітневий день. Почувши своє ім'я, він зразу ж сів з ногами на стілець. А бригадир сказав йому з добродушною суворістю:

— Чого ти з ногами на стілець заліз? Чернявін, його призначено твоїм шефом, він давно тебе чекає. Буде твоїм шефом, поки ти дістанеш звання колоніста. Буде тебе всього вчити і на загальних зборах доповідатимеш на звання

колоніста. Людина він запальна, не завжди справедливий буває. Якщо на нього найде, то нічим стримати не можна. Ти на це не звертай уваги.

Ігор кивнув і задивився на Зоріна. А Зорін уже і кивав йому, і моргав, і всім обличчям розповідав про щось. Обличчя в нього було гостре, жваве, рухливе. Протягом однієї секунди він устигав відгукнутися на всі враження, всім відповісти і всіх спитати. І зараз якимось дивом він устиг показати бригадирові, що він вдячний йому за правду і намагатиметься якнайменше гарячкувати, що він бачить любов до себе всієї бригади і відповідає їй такою самою любов'ю, що він допоможе Чернявіну стати добрим колоністом і що Чернявін не повинен боятися. Це обличчя більше розповідало про Зоріна, ніж міг про нього розповісти бригадир.

Нестеренко перейшов до інших, їх було ще шестеро, усе юнаки шістнадцяти-вісімнадцяти років. Нестеренко всіх визнав добрими майстрами, чудовими товаришами і колоністами, але відзначив у кожного також вади, і відзначив одверто, усміхаючись стримано, підбираючи і округлюючи слова, але водночас не ховаючи й досади, вимогливої і в'їдливої. Лиственному Сергію він приписав занадто велику любов до читання, яка призвела до того, що Лиственний ходить «як божевільний». Широколицьому, білявому, незграбному Харитонові Савченку — млявість характеру. Борисові Яновському, кучерявому брюнету,— схильність до провини і брехні. Всеволодові Середіну — піжонство. Данилові Горовому — неприступність характеру і зайву байдужість.

Усі слухали бригадира мовчки, ніхто нічого не заперечував, але коли він скінчив, усі загаласували, засміялись, нагадали один одному найважливіші деталі характеристики і напали навіть на Нестеренка з різними додатковими запитаннями. Але Нестеренко недовго їх слухав:

— Чого галас зчинили? Дайте ж закінчити. Познайомтесь ось з Чернявіним, забули, чи що?

Олександр Остапчин закричав:

— Ти про нас можеш розповідати, а про себе нічого не сказав? Коли я буду бригадиром, я про тебе розповім.

— От я й підожду, коли ти будеш бригадиром, тоді й про мене скажеш, хоч я так вважаю, що нічого розумного не скажеш. Приймайте Чернявіна!

— Та вже прийняли! Чернявін, руку! — Остапчин розмахнувся своєю рукою.— Санчо, годі тобі там, бери людину в роботу. Дивись, який добрий матеріал для комсомольця.

Всі подивились на Ігоря, і цією миттю Ігор скористався:

— Синьйори! Ви розумієте, я дуже вдячний вам, що прийняли мене до себе. Тільки ви розумієте... про вас ось товариш бригадир все розповів, а про себе я сам повинен розповісти, правда?

Дехто посміхнувся. Акулін подивився підозріло, Гонтар з осудом, Нестеренко сказав:

— У нас нема такої моди, щоб новенький про себе розповідав. Та тобі й нічого розповідати. Яка ти людина, ми й самі побачимо. А крім того, не треба говорити «синьйори». Зрозумів?

— Зрозумів, товаришу бригадир, вибачте, товаришу Нестеренко.

— Іди сюди, Чернявін.— Санчо Зорін чекав його в кутку кімнати.— Ось твоє ліжко, ось твоя тумбочка, все господарство. Мило і зубний порошок одержиш у помічника бригадира Остапчина. Два дні будеш відпочивати, а потім — до роботи. Ввечері я тобі дещо розповім. Ти в якому класі будеш?

— У восьмому.

— Здорово. І я у восьмому. А взагалі — ти вільний громадянин! Куди хочеш!

Санчо широким жестом указав на вікно. За вікном було поле, а на обрії виднілися будівлі міста.

19. ВІН ЩЕ СИРИЙ

Увечері Ігор Чернявін заснув не скоро. Постіль була свіжа, прохолодна, чиста, така постіль у нього була лише тоді, коли він жив ще вдома; заснути в такій постелі здалося йому великою розкішшю. В цю хвилину йому хотілось висловити комусь подяку і за цю постіль, і за чисту білизну, і за новий симпатичний костюм, і за вузький чорний пояс. Кому тільки дякувати? Олексію Степановичу? Воленку? Восьмій бригаді? А може, просто Радянській владі? Але про Радянську владу Ігор мав дуже складне уявлення. Від школи лишилися чисто словесні образи, від Ленінграда — невиразне, забуте відчуття дитинства, зате у «вільному» житті Радянська влада згадувалася — влада сувора, вибаглива і наполеглива: міліціонери, стрільці, вихователі в прийомниках, люди в білих халатах. З усієї Радянської влади найбільш лагідною і смирною істотою була Поліна Миколаївна, але він згадував її гостреньке й розумненьке обличчя з гострою неприязню. А тут, у колонії, він відчув Радянську владу

дуже складно, в незрозумілому, густому екстракті; важко навіть було добрати, де вона є. Звичайно, Олексій Степанович, звичайно, Микола Іванович. Але Санчо щойно розповідав: усі ці будинки наново збудовані на чистому полі. Все зроблено наново: і квітники, і дзеркала, і паркет. і за чисту білизну, і за новий симпатичний костюм, і за Санчо говорив: нічого старого, все Радянська влада зробила. І з слів того-таки Санчо виходило, що Радянська влада — це не тільки Олексій Степанович і вчителі, а ще й вони, всі колоністи. Санчо так і говорив: ми зробили, ми купили, ми вирішили, ми ухвалили. Виходить так, що і сам Санчо Зорін теж Радянська влада. І Володя Бігунок!

Так... Хитро придумано: восьма бригада навіть кошиків замикати не хоче — фасо́н! А, чорт візьми, справді хитрий фасон, нізащо в чужий кошик після цього не полізеш. Рижикова б сюди, цікаво подивитись, як він ці кошики обчистить? Звичайно, Рижиков — погань, це й говорити нема чого. А все-таки вони здорово порозумілись. Сидить Олексій Степанович у кабінеті, і не видно його, а навколо начальство; навіть цей лобатий Петька тицяє нахабними оченятами в щітку і вимагає — витирай! Усякі в них звичаї, фасони, і все це тільки для того, щоб вільній людині, Ігорю Чернявіну, запаморочити голову.

Ігор згоден, що ліжко на сітці, і свіже простирадло, і підодіяльник — гарні речі, але Ігор розуміє й інше: такими гарними речами купується покірність, особливо, якщо трапиться людина, жадібна на всі ці розкоші. І татко, мабуть, на це розраховував, одначе у татка не вийшло. Що ж? Можна поспати і в добрій постелі, хай, але подивимося, чим це скінчиться. От, наприклад, працювати. Микола Іванович говорить: приємна штука. А якщо неприємна? Йому добре в чистому костюмі повчати там... у класі. А якщо вони примусять дошки стругати, щиро дякую, синьйори! Припустимо, не захочу. Виженуть? Цікаво. Яка ганьба для трудової колонії Першого травня! Одну людину — Ігоря Чернявіна, не якогось там бандита, а скромного інтелігента і джентльмена, не змогли примусити працювати. Не впорались! Цікаво, як вони будуть виганяти? Ігор Чернявін уявив собі засмучені фізіономії восьмої бригади. Ох, як їм буде прикро! Скільки вони тут похитрували, ввічливість яка, простирадла які, «звичаї», а купити не купили. Ігор Чернявін може прожити і без їхніх дощок. Він згадав деякі свої найдотепніші комбінації. Скільки в них було натхнення, привабливих, цікавих, несподіваних поворотів! Ніякі свіжі постелі з ними зрівнятися не можуть, бо в цих поворотах — воля.

Все ж Ігор щасливо потягся, смачно згорнувся бубликом і заснув, так і не розв'язавши протиріччя приємних речей і неприємних, хоч і гордих думок.

Коли вранці він розплющив очі, було вже видно. Перед цим йому снилася надокучлива трубна музика й пожежа. На пожежі було багато вогню, галасу і тріскотні, Ігор в якомусь натовпі кудись поспішав, а у вуха бив настирливий, дзвінкий голос:

— Чуєш? Чуєш?

Ігор розплющив очі. Перед ним стояв біленький, чистенький Рогов і дзвенів:

— Чуєш, Чернявін, вставай!

Рогов побачив розплющені очі Ігоря і повторив уже спокійно:

— Вставай, зараз прибирати почнемо.

Інші колоністи восьмої бригади трохи метушилися, входили й виходили з рушниками, прибирали ліжка, збивали подушки. Рогов метався по спальні з білою ганчіркою в руках, витирав пилюку. Він скакав від стільців до підвіконня, зазирав у тумбочки, підскакував до верхньої перекладини дверей, просовував руку за батареї опалення, порався біля портретів, потім застиг біля якоїсь ніжки від ліжка. Ігор заплющив очі: гарний, щасливий, теплий сон знову повернувся до нього...

— А чого цей спить?

Ігор пізнав голос Нестеренка, але очей не розплющив.

— Ти будив його, Рогов?

— Так, будив. Він же прокинувся!

Ігорю стало цікаво, що ці представники Радянської влади робитимуть, якщо він не встане? От просто не встане, та й куди йому поспішати? Навіть за тутешніми «звичаями» він два дні не повинен працювати. Він знову почув над собою голос Нестеренка:

— Чернявін!

Помовчав і знову:

— Чернявін!

Дужа рука лягла на його плече, плече заходило туди й сюди. Ігор розплющив очі:

— А що?

— Давно сигнал був.

— Який сигнал?

— Сигнал підйому! Тобі вчора Санчо пояснював?

Ігор повернувся на спину, улігся якнайзручніше, показав бригадирові свою широку, єхидну посмішку:

— Пояснював, та я не все зрозумів!

— Так от я тобі кажу: був сигнал «підйом»!

— Це несуттєве, товаришу!

Нестеренко вирячив на нього свої великі сірі очі, сповнені здивування. Рогов натирав підлогу і підскочив до них на босій нозі. Нарешті Нестеренко знайшов слова, знайшов з такою затримкою, що в Ігоря навіть сміх почав зриватась.

— Що ти там патякаєш? Диви: несуттєве! Зараз перевірка буде!

Ігор повернувся на бік, підклавши руку під щоку:

— Це теж не дуже суттєве.

В спальню влетів Санчо Зорін і закричав:

— Товаришу бригадир! Прибирання нижнього коридора мною здано на ять!

Але бригадир був так здивований, що не почув рапорту; він сказав Ігорю замогильним голосом:

— А це буде суттєве, якщо я тебе поясом оперіщу?

Ігор відповів спокійно:

— Це буде суттєве, але незаконне.

— Ах ти, панське зілля!

Ковдра і підодіяльник кудись полетіли з Ігоря. Нічим не прикритий, він відчув себе в смішному становищі і хотів уже вставати, але знадвору долетіли звуки нового сигналу. Рогов зіскочив із своєї щітки і скрикнув:

— Ой лишенько! Уже перевірка!

Він кинувся до черевиків. Усі колоністи завертілися перед дзеркалом, поправляючи зачіски, сьогодні вони були всі як один одягнені в шкільні костюми. Ігор знав, що вся бригада до обіду працює в школі. Причепурившись, усі поспішали стати на вільному місці спальні — шикувалися в просторий ряд. Нестеренко безпорадно озирнувся. Санчо підбіг до нього:

— Та закрий ти його, хай йому чорт! Сьогодні Клава чергує!

— Клава? Ну, що ти скажеш!

Нестеренко накинув ковдру на Ігоря. Повідомлення про Клаву і Чернявіна жахнуло. Опинитися перед дівчиною в самій білизні! Через це він охоче підхопив ковдру і закутався з головою, проте лишив щілину, щоб бачити.

Нестеренко швидко обійшов спальню, поторкав пальцем підвіконня, зазирнув під ліжко, спитав:

— Санчо, не знаєш, Олексій буде на перевірці?

— Олексій удосвіта до міста поїхав.

З коридора вскочив Рогов, прошепотів: «Перевірка йде!», став на своє місце в ряду. Відчинилися двері, Нестеренко голосно скомандував:

— Бригада, струнко! Салют!

Ігор побачив, як шеренга колоністів виструнчилася,

повернула голови до дверей, підняла праві руки. Нестеренко стояв окремо проти дверей. Сяючи золотом тюбетейок, вензелями на рукавах, білими широкими комірами, ввійшла невисока дівчина років п'ятнадцяти-шістнадцяти і хлопчик, значно молодший від неї. За ними голоногий Володя Бігунок із сурмою, в парусовці, спрямував цікаві сяючі очі на незвичайну постать в ліжку.

У чергового бригадира Клави Каширіної дуже гарненьке, ніжне, трохи повне лице, темно-русі кучері з-під тюбетейки і виразні, хоч і невеликі, сірі очі. Вона, дуже серйозна, суворо стояла перед високим Нестеренком і дивилась на нього вгору з-під чистенької, рожевої руки.

Нестеренко ступив крок уперед:

— Товаришу черговий бригадир! У восьмій бригаді трудової колонії імені Першого травня все гаразд. Не встав на перевірку Чернявін!

Клава кинула швидкий, по-жіночому лукавий погляд на Ігоря, який лежав, і сказала напрочуд гарним, високого срібного тону голосом:

— Здрастуйте, товариші!

Шеренга дружно відповіла їй:

— Здрастуй!

І після цього шеренга розсипалася. Загомоніли, засміялись. Центральною постаттю зробився раптом хлопчик з пов'язкою, з червоним хрестом — ЧЧСК — черговий член санітарної комісії. Сьогодні в ролі ЧЧСК — Семен Касаткін. Йому з усіх боків говорять:

— І сюди гляньте.

— Будь ласка!

— Будьте спокійні!

Але Касаткін не усміхається. У нього причепливий погляд, і він нишпорить по всій спальні, зазирає в корзини, мацає батареї. У руці в нього чиста носова хусточка, він використовує її як контрольний прилад. Але кожного разу, як тільки він підносить хусточку до очей, пилу на хусточці не виявляється, і восьма бригада переможно «агакає». За пальцями ЧЧСК і за його хусточкою особливо напруженими очима стежить сьогоднішній черговий по бригаді Олег Рогов. Від хвилювання його охайна зачіска скуйовдилась, і ЧЧСК глузливо питає:

— А чому ти сьогодні не причісувався?

Рогов з деяким побоюванням поглядає на Клаву і відповідає:

— Та розумієш, стільки турбот!

Втративши надію «піймати» бригаду, Касаткін закинув голову до лампочки:

— А лампочка, здається, в мухах!

Йому відповідають хором:

— Та це хіба мухи? Це такі цяточки! Всі чергові питають. Скло таке!

А Ігор Чернявін у цей час міцно спить. Біс його знає, чергування гарненької Клави він зовсім не передбачав. Прислухаючись до голосів, Ігор відчуває, що Клава уже стоїть біля його ліжка. І якщо за мить перед тим Ігор іще дихав, як дихає кожна людина, що міцно спить, то зараз він дихати перестав. Срібний Клавин голос питає:

— Може, він захворів? Касаткін, перевіриш потім.

Касаткін відповів неголосно:

— Єсть перевірити!

Але Нестеренко не може забути «це несуттєве».

— Хто захворів? Чернявін? Ти послухала б, як він перед перевіркою розмовляв. А потім узяв і заснув зразу.

Клава торкнула Ігоря за плече:

— Чернявін! Чернявін, як тобі не соромно?

Але Ігор не дихає і в глибині душі кляне свій дурний характер. Він мимоволі, крізь досаду уявляє собі, як би це було гарно, коли б він сьогодні, хоч і новенький, як слід відсалютував цій дівчині і разом з усіма крикнув би їй: «Здрастуй!» Могло б статися, що вона звернула б увагу на його оригінальне лице і єхидну посмішку. Невже вона ще буде його торсати? З полегкістю він чує голос свого шефа Санчо Зоріна:

— Ти облиш його, Клаво! Хай лежить. Він ще зовсім сирий!

Ігор чує, як легкі кроки віддаляються від його ліжка. Він трохи розплющує око, бачить рух до дверей і знову заплющує око, бо зустрічає карий, веселий і всетямущий погляд Володі Бігунка.

20. НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ

Через годину Ігор Чернявін весело увійшов до їдальні. Тільки пострижена під машинку голова трохи бентежила Ігоря, костюм у нього найновіший, пояс найкращий, лице в нього дуже інтелігентне і цікаве. Закінчувала сніданок перша зміна, яка мала йти до школи. Ігор знав, що Нестеренко на нього сердиться, треба сподіватись неприємних розмов, але, з іншого боку, його все ще захоплювала роль дотепного протестанта. З упевненою грацією Ігор проходив через простору, світлу, прикрашену квіта-

ми їдальню. Скатертини такі білі, неначе їх сьогодні поміняли, чи це вранішнє сонце так радісно світить?

З їдальні багато хто вже виходив. Ігор не помітив насмішкуватих поглядів, спрямованих на нього. Він знав своє місце за столом і своє виключне право на нього. За цим столом, крім Ігоря, сидять Нестеренко, Гонтар і Санчо Зорін. Дійсно, Нестеренко і Санчо на своїх місцях, уже поснідали і розмовляють. За іншими столами тільки одинаки закінчують сніданок, а в кінці їдальні, біля Клави Каширіної, крутиться Володя Бігунок,— найпевніший знак того, що зараз буде сигнал на роботу. Але Ігор ще не працює, тому він весело підходить до столу і говорить невимушено:

— А от і моє містечко!

На Ігорів подив, Нестеренко нічого докірливого на це не сказав, а, навпаки, спитав по-своєму добродушно:

— Виспався?

— Ох, і добре виспався! Мене будили, здається?

— Здається, будили.

— Я щось там таке говорив?

— Щось говорив.

Санчо відвернувся до вікна. Звідкись узявся біля вікна Мишко Гонтар і сердито поглядає на Ігоря. Нестеренко побачив Клаву, що підходила до них, і ввічливо підвівся назустріч:

— Спасибі, Клаво, за сніданок. Добре нагодувала.

Це Ігорю подобається. Санчо йому вчора розповідав, що існує правило — за їжу дякувати черговому бригадиру.

— Нема за що,— говорить Клава.

Вона дивиться на ручний годинник і дає знак Володьці, який ходить за нею, як тінь:

— Через хвилину можеш давати сигнал.

Володька зробив сурмою рух, що приблизно нагадував салют. Нестеренко говорить до нього стиха:

— Ось я скажу Альошці, як ти відповідаєш. Він тобі загвинтить гайку.

Володька серйознішає, червоніє і поспішає до виходу, до того ж у нього і справа є.

Нестеренко невдоволено звертається до Клави:

— Ти, Клаво, розбещуєш пацана. Він мені так не відповів би!

Клава усміхається. У неї чудові зуби, і вона ще краща в усмішці:

— Та я й не помітила. І не звикла. Другий раз чергую. А це хто? Ти — Чернявін?

Чернявін чемно вклонився.

— Чому ти прикидаєшся в спальні? Такий великий, а прикидаєшся, як дитина.

Кров заливає Ігореве обличчя. Він хотів би бачити в Клаві тільки гарненьку дівчинку — і не в силі. Чорт його знає, як виходить, але ніяк він не може забути про те, що вона черговий бригадир. Невже шовкова пов'язка на руці справляє таке велике враження? Ігор щось мимрить, починає збиватись:

— Буває... товаришу...

— Як це так «буває»? А чого ти прийшов до їдальні?

— З вашого дозволу... їсти.

— Їсти! Хіба тобі не пояснили? Запізнюватись можна не більше як на п'ять хвилин. Роздачу закінчено двадцять хвилин тому.

— Мені говорив товариш Зорін, але я забув.

— Забув?

Не чекаючи його відповіді, Клава пішла до виходу. Це обурило Ігоря. Вона говорити з ним не хоче! Невже вони тут гадають, що йому невідомі радянські закони?

Ігор ступив крок уперед і став перед Клавою:

— Дозвольте, виходить так, що ви мене залишаєте без сніданку?

— Ой, який ти дивак! Ти сам себе залишив без сніданку. Чому ти не прийшов?

— Значить, я без сніданку?

Нестеренко сказав мрійливо, дивлячись убік:

— Це не дуже суттєве.

Ігор узявся за спинку стільця, промовив поволі, переконливо, так, як він розмовляв з начальником пошти:

— Залишати без їжі все ж заборонено. Мені це добре відомо.

Зорін був у захваті. Меткою рукою він провів по своїй і без того розпатланій шевелюрі і сказав дзвінко:

— Вірно, товаришу! Ти на Клаву поскаржся.

— Обов'язково! Майте на увазі, товаришу черговий бригадир, я буду скаржитись. Кому у вас треба скаржитись?

У такому ж тоні, з додатком невеличкої дози невинності, Зорін відповів:

— Загальним зборам.

Нестеренко і навіть Клава голосно засміялися. Тільки Зорін був серйозніший:

— А чого! Що ж тут такого? Він має право...

Але й Зорін не витримав і зареготав уже щосили.

Надворі заграли сигнал. Клава швидко попрямувала до виходу.

Ігор подивився їй услід, кинув гнівний погляд на Зоріна, але й сам не витримав: усміхнувся.

21. РУСЛАН

Після «сніданку» Ігор у дуже сумному настрої пішов оглядати колонію. Голод його не турбував. Під час свого вільного життя він звик приймати їжу незалежно ні від яких розкладів і навіть незалежно від апетиту, а виключно залежно від обставин. Найбільше йому дошкуляло насильство, що вчинило над ним це гарненьке дівчисько, яке не тільки не виявило зацікавлення до його оригінальної зовнішності, але ще хотіло повчати його.

Вийшовши з приміщення, Ігор навіть з деяким задоволенням знайшов і формулу осуду: вони тут пишаються своїми порядками, салютами і вензелями; уявляють, що вони Радянська влада, а насправді — звичайні бюрократи. За своє життя Ігор надивився на таких бюрократів. «Скажіть, будь ласка, чому гроші переказані якраз на цю станцію?» Запізнитись на сніданок можна тільки на п'ять хвилин, а якщо запізнишся на шість хвилин, сиди голодний. І вони збираються виховувати Ігоря Чернявіна! Хто знає, чи захоче ще Ігор Чернявін, щоб з нього теж бюрократа зробили. І всі бюрократи кажуть: можеш скаржитись.

Так міркував Ігор Чернявін, ідучи по стежці квітника. Квіти його мало тішили. Власне кажучи, можна було вийти з квітника і попрямувати до міста. На жаль, у нього не було ніяких планів, ніякої початої справи, а по-друге, можна буде піти й завтра.

Ігор пройшов квітники й завернув праворуч. Тут починався ліс. На узліссі — новий мурований будинок. Він був прибудований до глагольного кінця того будинку, з якого Ігор вийшов, і з'єднувався з ним висячим закритим містком. Санчо розповідав йому про цей будинок. У ньому будуть нові спальні, тільки спальні. А в старих спальнях буде школа, а в теперішній школі щось інше буде. Ігор уже забув. Взагалі будівництво. Санчо, захлинаючись від захоплення, називав якісь цифри: двісті дисяч, триста тисяч. Санчо водночас і обурювався: хтось десь асигнує гроші на нові спальні і на прийом нових дітей, а на виробництво ніхто не хоче давати жодної копійки, колоністи самі про це повинні подбати. Дітей можна набрати, а працювати де? Треба розгортати виробництво. Слово «виробництво» Санчо вимовляв з повагою, захоплено згадував

Соломона Давидовича Блюма, але водночас і посміювався з нього. Взагалі, у них тільки зовні все це прикрашено, а що насправді, хто їх добере. Вчора перед сном уся бригада потішалася, згадуючи якийсь стадіон. І Нестеренко сказав:

— У такій колонії такий стадіон! Що це таке?

Ігор пройшов повз новий будинок. Він був уже закінчений, блищали шибки у вікнах.

Далі був розташований парк, проведені широкі доріжки, посипані піском, стояли чавунні лави. Санчо і про цей парк розповідав з ентузіазмом. Подумаєш, велике діло: доріжки і гімнастичне містечко. Подивились би вони, які гімнастичні містечка в Ленінграді. А то: власними руками! І ще ставок якийсь!

Досить заплутана сітка доріжок кудись помітно спускалась. Ага! Ось і ставок! Понад берегом ставка теж іде доріжка і теж стоять лави. Ставок невеликий, над ним нависли дерева, де-не-де на березі зроблено дерев'яні сходи.

Ігор сів на лаву, а потім подумав: чому б і не скупатися. Він роздягся і поліз у воду. Вода була холоднувата, лагідна і пахла чимось особливим, духів вони напустили в ставок, чи що? Ні, це пахне м'ята, всі береги поросли м'ятою. Ігор виплив на середину; спробував дістати дно, не дістав, унизу вода була крижана. Перевертаючись у воді, Ігор помітив рух біля лави, де він залишив одежу. Він підстрибнув, подивився, підплив ближче. На березі стояв, заклавши руки в кишені спецівки, дивився на нього присадкуватий хлопець, стрижений теж під машинку, мабуть, новенький. Він крикнув:

— Холодна вода?

— Холодна.

— Полізу.

За хвилину він з розгону шубовснув у воду, і хутко його стрижена голова опинилась біля Ігоря:

— Ти що, колоніст? — спитав він.

— Так, щось подібне.

— Новий, чи що? Щось я тебе не бачив.

— З учорашнього дня.

— Ага!

— А ти?

— А я вже два тижні.

— Теж новий?

— Теж.

— Ну і що?

— Тікатиму.

— Та ну?

— Слово честі. Хай їм чорт!

Він повернувся в воді, виставив зад, подригав ногами:

— Холодна! Я — одягатись!

Вони попливли до берега. Натягаючи штани, Ігор спитав:

— А тобі є куди тікати?

— Та в мене папан у місті. Тільки він — сволота. Я до нього не піду. Я у нього позики на п'ятсот карбованців поцупив, то він такий гвалт зчинив, у міліцію потягнув. А сам відповідальний працівник, як же — Заготзерно якесь. Мене сюди й спровадили.

— Ти вже працюєш?

— Аякже, пристосували. Соціалізм, кажуть, будуємо. Ну і будуйте!

— А чого ти зараз гуляєш?

— Та який там соціалізм! Матеріалу немає! Мене на шипорізний поставили. Верстат, правда, чудовий, та матеріалу нема. Та ну їх...

— Як твоє прізвище?

— Прізвище у мене ще нічого: Горохов. А от ім'я... Куди їхні голови стирчали? Руслан!

Ігор засміявся. Горохов теж осміхнувся. У нього було дуже просте, прищувате, носате обличчя, і ніс був значно червоніший від усього іншого. Коли ж він сміявся, зуби показувалися різних розмірів і напрямів, і навіть різного кольору.

— Руслан! Я, доки не читав «Руслана і Людмилу», то ще нічого, терпів, а як прочитав! Ти читав?

— Читав.

— З моєю пикою! Руслан! То це їм, розумієш, можна, а як асигнацій паршивих на п'ятсот карбованців, то у міліцію побігли!

— Я теж, мабуть, утечу,— сказав Ігор.

— У тебе теж батьки?

— Мої далеко — в Ленінграді.

— До них підеш?

— Ні, до них не піду.

— А куди?

— А ти куди?

Вони сіли на лаву, глянули один на одного, усміхнулись неохоче. Руслан замислився:

— Чорт їх знає... Може, вони й правильно...

— Хто?

— Та... ці... тут. А тільки не можна так: усе роби за правилами. Все правила та правила. І тягнуть тебе в різні боки. І бевкають, і бевкають: у стрілецький гурток, у

драматичний, у художній гурток! «Учитися необхідно!» А я хотів у оркестр, то тут у них теж правила.

— А ти казав: тікатимеш.

— І втечу, а що ж ти думаєш? Терпітиму? Хотів у оркестр — «почекай, в оркестр приймають тільки колоністів».

— То ти ж колоніст?

— Дідька лисого! Тобі хіба не розповідали? Дідька лисого!

— Щось таке я чув... звання колоніста...

— Звання колоніста. Ти не колоніст, а вихованець. Ого! Тобі, може, і пошиють парадний костюм, але без цього... на рукаві... без знака. І карати тебе можна як завгодно: і наряди, і без відпустки, і без кишенькових грошей. Олексій що захоче, те й зробить. І з бригади в бригаду, і на чорну роботу пожене... І в оркестр не можна.

— Казна-що,— протяг Ігор здивовано.— І довго це так?

— Щонайменше чотири місяці. А потім, як бригада захоче. Бригада має рекомендувати загальним зборам, а на зборах — як більшість вирішить. А на зборах звісно хто — комсомольці. Там десь по секрету поговорять, а ти й не знаєш.

— А чому ж в оркестр тільки колоністи?

— А хто їх зна чому? Та ще знаєш, яке правило: в оркестр можна колоністу, а з оркестру дідька лисого!

— Не можна?

Боже борони! Так уже до смерті й залишайся музикантом. Розумієш ти, порядки? Припустимо, мені набридло — ні, грай! Однаково втечу.

Руслан відвернув ображене обличчя до глибини паркану, замислився; замислився й Ігор. Чути було, як за парком гув машинний відділ. Якісь іще звуки долітали звідти, може, дитячий галас, а може, собачий гавкіт. Потім дзвінко вдарило один раз, другий, і пішло ритмічно дзвеніти далі. Руслан витягнув шию, занепокоївся.

— Ти в якій бригаді? — спитав Ігор.

Руслан не розчув.

— Га.

— В якій ти бригаді? В першій? У Воленка?

— У Воленка. Здається, ліс привезли. Казали, привезуть.

— Воленко хороший бригадир?

— Вони всі тут однакові. Побіжу. Це ліс привезли.

Руслан перескочив через кущики на сусідню доріжку. Ігор подивився йому вслід: синя куртка Руслана далеко вже миготіла між деревами.

22. СТАДІОН ІМЕНІ БЛЮМА

Ігор теж попрямував на «виробничий двір», як говорили в колонії. Санчо вже розповідав йому, що в колонії є кілька майстерень. Недавно приїхав новий завідуючий виробництвом, так уже не буде майстерень, а будуть цехи: механічний, ливарний, машинний, складальний і швейний. Ігор ніколи не бачив ніякого виробництва і не цікавився цією справою, тому він нічого не розумів в усіх цих назвах, догадувався тільки, що в швейному цеху щось шиють. Але тепер виходило так, що і йому доведеться працювати в якому-небудь цеху. Він вирішив подивитися, що це за «виробничий двір».

Через парк, ідучи в тому самому напрямі, куди побіг Руслан, Ігор справді вийшов на новий двір, мабуть, незадовго перед тим розчищений від лісу: де-не-де стояли ще пні, а в інших місцях, у величезних ямах, валялись викорчувані могутні кореница. Двір був величезний і весь закиданий — важко було добрати чим. Тут було багато колод, дощок, балок — усе це в безладді, навкіс, перемішане з вугіллям, залізом різних сортів, тирсою, стружками, порожніми бочками з-під вапна. Навколо двору стояло кілька присадкуватих дерев'яних будівель, схожих на сараї. В одній з більш солідних будівель щось робили з деревом, і дереву було, мабуть, неприємно: звідти долинали стогони й зойки найрізноманітніших відтінків: тихі, гучні, низькі звуки — звуки звичного і безнадійного протесту; звуки нервові, вересливі, подразливі; нарешті, час від часу виривався справжній зойк, відчайдушний, безтямний, нестерпний. Біля цього будинку стояло кілька довгих підвід, робітники скидали з них дошки.

Вийшовши з парку, Ігор зупинився, вибираючи, як легше пройти, і біля себе побачив гурт людей: Олексій Степанович без шапки, в чоботях і у військовій сорочці хакі, Вітя, Клава Каширіна і ще двоє. Один з них товстий, з черевцем, круглою головою, поголеною начисто, а може, просто лисий. Ігор здогадався: це і був знаменитий завідуючий виробництвом — Соломон Давидович Блюм. Він урочисто вказував рукою на широку, присадкувату, барачного типу будівлю, яка хоч була споруджена недавно, але справляла неприємне враження. Важко було встановити, з чого вона збудована: з обрізків, з трісок, старої фанери, глини? Вкрита вона теж надзвичайно дивною сумішшю з найрізноманітніших матеріалів: заліза, фанери, толю, а в одному місці красувалось навіть кілька рядів черепиці. Це була дуже довга будівля, і саме через це впадала в

очі її незграбність: будівля досить круто спускалась до ставка, і її похила, скошена конструкція дико суперечила всякому звичному уявленню про будівлю.

Неначе вражений цією раптовою величчю, Захаров стояв у кінці парку, ворушив руками в кишенях галіфе і сміявся:

— Та-ак! Я приблизно передчував щось подібне, але... все ж...

Вітя реготав, нахиляючись до землі:

— От молодець, Соломон Давидович! За тиждень збудував!

Клава усміхалася стримано. Віктор сказав:

— Це й зветься: стадіон імені Блюма.

Соломон Давидович випнув повну старечу губу:

— Що ви таке кажете, імені Блюма? Це поганий складальний цех? Поганий? Так?

Захаров побачив Ігоря:

— Чернявін, іди сюди.

Ігор виструнчився, гарно — це було безперечно — підвів руку і встиг помітити допитливий погляд Клави Каширіної.

— Здрастуйте, товаришу завідуючий!

— Здрастуй! Іди сюди. Ти людина ленінградська, всякі палаци бачив. Як тобі подобається складальний цех?

— Ось цей сарай?

— Це стадіон,— повторив Віктор.

Соломон Давидович сказав спокійно:

— Хай собі сарай, хай собі стадіон, зате в ньому можна працювати.

Ігор спитав:

— А він не завалиться?

Блюм так серйозно обурився, неначе він давно знав Ігоря і зобов'язаний був зважити на його думку:

— Ви чуєте, що він каже: завалиться! Волончук, він завалиться чи не завалиться?

Нудний, незграбний, складений з якихось м'язових вузлів, інструктор Волончук — права рука Соломона Давидовича — відповів байдуже, визначаючи долю стадіону із завидною об'єктивністю:

— Через деякий час повинен завалитися, але не можна сказати, щоб скоро.

— Через рік завалиться?

— Через рік? — Волончук уважним поглядом придивився до стадіону.— Ні, через рік він не повинен завалитися. Інша річ, якщо, скажімо, дощі великі підуть.

Блюм загримав на нього:

— Хто вас про дощі питає? Коли був Ной і пішли великі дощі, то все на світі завалилося. Коли людина будується, то вона не може орієнтуватись на всесвітній потоп, а орієнтується на нормальну погоду.

Волончук спокійно вислухав гнівну промову Соломона Давидовича, навіть оком не моргнув і поступився:

— Якщо гарна погода, то нічого... витримає.

Олексій Степанович поправив пенсне, якимось особливим поглядом, сповненим віковічного терпіння, поглянув на двір і рушив уперед.

— Добре, подивимося, що там усередині.

Блюм зрадів:

— Звичайно, всередині. Нам усередині працювати, а не спостерігати всяку красу. Краса теж гроші коштує, дорогі товариші. Якщо в тебе немає грошей, то ти голишся один раз на тиждень. І нічого.

Через скрипучі ворітця, сяк-так збиті з обрізків, вони увійшли в приміщення складального цеху. В цеху ще нічого не було, впадала у вічі дерев'яна підлога, що чимось нагадувала паркет, вона складалася з багатьох обрізків дощок різної довжини і ширини і навіть різної товщини. Вітя перший висловив своє захоплення внутрішнім обладнанням приміщення, але дуже стримано:

— Коли деталь яка впаде, то її й не піймаєш, так покотиться!

Всі засміялись, окрім Блюма:

— А чому вона буде котитися? Це зараз тут нічого немає. А коли будуть люди, верстати і дошки, то куди вона буде котитися? Ви чуєте, Волончук? Куди вона буде котитися?

Волончук серйозно оглянув усе й відповів:

— Так щоб котитись, то не повинна. Зачепиться.

Віктор серйозно підтвердив:

— Беру свої слова назад: якщо зачепиться, тоді інша річ.

І тепер Блюм украй розгнівався, короткими руками він кілька разів ляснув себе по стегнах, на брезклому обличчі з'явився вираз бойової готовності...

— Вам треба робити меблі чи вам потрібен якийсь більярд? Щоб ніщо нікуди не котилося, поки його не вдариш палицею? Що це за розмови? Ми робимо серйозну справу чи ми іграшками граємось? Вам потрібні кам'яні цехи? А гроші у вас є? А що у вас є? Може, у вас цегла є? Або залізо? Або фонди? Ваші складальники працюють просто неба, а я вам побудував дах, то вам ще не подобається, вам дай архітектурний фасад і які-небудь такі про-

пілеї. Ви сюди прийшли, приймальна комісія, і пирхаєте губами, і кажете: стадіон! А що ви мені дали? Кошторис, проект, креслення, гроші? Ви дали хоч одного інженера? Що ви мені дали, товаришу секретар ради бригадирів, Вікторе Торський?

Секретар ради бригадирів Вітя Торський нічого не відповів. Олексій Степанович по-дружньому взяв Блюма за лікоть.

— Не сердьтеся, Соломоне Давидовичу, ми на краще й не розраховували. Побачите, в наступному році ми побудуємо справжній завод, а цю будову з вдячністю спалимо: підкладемо соломки і...

— Мені дуже подобається: вони спалять! Тут буде склад!

— Ну, гаразд.

— Будь ласка! Тепер є де працювати. А що б ви робили, якби не було цього самого стадіону імені Блюма, товаришу Торський?

— А я завжди казав: треба будувати не спальні, а завод.

— От бачите, ви тільки говорили, а я побудував.

— Я казав: будувати завод, а ви побудували стадіон.

— Товаришу Торський! Живий собака в тисячу разів кращий від англійського лева!

Олексій Степанович, сміючись, любовно потиснув лікоть Соломона Давидовича і попрямував до виходу.

Ігор Чернявін почекав, поки всі вийдуть. Озирнувся на порожній стадіон. Когось йому стало жаль. Біля виходу він зупинився, і було ясно: жаль стало Соломона Давидовича.

23. ДОСИТЬ ЦІКАВА ДУМКА

Увечері Нестеренко сказав Ігорю:

— Завтра підеш на роботу в складальний цех.

— Я ніколи не працював у складальному цеху.

— А завтра будеш працювати.

— Це значить у стадіоні?

— Потім у стадіоні, а поки що надворі.

— А що я буду там робити?

— Майстер тобі покаже.

— А може, я не збираюсь бути складальником?

— Я теж не збираюсь бути ливарником, а працюю в ливарному.

— Це справа твоя, а я інакше думаю.

— Ти думаєш? А ти навчився думати? Чуєш, Санчо?

Він так думає, що він не буде складальником, а тому він не хоче працювати. Ти його шеф, повинен йому пояснити, якщо він не розуміє.

Санчо з радістю згодився пояснити Ігорю, ляснув рукою по сидінню дивана поруч із собою.

— А що ж? Сідай, я тобі все розтлумачу.

Ігор сів, кисло посміхнувся, приготувався вислухати повчання. Згадав жалюгідний стадіон, жалюгідну бідність Соломона Давидовича, стало нудно і незрозуміло, для чого все це потрібно?

— Чого ти такий сумний, Чернявін? Це дуже погано. А я знаю чому. Ти думаєш так: якісь колоністи, де вони взялись на мою голову? А я он який герой, Чернявін, скажіть, будь ласка! Поживу в них чотири дні та й піду під усі чотири вітри. Правда, ти так гадаєш?

Ігор помовчав.

— А насправді, може, ти у нас проживеш чотири роки.

— А як проживу, то що?

— Як то «що»? Коли ти розумна людина... Уяви собі: чотири роки живеш! То сьогодні ти в складальному не хочеш, а завтра ти в ливарному не схочеш. А потім ти скажеш: не хочу бути токарем, а хочу бути лікарем, давайте мені, будь ласка, лікарню, я буду лікувати людей, ха! Так ми з тобою чотири роки будемо панькатись! Ти, значить, наче не при собі — психуєш, а ми з тобою все панькаємось і панькаємось?

Намальована Зоріним картина зацікавила Ігоря, але зацікавила насамперед глибоким протиріччям тій ясній логічній лінії, яка належала йому, Ігорю Чернявіну, і яку він міг викласти в найпростіших словах: Санчо сидів поруч із ним, очі його, як завжди, були гарячі, але все-таки цей Санчо Зорін міркує доволі тупо.

— Ти невірно говориш, товаришу Зорін.

— Гаразд. Невірно. А як вірно?

— Ти говориш, Чернявін хоче бути лікарем? А скажи, будь ласка, чому це погано? А хіба мало людей хочуть бути лікарями? А ви тут, дорогі товариші, придумали: як собі хочеш, а йди у ваш складальний цех. А я повинен сказати: «Єсть у складальний цех!» А от я не хочу.

— То хто тобі заважає, Чернявін? Хіба ми тебе примушуємо? Ми тебе не примушуємо. Дивись, будь ласка.— Зорін показав на вікно,— парканів у нас нема, варти нема,— ніхто тебе не держить і не вмовляє — іди собі!

— Мені нікуди йти...

— Як нікуди? Ого! Ти ж кажеш: не хочу бути складальником, а хочу бути лікарем.

— Куди ж я піду?

— Та в лікарі ж і йди. Вчитись там чи як... Добивайся, будь ласка.

— А у вас, значить, не можна?

— А у нас теж можна, тільки по-нашому.

— Спочатку в складальний цех?

— А що ж ти думаєш? А якщо в складальний? Думаєш, погано?

— Я не думаю, що це погано, а ти мені нічого не пояснив. З якої речі?

— А з такої речі: для нас це потрібно. Ти у нас живеш два дні? Живеш. Шамаєш? Одягли тебе, ліжко тобі дали? А ти ще сьогодні в їдальні кричав: не маєте права! А чому? Звідки це все береться, яке тобі діло? Я — Чернявін, все мені подавайте. Я хочу бути лікарем. А може, ти брешеш? Звідки ми знаємо? А ми теж можемо сказати: йди собі, Чернявін,— лікар Чернявін,— до чортової баби!

— Не скажете.

— Не скажемо? Ого! Ти нас ще не знаєш! Ти думаєш: утечу. А насправді ми тебе раніше проженемо. Навіщо ти нам здався? Ми тебе ні про що не спитали, хто ти такий, звідки, а може, чкурнеш. Ми тебе прийняли, як товариша, одягли, нагодували й спати поклали. То ти один, а нас колонія. Ти проти нас комизишся: хочу бути лікарем, ти нам ні на копійку не довіряєш. Тобі треба все довести зразу, а чому ти наперед повірити не можеш, нам повірити?

— Кому повірити? — задумливо спитав Ігор, відчуваючи, що Санчо далеко не такий тупий, як йому здалося спочатку.

— Як «кому»? Нам усім.

— Повірити?

— Ага, повірити. Бачиш — дітвора живе, і працює, і вчиться, щось робить. Подумав би: значить у них є якийсь сенс. А то нічого не бачиш, окрім себе: я лікар. А який ти лікар, якщо так спитати? Ми знаємо, що ми — трудова колонія, це ж видно, а звідки видно, що ти лікар?

Вони сиділи на дивані в напівтемній спальні, надворі засвічувались ліхтарі, хлопці кудись порозходились. У коридорі було чути поодинокі кроки. Потім хтось крикнув:

— Се-евку!

І стало дуже тихо. Ігор, звичайно, не був переконаний словами Санчо, але сперечатися з ним уже не хотілось, і виникло просте й легке бажання: чому б і справді не спробувати? Цьому народові можна, мабуть, виявити деяке довір'я. І він сказав Санчо Зоріну:

— Та це я для прикладу. Ти не думай, що я такий бюрократ. А ти де працюєш?

— У складальному цеху.

— Цікаво там?

— Ні, не цікаво.

— От бачиш!

— А тобі тільки цікаве подавай? Може, з музикою? А як нецікаве щось робити, то ти не можеш?

— Нецікаве робити?

Ігор пильно подивився на Зоріна. У Санчо задирливо горіли очі.

— Нецікаве робити? Це, сер, досить цікава думка.

24. ДІВЧИНА В ПАРКУ

Сигнал «підйом» Ігор почув без сторонньої допомоги. Було приємно — швидко й вільно схопитися з ліжка, та коли він почав застеляти ліжко, виявилося, що це зовсім непосильне для нього завдання. Він поглядав на інші ліжка і все робив так, як робили й інші, але виходило значно гірше: поверхня постелі виходила бугриста, складка йшла косо, ковдра не вміщалась по довжині ліжка, а надлишок її нікуди до пуття не вкладався. Санчо подивився і зруйнував його роботу:

— Дивись!

Санчо працював вправно, з його техніки Ігор зрозумів головну науку: складка на ковдрі тому виходила прямою, що з самого початку Санчо вкладав ковдру, складену вдвоє, потім відвертав половину,— складка сама виходила рівною, як стріла. Це Ігореві сподобалося.

— Дякую.

— Нема за що.

У Ігоря був чудовий вранішній настрій. Разом з усіма він салютом зустрів прихід чергових. Сьогодні чергував бригадир четвертої бригади, славнозвісний у колонії Альоша Зирянський, якого частіше звали «Робесп'єром». І сьогодні чергові по бригадах гасали, «як солоні зайці», а за десять хвилин до перевірки сам Нестеренко взяв ганчірку і кинувся протирати скло на портретах і черговому по бригаді Харитону Савченку сказав з докором:

— Ти забув, хто сьогодні чергує по колонії?

Заклопотаний Харитон поспіхом зазирав у тумбочки і під матраци. Коли вже шикувались на перевірку, Нестеренко спитав:

— А нігті? Нігті в усіх стрижені?

Хтось глянув на нігті і закричав:

— Та дідько його знає, де ножиці наші?

Нестеренко розсердився:

— Якщо шукати ножиці, коли сигнал на перевірку грають, то, звичайно, ніколи не знайдеш. Чернявін, у тебе як?

— Та нічого начебто...

— Начебто не береться до уваги. Гонтар, давай ножиці. Та куди ж ти ріжеш? Ну, що ти наробив? Ех, Мишко!

Але вже заходила до спальні перевірка, і Нестеренко дав команду.

Зирянський був невисокий на зріст, років шістнадцяти. Він був гарної статури, стрункий. Звертали на себе увагу його пильні, розумні, але в той же час і веселі сірі очі. Брови у Зирянського короткі, прямі, ближче до перенісся вони темніші.

Ще вітаючи бригаду, Зирянський побачив усе, хоч начебто нічого не намагався побачити. Приймаючи рапорт, він весело дивився Нестеренкові у вічі. Він не нишпорив по спальні, нічого не шукав, але коли виходив, сказав своєму компаньйону по чергуванню, скромній і тихій дівчині — ЧЧСК:

— Відзначиш у рапорті: в спальні восьмої бригади бруд.

— Та який же бруд, Альошо?

— А це що? Натерли підлогу, а потім накидали нігтів? Це не бруд, по-твоєму?

Нестеренко нічого не відповів. У дверях Альоша сказав:

— Не можна робити туалет тільки для чергового бригадира, це, Василю, ти добре знаєш. Та й новенькому своєму не обрізали нігті. Салютує, а лапи, як у вовка.

Нестеренко був дуже засмучений після перевірки і все повторював:

— Ах ти чорт! От, нечиста сила! А все ти, Мишко. Людина закохана, а нігті які. І як це можна: на паркет. Добре, якщо Захаров так пропустить рапорт. А якщо передасть на загальні збори?

Мишко Гонтар нічого не сказав на це. Сидячи навпочіпки, він збирав на підлозі власні нігті.

— Я тобі прямо й скажу на зборах: це наш закоханий Михайло Гонтар. Слово честі, так і скажу. А ще раз трапиться така неохайність, попрошу Олексія посадити тебе години на три. І Оксані все розкажу, щоб знала.

Гонтар так нічого й не відповів бригадирові. Досить того, що йому і перед своїми було ніяково. Нестеренко облишив його і тим же втомленим, незадоволеним голосом звернувся до Ігоря:

— Ти йдеш у складальний цех чи ще будеш ногами дригати?

Ігор був радий, що міг потішити бригадира хоч би в цьому питанні:

— Іду.

На виробництво Ігор мав вийти по обіді, в другу зміну. Це було добре: все ж відтягалась процедура першої трудової спроби. По сніданку Ігор вирішив погуляти в парку і викупатись. Але тільки він ступив у парк, на першій же доріжці зустрів «чудове видіння» — дівчину.

Вже й раніше, в своєму «вільному житті», Ігор намагався подобатись дівчатам і вживав для цього різних заходів: заводив зачіску, прикрашав костюм, говорив дотепні слова. Але ніколи ще не було, щоб дівчина йому самому дуже сподобалась. Він по-джентльменському звик віддавати належне привабливості і красі і вважав себе до певної міри знавцем у цій галузі, але завжди забував про красунь, як тільки вони зникали з його поля зору. І тому кожну нову дівчину він звик зустрічати з неприхованою цікавістю донжуана.

Так він зустрів і дівчину в парку і, насамперед, повинен був визнати, що вона «чудова». Це слово Ігор високо цінував, пишався його виразністю і від самого себе приховував, що успадкував його від батька, який завжди казав:

— Чудова людина!

— Чудова жінка!

— Чудова думка!

Дівчина, яка проходила доріжкою парку, була «чудова». Це особливо впадало в очі тому, що одягнена вона була дуже бідно й негарно. Не було ніяких сумнівів у тому, що вона не колоністка,— колоністки завжди чистьохи.

Вона мала трохи смугляве обличчя з дуже рідкісним рожевим рум'янцем, що розходився по обличчю без будь-яких послаблень чи посилень, дивно чистим і рівним. Ніщо в її обличчі не блищало, ніщо не було зіпсовано подряпиною або прищиком, мало в кого буває таке чисте обличчя. З-під тонких чорних брів уважно й трохи соромливо дивилися великі карі очі, білки яких здавалися золотисто-синіми. Зачесане в косу темне волосся, що мінилось помітним каштановим блиском, непокірно розсипалось біля скронь. Одним словом, дівчина була й справді чудова.

Ігор зупинився і спитав здивовано:

— Леді! Де ви дістали такі гарні очі?

Дівчина зупинилася, відступила на край доріжки, піднесла руку до обличчя:

— Які очі?

— У вас прекрасні очі!

Цими очима дівчина сердито на нього глянула, потім нахилила почервоніле обличчя, метнулася з доріжки вбік, на травку.

— Міледі, запевняю вас, я не кусаюсь.

Вона зупинилась, подивилась на нього спідлоба, суворо:

— А вам яке діло? Ідіть своєю дорогою.

— Та в мене ніякої своєї дороги нема. Скажіть своє ім'я.

Дівчина переступила босими ногами і усміхнулася:

— Ви з колонії, так?

— З колонії.

— Дивний який!

Вона промовила це з щирою жвавістю насмішки, ще раз скоса на нього подивилась і швидко пішла вбік, просто по траві, не озирнувшись на нього ні разу.

25. ПРОНІЖКИ

Майстер Штевель, широкий, огрядний, рум'яний, уважно глянув на Ігоря круглими очима:

— Ніколи не працював?

— Ні.

— Значить, починаєш?

— Починаю.

— Вдома... хоч підлогу підмітав?

— Ні, не підмітав.

— Незначний у тебе стаж. Ну, що ж... почнемо. Я тобі дам для початку проніжки зачищати. Робота легка.

— Які це проніжки?

Майстер ткнув ногою у виготовлений стілець:

— А ось вона — проніжка, бачиш? Поставили, як була, нечищену, із задирками, вигляд вона має непривабливий. А тепер ти будеш зачищати, кращий буде стілець. А то все чистили, а на проніжки так дивилися: що там проніжка, і так буде добре.

Майстер був балакучий, але діловий: поки говорив, руки його діяли, і на помості перед Ігорем з'явилася купа проніжок, рашпіль і аркуш шліферного паперу. Закінчуючи промову, Штевель пройшовся рашпілем по одній проніжці, потім зачовгав по ній папером, помилувався проніжкою, погладив її рукою.

— Бачиш, яка стала! І в руки приємно взяти. Дій!

Поки все це говорилось і робилось, Ігорю цікаво було і слухати і дивитись на майстра, на проніжку і на всяке

приладдя. Коли майстер, поплескавши його по плечу, відійшов, Ігор теж узяв у руки проніжку й провів по ній рашпілем. У першу ж мить виявились всі незручності цієї роботи: проніжка сама собою вивернулася з руки, а рашпіль пройшов твердим вогневим боком по пальцях. На двох пальцях завернулась шкіра і виступили краплини крові. Поряд чийсь знайомий голос сказав весело:

— Добрий початок, товаришу складальник.

Ігор обернувся. Голос недарма здавався знайомий,— свій, з восьмої бригади, тільки з другої спальні,— Середін, той самий, кому Нестеренко дорікав у піжонстві. У нього чисте обличчя і голова трохи відкинута назад. У руках кілька тонких пластинок для спинки стільця, і Середін любовно обробляє їх з допомогою лінійки зі вставленими аркушиками шліфера. Не встиг Ігор розглянути їх, як вони полетіли на купу готових пластинок, а рука Середіна захопила вже нову порцію.

— Візьми там у шафці йод,— усміхаючись, кивнув Середін.— Це нічого, всі так починають.

Ігор поліз у шафку, знайшов бинти і велику пляшку з йодом. Він помастив подряпини і звернувся до Середіна:

— Зав'яжи.

— Та що ти! Навіщо те? Бинт? Ти ще скажеш, лікаря викликати.

— Та вона тече, кров.

— Вся не витече. Намазав йодом? Ну, і добре. І не тече зовсім, а просто краплина.

Ігор не став сперечатися і поклав бинт назад у шафку. Але пальці все ж боліли, і він боявся взяти в руки нову проніжку. Все ж узяв, потримав, приміривсь рашпілем. Потім зі злістю кинув усе це на поміст і, відвернувшись од верстата, почав роздивлятися цех.

Ніякого цеху, власне кажучи, і не було. До стінки машинного відділу, яка здригалася від гуркоту верстатів, зовні сяк-так був приліплений дірявий фанерний піддашок. Він становив формальну основу складального цеху; під піддашком містилося не більше чотирьох хлоп'ят, а всього в цеху працювало чоловік двадцять. Решта розташувалася просто неба, яке по краях майданчика незначною мірою закривалося червоними кронами високих осокорів. На майданчику густо стояли примостки різної висоти і розміру, сяк-так зроблені з неструганих обрізків. Деякі хлопчики працювали просто на землі. На майданчик цей з машинного відділу високий чорноброб раз у раз виносив порції готових деталей. Деревообробна майстерня колонії виробляла виключно театральні меблі. Деталі, що

подавалися з машинного відділу, були: планки спинок, сидіння, ніжки, царги, проніжки. Збирали театральні стільці по три штуки докупи, але перш ніж зібрати такий комплект, складали окремі вузли: козли, сидіння тощо. Складанням вузлів і цілих комплектів займалися більш кваліфіковані хлопчики, між ними й Санчо Зорін. Вони працювали весело, стукали дерев'яними молотками, біля них поступово виростали стоси зібраних вузлів, тримісні конструкції, що стояли вже на ногах, але ще без сидіння. А більшість хлоп'ят займалася операціями, подібними до тієї, що була доручена Ігорю, в руках у них ходили рашпілі, бриніли, висвистували, деренчали.

Ігор доти розглядав цех, поки Середін спитав його:

— Що ж ти не працюєш? Не подобається?

Ігор мовчки повернувся до примостку; взяв у руки рашпіль. У руці тримати його було дуже неприємно: важкий, шорсткий, обсипаний тирсою, і все намагається перевиснути кудись униз. Ігор поклав його і взяв проніжку. Ця була симпатичніша. Ігор уважно роздивився її. Око побачило її огріхи, нерівності, гострі кути, які треба було зняти, побачило і неохайний край, що вийшов з-під шипорізного верстата. Друга рука знову потяглась до рашпіля, але в цей час прилетіла бджола. Власне кажучи, їй абсолютно нічого було робити тут, у складальному цеху. Ігор стежив за нею і міркував, що вона повинна зрозуміти недоцільність свого візиту і відлетіти. Бджола, одначе, не відлітала, а все снувала й снувала над примосткою, тицялася, здригаючись тілом, у свіжі зломи дубових торців, а потім раптом накинулась на поранену Ігореву руку — її привабила краплина крові. Похолонувши, Ігор замахнувся проніжкою і зрадів, побачивши, що бджола відлетіла. Він зітхнув з полегкістю і озирнувся, і тільки тепер помітив, що йому душно, що сонце пече в голову, що шия в нього спітніла. Раптом на цю спітнілу, гарячу шию щось сіло, волохате, важке. Ігор махнув вільною рукою — величезна зеленувата муха нахабно загула біля його голови. Ігор підвів очі і побачив, що їх дві — мухи, вони нахабно не приховували від Ігоря своїх лютих фізіономій. Ігор теж розізлився і промовив раптом, мало не із слізьми:

— Чорт його знає! Мухи якісь!

І Санчо, і Середін, і інші засміялись. Середін сміявся добродушно, закидаючи назад голову, а Санчо голосно, на весь майданчик:

— Ігоре! Вони нічого! Вони не кусаються!

З молодших хтось сказав:

— А може, вони думають, що це коняка.

Ігор шпурнув проніжку на стіл:

— До біса!

— Не хочеш? — спитав Середін.

— Не хочу.

Санчо залишив роботу, підійшов до нього.

— Чернявін, що сталося?

Ігор наблизився до Санчо з розгніваним обличчям.

— До біса! — кричав він.— З якої речі? Якісь проніжки! Рашпілі! Навіщо це мені? Цех називається,— мухи, як собаки!

Краєм ока він побачив, як Середін, не припиняючи роботи, несхвально хитнув головою, інші повернули до нього здивовані, але серйозні обличчя. Санчо сказав:

— А що ж? Просити тебе не будемо. Йди, вийти можна тут.

— І піду.

Не дивлячись ні на кого, Ігор переступив через купу деталей. Санчо щось сказав йому вслід, але Ігор не розчув. Не розчув через те, що побачив перед собою несподіване видіння: та сама дівчина, яку він сьогодні зустрів у парку, присіла біля кошика, в якому лежали обрізки, але обличчя підвела до нього, і на обличчі була задерикувата й відверта насмішка.

26. ГЕРОЙ ДНЯ

День пішов уперед, жаркий, безладний і... самотній. У їдальні під час вечері реготали по-запорізькому, а Гонтар, який нічого й не бачив, із смаком розповідав:

— Каже — мухи, як собаки.

За сусіднім столом дзвінкий хлоп'ячий голос діловито промовив:

— Неподобство! Мух треба на ланцюг посадити!

І за тим столом теж реготали.

Ігор сидів, відвернувшись до вікна, злий. Нестеренко спитав:

— Значить, не будеш працювати?

— Ні.

— А жити в колонії будеш?

— Мене прислали сюди, я не просив.

— Здорово! — Зорін споважнів. Регіт всюди затих. Ігор помітив кілька облич, що дивилися на нього з цікавістю, а можливо, навіть з повагою. Ігор відчув гордість, підвівся з-за столу і сказав Зоріну голосно, так щоб і інші чули:

— Бачте, не почуваю в собі покликання чистити ваші проніжки.

І вийшов з їдальні.

Він був навіть радий. На його обличчі відновилась звична впевненість у собі, схильність до єхидної посмішки, очі самі собою стали більше примружуватись. Перед відбоєм він гуляв у парку, дивився волейбол. Серед інших, що спостерігали гру, помітив групу дівчат і між ними, поруч з Клавою Каширіною, повне, трохи веснянкувате, але дуже миле обличчя. Дівчина подивилась на нього, усміхнулась, про щось зашепотіла подрузі. У неї були яскраво-руді кучері. Ігор присунувся ближче, і вона спитала:

— Твоє прізвище Чернявін? Ти граєш у волейбол?

— Граю.

— А мух не боїшся?

Дівчатка засміялися, тільки Клава дивилась на Ігоря осудливим поглядом, презирливо стиснувши гарні губи. Але Ігор не образився.

— Мухи заважають тільки у вашому складальному цеху. Заважають цій важливій роботі. Тут треба проніжку чистити, а вона без всякого діла.

— А ти скільки проніжок зачистив?

Дівчатка притихли, але було видно: притихли тільки для того, щоб почути його відповідь і сміятися з нього ще більше, ще веселіше. Ігор не хотів забавляти їх.

— Я відмовився від цієї дурної роботи. І без мене знайдуться бажаючі чистити різні проніжки, сороканіжки.

— А ти що будеш робити?

Руда дівчина спитала із спокійною усмішкою, приємним грудним голосом, дуже теплим і без кепкування, і ніхто більше не сміявся. Ігор був задоволений успіхом: він умів викликати до себе повагу. І на запитання постарався відповісти з гідністю:

— Я ще подивлюсь: роль для мене знайдеться.

Враження було таке, якого він хотів. Дівчатка подивилися на нього з повагою, але Клава несподівано сказала відвертаючись:

— Роль для тебе вже знайшлася: опудала городнього.

І раптом всі дівчата голосно зареготали, навіть очі їхні стали вологими від сміху. Ігор був змушений зацікавитись волейбольною партією і відійти від них. Але загалом ця розмова його не дуже збентежила. Звичайно, Клава Каширіна у них бригадир, звичайно, вона може дозволити собі називати Ігоря опудалом, а вони будуть сміятися.

Але от друга, руда, ця не дуже сміялася. Хто вона така? Ігор спитав Рогова, що пробігав повз нього:

— Хто та руда?

— Руда? А це Ліда Талікова, бригадир одинадцятої.

Ого, теж бригадир, а не дуже сміялась.

У спальні, коли всі зібрались, Ігоря приємно вразило, що ніхто не згадував, що він пішов з цеху, всі поводились так, начебто в бригаді нічого не трапилось, кожний займався своєю справою, читали, писали. Санчо і Мишко Гонтар грали на дивані в шахи. Нестеренко розклав на підлозі газети і розбирав на них якийсь дивний прилад, що весь складався з пружин і коліс. Ігор ходив сам по кімнаті і соромився спитати, що це за прилад. Надворі заграли короткий сигнал. Нестеренко здивовано підвів голову:

— Та невже на рапорти? Ох, і час біжить! Сашо, піди відрапортуй, а то в мене руки.

Він розчепірив чорні пальці. Олександр Остапчин, помічник бригадира, покрутився перед дзеркалом, подивився на всіх гарними очима:

— І хитрий же у нас бригадир! Це, значить, з Олексієм говорити про Мишкові нігті?

Всі посміхнулися. Нестеренко відповів похмуро:

— Ну й поговориш, чого там. Скажеш, цей франт не встиг. Та ти ж любиш поговорити, для тебе буде... неначе прокурорська практика. А якщо Гонтарю попаде, теж не шкода.

Він кинув убивчий погляд на Гонтаря, Гонтар крякнув і з досадою ляснув себе по потилиці.

Остапчин ще раз глянув у дзеркало і вибіг із спальні. Ігор спитав:

— Товаришу Нестеренко, що це таке?

Нестеренко підвів голову, неохоче повів оком на Ігоря і махнув рукою, що, безумовно, могло означати тільки одне: відчепись!

Ігор підійшов до шахістів. Рука Гонтаря ще лежала на потилиці. Він не звернув уваги на Ігоря, а, посуваючи фігуру, тихо спитав:

— Як ти гадаєш, Санчо, мене викличуть до Олексія?

— Тебе?

— Так, по рапорту Зирянського.

Санчо взявся за голівку коня:

— По рапорту? Думаю, що ні. Олексій за такі дрібниці не викликає.

— А раптом?

— Ні. А Сашкові що-небудь скаже. А кого викличе, то, може, цього ледаря,— Санчо кивнув на Ігоря.

Гонтар зняв руку з потилиці, відсунув Ігоря трохи далі від себе.

— Відійди, світло заступаєш.

Але Ігоря зацікавило останнє слово Зоріна.

— Мене викличе? Будь ласка! Я вже злякався, синьйори!

Ігор переможно подивився на всіх, але ніхто не звернув на нього уваги.

Через п'ять хвилин у спальню влетів Остапчин, переповнений почуттями, багрово-червоний і явно збентежений.

— Під арешт на одну годину! — закричав він, витріщаючи на всіх очі.

Гонтар вказав на себе пальцем:

— Мене?

— Мене,— відповів тим самим порухом Остапчин.

— Тебе? — всі посхоплювалися з місць, очі в усіх стали задерикувато круглими. Навіть Харитон Савченко зробив якийсь швидкий рух.

— Тебе? Ой!! — Нестеренко впав спиною на підлогу, дригав у повітрі ногами, реготав громовим реготом. Гонтар знову поклав руку на потилицю і усміхався ніяково. Санчо зрадів найбільше, стрибав, здіймаючи руку догори, схопив Остапчина за руки:

— За нігті?

— Та за нігті ж! «Робесп'єр», погань така, мало того, що рапорт здав та ще з подробицями. Після рапортів я кажу: «Олексію Степановичу, Гонтаря треба підтягти», а він мені відповідає: «Я у вас не наймався всіх підтягувати, інша річ Чернявін, учора прийшов, а Гонтар п'ять років у вас живе». Я йому: «Зирянський чіпляється». Тут же мені й попало, насилу вирвався. По-перше, каже, сперечання під час рапорту не допускається, а по-друге, і в рапорті восьмої бригади, який ти давав, сказано: відзначається неохайність колоніста Михайла Гонтаря. За невміння поводитися під час рапортів і за неохайність у бригаді — одну годину арешту.

Всі слухали мовчки, широко розплющивши очі. Ігор забув про власні справи і захоплено сказав:

— А ти ж йому пояснив?

Всі на Ігоря подивились, як на набридливу сторонню річ, але Остапчин відповів:

— Звичайно, пояснив: «Єсть одна година арешту».

Нестеренко знову зареготав:

— От здорово! Добре, що я тебе послав.

— Я більше ніколи не піду...

Нестеренко відповів йому весело, дружньою погрозою:

— Спробуй не піти. Та ти й не через мене сів, а через себе. Любиш молоти язиком і на рапортах намолов. Як це можна так говорити: черговий чіпляється? Подумати тільки! Я дивуюся, що ти дешево відбувся, мабуть, сьогодні Олексій добрий.

Ігорю раптом стало прикро і ніяково. Дідько їх розбере, що в них діється: абсолютно було ясно, що Остапчин дістав одну годину арешту незаслужено, а справжній винуватець, Мишко Гонтар, залишився непокараний. Нарешті, було прикро й інше: чомусь усі, навіть Олексій Степанович, цікавляться такими дрібницями, як обрізані нігті Гонтаря, і ніхто не звертає уваги на відверту, демонстративну відмову від роботи Ігоря Чернявіна.

Коли вкладалися спати, зайшов до кімнати Альоша Зирянський, уже без пов'язки, і його чомусь зустріли радісними вигуками, оточили, а сам Зирянський у знемозі впав на диван:

— Сашко вскочив! Я певен: Олексій зараз сидить у кабінеті і сміється. Олександр Остапчин прийшов віддавати рапорт! А між іншим, рапорт він здає гарно, просто краще за всіх.

І Зирянський нічого не сказав про Ігоря, навіть не згадав, що він є в спальні і що він сьогодні демонстративно відмовився од роботи в складальному цеху.

27. ТОБІ ВІДДУВАТИСЯ

Вранці Ігор устав своєчасно і довго вовтузився з постіллю. Може, він іще поспав би, але вчора забув спитати, хто сьогодні чергує,— йому не хотілося знову лежати в постелі перед «дамою». Виявилося, що він зробив добре, бо перевірку приймав сам Захаров, а разом з ним увійшла черговий бригадир Ліда Талікова. Захаров був веселий, у білій косоворотці. Так само, як і чергові бригадири, він підняв руку й сказав:

— Здрастуйте, товариші!

Ігорю здалося, що йому відповіли дружніше і любовніше, ніж відповідали черговим, а водночас відчувалося, що Захарова і побоювались здорово. Він оглянув спальню не чіпляючись, ні в які тайники не зазирав, усе це робив спритний і маленький ЧЧСК. Олексій Степанович усе ж попросив Гонтаря показати нігті, в цю мить Остапчин весело почервонів, але Захаров нічого не помітив. Повз Ігоря він пройшов байдуже. Нестеренко спитав:

— Олексію Степановичу, яка сьогодні картина, не знаєте?

— Кажуть, «Броненосець Потьомкін». Поїхали по картину, Лідо?

— Поїхали.

Виходячи, Олексій Степанович глянув на лампочку під стелею, і всі закричали ображеними голосами:

— Та це ж цяточки такі! Скло таке! Скільки говорили, ніхто не замінить!

Захаров зупинився на дверях:

— Чого ви кричите?

— А ви подивилися на лампочку.

— Мало куди я подивлюсь, то ви кричатимете?

— Ми вже знаємо, як ви дивитесь!

Ігор пішов снідати. По дорозі ніхто з ним не заговорив, за столом Санчо і Гонтар про щось голосно згадували. Нестеренко їв мовчки і оглядав їдальню.

В їдальні в одну зміну сиділи сто чоловік. Усі вони сиділи за невеличкими столами, вкритими білими скатертями, і, сказати правду, всі вони Ігореві подобалися. Хоч він і жив у колонії усього четвертий день, але вже багатьох знав, знав ЧЧСК, дуже схожих одне на одного, охайних, в'їдливих і суворих хлопчиків і дівчаток чотирнадцяти-п'ятнадцяти років. Примелькалися й інші обличчя. В кожному обличчі Ігор несвідомо відрізняв два характери, дві лінії. Щось у кожному було своє, хлоп'яче, назвати це Ігор не вмів, але це були безсумнівна енергія, агресивність, пустотливість, бойова вдача і самостійний, лукавий, меткий погляд, від якого важко сховатися,— всі більш-менш знайомі типи облич і звичок, які Ігор колись спостерігав і які йому подобались. З другого боку, у всього цього народу, що жив у колонії, ясно були помітні й інші риси характеру. Ігор відзначав їх теж несвідомо і навіть самому собі не говорив ствердно, що риси ці — саме від колонії, але це були ті риси, які він ніде не спостерігав, які викликали в нього і симпатію, і збуджували бажання чинити опір.

Не було ніякого сумніву, що вся ця публіка, яка засідала в їдальні, становить одну родину, дуже дружну, згуртовану — і горду своєю зібраністю. Особливо подобалось Ігореві, що за чотири дні йому не довелося спостерігати не тільки бійок чи сварок, але навіть скільки-небудь помітної незлагоди, розлюченого чи сварливого тону. Спочатку Ігор пояснював це тим, що всі боялися Захарова або бригадирів. Можливо, і боялись, але чомусь цього побоювання не було помітно. Правда, чергові бригадири й бригадири в спальнях давали розпорядження, не озираю-

чись, не сумніваючись у виконанні, тоном справжніх начальників, помітно було, що вони звикли це робити, начебто роками командували в колонії. Але Санчо розповідав Ігореві, що більшість бригадирів нові, що тільки Нестеренко й Зирянський займають свої посади більше як півроку. Крім того, Ігор помітив, що не тільки бригадири, але й всі інші, що мали якусь крихітку влади тільки на один день, розпоряджаються цією владою впевнено, без зайвої обачності, а колоністи приймають цю владу як цілком природне і необхідне явище. Так поводились і ЧЧСК, і чергові по їдальні та по бригадах, і вартові біля парадного входу.

Вартовими звичайно стояли малюки, ті самі малюки, які з вереском ганяли парком, переверталися в ставку, перекидалися на турніках у фізкультурному містечку. У них були різні обличчя і різна хода, різні голоси і вдачі, були між ними і «капосні» пацани, скалозуби і насмішники, вигадники і фантазери, у багатьох у голові блукали різні вітри. Але як тільки такий пацан брав до рук гвинтівку, він одразу ставав схожим на Петька Кравчука, який зустрів Ігоря в день його прибуття. Як Петько, вони ставали серйозними, підтягнутими, намагались говорити басом і були сліпучі та офіціальні. Обов'язки були нескладні: не впускати в будинок сторонніх і стежити, щоб усі витирали ноги. Ніяких перепусток ні для дорослих, ні для колоністів у колонії не було, вартові просто на око добре знали, кого можна пропустити, а кого не можна. А щодо витирання ніг, то в цьому питанні вони всі однаково були об'єктивні й невблаганні. Ігор сам бачив учора, як такий малюк зупинив Віктора Торського, що пролітав з двору з граничною швидкістю:

— Вітю, ноги!

— Та поспішаю дуже, Шурко!

Але Шурка відвернувся і навіть не повторив наказу. І Віктор Торський, глава всієї цієї республіки, тільки одну мить подумав і з половини сходів повернувся до ганчірки витирати ноги, а Шурка ще й стежив, як він витирає.

Тут, у колонії, була єдина, міцно склеєна компанія, а чим вона склеєна, добрати було важко. Іноді в Ігоря виникало дуже дивне враження, начебто всі вони — і ті, хто старший, і пацани, і дівчата — десь по секрету, дуже таємно домовились про правила гри, і тепер грають чесно, додержуючись цих правил і пишаючись ними, пишаючись тим більше, чим правила ці важчі. Іноді Ігореві здавалося, ніби й ці правила, і вся ця гра вигадані навмисно, щоб посміятися, поглузувати з нього, подивитися, як він грати-

ме, не знаючи правил. І прикро було, що вся гра проходила так, наче ніякої гри нема, наче так і треба й інакше бути не може, наче всюди треба зустрічати чергового бригадира салютом, всюди треба називати занедбаний куток двору складальним цехом і чистити в ньому незліченну кількість проніжок.

І через це, незважаючи на всю свою симпатію до цього веселого і гордовитого товариства, Ігор не хотів здаватися. Він припускав, що легко справа не пройде, що всі ці добродушно-бадьорі пацани й дівчата тільки вдають, ніби ніякого Ігоря не існує, ніби присутність у їдальні одного ледаря і дармоїда серед такої маси трудящих нікого не дратує. Ігор розумів, що має прийти час, коли всі вони на нього накинуться і захочуть примусити працювати. Дуже цікаво, як вони це зроблять. Силоміць — не мають права. Голодом? Теж не мають права. Залишать жити в колонії і дозволять не працювати? Навряд. Виженуть? Їм, звичайно, не хочеться виганяти. Побачимо.

Ігор снідав і милувався колоністами. Вони теж снідали, всі в шкільних костюмах, свіжі, чисті, іноді робили гримаси. Поглядали на сьогоднішнього симпатичного чергового бригадира Ліду Талікову, що проходила між столами.

Ось вона зупинилася біля сусіднього стола. Смуглявий хлопчик підвів на неї очі. Вона спитала в нього:

— Філько, ти навіщо книжки притяг у їдальню?

Він підвівся за столом, відповів:

— Та дуже треба, я хотів правило повторити.

— Тобі ліньки після сніданку піднятися в спальню по книжки?

Філька нічого не відповів, відвернувся, і вираз у нього був такий: говорити вона буде недовго, потерплю.

— Що це за манера відвертатися?

Філька образився:

— Ніякої зовсім манери, а що ж мені казати?

— Щоб цього більше не було. Не можна підручники носити в їдальню. І відвертатися нема чого.

Філька полегшено зітхнув, підняв руку:

— Єсть книжки не носити.

Коли Ліда відійшла, всі чотири стрижені голови зблизились, пошепотіли, потім одна озирнулась на Ліду, знову зашепотіли. Ліда підійшла до Ігоря, вони повернулися теж до Ігоря.

— Чернявін, ти сьогодні виходиш на роботу?

Ігор роззявив рота. Гонтар сказав суворо:

— Встань.

Ігор підвівся.

— Не виходжу.

— Нам бракує робочих рук, ти про це знаєш?

— Я не збираюся бути столяром.

Ліда пояснила йому ласкаво:

— А якщо на нас нападуть вороги, ти скажеш, я не збираюсь бути військовим?

— Вороги — це інша річ.

І той самий Філька, який тільки що відповідав перед черговою, сказав своєму столу, але сказав дуже голосно, на всю їдальню:

— Це інша річ! Він тоді під ліжко залізе.

Ліда суворо подивилась на Фільку. Він усміхнувся їй пустотливо і радісно, як сестрі.

— Значить, не вийдеш?

— Ні.

Ліда щось записала в блокноті й відійшла.

По обіді Ігор читав книгу: знайшов у тумбочці Санчо «Партизани». В спальню ввійшов Бігунок, виструнчився біля дверей.

— Товаришу Чернявін! СРК передав: о п'ятій годині вечора рада бригадирів. Щоб ти прийшов. Віддуватися тобі.

— Добре.

— Прийдеш чи приводити треба?

Володя спитав серйозно, навіть губами щось виробляв від серйозності при слові «приводити».

— Прийду.

— Ну, дивись, о п'ятій бути в раді.

Помовчали.

— Чого ж ти не відповідаєш?

Ігор глянув на його серйозне, вибагливе личко, схопився, сказав із сміхом:

— Єсть о п'ятій бути в раді!

— Ото ж бо! — суворо сказав Володя і вийшов.

28. ПІСЛЯ ДОЩУ

О четвертій годині пройшла гроза. По лісу била акуратно, весело, начебто договір виконувала, колонію обходила ударами, поливала крупним, рясним, сильним дощем. Пацани в самих лише трусиках бігали під дощем і щось гукали один до одного. Потім гроза пішла на місто, над колонією залишились домашні хазяйновиті хмаринки і тихенко сіяли теплим дощиком. Пацани побігли переодягтись. Більш солідні люди, перечекавши зливу, швидко

навшпиньки перебігали від будинку до будинку. Біля парадного входу, з гвинтівкою, охайна, рожева Люба Ротштейн стоїть над цілою територією сухих лантухів, розісланих по підлозі, і сьогодні чіпляється до кожного без розбору:

— Ноги!

— Багатов, ноги!

— Бєленький, не забувай!

До пацанів, які прийняли холодний душ, вона ставиться з неприхованим осудом:

— Однаково не пущу.

— Та я ж витер ноги, Любо!

— Однаково з тебе тече.

— Та що мені, висихати?

— Висихай!

— Та це ж довго.

Але Люба не відповідає і сердито позирає вбік. Пацан кричить комусь у вікно на другому поверсі, тому, кого не видно, і, можливо, навіть у кімнаті нема, кричить довго, надсадно:

— Колько! Колько! Колько!

— Чого тобі?

— Рушника кинь.

Через хвилину натертий до почервоніння пацан усміхається Любі, яка відразу подобрішала, і пробігає у вестибюль.

О п'ятій годині Володя програв збір бригадирів, подивився на дощик і пішов у будинок.

До парадного входу причвалав промоклий, без шапки, в стоптаних черевиках, схудлий і зблідлий Ваня Гальченко. Він зупинився проти входу і обережно подивився на пишну Любу.

— Ти звідки, хлопчику?

— Я? Я прийшов сюди...

— Бачу, що ти прийшов, а не приїхав. А кого тобі?

— Приймуть мене до колонії?

— Швидкий ти який. У тебе є ордер?

— Який ордер?

— Папірець який-небудь є?

— Папірця нема.

— А як же? По чому тебе приймати?

Ваня розвів руками і пильно подивився на Любу. Люба усміхнулась.

— Чого ти на дощі мокнеш? Стань сюди... Тільки тебе не приймуть.

Ваня ввійшов у вестибюль. Став на лантухах, задивив-

ся на дощ. Глянув на Любу, швидко рукавом витер сльози.

Саме в цей час Ігор Чернявін стояв посеред кімнати ради бригадирів і «віддувався». Народу в кімнаті було багато. На нескінченному дивані сиділи не тільки бригадири, сиділи ще й інші колоністи, всього чоловік сорок. З восьмої бригади, крім Нестеренка, були тут Зорін, Гонтар, Остапчин. Поруч із Зоріним сидів великоокий чорноволосий Марко Грінгауз, секретар комсомольського осередку, і сумовито усміхався, може, думав про щось своє, а може, про Ігоря Чернявіна — розібрати було важко. Біля стола СРК сиділи Віктор Торський і Олексій Степанович. Біля дверей стояли хлоп'ята і попереду всіх Володя Бігунок. Усі уважно слухали Ігоря, а Ігор говорив:

— Хіба я не хочу працювати? Я в складальному цеху не хочу працювати. Це, розумієте, мені не підходить. Чистити проніжки, який же сенс?

Він замовк, уважно повів очима по обличчях присутніх. На обличчях виражалася нетерплячка й досада, це сподобалось Ігореві. Він посміхнувся і подивився на завідуючого. Обличчя Захарова нічого не виражало. Над великою попільницею він обережно й пильно маленьким ножичком застругував олівець.

— Дай слово,— сказав Гонтар.

Віктор хитнув головою, Гонтар підвівся, випростав уперед праву руку:

— Дідько його знає! Скільки їх таких ще буде? Я живу в колонії п'ятий рік, а їх, таких паничів, стояло в цій самій кімнаті чоловік, мабуть, тридцять.

— Більше,— поправив хтось.

— І кожен верзе одне й те саме. Аж надокучило. Він не збирається бути складальником. А що він уміє робити, спитайте? Жерти і спати, більш нічого. Прийде сюди, його, звичайно, вимиють, а він стане на середину і зразу ж: я не буду складальником. А ким він буде? Вгадайте, ким він буде. Дармоїдом буде, і так видно. Я розумію, один такий прийшов, другий, третій. А то скільки! А ми вмовляємо і вмовляємо. А я пропоную: стягти з нього одежу, повернути його барахло, йди! Одного виженем, усі будуть знати.

Зирянський крикнув:

— Правильно!

Віктор зупинив:

— Не заважай. Візьмеш потім слово.

— Та ніякого слова я не хочу. Чи вартий він того, щоб слово брати? Він не хоче бути столяром, а ми всі столярі! Чому ми повинні його годувати, чому? Вигнати, вказати дорогу!

— Його не можна вигнати, пропаде,— сказав Нестеренко.

— І добре. І хай пропадає.

В раді загули співчутливо. Високий напівдитячий голос вирізнився:

— Припинити розмови й голосувати.

Ігор нашорошив уважне вухо, сподіваючись почути щонебудь більш до нього прихильне. Захаров усе ще гострив свій олівець. В Ігоревій голові промайнуло: «А мабуть, виженуть». І стало раптом незвично тривожно.

На парадному вході Люба спитала сумного Ваню Гальченка:

— Ти де живеш?

— Ніде.

— Як то «ніде»? Взагалі ти живеш чи вмер?

— Взагалі? Взагалі живу, а так ні.

— А ночуєш де?

— Взагалі, так?

— Що в тебе за дурна мова? Де ти сьогодні спав?

— Сьогодні? Там... в одному будинку... в сараї спав. А чому мене не приймуть?

— У нас місць нема, а ми тебе не знаємо.

Ваня знову засумував, і знову йому захотілось плакати.

29. УСЕ, ЩО ХОЧЕТЕ...

У раді бригадирів промову виголошував Марко Грінгауз. Він стояв не біля свого місця на дивані, а підійшов до письмового столика, спирався на нього рукою. Захаров уже застругав олівець і на аркушику паперу щось старанно вимальовував. Марко говорив поволі, тихо, кожне слово його мало значення:

— Скільки разів уже тут говорилось, і Олексій Степанович теж підкреслював,— як це так вигнати? Куди вигнати? На вулицю? Хіба ми маємо право? Ми не маємо такого права!

Марко великими чорними очима подивився на Зирянського. Зирянський відповів йому задирливим поглядом, який розумів усю міру доброти промовця і заперечував її.

— Так, Альошо, не маємо права. Є радянський закон, а закону ми повинні підкорятися. А закон говорить: виганяти на вулицю не можна. А ви, товариші бригадири, завжди галасуєте: вигнати!

— А що ж,— крикнув Гонтар,— дивитись? Терпіти?

— Виганяти не можна,— Грінгауз натиснув голосом і головою,— а звичайно, ми не можемо терпіти, бо у нас соціалістичний сектор, а в соціалістичному секторі всі повинні працювати. Ігор каже: буду працювати в іншому місці. Теж допустити не можемо: в соціалістичному секторі повинна бути дисципліна. Обійди у нас всю колонію, хоч одного знайдеш, який сказав би: «Хочу бути складальником!» Усі вчаться, всі розуміють: шляхів у нас багато, шляхи чудові. Той хоче бути льотчиком, той геологом, той військовим, а складальником ніхто не збирається, і навіть такої кваліфікації взагалі нема. Ніяких примх колонія допустити не може, а тільки й виганяти не можна.

— В банку із спиртом... посадовити!

Марко озирнувся на голос. На нього дивився, почервонівши до самого вихрястого свого чубчика, Петько Кравчук. Почервонів, а все ж дивився в очі, дуже був незадоволений промовою Грінгауза.

Вітя Торський гримнув на Петька:

— Ти чого заважаєш? Заліз сюди, то сиди тихо.

Марко, дивлячись на Петька, пояснив:

— Виганяти не можна, але й залишати його я не пропоную. Якщо він не хоче підкоритися соціалістичній дисципліні, треба його відправити.

Нестеренко добродушно дивився повз Марка:

— В який же сектор ти його відправиш, Марко?

Голосно засміялись і бригадири, і гості. Захаров звів на Марка любовно-іронічний погляд.

Марко посміхнувся сумовито:

— Його треба відправити куди-небудь... десь у дитячий будинок...

Петько Кравчук у цю мить відчув приплив захоплення. Він високо підскочив на дивані, когось відштовхнув убік і загорлав дуже голосно, причому виявилося, що в нього зовсім нема ніякого баса:

— Я вітаю! Я вітаю! Відправити його в наш дитячий садок... у цей дитячий садок, де пацани... що для службовців.

Віктор Торський і сам реготав з усіма, але потім насупив брови:

— Петько, вийди!

— Чому?

— Вийди!

Салют, який віддав Петько, більше був схожий на жест обурення.

— Єсть!

Петько вийшов. За ним Бігунок. Чути було, як у кори-

дорі вони дзвінко заговорили і засміялися. Захаров щось малював на своєму папірці, очі ледве помітно примружились.

Володя Бігунок вискочив на ганок і відразу ж побачив Ваню Гальченка.

— Ти прийшов?

Ваня зрадів:

— Прийшов, а як же далі?

— Зажди! Я зараз!

Він кинувся у вестибюль і негайно ж повернувся:

— Ти їсти хочеш?

— Їсти? Ти знаєш... краще...

— Почекай, я зараз.

Володя обережно всунувся в кімнату ради бригадирів. Ігор, як і до того, стояв на середині, і було зрозуміло, що стояти йому вже соромно, соромно дивитися на присутніх, соромно вислуховувати пропозиції, подібні до Петькової, і Віктору Торському стало жаль Ігоря:

— Ти поки що сядь. Посуньтесь там, хлопці. Слово Воленку.

Бігунок підняв руку:

— Вітю, дозволь вийти черговому командиру.

— Навіщо?

— Дуже треба! Дуже!

— Лідо, вийди. У чому там річ?

Ліда Талікова попрямувала до виходу. Володя вискочив раніше від неї.

Воленко підвівся. Був серйозний.

— У Зирянського завжди так: як що — вигнати. Якби його послухати, то в колонії сам Зирянський залишився б.

— Ні, чого ж? — сказав Зирянський.— Багато є гарних товаришів.

— То що? Вони відразу стали гарними, чи що? Куди ти його виженеш? Чи відправиш? Це наше нещастя... Надсилають до нас білоручок, а ми зобов'язані з ними панькатись. Хто у вас шефом Чернявіна?

— Зорін.

— То ось хай Зорін і відповідає.

Багато хто невдоволено загув. Санчо схопився з місця:

— Ти добрий, Воленко! От візьми його в першу бригаду і панькайся!

Воленко поблажливо глянув на Зоріна:

— Не по-товариському говориш, Санчо. У вас і так у восьмій бригаді зібралися самі філософи, а в мене полічіть: Левітін, Ножик, Московченко, цей самий Руслан. У мене чотири вихованці, а у вас усі колоністи. Підкинули

вам одного дивака, а ви відразу закричали — вигнати.

Ігор тепер сидів між Нестеренком і бригадиром другої Поршнєвим. Йому і тепліше робилося від слів Воленка, і водночас його розбирала неприємна внутрішня досада,— що це вони його розглядають, ніби комаху. Залізла до них у город комашка і вони дивляться на неї, буде з неї пуття чи не буде. Згадують якихось інших комашок. Ніхто не хоче звернути уваги, що перед ними сидить Ігор Чернявін, а не якийсь Ножик або Руслан, які все-таки не наважились відмовитись од роботи.

Біля парадного входу Ліда Талікова дивиться на Ваню, співчуває йому, але в неї сьогодні душа чергового бригадира, і ця душа змушує її говорити:

— Прийняти в колонію? А хто тебе знає? Може, ти все брешеш.

Ваня з останніх сил намагається розповісти цій поважній дівчині щось особливе, але слова були одні й ті самі:

— Нічого нема... і грошей нема... і ночувати нема де. Я був у комонепі і був у споні... там теж нічого нема. Немає — і все!

— А батьки?

— Батьки? — Ваня раптом заплакав. Плаче він мовчки і не кривлячись — просто з очей ллються сльози.

Володя смикнув Ліду за рукав і сказав палко:

— Лідо! Ти розумієш? Треба його прийняти!

Ліда усміхнулась палаючим очам Бігунка:

— Та невже?

— Слово честі! Ти подумай!

— Почекай тут.— Ліда швидко пішла в будинок.

Бігунок поспішив за нею, але встиг ще сказати:

— Ти не бійся! Найголовніше, не бійся! Тримай хвіст трубою, розумієш?

Ваня кивнув. Власне кажучи, це він розумів, але хвіст у нього вже відмовлявся триматися трубою.

В раді бригадирів говорив Олексій Степанович. Як і раніше, в руках у нього гостро застружений олівець. Говорив суворо, іноді підводячи очі на Ігоря:

— Не можна, Чернявін, у таких легких питаннях не розбиратися. Ти прийшов до нас, і ми тобі раді. Ти член нашої родини. Ти не можеш тепер думати тільки про себе, ти повинен думати і про всіх нас, про всю колонію. Жити самотою людина не може. Ти повинен любити свій колектив, познайомитися з ним, дізнатися про його інтереси, дорожити ними. Без цього не може бути справжньої людини. Звичайно, тобі зараз не потрібно чистити проніжки. Але це потрібно для колонії, а значить, і для тебе потріб-

но. До того ж і для тебе це важлива справа. Спробуй виконати норму, зачистити 160 проніжок за чотири години. Це велика праця, вона вимагає волі, терпіння, наполегливості, вона вимагає благородства душі. Надвечір у тебе болітимуть і руки, і плечі, зате ти зачистив 160 проніжок на 120 театральних місць. Це важлива радянська справа. Колись наш народ тільки в столицях ходив у театр, а тепер ми випускаємо в місяць тисячу місць, і все не вистачає, а хіба ми одні робимо? Яку ми важливу справу робимо! Кожного місяця по всьому Союзу ми ставимо тисячу місць. Ми відправляємо наші крісла цілими вагонами в Москву, в Одесу, в Астрахань, у Воронеж. Приходять люди, сідають у ці крісла, дивляться п'єсу чи фільм, слухають лекцію, вчаться. А ти говориш, тобі це не потрібно. Нам же за цю роботу ще й гроші платять. За ці гроші через рік або через два ми побудуємо новий завод, теж потрібний і для нас, і для всієї країни. Тебе тут гидко слухати: «Я не збираюсь бути складальником». З нашою допомогою, як член нашого колективу, ти будеш тим, ким ти захочеш. А проніжка — це дрібниця. Коли у людей нема м'яса, вони їдять житній хліб і повинні бути вдячні цьому хлібові.

Ігор слухав уважно. Йому подобалось, як говорив Захаров. Ігор уявляв собі всю країну, по якій розкидані проніжки,— це йому теж сподобалось. Ігор бачив, як, затамувавши подих, слухали колоністи, яким, очевидно, не часто доводилось слухати виступи Захарова. І тепер було ясно видно, чому всі колоністи становлять один колектив, чому слово Захарова для них дороге.

У дверях стояли Ліда і Бігунок. Захаров скінчив говорити, подивився на кінчик свого олівця — і тільки тепер усміхнувся.

— Лідо, чим ти так стурбована?

— Олексію Степановичу! Хлопчик там плаче, проситься в колонію.

— Можна лишити переночувати, а в колонію нікуди. Відішлем куди-небудь.

— Гарний такий хлопчик.

Захаров ще раз усміхнувся, помітивши хвилювання Ліди, і крякнув:

— Ех! Ну... давай його сюди.

Ліда вийшла, Володя вилетів вихором. Віктор Торський скоса повів суворим всевидющим оком:

— Говори, Чернявін, останнє слово. Тільки не говори дурниць. Виходь на середину і говори.

Ігор вийшов, притиснув руку до грудей.

— Товариші!

Він глянув на обличчя. Нічого не зрозуміло, просто чекають.

— Товариші, я не ледар. Ви звикли, вам легше. А тут рашпіль уперше бачу, він падає, проніжки...

Зорін підказав далі:

— Мухи!

Всі засміялися, але якось неохоче.

— Не мухи, а якісь звірі літають.

Зорін закінчив:

— І гарчать.

Під загальний регіт, але вже не такий холоднуватий, відчинилися двері, і Ліда пропустила вперед Ваню Гальченка. І все ще сміючись, Ігор глянув на нього. Озирнувся і раптом, витріщивши очі, закричав палко й радісно:

— Та це ж Ванюша! Друже!

— Ігоре! — простогнав Ваня і неначе захлинувся.

Ігор уже термосив його:

— Куди ти подівся?

Віктор загримів обурено:

— Чернявін, до порядку! Забув, чи що?

Ігор повернувся до нього обличчям, усе згадав і, з розгону простягнувши руки, звернувся до ради:

— Ах, так! Мілорди!

Він сказав це слово так палко, з такою душевною тривогою, з такою любов'ю, що всі не витримали, знову засміялись, але очі тепер дивились на Ігоря із жвавою й теплою цікавістю, і не було вже в них ані крапельки відчуженості.

— Товариші! Все, що хочете! Проніжки? Добре! Олексію Степановичу! Робіть, що хочете! Тільки прийміть цього пацана!

— А мухи!

— Дідько з ними! Будь ласка!

Віктор кивнув на місце:

— Сідай поки що, посидь!

30. СЛАВЕТНА, НЕПЕРЕМОЖНА ЧЕТВЕРТА БРИГАДА

Віктор спитав:

— Що тобі треба?

Ваня оглянув усіх, і йому все сподобалося — такою знайомою була довга усмішка Ігоря, так тепло відчувалося сусідство Володі Бігунка й дівчини з червоною пов'язкою. Ваня не загаявся з відповіддю:

— Що мені треба? Я, знаєте що? Я буду тут жити.
— Це ще подивимося, будеш чи ні.
Але Ваня був певен у своєму майбутньому:
— Буду. Вже цілий місяць сюди йду і йду.
— Ти безпритульний?
— Ні... я ще не був безпритульним.
— Як тебе звати?
— Ваня Гальченко.
— Батьки в тебе є?
Ваня на це запитання не відповів, тільки головою закрутив, не відриваючи від Віктора погляду.
— Немає, значить, батьків?
— Вони... вони були, тільки взяли й поїхали.
— Батько й мати? Поїхали?
— Ні, не батько й мати.
— Добери тебе. Розказуй по порядку.
— По порядку? Батько й мати вмерли, давно, ще була війна... Тоді батько пішов на війну, а мати померла...
— Значить, батьки померли?
— Одні померли, а потім були інші. Там... дядько був такий, і він мене взяв, і я жив, а потім він оженився, і вони поїхали.
— Покинули тебе?
— Ні, не покинули. А сказали: піди на станцію, купи один фунт баранини. Я пішов і все ходив, а баранини ніде немає. А вони взяли й поїхали.
— Ти прийшов додому, а їх нема?
— Нема. Нічого нема. І батьків нема, і речей немає. Нічого нема. А там жив господар такий, то він сказав: шукай вітра в полі.
— А потім?
— А потім я зробив ящик і черевики чистив. І поїхав до міста.
— Та-ак,— протяг Віктор.— Як скажете, товариші бригадири?
Сказав Нестеренко:
— Пацан добрий, та й куди йому подітися? Треба прийняти.
Хтось несміливо:
— Але ж у нас місць нема?
Володя стояв біля дверей:
— От я скажу, Торський!
— Кажи.
— Ми з ним удвох будемо. Разом! На одному ліжку.
Зирянський перед тим довго розглядав Ваню, а тепер прихильно притяг його до себе:

— Правильно, Володько, давайте його в четверту бригаду.

Ігор підвівся:

— А я прошу, якщо можна, у восьму. Я теж можу поступитися п'ятдесятьма процентами житлоплощі.

Володя ображено закивав на Ігоря головою:

— Ач який! Ти ще сам новенький! У восьму! А твій бригадир мовчить! А ти за бригадира?

Віктор на Володьку гримнув:

— Володько, це що за розмови!

Володя відійшов до дверей, але на Ігоря дивився сердитим, темним оком, і повні губи його ворушились, продовжуючи щось шепотіти, мабуть, на Ігореву адресу.

З бригадирів коротко висловилося кілька чоловік, кожний не більше, як у десяти словах:

— Поки ще не розпустився, треба взяти.

— Хлопчак правильний, мабуть. Беремо.

— Це добре. Він ще не познайомився з різними там тьотями, то з нього людина буде. А нам одганяти його від колонії рука ні в кого не підніметься.

Клава Каширіна незадоволено сказала:

— І чого це ви одне й те ж? Звичайно, треба прийняти, а тільки хай Олексій Степанович скаже, як там згідно з правилами виходить.

Її підтримали, повернулись до Захарова, але Володя Бігунок випередив завідуючого:

— Ось почекайте! Ось почекайте! Ось я розповім. Олексію Степановичу, пам'ятаєте, минулого року прийшов такий пацан, та цей, як його, Синичка Гришко, він у тебе в десятій бригаді, Іллюшо. А його тоді не хотіли приймати. Сказали: місця нема й закону такого нема. І не прийняли. А він два тижні у лісі жив. І знову прийшов. І знову його не прийняли. Сказали: чому таке нахабство, його не приймають, а він у лісі живе. І взяли його й повезли до міста, в спон, ще ти возив, пам'ятаєш, Нестеренко?

— Возив,— Нестеренко усміхнувся й почервонів.

— Возив, а він від тебе з трамвая втік. Пам'ятаєш, Нестеренко?

— Та відчепись, пам'ятаю.

— Втік і став знову в лісі жити. А потім ви, Олексію Степановичу, взяли й сказали: дідько із ним, давайте його візьмемо. І ще тоді всі сміялись.

І видно було, що тоді всі сміялись, бо й тепер по обличчях пробігли усмішки. А тільки знайшовся голос і проти Володиної сентенції. Голос належав бригадирові третьої, негарному, похмурому Брацану:

— Багато у нас волі дали таким, як Володька. Він сурмач, з черговим вештається цілий день, а тепер уже й промови почав виголошувати на раді бригадирів. По-твоєму, всіх приймати? Ти знаєш, яка у нас колонія?

— Знаю... Правопорушницька?

— Така вона й є.

— І зовсім нічого подібного.

Віктор припинив суперечку.

— Годі вам!

Але Воленко вважав, що питання порушено важливе:

— Ні, Вікторе, чому годі? Брацану треба відповісти.

— Ти відповіси?

— Треба відповісти. Брацан давно загинає.

— Чого загинаю?

— Загинаєш!

— Говори, Воленко.

— І скажу. Ти, Брацан, так вважаєш: правопорушник — людина, а всі інші — шпана. Я не знаю, хто ти такий, правопорушник чи ні, і знати не хочу. Я знаю, що ти добрий товариш і комсомолець... Ти що? Пишаєшся, що під судом був? У твоїй бригаді Голотовський не був під судом, а я Голотовському однаково не вірю. І ви йому не вірите: незабаром буде рік, як у третій бригаді, а досі не колоніст.

Воленко закінчив промову, але, мабуть, Брацана не переконав. Брацан, як і раніше сердитий, сидів на своєму місці.

— Слово Олексію Степановичу.

— Ти, Пилипе, недобре зробив, дарма це питання зачепив. Правопорушники — це діти, яким насамперед потрібна допомога. Радянська влада так на них і дивиться. І правопорушникам цим пишатися нема чого, хіба можна пишатися нещастям! І от прийшов хлопчик. У нього теж нещастя, і йому треба допомогти.

— А чому нашу колонію пристосували?

— Тому, що ви в колонії чудово працюєте і чудово живете. Тепер у споні кричать: «Це наша колонія!» і в комонепі кричать: «Це наша колонія!» А якби наша колонія була погана, то кричали б інше: «Це ваша колонія!» А насправді ця колонія...

Петько Кравчук, що стояв біля дверей, закричав:

— Наша!!!

Перекриваючи загальний сміх, Віктор обурився:

— Ну, що ти скажеш! Він знову тут! Питання з'ясовано. Голосую: хто за те, щоб прийняти Ваню Гальченка до четвертої бригади?

Душа у Вані Гальченка завмерла, коли піднялись руки. Тільки одним оком подивився він скоса на Брацана і був дуже вражений: Брацан усміхався йому, і обличчя в нього було гарне і зовсім не похмуре.

— Одноголосно, Альошко, бери його. Стійте. Чого загаласували? З Чернявіним, значить, залишається по-старому — складальний цех. А крім того, він слово дав. Закриваю раду бригадирів.

Увечері в спальні четвертої бригади було весело. Альоша Зирянський поставив Ваню між колінами, розпитував, жартував, лякав. Потім усі сіли за стіл і вислухали Альошине оповідання про те, яка славетна, непереможна, бойова існує у світі четверта бригада трудової колонії імені Першого травня і які в ній чудові пацани. Цей самий Альоша Зирянський, якого боялась уся колонія, під час чергування якого всі вставали на півгодини раніше, щоб краще приготуватись до перевірки, зараз поблискував очима, насилу стримував усмішку і відверто розсипав захоплені слова про четверту бригаду:

— Не бригада, а просто тістечко! А пацани у нас які, Ванько! Ой, і пацани ж, не знаю навіть, хто кращий, дарма що в нас найменші зібрались. Хоч на кого подивись: ось тобі Тоська Таліков, ти на нього тільки поглянь: от буде бригадир, та в нього вже й тепер сестра бригадиром одинадцятої. А Бігунок! А Філька Шарій! А Кирюшка Новак! А Федько і Колька Іванови! І Семен Гайдовський, і Семен Гладун! І ще Петько Кравчук!

На Ваню дивилися різні обличчя — то смагляві, то рум'яні, то гарні, то не дуже гарні, то відверто довірливі, то довірливі з іронією, то веселі, то кумедно-серйозні, то нахмурені просто, то нахмурені надміру, але всі однаково щасливі, горді своєю бригадою і бригадиром, задоволені, що живуть вони у радянському світі з честю і вміють за цю честь постояти. Потім Альоша сказав, що він буде перераховувати недоліки. Альоша заявив, що він скаже тільки по одному недоліку на кожного, але зате недолік цей дуже важливий. І сказав, що Володька зазнається, Петько Кравчук задається, він там десь був дезорганізатором, Кирюшка вважає, що він найгарніший, Гайдовський гадає... одним словом, вади у всіх були однакові: всі уявляли, вважали і задавались. Альоша закінчив:

— Ніколи не треба вихвалятися, бо це дуже нерозумно і четвертій бригаді не личить. Краще я вас похвалю, коли буде доречно. Черговий по бригаді!

Володя вискочив з-за стола й виструнчився перед бригадиром:

— Єсть черговий по бригаді!
— Барахло Ванькове!
— Єсть Ванькове барахло!
Володя врочисто підніс:
— Одержуй, Гальченко! Ось трусики, голошийка, тюбетейка. А це мило. А це пасок. А це простирадла, а це рушник. А шкільний костюм завтра. Ходімо! Там душ гарячий. А хто буде Ваньковим шефом?
— Ти й будеш шефом.
— Єсть! Альошо, дай машинку, ми його зараз...— Володя показав пальцями.
У двері зазирнув Ігор Чернявін.
— До вас у гості можна?
— Можна.
— Хоч ти мене і збирався вигнати, а я на тебе не серджусь.
— У нас немає такої моди — сердитись.
Ваня здивовано глянув на Ігоря:
— Вигнати? За що?
— Він великий пан. А може, спадщину від кого одержав?
Ваня зареготав:
— Від бабусі? Так?
Ігор підняв Ваню на руках:
— Дивись, Ваню! А скажи, де твій ящик?
Він поставив хлопця на підлогу.
— А той украв... Рижиков. І десять карбованців.
— А Ванда?
— Не знаю.
Володя нетерпляче смикнув Ваню за рукав.
— Ходімо!
Хлоп'ята побігли по коридору. Зирянський усміхнувся до Ігоря:
— Не ображайся, Ігоре. Це зветься: гаряча обробка металів!

1. НЕ МОЖЕ БУТИ!

Колонія імені Першого травня закінчувала сьомий рік свого існування, але колектив, що зібрався в ній, був значно старший. Його історія почалась досить давно, на другий день після Жовтня, в іншому місці, в зовсім іншому антуражі, серед ланів і хуторів старого полтавського степу. «Творцями» цього колективу були люди яскравих характерів і ризикованої вдачі. Вони принесли з собою «з волі» багато безладної пристрасті і палкого фасону, все це було в них недоладне, власне кажучи — непридатне до вжитку, бо було зіпсоване орнаментами культури, так би мовити, капіталістичної, з маленьким ухилом у кримінальщину.

Невеличка група педагогів, людей звичайних і добродушних, за випадковою розкладкою зайняла скромну ділянку революційного фронту. На чолі групи був Захаров, людина теж звичайна. Незвичайним і приголомшуючим у цьому зачині було одне: Жовтнева революція і нові обрії світу. І через це Захарову та його друзям завдання здавалося зрозумілим: виховати нову людину! В перші ж дні виявилося, що справа ця дуже важка і довга. Тисячі днів і ночей — без відпочинку, без спокою, без радощів — довелося пережити Захарову, але й після цього до нової людини було ще дуже далеко. На щастя, Захаров мав талант, досить поширений на східній рівнині Європи,— талант оптимізму, чудового поривання в майбутнє. По суті, це навіть і не талант. Це особливий, суто інтелектуальний скарб російської людини, людини зі здоровою головою і проникливим оком, яка вміє розпізнавати цінності. До Жовтневої революції цим скарбом душі й віри спекулювали господарі життя, перетворюючи віру в довірливість, а оптимізм у безтурботність, розцінюючи ці якості як особливі атрибути чудової «російської» прекраснодушності. І народна віра в розум, у вартість цінностей, в істину і правду взагалі була виведена за межі практичного життя, у сферу легенд, сказань, анекдотів, пристосованих для розваги. Оптимістичні сили російського народу потім додали

тульської роботи ярличок і написали на ньому із самознищувальним гумором: «Може, мабуть і як-небудь». І залишилося для оптимізму досить жебрацьке місце, з якого можна було і посміятися з європейською пихою, і поплакати з російською тугою.

В порядку чи то зарозумілості, чи то туги поставили на цьому самому місці біломармуровий дворянський пам'ятник і написали на ньому натхненні слова поета:

Не поймет и не заметит
Гордый взор иноплеменный,
Что сквозит и тайно светит
В наготе твоей смиренной.

Удрученный ношей крестной,
Всю тебя, земля родная,
В рабском виде царь небесный
Исходил, благословляя.

Це й все, що лишилося від розкішного російського оптимізму на початок двадцятого століття: наївність і розчулення. Бо тільки безмежно наївна людина не могла зрозуміти, що світить у смиренній наготі. Люди практичні усміхалися в бороди: росіянин був пограбований досить успішно, але, бувши оптимістом, навіть не ображався. І тільки в 1917 році несподівано виявилося, що народний оптимізм є щось значно сильніше і менш лагідне. Без будь-якого розрахунку на «може» і «як-небудь», надзвичайно грунтовно, із справжньою діловитістю російський народ вигнав старомодних естетів «за Чорне море», і розчистилося місце для нової естетики і для нового оптимізму. Мабуть, у Західній Європі й досі не можуть зрозуміти, звідки у нас взялися простота і упевненість дії? Радянська людина показала себе не тільки в пафосі палаючих очей, не тільки в зусиллі вольового вибуху, але й в терплячому щоденному напруженні, в тій чорній, непомітній роботі, коли майбутнє починає просвічувати в найневловиміших і найтонших явищах, таких ніжних, що помітити їх може тільки той, хто стоїть біля їх джерел, хто не відходить од них ні помислом, ні фізично. Після багатьох днів і ночей, після найтяжчих розчарувань і зривів, відчаю і кволості — настає свято: видно вже не дрібниці й деталі, а цілі будови, прогони розкішної споруди, які жили досі тільки в оптимістичній мрії. На такому святі найрадісніше полягає в логічному тріумфі: виявляється, що інакше й бути не могло, що всі передбачення розраховані були точно, грунтувалися на знанні, на відчутті дійсних цінностей. І був зовсім не оптимізм, а реалістична впевненість, а оптимізмом вона називалась через сором'язливість.

І Захаров пройшов такий важкий шлях — шлях оптиміста. Нове народжувалося в густому екстракті старого: старих бідувань, голоду, заздрості, люті, штовханини і тісноти людської і ще небезпечніших речей: старої волі, старих звичок і старих зразків щастя. Старого виявилося дуже багато, і воно не хотіло вмирати мирно, воно настовбурчувалося, ставало на шляху, переодягалося в нові вбрання й нові слова, лізло під руки й під ноги, виголошувало промову й вигадувало закони виховання. Старе вміло навіть писати статті, в яких ставало на захист «радянської педагогіки».

Був час, коли це старе в найновіших виразах збиткувалось і знущалося з роботи Захарова і водночас вимагало від нього чудес і подвижництва. Старе ставило перед ним казково безглузді загадки, формулюючи їх у науково-ніжних словах, а коли він зовсім не по-казковому знемагав, старе вказувало на нього пальцями й кричало:

— Він зазнав невдачі!

Але поки відбувались усі ці непорозуміння, минали роки, а було вже багато нового, над чим добре треба було задуматися. З усіх боків — від усіх подій у країні, від кожного друкованого рядка, від усього чудесного радянського зростання, від кожної живої радянської людини — приходили в колонію ідеї, вимоги, норми і вимірники.

Так, усе довелось інакше назвати й визначити, новою міркою виміряти. Десятки й сотні хлопчиків й дівчаток зовсім не були дикими звірятами, не були вони й біологічними індивідами. Захаров тепер знав їх сили і через це не міг без остраху стояти перед ними з великою політичною вимогою:

— Будьте справжніми людьми!

Вони з молодим, благородним талантом приймали цю вимогу й добре знали, що в цій вимозі більше поваги і довір'я до них, ніж у першому-ліпшому «педагогічному підході». Нова педагогіка народжувалася не в болісних корчах кабінетного розуму, а в живому русі людей, у традиціях і реакціях реального колективу, в нових формах дружби і дисципліни. Ця педагогіка народжувалася на всій території Союзу, але не скрізь знайшлися терпіння і наполегливість, щоб зібрати її перші плоди.

Старе чіпко трималось на землі, і Захаров час від часу скидав з себе віджилі забобони. Тільки нещодавно він сам звільнився від найголовнішої «педагогічної вади»: переконання, що діти є тільки об'єкт виховання. Ні, діти — це живі життя, і життя прекрасні, і тому треба ставитись до них, як до товаришів і громадян, треба бачити й по-

важати їх права та обов'язки, право на радість і обов'язок відповідальності. І тоді Захаров поставив перед ними останню вимогу: ніяких зривів, жодного дня розкладу, жодної миті розгубленості! Вони усмішкою зустрічали його суворий погляд: у їхні розрахунки теж не входив розклад.

Настали роки, коли Захарову вже не треба було нервувати й з тривогою прокидатися вранці. Колектив жив напруженим трудовим життям, але в його жилах пульсувала нова, соціалістична кров, яка мала здатність вбивати шкідливі бактерії старого, як тільки вони зароджувались.

У колонії перестали боятися новеньких, і Захаров погасив у собі останні залишки поваги до еволюційної поступовості. Якось улітку він зробив дослід, в успіху якого не сумнівався. За два дні він прийняв до колонії п'ятдесят нових дітей. Зібрали їх просто на вокзалі, стягли з дахів вагонів, спіймали між товарними поїздами. Спочатку вони протестували і «висловлювалися», але спеціально виділений «штаб» із старих колоністів дав їм лад і примусив спокійно чекати подій. Це були класичні постаті в кліфтах, усі вони здавалися брюнетами, і тхнуло від них всіма запахами «соціальної занедбаності». Найближче майбутнє уявлялося їм у тонах песимістичних, це було влітку, а влітку вони звикли мандрувати — єдина якість, що зближала їх з англійськими лордами. Те, що сталося потім, Захаров називав «методом вибуху», а колоністи визначали простіше: «співай з нами, крихітко».

Колонія зустріла новеньких на вокзальній площі, оточена тисячами глядачів, зустріла блискучим парадом, суворими лініями розгорненого строю, шелестом прапорів і громом салюту «новим товаришам». Потішені й засоромлені, притримуючи руками поли кліфтів, новенькі зайняли призначене для них місце між третім і четвертим взводами.

Колонія пройшла через місто. На звичному фоні першотравневців новенькі і на себе, й на інших справили сильне враження.

На тротуарах ронили сльози жінки й кореспонденти газет.

Удома, після лазні й підстрижки, вдягнені у формений одяг, рум'яні, збентежені до глибини своєї душі і загальною увагою, і принадною причепливістю дисципліни, новенькі зазнали ще одного вибуху. На асфальтованому майданчику, серед квітників, були складені у велику купу їхні «костюми для мандрівок». Полите з пляшки гасом, «барахло» це горіло буйним, димним багаттям, а потім прийшов Мишко Гонтар з віником і відром і начисто змив

жирний, волохатий попіл, підморгуючи хитро найближчому новенькому:

— Вся твоя автобіографія згоріла!

Давні колоністи реготали над незграбною Мишковою дотепністю, а новенькі озиралися винувато: було вже ніяково.

Після цієї вогневої церемонії почалися будні, в яких було все що завгодно, але майже не було горезвісного перековування: новенькі не обтяжували ні колектив, ні Захарова.

Захаров розумів, що здорове життя дитячого колективу законно і неминуче випливає з усієї радянської дійсності. Але іншим це не здавалося таким вже законним явищем. Захаров тепер міг твердити, що виховання нової людини — справа щаслива й посильна для педагогіки. Крім того, він твердив, що «зіпсована дитина» — фетиш педагогів-невдах. Взагалі, він тепер багато що міг твердити, і це найбільше дратувало прихильників старого.

Старе — страшенно живуча річ. Старе пролазить у всі щілини нашого життя і дуже часто так обережно, розумненько виглядає з цих щілин, що не кожен його помітить. Нема такого становища, до якого старе не зуміло б пристосуватися. Здавалося б, що може бути святіше від дитячої радості й дитячого зростання? І всі це твердять, і всі це визнають, але...

Приїздить у колонію людина, ходить, дивиться, виймає блокнот і ще не встигла питання поставити, а очі вже стають вологими в передчутті романтичних переживань.

— Ну... як?

— Що вас цікавить?

— Як ви... от... з ними справляєтесь?

— Нічого... справляємось.

— Е... е... розкажіть який-небудь випадок... такий, знаєте, з найважчих.

Захаров з нудьгою шукає портсигар:

— Та навіщо вам?

— Дуже важливо, дуже важливо. Ми розуміємо... перековування... звичайно, вони тепер виправились, але... уявляю, як вам важко!

— Перековування...

— Так, так! Будьте ласкаві, який-небудь яскравий випадок. І, якщо можна, знімок... Яка шкода, що у вас немає... до перековування.

Захаров риється в пам'яті. Щось таке дуже давно, справді, було... подібне до перековування. Він дивиться на допитливого романтика і про себе міркує: яким способом

легше відбутися — чи доводити відвідувачеві, що ніякого перековування не треба, чи просто збрехати і розповісти який-небудь анекдот. Останнє, власне кажучи, значно легше.

В таких непорозуміннях було для Захарова багато трагічного. А ще трагічніше вийшло, коли приїхали до нього приятелі з Наркомосу.

Вони бачили людей, машини, квіти, розглянули цифри, зведення. Ввічливо мружилися на предмети реальні і ввічливо мугикали над паперами. Захаров бачив по їхніх обличчях, що вони просто нічому не повірили.

— Це безпритульні?

— Ні, це колоністи.

Володя Бігунок на дивані тихенько хихикнув.

— А... ось цей хлопчик? Був безпритульний?

Володя підвівся, кинув на Захарова таємничий, дружній погляд:

— Я колоніст четвертої бригади.

— Але... колись, колись ти був безпритульним?

Чогось Володі стало нестерпно смішно, він швиденько посміявся в куток дивана. Відповідати все ж треба:

— Я... забув.

— Як це забув? Забув, що ти був безпритульний?

— Угу...

— Не може бути!

— Слово честі!

Володя сказав це з щирим переконанням, але їм здавалося, ніби хлопчик з них знущається, і це було цілком можливо, коли взяти до уваги, що тут усі про щось змовилися. Приятелі поїхали, прикро вражені. Рідко їм доводилося зустрічати таку одностайну змову. А хіба в такому випадку можна встановити, де правда, а де окозамилювання. Принаймні в Захарова надто вже благополучно.

— Не може бути!

— І якщо навіть так, де ж боротьба? Де ж саме педагогіка? І де ж, нарешті, безпритульні? Звідки він набрав цих дітей?

У цих людей ніколи не було оптимізму.

2. ВАНЯ

Тільки один місяць минув після ради бригадирів, пам'ятної для Вані на все життя. Над колонією стояв червень — жаркий, сонячний. Шкільний Ванин костюм лежав у тумбочці. Бригадир четвертої нікому не дозволяв одягати шкільних костюмів.

— Вам, пацанам, тільки й погуляти тепер у трусиках, немовби сонячна ванна...— казав він.

І Ваня, й інші члени четвертої бригади ходили в трусиках і голошийках, а в парадних випадках додатково до трусиків убирались в простору, блискуче випрасувану «парусовку»,— одяг повноцінний, з рукавами, коміром і кишенею на грудях. На ноги при цьому надягались блакитні шкарпетки і «спортсменки», а на голову — золота тюбетейка. В цьому костюмі пацани мали пишний вигляд.

Ваня швидко входив у колоністське життя, все йому подобалось, і все було йому під силу. Він відмовився від свого законного права погуляти два дні і на другий день після прийому пішов працювати в ливарний цех шишельником. Ливарний цех містився в старому кам'яному сараї. В одному кутку тут стояв ливарний барабан, у другому — працювали шишельники. Ливарний цех відливав з міді маслянки. Вані подобалося, що вони поважно називались «маслянками Штауфера». Подобалося Вані й те, що маслянки Штауфера були дуже потрібні для різних заводів — без них жоден верстат не міг працювати: так принаймні твердила вся четверта бригада. Ваня навмисно вибігав дивитися, як повна підвода, навантажена невеличкими ящиками, від'їжджала на вокзал. В ящиках лежали маслянки, нікельовані, цілком готові, загорнуті в папір.

Маслянки були різних розмірів, від двадцяти до вісімдесяти міліметрів у діаметрі, таких же розмірів вироблялись і шишки. З першого ж дня Ваня почав входити в роботу. Звичайно, техніка йому давалась не зразу. Бувало, що шишка розвалювалась у нього в руках, коли, проткнувши її піщане тіло тонким дротом, він розкладав шишки на фанерний аркуш, щоб віднести їх у сушилку. Але вже через тиждень він навчився дерев'яним молотком надавати шишці певної щільності у формі, навчився надавати піску необхідної вологості, обережно виймати шишку з форми і протикати дротом, і коли ще не вмів робити сто шишок за чотири години, то шістдесят виходило в нього легко. Соломон Давидович платив хлоп'ятам по копійці за кожну шишку, Філька, Кирюшка і Петько говорили, що це дуже мало.

Але не тільки шишки володіли Ваниною душею. Кожний день приносив щось нове. Перед кожним днем він зупинявся, ледве переводячи подих від сили нових вражень, озирався на нових друзів і вимагав від них пояснень.

Наприклад, оркестр. Усі пацани четвертої бригади схилялись перед оркестром, багато про нього розповідали, вмі-

ли наспівувати «Марш мілітер» і марш «Кармен», а «Зміну варти» наспівували на такі слова:

Папа римский вот, вот, вот
Собирается в поход.
Видно, шляпа — этот папа,—
Ожидаем третий год.

А після цього йшло тараракання, дуже складне і гарне. Але на справжніх таємницях оркестру розумілися тільки Володя Бігунок, Петько Кравчук і Філька Шарій, бо Володя грав на другій трубі, Петько,— на пікколці, а Філька був найвищий клас — перший корнет. Вані теж захотілося грати на чому-небудь, але доводилося чекати, поки він дістане звання колоніста: вихованців до оркестру не приймали. А поки прийде ця щаслива мить, Ваня не пропускав жодної репетиції. Почувши сигнал «збір оркестру», він перший приходив у той клас, де оркестр звичайно збирався. В перші дні чергові по оркестру намагались його «виставити», але згодом до нього звикли,— так уже й вважали, що Ваня Гальченко — майбутній музикант. В оркестрі Вані все подобалось: і блискучий білий хор інструментів — з сріблом, як запевняв Володя Бігунок,— цілих тридцять штук, і вісім чорних кларнетів, і хитрі закрутки тромбонів, і пульти, і суворість огрядного, веселого старого диригента Віктора Денисовича, його ущипливі зауваження:

— Ти був у цирку? — звертається Віктор Денисович до «есного баса», Данила Горового, після чергового непорозуміння з сі-бемоль.

— Був! — відповідає Горовий і червоніє.

— Був? Бачив — морський лев на трубі грає?

Данило Горовий, масивний, з могутньою шиєю, славетний коваль колонії, мовчки облизує величезний мундштук свого баса. Віктор Денисович сердито дивиться на Горового; підвівши обличчя від своїх мундштуків, дивляться на Горового і всі сорок музикантів. Віктор Денисович провадить далі:

— Та то ж морський лев! Морський лев, а як грає!

Горовий незадоволено дивиться на диригента. Відомо всій колонії, що він не відзначається дотепністю, але не може він мовчати тепер, не може залишити без заперечення образливого натяку на морського лева. Морський лев — у нього навіть ніг нема, а голова собача. І Горовий зневажливо відводить очі від диригента і каже тихо:

— Та як він там грає!

Після цього радісно заливаються сміхом музиканти, і Віктор Денисович, і Ваня Гальченко, і сам Данило Горовий. Чийсь голос додає для сміху одну репліку:

— Морський лев сі-бемоль теж не візьме, Вікторе Денисовичу!

Але Віктор Денисович уже серйозний. Він суворо дивиться через голови оркестру, стукає тоненькою паличкою по пульту:

— Четвертий номер. Тромбони, не кричіть! Раз... два!

Ваня завмирає поряд з малим барабаном, у його вуха вливається чудова складна музика. Але оркестр притягає його не тільки музикою. В колонії говорили, що оркестр, існуючи п'ять років, ні разу не віддувався на загальних зборах. Старшиною оркестру був Жан Гриф, високий чорноокий юнак з дев'ятої бригади. Ваня і дивитись на нього побоювався, а не те що розмовляти... Якщо й дивився, то тільки тоді, коли Жан виробляв яке-небудь соло на своєму коротенькому корнеті і нічого, крім нот і палички диригента, не бачив.

Але й оркестр не поглинав усієї душі Вані Гальченка. Завмирала його душа й на фізкультурному майданчику. З такою ж пошаною дивився він на Перлова, у якого голова завжди переможно забинтована: про нього гримить слава відчайдушного форварда. Затамувавши подих, Ваня слухав оповідання про величні матчі волейболістів. Славились і гравці в городки. Їхній капітан Круксов говорив:

— У нашій команді «лист» вибивають з одного удару.

— Ну, це ти вже брешеш, мабуть, «лист» не виб'ють.

— Вибиваємо. Як «не виб'ють»? А про «аероплан» і говорити нема чого. У наших пацанів хоч і не сильний удар, а зате як поверну, кожним кінцем зачепить.

А в коридорі головного корпусу висів ще й ребусник. Ваня подовгу зупинявся перед ним, перечитував сотні його приголомшливих запитань, малюнків, загадок, креслень, найважчих математичних формул. Намальовано вікно, у вікно виглядає дівчинка, а знизу запитання:

— Скільки цій дівчинці років?

Потім іще запитання: де можна побудувати таку хату, щоб усі чотири стіни її дивилися на південь? І тут же намальована симпатична хатинка, а на ній прапор.

За спиною Вані стоїть Семен Гайдовський; він людина серйозна:

— Це п'ята серія, вона тепер так висить — для краси; уже розв'язали і вже премії одержали. А коли буде осінь, Петро Васильович повісить нову. Я минулої зими чотири тисячі очок заробив на ребуснику.

Познайомився Ваня і з Петром Васильовичем, прізвище якого було дивне: Маленький. А насправді він був страх який великий — найвища людина в колонії — і ху-

дий-худий. У нього були і ноги, і руки худі, і шия худа, і ніс худий, а все ж це була весела, невтомна людина. Найголовніше ж — він був якийсь «не такий», як казали пацани. Вони розповідали про нього багато смішних історій, але в той же час табунами, захоплені найскладнішими планами, проектами і починаннями, ходили за ним.

Мабуть, у Маленького було спостережливе око. Вже на другий день він побачив Ваню, який перебігав через двір, і загукав:

— Гей, паца-ан!

Ваня зупинився.

— А йди-но сюди!

— А чого?

У Маленького були такі довгі ноги, що він ступив тільки три кроки і опинився біля Вані:

— Новенький?

З вишини, з неба, дивилося на Ваню носате, худе обличчя. Під носом щось таке росте — чи то вуса, чи то начебто навмисно; очі яскраво-блакитні, напористі.

— Новенький? Звати як? Ваня Гальченко? Ти перемет умієш робити?

— Перемет?

— Перемет — рибу ловити? Не вмієш? А радіоприймач? Теж не вмієш? А може, ти вірші пишеш? А що ж ти вмієш робити?

Ваня був збентежений великою кількістю запитань, але йому захотілося не осоромитись, і він сказав, підвівши лице і примруживши одне око:

— А я зробив ящик.

— Який ящик?

— Черевики чистити...

— Сам зробив?

— Сам.

— І чистив?

— Чистив.

— Щіткою намазував?

— Ага, маленькою такою, а потім великою.

— А! Бачиш? Значить, ми з тобою закрутимо.

— Кого?

— Не кого, а справу закрутимо. Гребний автомобіль! Ваня Гальченко? Здається, ти людина ділова.

І більше не промовивши ні слова, Маленький ступив убік кілька кроків і зник між двома будинками. Через квітник він, здається, просто переступив.

Це було цікаво. Гребний автомобіль! Ваня розпитав усю четверту бригаду, але ніхто не знав, що таке гребний

автомобіль. Чутка про те, що Петро Васильович Маленький збирається з Ванею робити гребний автомобіль, надзвичайно схвилювала четверту бригаду. Виявилося, що в колоністів четвертої бригади були свої плани на Маленького: з тим він іде в неділю рибу ловити в якомусь таємничому озері за десять кілометрів, з іншим затівав складну гру, з третім відвоював у ради бригадирів кімнату і в ній влаштовує щось.

— А хто він такий? — спитав Ваня.

— Петро Васильович? А... він... він — ніхто.

— Чому ж ніхто?

— Він вважається вчителем, тож це він учить з креслення в старших групах, а так він ніхто, просто собі...

Через тиждень Ваня зустрів Маленького в лісі. Той ходив між деревами, заглядав на їх верхів'я, але Ваню зразу пізнав.

— Ага! Ваня! Гребний автомобіль — чудова річ. Ми з тобою завтра сядемо й поговоримо.

Але завтра Петро Васильович захворів, і говорили, що він захворів на туберкульоз. Звістка ця з великим смутком повторювалась у четвертій бригаді. І не стільки таємничий гребний автомобіль, скільки сам Петро Васильович запам'ятався Вані: такий веселий, прудкий, цікавий, і так сумно, що він захворів на туберкульоз, теж таємничу і, здається, смертельну хворобу...

Але, правду кажучи, найбільше подобалося Вані саме життя в четвертій бригаді. Було тут по-дружньому тепло, цікаві були всі хлоп'ята, і в такій суворості держав усіх Альоша Зирянський. Кожний день хотілося Вані якнайшвидше закінчити роботу і повернутися в чистеньку, затишну спальню, слухати, говорити, сміятися, жити... Хотілося, щоб Альоша що-небудь наказав, навіть щось дуже важке,— і щоб салютнути й сказати йому:

— Єсть!

3. СТАРІ Й НОВІ РАХУНКИ

Ігор Чернявін щодня працював — зачищав проніжки. Руки в нього були вкриті саднами і дряпинами, і рашпіль, як і раніше, викликав огиду. Ігор не приховував свого негативного ставлення до роботи над проніжками, але вважав себе зобов'язаним її виконувати, бо дав слово раді бригадирів. Проте він приховував свій панічний жах перед бджолами й мухами і сторожко поглядав на них, коли вони прилітали до його верстата. На щастя, через

тиждень після того, як Ігор почав працювати, складальний цех перевели в приміщення стадіону. Хоч як погано йшла робота над проніжками, Ігор під кінець чотиригодинного робочого дня здавав Штевелю тридцять проніжок, а за цю кількість належало в день заробітку дев'яносто копійок. Штевель твердив, що такий юнак, як Ігор, повинен здавати щодня принаймні сотню проніжок.

Робота в цеху забирала всього чотири години після обіду. Решта часу проходила значно приємніше. Вранці Ігор ішов до школи, і там в одному з класів Микола Іванович півгодини чи годину працював з ним. Микола Іванович був, як і раніше, завжди чисто одягнений, надзвичайно ввічливий і простий. За цей час Ігор познайомився і з іншими вчителями та вчительками і помітив, що всі вони відзначаються такою самою бездоганною ввічливістю і так само чисто одягаються. Взагалі, вчителі тут були якісь «не такі», та й від усієї школи, яка містилась в окремому будинку, йшов приємний запах: в школі було солідно, чисто, привітно і навіть трохи урочисто.

Сподобалась Ігореві і бібліотека. Вона містилась поряд з тихим клубом. Книг у ній було багато, книги всі були оправлені, стояли в порядку на полицях до самої стелі, а біля широких дверей з перекинутою поперек полицею завжди збиралася черга читачів. Бібліотекою завідувала старезна бабуся Євгенія Федорівна, але копошилися з книжками, видавали, приймали, записували, креслили, малювали рекомендаційні списки три колоністи, і між ними головну роль відігравала Шура М'ятникова, тоненька, дуже струнка дівчина. У неї смугляве обличчя і великий рот.

— Прочитав? Чи малюнки продивився? — питала вона, і при цьому на її обличчі була жартівлива і серйозна дуже жвава гра...

Ігор завжди любив читати. Мандрівне життя відвернуло його від книг, і тепер він з новою жадобою накинувся на читання. Прокинувшись ранком, приємно було згадати, що в тумбочці лежить книжка. Ввечері Нестеренко не дозволяв довго читати і гасив світло об одинадцятій годині. Ігор звик прокидатися раніш сигналу «підйом» і годинку почитати в ліжку.

Ще звечора Нестеренко сказав Ігореві:

— Завтра ти чергуєш по бригаді.

Черговий по бригаді повинен був уставати о шостій годині, щоб до перевірки встигнути закінчити прибирання. Ігор прокинувся рано, але, згадавши про «Таємничий острів», який лежав у його тумбочці, не згадав про чергу-

вання. Коли продзвенів сигнал і піднялась уся бригада, Нестеренко тільки ахнув:

— Що ж ти зі мною робиш?

Ігор кинувся до ганчірок і щіток, але було вже пізно. Перевірка захопила спальню в безладді і Чернявіна в розпалі роботи. Не пощастило ще тому, що перевірку приймав сам Захаров. Він суворо нахмурився, невдоволено оглянув спальню, холодно сказав: «Здрастуйте, товариші», неуважно вислухав рапорт і спитав:

— Хто чергує?

Ігор усміхнувся збентежено:

— Я.

— Одержуй один наряд.

Ігор так само збентежено усміхнувся і почув сичання Нестеренка:

— Та відповідай же як слід! Що це таке?

Ігор зрадів, що є вихід з нестерпного становища, виструнчився:

— Єсть один наряд, товаришу завідуючий!

Після перевірки Нестеренко довго ще читав Ігореві нотації, по-старечому детально розбирав вади його характеру і панського виховання.

— Навіть книга, навіть книга, свята річ, і та тебе з пантелику збиває, а якщо ти зустрінешся з якоюсь наволоччю, що тоді буде!

Але інші товариші не дуже засуджували. Санчо Зорін навіть схвалив:

— Це добре, Нестеренко, чого ти злякався? Бойове хрещення! Ти подумай: яка з нього буде людина, якщо він жодного наряду не одержить?

І Нестеренко не витримав, усміхнувся:

— Це, звичайно, вірно, а тільки й бригаді неприємність.

Того ж дня чергував по бригаді Ваня Гальченко. У нього справа пройшла значно щасливіше і навіть зі славою. Всі ще спали, а Ваня стояв на підвіконні і мив шибки, тихенько висвистуючи. За вікном розвивався ранок, внизу, у квітнику, метушилися з поливанням, горіли на сонці вікна в будинку школи. Володя Бігунок давно, взявши свою сурму, пішов будити чергового бригадира Іллюшу Руднєва з десятої бригади. Незабаром у дворі він заграв сигнал побудки.

Продовжуючи працювати, Ваня лукаво дивився на товаришів, які ще спали. Відповідаючи сигналу, Філька про щось заговорив уві сні. Під вікном зашаруділи кроки. Знизу, з саду, Володя спитав тихо:

— Сплять?

Ваня хитнув головою.

Через хвилину тихенько прочинилися двері, в щілину просунувся розтруб сурми. Сигнал залунав дуже голосно. Альоша Зирянський миттю схопився з ліжка, але Володі вже не було.

— От чортеня! Ну, я ж його спіймаю! Ваню! Який же ти молодець, навіть вікна помив!

Ваня, червоніючи, слухає похвалу бригадира і ще дужче натирає шибки. В двері знову просувається срібний розтруб. Зирянський спалахує і підкрадається до дверей, але двері розчиняються навстіж. Володя налітає на Альошу, плигає йому на живіт, і сідає верхи, охоплює його руками, ногами, сурмою і галасує:

— Хлопці! Бий бригадира!

З ліжок схоплюються Філька, Петька, обидва Семени, і зчиняється загальна метушня. Стоячи на підвіконні, Ваня голосно сміється. В двері заглядає невисокий, зібраний, гарненький хлопчик — черговий бригадир Руднєв, усміхається і питає:

— Встаєте?

Після сніданку Ігор зустрів Ваню:

— Ванюшко, як справи?

— О! Здорово, розумієш! Сьогодні буде подяка в наказі!

— Та ну? За що?

— А за чергування по бригаді.

— За чергування? От дідько! І я одержав.

— Подяку?

— Ні, один наряд. Кажуть, гарного колоніста не буває без наряду.

— А хто це каже?

— А це мій шеф каже, Санчо Зорін.

— Це в тебе такий шеф? От у мене шеф так шеф,— Володька!

Літо — школа не працює, і в парку народу багато. Хто йде до ставка, хто до гімнастичного містечка, а хто на лавах розмістився якомога зручніше і читає книжку. Ігор з книжкою — причиною вранішнього скандалу — попрямував у найдальший і затінений куточок. На занедбаній доріжці він утретє в житті зустрів «чудову» дівчину з карими очима. Вона дуже поспішала, йдучи йому назустріч, швидко переступала засмаглими ногами, волосся у неї було ще вогке після купання. Дівчина звела на Ігоря очі, такі, як і раніш, прекрасні, з золотаво-синім блиском, але не збентежилась, щось згадала, задирливо посміхнулась.

Ігор заступив їй дорогу. Вона відступила назад і руку піднесла до обличчя.

— Не бійтеся, міс, не бійтеся. Скажіть тільки ваше ім'я.

— А нащо вам?

— Я хочу з вами познайомитись, а мене звуть Ігор.

— Ну, то що?

— Нічого, звичайно, особливого. Просто — Ігор.

Дівчина хотіла обійти його збоку. Спідничина на ній була поношена.

— Скажіть ваше ім'я, міледі, я ж більше ні про що не прошу.

Дівчина зупинилась, піднесла кулачок до губів:

— Ви... мух боїтесь.

Ігор раптом згадав, при яких нещасливих обставинах він зустрів цю дівчину востаннє, і почервонів. Вона помітила його збентеження, опустила руку, рушила вперед. Ігор звільнив їй дорогу. Вона швидко озирнулась на нього, блиснула зубами:

— А мене звуть Оксана!

Ігор сплеснув руками:

— Боже мій, яке ім'я! Оксана!

Але дівчина була вже далеко, тільки ноги її світло і швидко мигтіли на занедбаній доріжці.

— Чого ти? — гукнули на Ігоря ззаду. Ігор озирнувся. Це був Всеволод Середін. Син старого інженера, він і в колонії намагався не втрачати «інтелігентності» — по-піжонському міцно стуляв схильні до усмішки губи, якось особливо високо закидав голову.

— Ти не знаєш, що це за дівчисько? Адже вона не колоністка?

Середін відповів з деяким обуренням:

— Яка там колоністка! Служниця!

— Не може бути?!

— Чому ж не може бути?

— Служниця?

— Ну, звичайно, служниця. Тут за ставком дача... будинок просто. Вона там служниця.

— А хто ж там господар?

— Там не господар, а чорт його знає... адвокат якийсь.

— А ти звідки знаєш?

— Ти спитай у Гонтаря. Він у це дівчисько закоханий.

— Закоханий? Та ну?

— Ще як закоханий. Він для неї і зачіску зробив. Він тобі ребра поламає.

Ігор торкнувся рукава Середіна:

— Сер! Річ не в ребрах. Річ, розумієш... якщо він адвокат, то чому вона так одягається?

— Я не знаю. Гонтар вважає, що він її для городу найняв. Свої овочі, розумієш, тільки не сам працює, а займається експлуатацією — Оксана працює. Наймичка. А їй тільки п'ятнадцять років. Наволоч!

Середін дивився на Ігоря розумним, спокійним поглядом, і слово «наволоч» особливо соковито звучало в його культурній вимові.

Вони попрямували до головного корпусу. Ігореві хотілося ще розпитати Середіна про Оксану. Черговий бригадир Руднєв стояв на ганку з блокнотом у руках. Побачивши Ігоря, він сказав:

— Чернявін! У тебе є один наряд. Ось цю доріжку треба й посипати піском. Роботи тут на півгодини, а в тебе якраз один наряд. Здаси мені перед обідом.

Ігор не забув стати струнко:

— Єсть виконати один наряд, здати перед обідом.

Але забув спитати, чим потрібно підмітати і де взяти пісок. Руднєв пішов. Ігор озирнувся. І Середіна уже не було біля нього.

Через півгодини Ігор працював на доріжці. В руках у нього було три гнучких лозинки, і хоч як він дряпав ними доріжку, вони неспроможні були зачепити дрібне сміття. Нестеренко, проходячи повз нього, зупинився:

— Це наряд?

— Так.

Звідкись узявся Ваня Гальченко. Нестеренко зневажливо надув повні щоки:

— То... Хто ж це... лозинкою?

— А чим?

— Що ти за людина? Віник зроби!

Нестеренко ще мить мовчки дивився на Ігоря, несхвально знизав плечима, пішов. Ігор глянув на Ваню, почервонів, Ваня побіг.

Ігор замислився. Ще дряпнув двічі. Власне кажучи, проти наряду він нічого не мав, але дайте ж знаряддя виробництва! На доріжці були дрібні гілочки, два-три старих недокурки, пелюстки квітів. Увесь цей дріб'язок ніяк не хотів піддаватись лозинкам. Ігор ще раз безпорадно озирнувся і побачив Ваню. Ваня біг до нього вистрибом, і в руках у нього був чудовий віник.

— Ваню! От спасибі! Де ти такий віник дістав?

— А нарвав. Скільки хочеш!

— Давай, я буду сам.

— Ти підмітай, а я піду піску принесу.

Через двадцять хвилин Ігор і Ваня кінчали роботу, посипаючи доріжку з одного відра. Захаров вийшов з-за рогу будинку:

— Гальченко, допомагаєш?

— Це так... трошки... Він усе сам...

— Ти — гарний товариш!

Ваня підвів голову, але Захаров уже пішов. У нього був тонкий стан і добрі, блискучі чоботи.

— Новенького ведуть,— сказав Ігор.

Ваня подивився вдалину на шосе. Справді, було видно, що один з пішоходів — міліціонер.

— Мене теж з міліціонером. А недобре з міліціонером.

Ваня не відповів, діловим поглядом оглянув роботу.

— Треба тут досипати, а то залишилась лисина.

— А куди ми пісок подінем? Залишок?

— Давай цю доріжку приберемо. Вона маленька.

Ігор не суперечив. Вони за десять хвилин прибрали невеличку поперечну доріжку. Ігор узяв відро і попрямував до головного входу, де якраз черговий бригадир Руднєв розписувався в книзі міліціонера. Поки друзі підійшли до них, міліціонер уже козирнув і подався до міста.

— Товаришу черговий бригадир, наряд виконав.

— Зараз подивлюсь, ось тільки цього здам Торському.

Ігор подивився на новенького і остовпів: перед ним стояв Гришка Рижиков, нахабно посміхався, але заговорити не наважувався. Заговорив Ігор:

— Цього гада в колонію? Я його зараз з лиця землі зітру!

Руднєв простяг руки, щоб зупинити, але Ігор уже схопив Рижикова за комір.

— Пограбувати такого пацана!

— Та пусти,— захрипів Рижиков, чіпляючися своїми брудними пальцями за пальці Ігоря.

Ігор уже підняв кулак до другої руки над головою Рижикова, але в цю мить Руднєв з силою схопив Ігоря за пояс і повернув до себе:

— Товаришу Чернявін! До порядку!

Ігор не міг не озирнутися на цей окрик, а озирнувшись, побачив одразу і білий комір, і золотаво-срібний вензель, і яскравий шовк пов'язки. Він відпустив Рижикова і став «струнко». Руднєв подивився на Рижикова, як здалось Ігореві, з огидою, але Ігореві сказав суворо, неголосно і владно:

— В колонії не можна зводити колишні рахунки, товаришу Чернявін!

І в тоні цього хлопчика, в його через силу насуплених

бровах, в ясному погляді, в тій повазі, з якою було сказано слово «товариш», Ігор відчув щось абсолютно непереборне. Він підняв руку:

— Єсть не зводити колишніх рахунків, товаришу черговий бригадир!

Руднєв уже повів Рижикова до буднику. Ігор ніяк не міг опам'ятатися, але про Рижикова вже забув: він тільки зараз відчув, як це дивно, що він міг з такою готовністю підкоритися маленькому Руднєву...

Ваня отямився і задріботів поруч із ним...

4. ДРУЖБА НА ВСЕ ЖИТТЯ

Ваня помітив Володю Бігунка в іншому кінці двору і побіг розповісти йому про своє нещастя. Прибуття Рижикова неначе закрило сонце, що світило над колонією. Похмурі тіні лягли тепер на всі ці будинки, і на ліс, і на ставок, і навіть на четверту бригаду. Рижиков у колонії — це було образливо!

Володя насупив брови, розставив босі ноги, терпляче вислухав схвильовану Ванину розповідь.

— То це той самий, який тебе обікрав? То чого ж ти здрейфив?

— Та він же тепер у колонії! Він тепер усе покраде!

— Ха! — Володя вказав на Ваню пальцем.— Злякався! Покраде! Думаєш, так легко обікрасти? Хай спробує! Ти думаєш, мало тут таких було? Ого! Сюди таких приводили, просто страшно.

— А де ж вони?

— Як де? Вони тут, тільки вони тепер уже не такі, а зовсім інші.

Вони пішли в парк. Ні вони, ні Ігор Чернявін не бачили, як до головного корпусу під'їхав легковий автомобіль. З нього вийшли дві жінки і з ними — Ванда Стадницька. Черговий бригадир Іллюша Руднєв вибіг їм назустріч, кинув швидкий погляд на Ванду і побачив, яка вона гарна. Тепер у Ванди волосся зовсім біляве, чисте, воно навіть виблискує, а на волоссі — синій берет. І на ногах не калоші, що хлюпали при кожному кроці, а панчохи і чорні туфлі. І лице у Ванди зараз жваве, вона оглядається на своїх супутниць. Офіціальний блиск чергового бригадира Ванда зустрічає дружньою усмішкою.

На жаль, у цей момент Руднєв не може відповісти їй такою самою усмішкою. Він піднімає руку і каже з привітною, але настороженою ввічливістю:

— Я черговий бригадир колонії. Скажіть, що вам треба.

Огрядна, з ямочками на щоках, з пухнастими чорними бровами, мабуть, весела і добра жінка так задивилась на гарненького Руднєва, що не зразу відповіла. Засміялась.

— Ага, це ви такий черговий. А нам начальника треба.

— Завідуючого?

— Ну, хай завідуючого.

— В якій справі?

— Ну, що ти скажеш,— вона повернулась до другої жінки, такої ж огрядної, але солідно, трохи навіть суворо настроєної.— Значить, обов'язково вам сказати?

— Так.

— Добре. Ми привезли до вас дівчину... ось... Ванду Стадницьку. А самі ми з партійного комітету заводу імені Комінтерну. І лист у нас є.

Руднєв показав дорогу:

— Прошу.

Вартовий біля дверей, тоненький, білявий Семен Касаткін, ледь помітним рухом очей спитав Руднєва і одержав таку саму, ледь відчутну відповідь.

Руднєв відчинив двері в кімнату ради бригадирів, але відступив, пропускаючи тих, що виходили. Ванда звела очі, раптом зблідла, слабо скрикнула, мов підкошена, схилилась на підвіконня:

— Ой!

Рижиков, нахабно посміхаючись, пройшов мимо. Руднєв сказав йому:

— Почекай тут, я зараз. Прошу, Вітю, це до Олексія Степановича.

Всі повернулись до Ванди, пропонуючи їй пройти, але Ванда сказала, опустивши голову:

— Я нікуди не піду.

Рижиков стояв осторонь, руки тримав у кишенях, дивився із загадковою насмішкою. Віктор досвідченим оком оцінив становище:

— Руднєв, забирай його!

Руднєв, схопивши за рукав, повернув Рижикова обличчям до виходу. Вітя запросив:

— Проходьте!

— Нікуди я не піду.— Ванда ще нижче опустила голову, а коли Рижиков зник у вестибюлі, вона з запізненням кинула йому навздогін погляд, сповнений ненависті, потім повернулась до відчиненого вікна і заплакала.

Жінки розгублено перезирнулись. Вітя м'яко підштовхнув їх у кімнату.

— Посидьте тут, а я з нею поговорю.

Жінки слухняно вийшли. Вітя причинив за ними двері, потім обережно взяв Ванду за плечі, зазирнув в обличчя:

— Ти цього рудого злякалась? Ти його знаєш?

Ванда не відповіла, але плакати перестала. Хустинки в неї не було, вона розмазувала сльози рукою.

— Дивачка ти! Таких хлюстів боятися — жити на світі не можна.

Ванда сказала в куток віконної рами:

— Я його не боюсь, а тут однаково не залишусь.

— Добре. Не залишайся. Машина ваша стоїть. А тільки можна ж зайти до кімнати?

— Куди зайти?

— Та ось до нас.

Ванда помовчала, зітхнула і мовчки попрямувала до дверей. У кімнаті ради бригадирів вона хотіла затриматись, але Вітя прямо повів її у кабінет до Захарова.

Олексій Степанович здивовано поглянув на Ванду. Ванда відступила назад, скрикнула:

— Куди ви мене ведете?

— Поговоріть там, Олексію Степановичу, жінки... дві...

Захаров швидко вийшов. Ванда злякано глянула йому вслід, упала на широкий диван і на цей раз заплакала, примовляючи:

— Куди ви мене привели? Однаково не залишусь. Я не хочу тут жити!

Вона двічі кидалась до дверей, але Вітя мовчки стояв на дорозі, вона не наважилась його штовхнути. Потім вона тихо плакала на дивані. Вітя бачив у вікно, що автомобіль поїхав до міста, і тільки тоді сказав:

— Даремно ти плачеш, тепер усе буде гаразд.

Вона притихла, почала витирати сльози, але ввійшов Захаров, і вона знову заридала. Потім скочила з дивана, зірвала з себе берет, шпурнула його в куток і закричала:

— Радянська влада! Де Радянська влада?

Стоячи за письмовим столом, Захаров сказав:

— Я — Радянська влада.

І Ванда закричала, негарно витягуючи шию:

— Ти? Ти — Радянська влада? То візьми й заріж мене! Візьми ніж і заріж, я однаково жити більше не буду!

Захаров неквапно зручно всівся за столом, поклав перед собою принесений папірець, промовив так, неначе проводив далі важливу розмову:

— Ех, Вандо, майстри ми пусті слова говорити! І в мене ось... таке буває... А покажи, яка в тебе беретка. Підніми і дай сюди.

Вона подивилась на нього тупо, сіла на диван, відвернулась. Вітя підняв берет, подав Захарову.

— Гарна беретка.. Колір гарний. А наші шукали, шукали і не знайшли. Цікаво, скільки вона коштує?

— Чотири карбованці,— сказала Ванда похмуро.

— Чотири карбованці? Недорого. Дуже гарненька беретка.

А втім, Захаров не дуже захоплювався беретом. Він говорив байдужим голосом, не приховував, що берет зацікавив його між іншим. Потім кивнув, Вітя вийшов. Ванда спрямувала приголомшений погляд кудись у куток між столом і стіною. Погладжуючи на руці берет, Захаров підійшов до неї, сів на диван. Вона відвернулась.

— Бачиш, Вандо, вмерти — це завжди можна, це в наших руках. А тільки треба бути ввічливою. Чого ж ти від мене відвертаєшся? Я тобі зла ніякого не зробив, ти мене не знаєш. А може, я дуже хороша людина. Інші кажуть, що я хороша людина.

Ванда з зусиллям навела на нього косий погляд, кутик рота презирливо провалився:

— Самі себе вихваляєте...

— Що ж робити? Я й тобі раджу. Іноді дуже корисно самому себе похвалити. Хоч я мушу тобі сказати: мене й інші хвалять.

Ванда, нарешті, усміхнулась простіше:

— Ну, то що?

— То що? Я тобі пропоную дружбу.

— Не хочу я ніяких друзів! Я вже надивилась друзів, хай їм!

— Які там у тебе друзі! Я вже знаю. Я тобі пропоную серйозно: велика дружба і на все життя. На все життя, ти розумієш, що це значить?

Ванда уважно на нього подивилася:

— Розумію.

— Де твої батьки?

— Вони... виїхали... в Польщу. Вони — поляки.

— А ти?

— Я загубилась... на станції, ще мала була.

— Значить, у тебе нема батьків?

— Нема.

— Ну, так от... я тобі можу бути... замість батька. І я тебе не загублю, будь спокійна. Тільки май на увазі: я такий друг, що коли треба, то й вилаю. Людина я дуже сувора. Така сувора, що іноді самому страшно. Ти не боїшся? Дивитись я на тебе не буду, що ти гарна,

У Ванди раптом почервоніли очі, вона знову відвернулася, сказала дуже тихо:

— Гарна! Ви ще не знаєте яка.

— Голубко моя, по-перше, я все знаю, а по-друге, і знати нема чого. Дурниці там різні.

— Це ви навмисне так кажете, щоб я залишилася в колонії?

— Аякже... Звичайно, навмисно. Я не люблю говорити ненавмисно, завжди навмисно кажу. І вірно: хочу, щоб ти залишилася в колонії. Дуже хочу. Просто... ти собі уявити не можеш.

Вона підвела на нього уважні, недовірливі очі, а він дивився на неї згори, і було видно, що він і насправді хоче, щоб вона залишилася в колонії. Вона вказала рукою на диван поруч себе:

— От сідайте, я вам щось скажу.

Він мовчки сів.

— Знаєте що?

— Візьми свою беретку.

— Знаєте що?

— Ну?

— Я сама дуже хотіла в колонію. А мене тут один знає... Він усе розповість.

Захаров поклав руку на її простоволосу голову, злегка провів рукою по волоссю.

— Розумію. Це, знаєш, пусте. Хай розповідає.

Ванда скрикнула зі стогоном:

— Ні!

Подивилась на нього з надією. Він усміхнувся, струснув головою:

— Нізащо не розповість.

У кабінет ускочив Володя Бігунок, остовпів перед ними, здивовано зніяковів:

— Олексію Степановичу, Руднев питає, чи не треба йому новеньку дівчинку... того... приймати?

— Не треба, Клава прийме. Будь ласка: одна нога тут, друга там, поклич Клаву.

— Єсть!

Володя вибіг з кабінету, а Ванда прилягла на валик дивана і беззвучно заплакала. Захаров їй не заважав, походив по кімнаті, подивився на картини, знову підсів до неї, узяв її мокру руку.

— Поплакала трошки. Це нічого, більше плакати не треба. Як звати того колоніста, що тебе знає?

— Рижиков.

— Сьогоднішній!

Улетів до кімнати Володя, знову швидко й з цікавістю глянув на Ванду, що не заважало йому діловито сповістити:

— Клава йде! Зараз іде!

— Ну, Володю! Ось у нас нова колоністка! Бачиш, яка сумна? Ванда Стадницька.

— Ванда Стадницька? От здорово! Ванда Стадницька?

— Чого ти?

— Та як же! А Ванька збирається до міста... тебе шукати. І я теж.

— Ваня? Гальченко? Він тут?

— Аякже! Гальченко! От він зрадіє! Я покличу його, добре?

— Зараз же поклич. І Рижикова.

— Ну-у! Тоді й Чернявіна треба...

— Ванда, ти й Чернявіна знаєш?

Ванда гірко заплакала:

— Не можу я...

— Дурниці. Клич усіх.

На дверях Володя зустрівся з Клавою Каширіною.

— Олексію Степановичу, кликали?

— Слухай, Клаво. Це новенька — Ванда Стадницька. Бери її у бригаду і негайно плаття, лазню, лікаря, все, і щоб більше не плакала. Годі.

Клава схилилася до Ванди:

— Та чого ж плакати? Ходім, Вандо...

Не дивлячись на Захарова, похитуючись, поспішаючи, Ванда вийшла разом із Клавою.

Через десять хвилин у кабінеті стояли Ігор, Ваня і Рижиков. Торський і Бігунок мали вигляд офіціальний. Захаров говорив:

— Розумієте, що було колись, забути. Ніяких пліток, розмов про Ванду. Ви це можете обіцяти?

Ваня відповів гаряче, не розуміючи, проте, які плітки може пустити він, Ваня Гальченко.

— Аякже!

Ігор приклав руку до грудей:

— Я ручаюсь, Олексію Степановичу.

— А ти, Рижиков?

— Нащо вона мені потрібна? — сказав Рижиков.

— Потрібна чи не потрібна, а язиком не плескати!

— Можна,— Рижиков згодився з таємничою поблажливістю.

На нього всі подивились. Вірніше кажучи — його всі роздивились. Рижиков незадоволено знизав плечима.

Але в кімнаті ради бригадирів розмову на цю тему бу-

ло продовжено. Ігор Чернявін настійливо стукав пальцем в груди Рижикова:

— Слухай, Рижиков! Те, що Олексій каже,— одна справа, а ти запиши, інше запиши... в блокноті: слово бовкнеш, прив'яжу камінь на шию і втоплю в ставку.

5. ЛИВАРНА ПРОПАСНИЦЯ

У спальнях, у їдальні, в парку, в коридорах, у клубах — між колоністами завжди точилися розмови про виробництво. Здебільшого вони мали характер причепливого осуду. Всі були згодні, що виробництво в колонії організовано погано. На раді бригадирів і на загальних зборах уїдались у завідуючого виробництвом Соломона Давидовича Блюма і ставили йому запитання, від яких він потім і закопилював губи.

— Чому дим у кузні?

— Чому лежать без обробки повзуни, замовлені заводом імені Комінтерну?

— Чому не працює напівревольверний?

— Чому не вистачає різців?

— Чому протікає нафтопровід у ливарному?

— Чому перекоси в литві?

— Чому в механічному цеху справжній базар? Барахла накидано, а Шариков цілий день сидить у бухгалтерії, не може ніяк перелічити жалюгідну тисячу маслянок?

— Коли будуть зроблені шестерні до верстата Садовничого, клини до супорта Поршнева, шабрування переднього підшипника у Яновського, капітальний ремонт у Редьки?

Колоністи вимагали ремонту верстатів, ходили за ремонтними слюсарями, ловили у дворі Соломона Давидовича, скаржилися Захарову, але до верстатів завжди ставилися з презирством.

— Мою січкарню хоч скільки ремонтуй, однаково її місце на смітнику. Хіба це токарний?

Соломон Давидович обіцяв усе зробити в найближчий час, але зупинити верстат і почати його ремот,— на це не здатний був Соломон Давидович. Це було самогубство — зупинити верстат, коли він ще може працювати. Верстат висвистував, скрипів, зривався з ходу, колоністи із злістю примушували його працювати, і верстат усе-таки працював. Працювали січкарні, працювали супорти без клинів, працювали спрацьовані підшипники. Механічний цех ящик за ящиком надсилав у склад готові маслянки, коло скла-

дального цеху штабелями вантажили на підводи театральні крісла. Швейна майстерня випускала виключно трусики з синього, коричневого і зеленого сатину, але випускала їх тисячами, і на кожній парі трусиків завод заробляв три копійки. В колонії не було грошей, але на поточному рахунку колонії все збільшувалось і збільшувалось грошей. Серед колоністів знаходилися люди з ініціативою, які говорили на зборах:

— Соломон Давидович гроші засолив, а спецівок прибавити, так у нього не випросиш.

Соломон Давидович заперечував терпляче:

— Ви гадаєте, коли завелась там якась копійчина, то її обов'язково треба витратити? Так не роблять добрі господарі. Я анітрохи не побоююсь за вас, дорогі товариші: витрачати гроші ви завжди встигнете навчитися і можете завжди досягти дуже високої кваліфікації в цьому відношенні. А якщо треба берегти гроші, то цього не так легко навчитися. Якщо ти не будеш терпіти, то ти потім будеш гірше терпіти. Я дав слово Олексію Степановичу і вам, що ми зберемо гроші на новий завод, то до чого тут спецівки? Потерпите зараз без спецівок, потім ви собі купите оксамитові курточки і рожеві бантики.

Колоністи і сміялись, і сердились. Сміявся і Соломон Давидович. Дивились усі на Захарова, але й він дивився на всіх і усміхався мовчки. І важко було зрозуміти, чому він, такий наполегливий і суворий, так багато чого дарує Соломону Давидовичу,— правда, і колоністи дарували йому чимало.

Найбільшим скандальним цехом був, звичайно, ливарний. Це був цегляний сарай з дахом, досить-таки дірявим. У сараї стоїть ливарний барабан. У круглу дірку, що в барабані збоку, кидали «сировину»: гвинтівкові патрони, що залишилися від рушниць старих систем, пом'яті, вкриті зеленню і брудом. Не гребував Соломон Давидович і всяким іншим мідним брухтом. З того ж круглого отвору виливається в ковші розплавлена мідь. До барабана припасовано форсунку, а під дахом у кутку — бак з нафтою. Все це устаткування далеко не першої молодості — продірявлене й проржавіле.

Система барабана, форсунки і бака, по суті, дуже проста і не містить у собі нічого таємничого, але майстер-ливарник Баньковський, колишній кустар і колишній власник барабана, має вигляд дуже таємничий: лише йому відомі секрети системи.

У ливарному кипить робота. Біля столика шишельників працюють малюки. Всі вони одягнені в поношені спе-

цівки, які раніше, очевидно, належали більш дорослому населенню колонії: штани надто великі, вони цілими гармошками збираються на худих ногах пацанів, рукава надто довгі.

На підлозі ливарного розміщені опоки, біля яких метушаться формувальники — колоністи трохи старші: Нестеренко, Синицин, Зирянський. Під одною із стін стара формувальна машина, на якій працює найбільший фахівець з формування, худий, серйозний Круксов із сьомої бригади.

Ливарня повна диму. Він увесь час пробивається з барабана, з ливарні він може виходити тільки крізь дірки в даху. Кожен день між майстром Баньковським і колоністами відбуваються такі розмови:

— Товаришу Баньковський! Неможливо працювати!

— Чому не можливо?

— Дим! Куди це годиться? Це ж шкідливий дим — мідний!

— Нічого не шкідливий. Я на ньому все життя працюю.

Через щілини в даху, через вікна й двері дим розходиться по всій колонії і під час відливки жовтуватим, солодким туманом гуляє між будинками. Молодий лікар, сам колишній колоніст, Колька Вершнєв, лобатий і кучерявий, бігає з кабінету в кабінет, стукає кулаками по столах, потрясає томиком Брокгауза-Єфрона і погрожує, заїкаючись:

— Я п-піду до п-прокурора. Ливарна п-пропасниця! Ви з-знаєте, що це таке! П-прочитайте!

Цього самого лікаря Олексій Степанович здавна знає. Він морщить лоба, знімає і надягає пенсне:

— Закликаю тебе, Миколо, до порядку. Прокурор нам вентиляції не зробить. Він закриє ливарню.

— І н-нехай закриває!

— А за які гроші я тобі зуболікарське крісло куплю? А синє світло? Ти мені спокою вже півроку не даєш. Синє світло! Ти обійдешся без синього світла?

— В кожній п-пікчемній амбулаторії є с-синє світло!

— Значить, не обійдешся?

— То що? Будемо отруювати п-пацанів?

— Треба вентиляцію робити. Я натискую, і ти натискуй. От сьогодні комсомольські.

На комсомольських зборах Колька розмахує Брокгаузом-Єфроном і пригадує деякі терміни, засвоєні ним аж ніяк не в медичному інституті:

— З-занудливе в-виробництво т-таке!

Та й інші комсомольці «паряться», здіймають кулаки.

Марко Грінгауз спрямовує чорні сумні очі на Соломона Давидовича:

— Хіба можна допустити такий дим, коли вся країна реконструюється?

Соломон Давидович сидить у кутку класу на стільці — за партою його тіло вміститися не може. Він презирливо випинає повні, непокірні губи:

— Який там дим?

— Огидний! Який! І взагалі небажаний! І для здоров'я непідхожий!

Це говорить Похожай, чудово-темноокий, завжди веселий і дотепний.

Соломон Давидович спирається ліктем на коліно і простягає до зборів руку жестом, повним розсудливості:

— Це ж вам виробництво. Якщо ви хочете поправити здоров'я, то треба їхати в якийсь такий Крим або, скажімо, в Ялту. А це завод.

На зборах зчиняється галас.

— Чого ви кричите! Ну, добре, поставимо трубу.

— Треба доручити раді бригадирів узятися за вас як слід.

Тепер і Соломон Давидович розсердився. Спираючись на коліна, він важко підводиться, ступає крок уперед, його обличчя наливається кров'ю.

— Що це за такі розмови, товариші комсомольці? Рада бригадирів за мене візьметься! Вони в мене грошей натрусять чи, може, вентиляцію? Я будував цей паршивий завод чи, може, проектував?

— У вас є гроші.

— Це хіба гроші? Це зовсім інші гроші.

— Ви «стадіон» проектували!

— Проектував, то що? Ви працюєте тепер під дахом. Ви думаєте, що добре роблять деякі комсомольці? Він дивиться на токарний верстат і каже: січкарня! Він не хоче робити маслянки, а йому хочеться робити який-небудь блюмінг. Він без блюмінга жити не може!

— Індустріалізація, Соломоне Давидовичу!

— Ах, то я нічого не розумію в індустріалізації! Ви ще будете мене вчити! Індустріалізацію треба ще заробити, до вашого відома. Ось цим самим місцем! — Соломон Давидович ледве дістав рукою до своєї товстої шиї.— А ви хочете, щоб добра бабуся принесла вам індустріалізацію і вентиляцію.

— А трубу все ж таки поставте!

— І поставлю.

— І поставте!

Засмучений і сердитий, Соломон Давидович прямує до ливарного цеху. Там його негайно атакують шишельники, і Петько Кравчук кричить:

— Це що, спецівка? Так? Цю спецівку Нестеренко носив, а тепер я ношу? Так? І тут дірка, і тут дірка!

Соломон Давидович гидливо піднімає долоні:

— Скажіть, будь ласка, дірочка там! Ну, що ти мені тицяєш свої рукави? Це зовсім не погано. Короткі — це погано. А довгі — що тут такого? Візьми і засукай, ось так.

— Ой, і хитрий же ви, Соломоне Давидовичу!

— Нічого я не хитрий! А ти краще скажи, скільки ти шишок зробив!

— Учора сто двадцять три.

— От бачиш? По копійці — карбованець двадцять три копійки.

— Хіба це розцінка — копійка! І набити треба, і дріт нарізати, і сушити.

— А ти хотів як? Щоб я тобі платив копійку, а ти будеш у носі колупатися?

З дального кутка почувся голос Нестеренка:

— Коли ж вентиляція буде, Соломоне Давидовичу?

— А ти думаєш, тобі потрібна вентиляція, а мені не потрібна вентиляція? Волончук зробить.

— Волончук? Ну! Це буде вентиляція, уявляю собі!

— Нічого ти не можеш уявляти. Він завтра зробить.

Разом із Волончуком, мовчазним і похмурим, і, незважаючи на це, майстром на всі руки, Соломон Давидович кілька разів обійшов цех, довго задирав очі на дірявий дах. Волончук на дах не дивився:

— Трубу, звичайно, чого ж не поставити. Тільки я не покрівельник.

— Товаришу Волончук. Ви не покрівельник, я не покрівельник. А трубу треба поставити.

Ваня Гальченко працював у ливарному цеху, і йому все подобалось: і таємничий барабан, і ливарний дим, і боротьба з цим димом, і боротьба з Соломоном Давидовичем, і сам Соломон Давидович. Не сподобалось йому тільки, що Рижиков був призначений теж у ливарний цех — підносити землю.

6. ПЕТЛІ

Ванда Стадницька важко звикала до п'ятої дівчачої бригади. Вона начебто не помічала ні того, що спальня гарно вбрана і чиста, ні ласкавої делікатності нових товаришок, ні вечірнього їх щебетання, ні суворого порядку ко-

лоністського дня. Мовчки вона вислуховувала інструктивні настанови Клави Каширіної, кивала головою і швидше відходила, щоб годинами стояти біля вікна і розглядати одну й ту саму картину: рівну доріжку, що зникала в глибині парку, ряд березових верхівок і небо. В їдальні вона боком сиділа на своєму місці, наче збиралася щохвилини схопитися і втекти, їла мало, майже не підводячи очей від тарілки. І новий шкільний костюм, який вона одержала в перший же день: синя шерстяна спідниця в складках і дві гарненькі батистові блузочки — дуже просте і елегантне вбрання, яке їй личило і робило її юною, рожевою і прекрасною,— і блискуче вимите волосся — ніщо її не розважало і не цікавило.

У швейній майстерні, яка містилася в одній з кімнат будинку школи, Ванді запропонували спочатку серйозну роботу, але виявилося, що вона нічого не вміє робити. Тоді їй доручили обкидати петлі. Цю роботу звичайно виконували найменші, таких у бригаді було щось із півдюжини: жваві, веселі, тонконогі, у них по кутках спальні були ляльки. Але й петлі Ванда обкидала дуже погано, поволі, ліниво. Старші мовчки спостерігали, несхвально перезиралися, показували, поправляли. Ванда покірно вислуховувала їхні зауваження, на час поступалась їм роботою, з нудьгою поглядала скоса, як вправна, спритна голка мигтіла між рожевими досвідченими пальчиками.

Одного разу Ванда прийшла в майстерню, коли вже давно вистукували машинки. Не відриваючись від роботи, Клава спитала:

— Вандо, чому ти спізнилася?

Ванда не відповіла.

— А вчора ти пішла передчасно. Чому?

Несподівано Ванда заговорила:

— Ну, що ж, і скажу. Не працюватиму, не хочу.

— Не працюватимеш? А як же ти житимеш?

— Байдуже. Проживу і без ваших петель.

— Сором, Вандо. Треба вчитись. Ми всі з петель починали.

Ванда кинула роботу. В горлі в неї стояло ридання, вона дико оглянула кімнату:

— Куди мені до вас! Петлями починали! А я кінчу петлею!

Вона вийшла з кімнати, грюкнувши дверима.

Увечері вона лежала, відвернувшись до стіни, вечеряти не пішла. Дівчата поглядали на її біляву, ніжну потилицю зляканими очима. Клава насуплювала брови і щось шепотіла сама до себе.

Уранці, коли Ванда сама прогулювалася по спальні, до неї прийшов Захаров. Побачивши його, вона почервоніла і поправила спідницю. Він усміхнувся сумно, сів біля стола:

— Що трапилося, Вандо?

Ванда не відповіла, дивлячись у вікно. Він помовчав.

— У столярній хочеш працювати? Там цікаво: дерево!

Вона швидко повернулась до нього.

— Ой, який же ви! Таке придумали: в столярній!

— Добре придумав. Ти уяви собі: в столярній!

— Сміятимуться.

— Навпаки. Перша дівчина в нашій колонії піде в столярну. Честь яка! А то всі дівчата вважають: їхня справа ганчірки. Невірно вважають.

Ванда рішуче змахнула віями:

— А що ж ви думаєте? І піду. В столярну? Піду. Зараз?

— Ходімо зараз.

— Ходімо.

Він повернувся, і не оглядаючись, пішов до дверей; вона підскоком побігла за ним і взяла його під руку:

— Це ви навмисно придумали?

— Навмисно.

— У вас усе навмисно.

— Рішуче все,— сказав він сміючись: — Я тут іще одну річ придумав, та тільки не скажу.

— Скажіть. Про мене?

— Про тебе.

— Скажіть, Олексію Степановичу!

Він нахилився до її вуха, прошепотів таємниче:

— Потім скажу.

Ванда відповіла йому таким же таємниче-задушевним шепотом.

— Гаразд.

7. КОРОМИСЛО

Після роботи Ігор вирішив погуляти околицями колонії. Узявши з собою книгу, він пройшов парк і вийшов на греблю. Ліворуч виблискував ставок, а праворуч, між двома схилами горбів у яру, що поріс очеретом, ледь-ледь пробивалась річечка. На протилежному горбі стояла дача, по білій стіні до черепичного даху звивалися простодушні пагони крученого панича, рясніли його сині, лілові і рожеві дзвіночки. Біля самого будинку височів ряд тополь,

за ними темнів приземкуватий садок. По цей бік будинку дерев не було, невеличкий майданчик був огороджений тином, на майданчику — город. Город був не такий, як у селян: між грядками прокладені стежечки і де-не-де стоять дерев'яні диванчики.

Ігор зазирнув через тин. На городі нікого не було, тільки біля одного з диванчиків лежав великий рудий собака. Побачивши Ігоря, він підвівся, загарчав, потягся і побіг до будинку. Придивившись до городу, Ігор помітив, що ближчі рядки були политі, і біля самого тину, схилившися на грядку, стояла порожня поливальниця. «Де ж вони воду беруть?» — подумав Ігор і в цю мить побачив хвіртку в тину, прив'язану старим дротом. Простеживши далі, він побачив, що вниз до річки спускається вузенька, добре вторована стежечка, а в кінці стежечки, біля самого очерету, поволі йшла вгору з відрами на коромислі Оксана. Відра були великі, свіжопофарбовані в зелений колір; з того, що вони ледве похитувалися на коромислі, було видно, які вони важкі. Це було помітно ще з того, з якою обережністю і напруженням ступала Оксана маленькими кроками.

Ігор швидко збіг і схопив дужку найближчого до нього відра. Оксана похитнулася від поштовху, звела на нього сполохані очі:

— Ой!

— Я тобі допоможу.

— Ой, не треба! Ой, не чіпайте!

Ігор навіть не знав, що в нього в запасі є така сила. Одною рукою він жартома підняв угору вигнуте плескате коромисло, підхопив його другою рукою. Оксана ледве встигла вискочити з-під відер і коромисла, що заходили навколо неї. Вискочила і розсердилася:

— Хто тебе просить? Чого ти причепився?

— Леді! Ніхто не має права...

Доказати було важко: коромисло вертілось у нього на плечі, як на шарнірі. Ігор спробував зупинити його, але скоїлося нове лихо: вага руки перетягла всю систему, одне відро пішло до землі, а друге нависло майже над головою. Оксана вже сміялася:

— Ти не вмієш, без звички важко. Постав на землю. От причепився, ну що ти будеш робити! Постав на землю.

Ігор уже сам здогадався, що поставити відра на землю треба. Оксана заговорила до нього на «ти». Йому було весело.

— Люба Оксано! Це вірна думка — поставити їх на землю. К чорту цей допотопний винахід. Як він зветься?

— Та коромисло ж!

— Коромисло? Одержуйте його в повне ваше розпорядження.

Він узяв відра в руки, поніс на гору. Нести було так важко, що він не міг навіть говорити. Оксана йшла за ним і хвилювалась:

— І де ти взявся із своєю допомогою? Постав відра, тобі кажу.

Але коли Ігор поставив відра під самим тином, вона глянула на нього з-під тремтливих вій і усміхнулась:

— Спасибі.

— Хіба можна таке... носити? Це ж чорти, а не відра. Це кровожерлива експлуатація.

— А як же ти хочеш? Без води сидіти? Город пропаде без води.

— Культурні люди в таких випадках водопровід споруджують, а не носять на оцих самих коромислах.

— А в нас усе село на коромислах носить. Тут зовсім близько. І вода добра, джерельна.

Оксана вже господарювала на городі. Вона легко підняла відро, відлила води в поливальницю і пішла вузенькою межею між грядками картоплі. Ігор милувався її нахиленою голівкою, на якій розсипалося на скроні темно-каштанове волосся. Вона глянула на нього скоса, але нічого не сказала.

— Давай, я тобі допоможу.

— У нас другої поливальниці нема.

— А ти мені цю віддай.

— Ти не вмієш.

— Чому ти так стараєшся? Йому бариші, іродові, а ти працюєш. Твій хазяїн — експлуататор.

— Усі люди працюють,— сказала Оксана.

— Твій хазяїн працює?

— Працює.

— Він експлуататор, твій хазяїн. Він має право держати наймичку? Має право?

— Я не наймичка. І він не хазяїн зовсім, ви всі брешете. Він добра людина, ти такого ще й не бачив. І не смій говорити,— промовила Оксана з образою і сердито подивилася на Ігоря.

Вона перекинула порожню поливальницю, на стебла рослин впали останні струмки.

— Картопля всім людям потрібна. Ти любиш картоплю?

На це запитання Ігор чомусь не відповів.

— Ти їв коли-небудь свою картоплю?

Запитання вдарило Ігоря з фронту, а з тилу вдарило друге запитання:

— Я не перешкодив вам? Може, я перешкодив, так би мовити?

Озирнувшись, Ігор побачив Мишка Гонтаря. Мишко був у парадному костюмі, але цей костюм не прикрашав Мишка. Білий широкий комір був навіть у деякій суперечності з його фізіономією, яка в цю мить виражала підозру і невдоволення. Оксана відповіла:

— Здрастуй, Михайле. Нічого, не заважаєш.

Ігор саркастично посміхнувся:

— Мишко ревнує.

Оксана гнівно здивувалася. Розгнівався і Гонтар:

— Ти, Чернявін, не мели язиком!..

Біля самої дачі молодий жіночий голос гукнув:

— Оксано! Швидше біжи сюди, швидше!

Оксана поставила поливальницю на землю і побігла. Колоністи помовчали, потім Гонтар постукав носком добре начищеного черевика в тин і сказав ніяково й хрипко:

— А тільки ти сюди не ходи, Чернявін!

— Як це: «не ходи»?

— А так, не ходи. Нічого тобі тут робити.

— А якщо я тут знайду для себе роботу?

— Яку роботу? Він знайде роботу!

— А, наприклад, картоплю поливати.

— Я тобі кажу: не ходи!

Ігор схилився над тином:

— Зараз подумаю: ходити чи не ходити?

Мишко раптом закричав:

— Йди звідси к чорту! Знайди собі інше місце і думай!

Ігор відступив од тину, з єхидною увагою подивився на Гонтаря:

— Мілорде! Як палко ви закохались!

Світло-сірі, широко розставлені очі Гонтаря заблискали. Він закрутив головою так, що його шорсткі патли розсипались по лобі і вухах.

— Це такі, як ти, закохуються, паничі!

Ігор демонічно зареготав і побіг униз, до ставка.

8. КОЖНОМУ СВОЄ

У першій бригаді Рижикова зустріли стримано. Мало довір'я викликала його м'ясисто-рухлива фізіономія, зеленуваті очі. Дійшла до першої бригади і чутка про те,

як Ігор Чернявін, давній знайомий Рижикова, замість привітання одразу вхопив його й почав душити. Воленко був незадоволений призначенням Рижикова в його бригаду, ходив до Віктора Торського сперечатися, перераховував прізвища: Левітін, Руслан Горохов, Ножик, а тепер ще й Рижиков. Але Віктора Торського анітрохи не вразив цей список:

— Ти думаєш — у тебе одного? Будь ласка, у восьмій: Гонтар, Середін, Яновський, а тепер іще Чернявін. У десятій: Синичка, Сміхотін, Борода, а бригадир який — дитина, Іллюша Руднєв. А в тебе, подумаєш, Ножик! Ножик гарний хлопчина, тільки фантазер. Зате актив у тебе який: Колос, Радченко, Яблочкін, Бломберг. Будь ласка, візьми собі Чернявіна, а Рижикова віддай.

Воленко подумав-подумав і пішов мовчки.

Рижикову він сказав на перших бригадних зборах, після того, як сухо й коротко познайомив його з бригадою:

— Слухай, Рижиков. Я знаю, ти не звик до організованого трудового колективу. Я тобі раджу: звикай швидше, іншого шляху для тебе однаково нема.

Рижиков нічого не відповів. Він уже почав розбиратися в організованому трудовому колективі. Призначений до нього шефом кучерявий, кирпатий, розумний і впевнений Володимир Колос, учень десятого класу і член бюро комсомольського осередку, не любив довгих розмов і ніжностей. Він сказав Рижикову:

— Я — твій шеф, але ти не сподівайся, будь ласка, що я тебе за ручку водитиму. Ти не дитина. Я тебе наскрізь бачу і ще під тобою на півметра і всі твої думки знаю. В голові у тебе ще не прибрано як слід. Ти цією справою й займись. Колонія живе... все видно, хитрого нічого нема. Дивись і вчись. А якщо не захочеш, значить, ти людина дуже погана.

Рижиков подумав, що Колоса теж наскрізь видно, і через це відповів з почуттям:

— Можеш бути спокійним, я вчитимуся.

— Подивимося,— сказав Колос недбало і пішов.

А на другий день Рижиков потоваришував з Русланом Гороховим. Руслан перший підійшов до нього:

— В ливарню призначили?

— В ливарню.

— Землю тягаєш?

— Тягаю.

— Правильно. Постригли?

— Постригли.

— Все згідно з правилами. Будеш жити?

Рижиков ображено відвернувся:

— З глузду я з'їхав — тут жити!

Руслан зареготав, показуючи свої різноманітні зуби, і запросив Рижикова погуляти в лісі. Після прогулянки Рижиков раптом став веселим хлопцем, з усіма починав розмови за ділом і без діла, сипав дотепами, крутився біля Воленка. Ігор був дуже здивований, коли Рижиков зупинив його посеред квітника:

— Чернявін, а ти на мене й досі злий?

Ігор подивився на нього непривітно, але згадав чергового бригадира Іллюшу Руднєва:

— Я на тебе не злий — а тільки ти паскудно повівся з Ванею.

— Ти кинь, Ігоре, чого там «паскудно»! Йому однаково було в колонію йти, а мені жити треба було. Мало чого?

— А тут... залишишся?

— Я от з тобою хочу порадитися: жити чи не жити? Ти як?

Поводження Рижикова було незрозуміле. З одного боку, роздумлива серйозність і довір'я до товариша, пораду якого він, очевидно, цінував. З другого боку, Рижиков одверто показував, що людина він бувала і собі ціну знає. Він щохвилини спльовував, підводив брови, недбало поглядав на квітники,— цей погляд свідчив, що квітами його не купиш. У цій грі було щось приємне для Ігоря, що нагадувало колишню волю «життєвих пригод». І він відповів Рижикову, не поступаючися своєю славою бувалої людини:

— У мене свої плани, а тільки я красти не буду.

Рижиков ще раз схвально сплюнув.

— Кожному своє.

Вони зайшли до вестибюля. З гвинтівкою стоїть маленька, кругленька Лена Іванова, з веселим безбровим обличчям. Вона відійшла вбік, пропускаючи тих, що заходили, насупилася, розглядаючи дії Рижикова. Рижиков зупинився на вогкій ганчірці, докурював цигарку, часто затягуючись. Лену він не помічав.

— Тут не можна курити,— сказала голосно Лена.

Рижиков не поспішаючи подивився на Лену, пустив їй у лице струмину диму.

Лена гримнула на нього:

— Ти чого хуліганиш? Тут не можна курити, тобі кажу.

Рижиков з повільною розв'язністю повернувся до Ігоря:

— Ось вони всі такі! Лягаві!

Він сплюнув з досадою.

Лена здригнулася так, що весь її парадний костюм заворушився, і сказала тоном наказу:

— Витри!

— Що?

Лена показала пальцем:

— Витри! Ти навіщо плюнув? Витри!

Рижиков посміхнувся і раптом повернувся до неї боком, провів рукою по її обличчю знизу догори:

— Заткни пельку, спідниця!

Лена міцно стисла зуби і з несподіваною силою штовхнула його своєю гвинтівкою. Рижиков розлютився:

— Ах! Ти так?

Ігор схопив його за плече, повернув круто:

— Гей!

— Ти теж лягавий?

— Не чіпай дівчиська!

— А чого вона прямо в живіт, наволоч!

Лена відбігла до сходів, крикнула дзвінко:

— Як твоє прізвище? Кажи, як твоє прізвище?

На площадці сходів біля дзеркала з'явилася Клава Каширіна — черговий бригадир. Лена приставила гвинтівку до плеча. Рижиков торкнув Ігоря ліктем:

— Ходімо, начальство лізе.

Він сказав Лені, виходячи на подвір'я:

— Я тобі ще задеру спідницю.

Вони вийшли з будинку.

Зійшовши вниз, Клава запитливо подивилася на Лену. Лена однією рукою мовчки витерла сльози, не змінюючи положення «струнко».

9. ЮРИДИЧНИЙ ВИПАДОК

Вони розмовляли в парку: Рижиков, Руслан і Ігор.

— Ти це даремно дівчисько зачепив,— говорив Руслан.

— А що? Всяка шушваль — начальство?

— Тебе сьогодні викличуть на загальних зборах.

— Ну то що?

— Виведуть на середину.

— Хай спробують.

— Виведуть.

— Побачимо.

По Рижикову було видно, що він на середину, мабуть-таки, й не вийде. Ігореві це сподобалось.

— А це цікаво: не вийдеш?

— Здохну, а не вийду.

— Це здорово! Ото буде потіха!

Рижиков до вечора ходив по колонії з незалежним виглядом. Випадок у вестибюлі вже не був таємницею, на Рижикова поглядали з деякою цікавістю, але зрозуміти було важко, що це за цікавість.

Загальні збори почались о восьмій годині, по вечері. В тихому клубі на нескінченному дивані всі колоністи не вміщалися, хоч і сиділи тісно. На килимку і на приступках помосту гніздами розташувалися малюки, на весь зал блищали їхні голі коліна. Дівчатка зайняли один з кутків тихого клубу, але окремі групки їх були й серед хлопчиків.

Малюки на помості лишили невеличке місце для промовців. Голова, Віктор Торський, сидить на самій верхній приступці, спиною спираючися на мармуровий п'єдестал, малюки й Віктора обліпили, як мухи. На краю помосту стоїть Соломон Давидович і виголошує промову:

— Я дуже добре розумію, що трусики шити — не дуже приємно. Але трусики приємно одягати, особливо на курорті, а ви цього, товариші, не враховуєте. А якщо ви тут не захочете шити трусики, і інші не захочуть, і ніхто не захоче, то хто ж шитиме трусики? І всюди так. Ви питали мулярів, коли вони будували для вас будинок? Ви нічого не питали. А може, ви питали покрівельників чи теслярів? А хто вам пече хліб, то ви теж не питаєте, приємно їм, чи, може, неприємно. А ви сидите і вважаєте: от ми, колонія Першого травня, то ми такі гарні, кращі за всіх, ми не бажаємо шити трусиків і не бажаємо робити маслянок і театральних меблів, а ми бажаємо шити які-небудь фраки і робити швейні машини і які-небудь там меблі рококо чи Людовіка Сімнадцятого. За обідом ви їсте м'ясо, а це м'ясо ходило на чотирьох ногах з хвостом і їло траву, і такі самі хлопчики й дівчатка за ним наглядають і зовсім не звуться колоністами-першотравневцями, а звуться просто пастухами. То всі задоволені, тільки ви незадоволені; у вас паркет, квіти, школа, музика, кіно, чотири таких цехи, а вам усе мало, вам давай закордонне устаткування за останнім словом техніки, і ви будете робити паровози і літаки, а може, блюмінги, які не дають вам спокою. Хай з вас хто встане і скаже, що я кажу невірно. Я хотів би подивитися, як він це скаже.

Зберігаючи на обличчі задерикувату посмішку, що розпливалася мало не до самої потилиці, Соломон Давидович зійшов з помосту і сів на дивані, де хлопчики ревниво берегли для нього місце. Але, усівшись і склавши на великому животі руки, він ще раз обвів поглядом збори і поба-

чив усмішки колоністів, то недовірливі, то збентежені, то задерикувато-переконані. І Соломон Давидович сказав Захарову, який сидів недалеко від нього на тому ж дивані:

— Що ти скажеш? Вони все ж по-своєму думають.

Захаров загадково усміхнувся і вказав очима на наступного промовця. До помосту вийшов Санчо Зорін і ще не почав говорити, а вже заніс кулак.

— Соломон Давидович! Ач який хитрий! Щодня дівчата роблять тисячу трусиків, прибутку тридцять карбованців щодня. А за місяць дев'ятсот карбованців, а за рік дев'ять тисяч. То це нічого. А як дівчата захотіли крою повчитися, то він зараз і мулярів згадав, і пастухів, і паровози. А ми що? Хіба ми що кажемо? Ми дуже вдячні мулярам. А щодо пастухів, то при соціалістичному господарстві багато пастухів не треба, а буде стійлова відгодівля. А якщо ви хочете знати, то я й сам був пастухом; що ж, теж робота, тільки в куркуля, звичайно. А тепер я столяр і хочу бути вченим, і буду, ось побачите. То що? При Радянській владі — кожен може! І паровози може будувати, і блюмінги. Тепер нема такого, що ти ось пастух, то і здохнеш біля корів. Попас, попас трохи, а потім у вуз. Бачите, як? І тому я пропоную: якщо дівчата хочуть навчатися крою — взяти їм інструктора, щоб крій показав. А може, їм пригодиться? А тільки мене дивує, чого це дівчата все за свою швейну тримаються. І дуже схвалюю і ставлю за приклад: новенька до нас приїхала, Ванда Стадницька. Вона в складальному цеху. Молодець, прямо молодець, вона й комсомольцям покаже, як треба працювати, дарма що ще не вміє.

Ванда сховалася в гущі п'ятої бигади і лице заховала за чиєсь плече, щоб загальні збори не побачили її рум'янцю.

В іншому кінці залу Чернявін і Руслан на дивані, а перед ними на стільці веселим героєм сидить Рижиков; слухає — не слухає, а розглядає всіх нахабними очима, дарма що нікого ще не знає. Трохи навскоси на тому ж дивані Мишко Гонтар.

Руслан сказав тихо:

— А про тебе, здається, забули, Рижиков,— щастить!

— Один чорт!

Гонтар повернув до них голову, сказав повчально:

— Нічого, голубчики, не забули. Все знають.

— Наплювати,— сказав Рижиков.

— Ти не дуже плюй. Ось попаришся на середині.

— А я вийду?

— Не вийдеш? А потім що буде?

— Любий мій! Мені загодя тебе жалко. Краще вийди!
— Налякав!
— Друже! Краще злякайся зараз!
Ігор навіть рукою по коліну ляснув:
— Цікаво! Ти не виходь, Рижиков, покажи їм.
Гонтар сумно посміхнувся.
— Ех, люди, люди! Я й сам був таким... дурнем.
Проголосували питання про інструктора крою, і Віктор Торський спитав:
— Клаво, що в рапортах?
Рижиков, Ігор і Руслан витягли шиї. Гонтар прошепотів переможно з виглядом чарівника, пророкування якого починають здійснюватися:
— Прошу до лазні!
Клава відповіла:
— В рапортах все благополучно. Тільки в першій бригаді погано: Рижиков не підкорився днювальній Лені Івановій і образив її.
Клава передала Торському папірець. Він мовчки перебіг його очима, кивнув головою:
— Угу... Рижиков!
У залі стало тихо. Рижиков відповів з бадьорим, схильним до дотепності пожвавленням:
— А що таке?
Всі обличчя нечутно повернулися до Рижикова. Торський показав очима:
— Виходь на середину.
Рижиков незграбно, але досить бадьоро засовався на стільці:
— Нікуди я не піду.
Ті самі обличчя, які тільки-но дивились на нього з благодушною зацікавленістю, раптом насторожились, легкий шум перебіг по залу і затих. Торський здивовано спитав:
— Як то не підеш?
Рижиков у гнітючій приголомшливій тиші відхилився назад і руки розвісив на спинці стільця:
— Не піду, і все!
В залі неначе вибухнуло. Кричали в різних місцях, хлопчаки на помості дзвеніли дискантами, чогось вимагали. Рижиков примусив себе подивитись туди — до нього були повернуті гарячі, гнівні обличчя. Вихоплювалися вигуки:
— Ха! Він не піде!
— Підеш, голубе!
— Устань, чого розвалився?
— Який такий Рижиков?
— Ух ти! Ірой який!

Зирянський миттю опустився на диван, але все в ньому, як і раніше, рвалося вперед. Загальний галас загримів на кілька тонів вище:

— Дивитися на нього?!

— Та я його сам!

— Комизиться!

— Виходь!

Ігор не встигав повертатися... Рижиков хотів щось сказати, обличчя вже приготував нахабне, ненароком трохи підвівся. Гонтар однією рукою відсунув його стілець, другою виштовхнув Рижикова на середину.

Опинившись на вільному, блискучому просторі, Рижиков не відразу зрозумів те, що сталося. Але він відчував, що сили його зникають. Незадоволено знизавши одним плечем, він пробурчав щось, мабуть, лайку, засунув руки в кишені, але глянувши перед собою, несподівано побачив Зирянського. Той, сидячи на дивані, весь подався вперед і, зустрівшись поглядом з Рижиковим, гнівно і погрозливо стукнув себе кулаком по коліну. В залі зареготали. Рижиков здригнувся, не розуміючи причини реготу, і, зовсім розгубившись, машинально посунувся до чистої, холодної, як пустеля, середини залу. Але руки його залишалися в кишенях, ноги в якійсь недоладній балетній позиції. Начебто підкоряючись диригентській паличці, прогримів загальний весело-вимогливий вигук:

— Стань струнко!

У Рижикова вже не було сил опиратися. Він приставив ногу, виструнчився, але одна рука ще в кишені. І тоді серед тиші пролунав спокійний владно-ніжний голос Торського:

— Вийми руку з кишені.

Рижиков для годиться повів незадоволеним поглядом поверх голів присутніх і руку з кишені вийняв. Ігор не вдержався:

— Синьйори! Він готовий!

— Чернявін! До порядку!

Рижиков дійсно готовий і тому намагається не дивитись на колоністів. У колоністів два вирази: в одних ще не охолов гнів, у інших посмішка — вираз перемоги. Торський поставив ділове запитання:

— Ти з першої бригади?

Рижиков прохрипів, усе ще дивлячись поверх голів:

— З першої.

— Дай пояснення, чому не підкорився днювальній і образив її.

— Нікого я не ображав. Вона сама мене штовхнула.

Швидкий, легенький сміх перебіг по тихому клубу.

— Нікого не ображав? Ти провів рукою по обличчю.

— Нічого такого. А хто бачив?

Сміх повторився, але вже лунав довше. Посміхнувся і Торський. Сміявся, підтримуючи згорненими руками живіт, Соломон Давидович. Захаров поправив пенсне. Торський пояснив:

— Який ти дивак! Нам не потрібні свідки.

Рижиков зміркував, що колоністи вже зробили з нього посміховище. Але він досить добре знав життя і знав, яке важливе значення мають свідки.

— Ви мені не вірите, а її вірите.

І як завжди в хвилину юридичної правоти, у нього знайшовся ображений вираз обличчя і ледве помітне тремтіння в голосі. Було тільки дивно, що й цей маневр, який досвідчені люди вважали абсолютно невразливим, був зустрінутий уже не сміхом, а реготом, нестримним і життєрадісним. Рижиков розізлився і закричав:

— Чого ви смієтесь? А я вам кажу: хто бачив?

— А якщо ніхто не бачив? Можна ображати людину, якщо ніхто не бачив?

Це була дивна думка, з такими думками Рижиков ще ніколи не зустрічався. Він помовчав, потім звів очі на Торського і сказав переконливо просто:

— Та вона бреше. Ніхто ж не бачив.

Ігор Чернявін підвівся із свого місця. Торський і всі інші запитливо на нього подивилися. Ігор сказав:

— Рижиков трохи помиляється. Я, наприклад, мав насолоду бачити, як він мазнув її по обличчю.

Рижиков швидко оглянувся.

— Ти?

— Я.

— Ти бачив?

— Бачив!

Тепер сміх вийшов неприхильний, осудливий. Естетична насолода кінчилася: врешті, неприємно дивитися на людину, яка ображеним голосом вимагала свідка, а свідок сидів з нею поруч.

Зирянський простяг руку:

— Дай слово.

— Кажи.

— Що тут розбирати? Звідки такий узявся? Рижиков! Як ти смієш не підкорятися нашим законам? Як ти смієш мазати лапою по обличчю дівчинки? З якої речі? Кажи, з якої речі?

Зирянський ступив крок до Рижикова. Рижиков відвернувся.

— Вигнати. Негайно вигнати! Відчинити двері і... йди! А він іще свідків шукає. Моя пропозиція взяти і...

— Вигнати,— підказав хтось.

Зирянський усміхнувся у відповідь на голос:

— Ви, звичайно, не виженете, у вас добрі душі, а тільки даремно.

Зирянський жестом запросив говорити Воленка, свого постійного опонента. Воленко не відмовився.

— Рижиков у моїй бригаді. Людина, прямо скажу, таємна якась, і все з Русланом разом.

— А я причому? — крикнув Руслан.

— Про тебе теж коли-небудь поговоримо. А все ж я вважаю, що з Рижикова будуть люди. Він не те, щоб якийсь панич. Звичайно, минулим ми не цікавимось, а все ж таки хай він скаже, де його батько.

Торський спитав:

— Рижиков, відповідай... Можеш сказати?

— Можу. Купцем був.

— Помер?

— Ні.

— А де він?

— Не знаю.

— Зовсім не знаєш?

— Утік кудись.

Воленко вів далі:

— Вигонити не треба. Покарати слід, а в колонії треба залишити. Подивимось, може, з нього ще радянська людина вийде.

Підвівся Захаров:

— Я вважаю, що й карати не треба. Людина ще малокультурна.

Рижиков невдоволено озвався:

— Чого я там малокультурний?

— Малокультурний. Ти ще не розумієш такої дрібниці — плюєш. За тобою ж прибирати треба: мити. Адже в цьому питанні зовсім неважко розібратись. Треба, щоб перша бригада навчила Рижикова необхідній культурі. Хапаєш дівчинку за обличчя. Так роблять тільки дикуни, а ти зовсім на дикуна не схожий, учився, три групи скінчив. Пропоную залишити без покарання, а Лені висловити співчуття від імені загальних зборів.

Збори закінчилися швидко. Зирянський зняв свою пропозицію. Торський сказав Рижикову:

— Можеш іти. Та шануйся.

Рижиков рушив з місця.

— Почекай. Салют загальним зборам.

Рижиков посміхнувся зневажливо й підняв руку.

— Лено, загальні збори висловлюють тобі співчуття і просять тебе забути цю справу.

На сходах, ідучи до спальні, Рижиков зупинився і згори вниз глянув на Ігоря:

— Ти що ж, Чернявін, лягавиш?

— А коли я лягавив?

— Коли лягавив? Ти бачив? Свідок! Яке тобі діло?

Ігор плеснув себе по боках:

— Ах ти, чорт! Справді. А це хіба ти стояв на середині? Я дивлюсь, стоїть якийсь рудий. Думав, хтось інший. Значить, ти вийшов на середину?

Руслан зареготав на всі сходи. Рижиков презирливо дивився на Ігоря доти, поки їх наздогнав знизу Володимир Колос. Той поплескав Рижикова по плечу:

— Вітаю. Це, брат, важливо: перший раз на середині. Тепер діло піде. А все-таки перед зборами стояти треба струнко.

10. ПОЦІЛУНОК

Раз на тиждень у великому театральному залі колонії, де стояло чотириста дубових крісел власного заводу, відбувалися кіносеанси. В кіно приходили службовці з родинами, дівчата й парубки з Гостилівки, знайомі з міста. Кіносеанси не вимагали від колоністів додаткових турбот. Уранці їхав до міста на лінійці колоніст з дев'ятої бригади Петров 2-й, який змалку був відданий кіноідеї і вирішив усе своє життя присвятити цьому чуду XX сторіччя. Петров 2-й прожив від народження шістнадцять років і був переконаний, що за цей час він збагнув усю мудрість життя. Вона виявилась дуже простою і приємною: людина повинна стати кіномеханіком, навіть якщо для цього треба скласти іспит. Але Петрова 2-го бюрократи, звичайно, не допускали до іспиту раніше вісімнадцяти років, і через це Петров 2-й ненавидів бюрократів, до яких він їздив раз на тиждень, щоб виписати і одержати чергову картину. Будучи взагалі людиною добродушною, ввічливою і навіть дещо млявою, Петров 2-й, виписуючи комплект бляшаних круглих коробок, ухитрився наговорити стільки неприємних речей кінематографічним бюрократам, що вони поступово дійшли до нестями. Одного чудового дня вони цілою юрбою в складі трьох осіб нагрянули в колонію і констатували,

що картину «пускає» не справжній кіномеханік, який має всі права, а той самий шістнадцятилітній Петров 2-й, який щотижня приходив до них з порожнім лантухом і звинувачував їх у бюрократизмі. Петров 2-й і тепер не поліз до кишені по слово, але справа кінчилася сумно: колонію було оштрафовано на п'ятдесят карбованців, апарат опечатано, написано дуже довгого акта, який містив безліч бюрократичних вимог. Громадська думка колонії була, зрозуміло, на боці Петрова 2-го, бо для всіх було ясно, що шістнадцятилітній вік не заважає людині бути генієм у тій чи іншій галузі.

Громадська думка, проте, де в чому обвинувачувала й самого Петрова 2-го. Зирянський Альоша в своїй промові на загальних зборах висловив це так:

— Петрову 2-му слід теж задати нагінки. Хіба з бюрократами можна боротися власними силами? Треба було привести їх на загальні збори і тут поговорити.

Тепер, після поразки політики Петрова 2-го, найбільше лихо полягало в тому, що перед вихідним днем нічого було показати публіці, а публіка вже звикла приходити в колонію перед вихідним днем. Вихід із становища було знайдено, звичайно, Петром Васильовичем Маленьким.

Петро Васильович запропонував поставити п'єсу. Драмгурток у колонії і взимку працював погано, а влітку і зовсім розсипався: ні в кого не було бажання марнувати літні вечори на репетиції. Та й узимку навіть найактивніші члени драмгуртка в глибині душі віддавали перевагу кіно. Але зараз кіно було виключене з життя бюрократичним актом і не могло відродитись, поки вся кінобудка з ніг до голови не одягнеться азбестом, поки не з'явиться в будці повнолітній кіномеханік.

Петро Васильович кинув заклик. Бажаючих знайшлося не дуже багато, тому залучали до драматичної витівки і новачків. Чернявін мав грати третього партизана, знайшлись ролі і для Вані Гальченка, і для Володі Бігунка. Репетиції пройшли успішно і швидко, декорації лісу і панської слободи зроблені були в природному стилі: ліс — із соснових гілок, а садиба — з фанери.

В день вистави, коли вже костюми були привезені і публіка почала збиратися, Ігор заглянув у парк і на першій же лаві побачив самотню Оксану. Він дуже їй зрадів. Його настрій був підвищений у передчутті сценічного успіху. Оксана ж сьогодні була краща за всіх дівчат світу: на ній була чудово випрасувана рожева кофтина, а в руках волошки.

— Оксано! Яка ти сьогодні гарна!

Дівчина злякано відсунулась од нього, а коли Ігор зробив до неї рух, вона схопилась і позадкувала від нього по доріжці.

— А ще колоніст! Хіба так можна?

— Оксано! У тебе такі очі!

Оксана піднесла руку до очей, в руці були волошки.

— Забирайся геть! Я тобі кажу, залиш мене!

Але Ігор не пішов. Він зробив до неї широкий крок і одним рухом обійняв її шию, руки і волошки. Він ніколи потім не міг пригадати, поцілував він її чи не поцілував: вона пронизливо скрикнула, відштовхнула його,— квіти влучили йому в око, і стало боляче...

— Чернявін! — сказав хтось гнівно.

Він озирнувся: сірі ясні очі Клави Каширіної дивились на нього, її ніжне обличчя почервоніло плямами.

— Ти можеш так ображати дівчину?

Більше від зніяковіння, ніж від нахабства, Ігор прошепотів:

— Навпаки...

Клава в найсильнішому і нестримному гніві притупнула ногою:

— Геть звідси! Йди, зараз же знайди чергового бригадира Воленка і розкажи йому все. Зрозумів?

Ігор нічого не зрозумів і кинувся по доріжці до будинків. Але, хоч і швидко залишив він місце пригоди, він все ж устиг почути глухі звуки ридання. Озирнутись він побоявся.

11. ВЕСЕЛИЙ СОБАКА

Ігор прибіг у театральну вбиральню, не тямлячи себе. По-перше, стало абсолютно очевидно, що він, Ігор Чернявін, закоханий в Оксану, просто втьопався, як ідіот. Такого нещастя з ним іще не траплялось, а зараз воно прийшло... Всі ознаки в наявності: тільки закохані можуть так накидатися з поцілунками. По-друге, він передбачав страшне запитання на загальних зборах:

— Чернявін, дай пояснення...

Він біг через парк і через двір, страждав і червонів, і все пригадувались йому і брови, і очі, і волошки, чорт би їх забрав; поряд з ними згадувався і Воленко. Ні за які тисячі він йому нічого не розповість. Загальні збори, Ігор стоїть посередині, всі заходяться реготом... пацани, пацани з голими коліньми!

Рвучко відчинивши двері в театр, спеціальний вихід для

акторів, Ігор налетів на Воленка. Воленко глянув на нього суворо,— між іншим, він завжди дивився суворо,— Ігор відступився і спітнів.

— Де ти пропадаєш, Чернявін? Іди швидше.

В акторській вбиральні зчинилося стовпотворіння. Захаров, Маленький і Віктор Торський гримували акторів. Дехто примірював костюми: партизани, командири, офіцери, жінки. Віктор Торський, у рясі і в попівському парику, сказав Ігорю:

— Чернявін, швидше одягайся. Третій партизан?

— Третій. Біс його знає, розумієте, ніколи партизаном не був...

— Дурниці! Що там уміти! Будеш партизаном і все. А в тебе пика підходяща, хто це тебе мазонув?

Ігор давно вже відчував, що в нього пухне праве око.

— Та... Зачепився...

— Буває... за чужий кулак зачепишся. А вийде, наче в бою. Мотузком, мотузком підв'яжись. Онучі ось, а ось личаки.

Ігор сів на лаву взувати личаки:

— Як їх... ніколи личаків не носив...

Поручник Зорін туго стягує поверх старенької, кольору хакі, гімнастерки парадний офіцерський пояс:

— А думаєш, я коли-небудь погони носив? А тепер доводиться.

Ігор схилився над складним своїм взуттям, замислився над двома довгими мотузками, прив'язаними до личаків. Перший партизан Яновський, нестерпно рудобородий, але з бровами яскраво-чорними, задирає ногу:

— Бачиш як? Бачиш?

Власне кажучи, Ігор не бачить, бо на дверях вбиральні стоїть Клава Каширіна і дивиться на Ігоря. Ігор наморщив лоба і взявся до мотузків. Клава подивилась на нього і пішла.

Петро Васильович Маленький, в довгому генеральському сюртуці з червоним коміром, указав на вільний стілець:

— Сідай, Чернявін. Кого граєш?

— Третій партизан.

— Третій? Угу. Ми з тебе зробимо такого... ось ця борідка. Зовсім бідний мужик, навіть борода не росте. Намазуйся.

Ігор почав намазуватися жовтуватою сумішшю. Петро Васильович натяг на його стрижену голову скуйовджений брудний парик, і на Ігоря глянуло з дзеркала смішне, ротате обличчя. По цьому дивному обличчю Петро Васильович почав водити олівцем.

— Вітька, а де мої ордени? — спитав він у Торського.

— Зараз Рогов принесе. Там ще зірки не висохли, а стрічка он висить.

Він указав на блакитну широку ситцеву стрічку, що висіла на гвіздку.

Захаров теж подивився на стрічку:

— Стрічка зайва. Це ж громадянська війна. І зірки... не треба.

Віктор здивовано глянув на Захарова:

— Який же генерал, якщо без зірки? І стрічка... насилу в дівчат випросив.

— Блакитна стрічка, виходить, андріївська, такі стрічки тільки важні сановники носили.

Маленький зняв з гвіздочка стрічку, перекинув через власне плече:

— Нічого, Олексію Степановичу, публіці сподобається. Тільки ви, хлопці, коли хапати будете, то легше. А то з минулої репетиції додому прийшов... просто побитий.

Яновський усміхнувся:

— Ну, а як же з генералом? Панькатись?

Грюкнули двері, у вбиральню вбігли Ваня і Бігунок. Бігунок закричав:

— Добре? Олексію Степановичу, добре?

І на ньому, і на Вані одягнуті вивернуті кожушки. Володя став на чотири, натягнув на голову собачу гостроморду маску і загавкав, кидаючись до чобіт Захарова і захлинаючись від люті. Ваня зробив те саме, вбиральня наповнилась собачим гавкотом і реготом глядачів. У Вані виходило краще: він умів виробляти особливе нетерпляче-ображене верещання, а потім знову заходився високим зляканим дзявканням.

Віктор закричав:

— Та досить! От іще ці пацани! Коли ще вистава, а вони вже три дні бігають по колонії, на всіх кидаються.

Олексій Степанович усміхнувся:

— По вовні якщо визначати, більше схожі на ведмежат. Але, я гадаю, буде гаразд. Якщо генерал з андріївською стрічкою, собаки повинні бути страшні.

І Володя, і Ваня, задоволені з репетиції, на чотирьох ногах побігли на сцену.

Через півгодини почалась вистава. Віктор посадив «собак» за кулісами і сказав:

— Тільки ви так: погавкайте і перерву зробіть, щоб і інші могли слово сказати. Зрозуміло?

— Єсть, — відповіли «собаки» і з загрозливим виглядом причаїлись у нетрях поміщицького саду.

На сцені все готове. Білі генерали і взагалі буржуазія сходяться в будинок. Вікно відчинене, будинок освітлений, за вікном вони всідаються на нараду. Піп сів якраз проти вікна, гукнув:

— Готово.

Завіса пішла праворуч і ліворуч. У залі хтось не витримав:

— Дивись: Вітя Торський!

На нього шикнули, стало тихо: проти відчиненого вікна, поруч з худючим генералом, сидить не Вітя Торський, а отець Євтихій, що негайно й виявилося з розмов буржуазії і генералітету.

На сцену з-за дерев пробираються партизани. Між ними і Ігор Чернявін. Партизани підкрадаються до вікна, а частина їх повинна пробратися в будинок. Двоє розташувались біля самого вікна, піднімають гвинтівки, готуючись вистрілити. І от вони вистрілили: це найцікавіша хвилина. За вікном, у будинку, постріли і бійка, галас, вереск, жіночий плач. З-за куліс вискочили два собаки, дуже схожі на ведмежат, із злісним гавкотом накинулись на партизанів. У залі всі знали, що це Володька і Ванько, але боротьба на сцені так захоплювала, всім так хотілось, щоб партизани перемогли, що й собаки стали собаками і навіть викликали до себе вороже почуття.

Ігор Чернявін, третій партизан, із скуйовдженою головою і ріденькою, кущуватою борідкою, вовтузиться з попом і кричить:

— Попався, пузатий чорт!

Незвична глибина залу для глядачів, заповненого сотнями людських очей, мигтіння золотих еполетів, орденських зірок і блакитної стрічки, величезний хрест, зроблений з картону, заливчастий собачий гавкіт під ногами, шипіння Віті Торського: «Не хапай за хрест» — усе це так приголомшило Ігоря, що він раптом забув свою репліку. Суфлер у будці розривався на частини і щось говорив свистячим, злим шепотом, але Ігор так і не міг згадати ту фразу і кричав все одне й те ж:

— Попався, пузатий чорт!

Ця репліка раптом стала зайвою: попа повели в полон. Третій партизан повинен падати, поранений пострілом худенького поручника. Сам постріл давно пролунав за сценою, поручник давно тикав пугачем у живіт Ігоря, а Ігор розгубився і знову почав:

— Попався пу...

Він раптом почув із залу вибух сміху і подумав, що це сміються з його вигуку. А може, мала значення і мотузка

на постолі. З самого початку бою вона почала розв'язуватись, потім Ігор відчув, що на неї наступають, нарешті його нога виплигнула з постола. Ігор дригнув босою ногою і тут тільки пригадав, що йому давно належало впасти, тим більше, що й Зорін зашипів на нього:

— Та падай же, Чернявін!

Собаки все ще несамовито гавкали, але з одним собакою теж трапилося щось дивне: він сумлінно виконував свої обов'язки, кидався на третього партизана, що нарешті впав, і навіть однією рукою смикнув його за личак, але між собачими звуками у нього стали проскакувати звуки справжнього хлоп'ячого сміху. Було помітно, що собака намагається припинити це явище, але сміх дедалі більше, дедалі переможніше втручався в його гру, і, нарешті, собака розреготався нестримно і дзвінко, як завжди сміються хлопчаки у веселі хвилини. З таким реготом собака і побіг за куліси, але собачу честь зберіг — побіг все-таки на чотирьох лапах.

Ігор лежав поранений, і ніяк не міг зрозуміти, що це таке діється. Він чув високий, дзвінкий сміх поряд з собою, чув сміх у залі, йому здавалось, що це сміються з нього, з його босої ноги і надто пізнього падіння.

Коли закрилася завіса, Ігор схопився й побіг за куліси. За першим же деревом він наскочив на Клаву і Захарова. Вони стояли вдвох і про щось серйозно розмовляли, Ігор похолов і кинувся вбік. Думка про те, що треба тікати з колонії, блискавкою промайнула в нього, але в цю мить налетів Віктор Торський:

— Чого ж ти кинув,— сказав він, простягаючи постоли,— взувай скоріше!

Ігор згадав, що його акторський шлях далеко не закінчений, що має відбутися ще три акти складних партизанських дій. Він поспішив у вбиральню, там його зустрів загальний радісний регіт. Ваня Гальченко, зовсім збентежений, сидів у кутку, може, він навіть плакав перед цим, його щоки вимазані були сажею. Поруч з ним Володя Бігунок качався по лаві і не міг спинити сміху:

— Ти зрозумій, ти зрозумій, Ваню! Собака сміється людським голосом. Оце так собака!

Петро Васильович Маленький здирав з себе орденські знаки. Один він заспокоював Ваню:

— Нічого, Гальченко, ти не сумуй. Гарний собака завжди вміє сміятися, тільки, звичайно, не так голосно.

12. ТАЄМНИЧА ПОДІЯ

Володя Бігунок реготав доти, поки до вбиральні не прийшов Захаров. Він підійшов до Вані, теплою м'якою рукою підняв за підборіддя його голову:

— Гальченко, ти плакав, чи що?

— Він сміявся,— сказав Володя,— це такий собака, він спочатку сміється, а потім плаче.

Вані було сумно. Він з таким щасливим азартом готувався до вистави, він так добре навчився гавкати,— значно краще за Володьку, а тепер він знеславлений на все життя, він не уявляє собі, з якими очима з'явиться в бригаді, в колонії. І все через цього Ігоря, який вислизнув із свого личака і який нізащо не хотів падати. Санчо Зорін щойно лаяв Ігоря за це:

— Що це таке: я в тебе стріляю, а ти стоїш, як баран, і ще галасуєш. Треба ж тямити.

Петро Васильович на це добродушно обізвався:

— Ти, Санчо, не чіпляйся. Тямити — це дуже важка річ.

— Нічого не важка.

— Важка. Ти сам зараз не тямиш: «стоїш, як баран»! Чому ти гадаєш, що коли в барана стріляти, то він не буде падати? Ти помиляєшся, баран у нас не вважається найупертішою твариною. Ти, мабуть, хотів сказати: осел.

Під добродушним поглядом блакитних очей Петра Васильовича Зорін зніяковів і машинально підтвердив:

— Ну, звичайно, як осел.

Усі засміялися з того, як дотепно Петро Васильович «купив» Зоріна. А Петро Васильович так само добродушно поклав руку на його плече:

— Любий мій, осел теж упаде.

Санчо розсердився.

— Та ну вас...

Усі ці розмови і жарти пом'якшили було Ванине горе, але тепер під ласкавою рукою Олексія Степановича воно знову закипіло, і знову Ванина чорна рука потяглась до щоки. Олексій Степанович сказав суворо:

— Гальченко, це мені не подобається. За те, що ти реготав на собачій посаді, на тебе ніхто не ображається. Бувають такі ситуації, коли ніякий собака не витримає, навіть найзлющий. А от за те, що ти сльози ллєш, я, слово честі, дам тобі два наряди. Володько, негайно ж біжіть митися. Молодець, Ваню! Ти чудово грав собаку!

Скинувши з себе не тільки собачий одяг, а й людський, у самих трусиках вони побігли через парк. Ніякого горя

не залишилось у Ваниній душі. Володя біг поруч з ним, приглядався до темної доріжки і встигав пригадувати:

— Ти не думай. Я в минулому році наступив на свій аероплан. Три тижні робив, а потім наступив. І так було жалко, розумієш. Я ліг на подушки і давай ревти. А тут він у спальню. Ну, то що це з тобою! Це дрібниця. А на мене він як закричить! Як закричить: «К чорту з такими колоністами! Не колоніст, а банка з водою! Два наряди!» Ой-ой-ой! І пішов, сердитий такий. Та ще й черговим бригадиром трапився Зирянський: «Вимиєш вестибюль». Я мив, мив, а він прийшов, Зирянський, і каже: «Не вимив, а набруднив, спочатку мий, не приймаю роботи». Так я три години мив. Он як було.

— А ти потім ревів? Після того хоч раз?

— Після наряду?

— Ага..

— Та що ти! А як він дізнається, то що? Він тоді... ого... він тоді просто з світу зжене і на загальні збори. Тепер рюмсати... якщо навіть захотів, то як же ти будеш без сліз? Я он торік заграв сигнал «підйом» о четвертій годині ранку, то таке було... ой, ти собі уявити не можеш. Побудив усіх, а чергових іще раніше. Що мені таке привиділось на годиннику, я й сам не знаю. І всі встали, і поприбирали, а потім черговий як подивиться на годинник... І то не плакав.

Володя раптом зупинився:

— Дивись!

Ліворуч спалахував вогник, яскраво освітлював цегляну стіну, обличчя якихось людей. Потім погасав і знову спалахував.

— Комора,— шепнув Володя.

— Яка комора?

— Комора. Виробнича комора. Ходімо.

Хлопчики пригнулись і, ступаючи навшпиньки, побігли до комори. Парк тут був не розчищений, було багато кущів, їх ноги утопали в м'якій, прохолодній травичці. Біля останніх кущів вони зупинились: виробниче подвір'я Соломона Давидовича було освітлене одним ліхтарем, цегляний сарай-комора стояв, затінений стадіоном. Знову вогник. Було ясно видно — хтось запалював сірники.

Ваня прошепотів злякано:

— Рижиков!

— Правда, Рижиков! А другий хто? Стій, стій! Руслан! Це Руслан! Це вони добираються! Тихше!

Чути було, як Руслан сказав напруженим шепотом:

— Та кинь свої сірники! Побачать!

Голос Рижикова відповів:
— Хто там побачить? Усі в театрі.
Вони почали поратися коло замка, ледве чутний металевий звук долетів звідти.
Володя шепнув:
— Відмичка. Слово честі, вони обікрадуть і втечуть.
Із замком, очевидно, щось не ладилося. Рижиков чортихався й озирався. Володя сказав, нахилившись до самого вуха Вані:
— Давай закричимо.
— А як?
— Знаєш як? Я кричатиму: тримайте Рижикова. Потім ти... Ні... Давай разом, тільки басом...
— А потім тікати.
— А потім... потім вони нас однаково не спіймають.
Ваня хотів навіть голосно засміятися, так йому сподобалася ця пропозиція.
— Ой, ой, Володю, Володю! Давай будемо кричати, знаєш як? Тільки тихо, тільки тихо. Будемо так казати: Рижиков, виходь на середину!
— Давай, давай, тільки разом.
Володя підняв палець. Вони сказали басом, страхаючим, робленим голосом:
— Рижиков, виходь на середину.
Їх слова виразно пролунали над усім майданчиком виробничого двору, м'яко, чітко вдарились об стіни і відскочили від них у різні боки. Там, біля комори, очевидно, навіть не добрали, звідки вони, ці страшні слова. Рижиков і Руслан кинулись бігти якраз до тих кущів, за якими стояли хлопчики. Володя і Ваня ледве-ледве встигли відскочити набік.
Руслан глухо прошепотів:
— Стій!
Рижиков зупинився, в його руках іще дзвеніли відмички. Руслан сказав тим самим тремтячим шепотом:
— Яка це сволота кричала?
— Ходім до театру, бо ще дізнаються.
— Все твої сірники. Казав, не треба.
Вони швидко попрямували до головного корпусу.
Володя застрибав:
— Здорово! От потіха!
— Тепер треба розповісти Альоші,— сказав Ваня.
— Не треба. Альоша зараз же бучу зчинить і на загальні збори. Зараз же скаже: вигнати.
— І нехай! І нехай!
— Ти дивак! Їх однаково не виженуть. Вони скажуть:

а які докази? Ми гуляли. І однаково не виженуть. Давай краще за ними слідкувати. Цікаво! Вони про нас не знають, а ми про них знаємо.

13. ВАМ ЛИСТ

На другий день вранці Ігор Чернявін прокинувся в поганому настрої. Лежав і думав про те, що з колонії треба тікати, що не можна з такою справою стати на середині. Чергувала Клава Каширіна. Сама її поява на перевірці примусила Ігоря ще раз згадати вчорашній жахливий вечір. Але Клава з веселою дівчачою суворістю сказала: «Здрастуйте, товариші», злегка покартала Гонтаря за погано вичищені черевики, Гонтар дружньо-зніяковіло усміхнувся їй, усміхнулась і вся бригада, в тому числі й Ігор Чернявін. Важко було не усміхатись: на блискучій підлозі горіли сонячні квадрати, чергові в парадних костюмах теж сяяли, голос у Клави був, мабуть, із сріблом, як і корнети оркестру. І Ігор знову повірив у життя — не може Клава ябедничати, повинна ж вона розуміти, що людина може закохатися. Ігор весело пішов снідати. Багато хто з колоністів, навіть з чужих бригад, зустріли його привітно, згадували і невмирущого третього партизана, і веселого собаку. Нестеренко за столом теж сяяв добродушно-млявою радістю: власне кажучи, вчорашня вистава, про яку сьогодні так багато говорять, була зроблена силами восьмої бригади, навіть новенький — Ігор Чернявін — і той грав.

До столу швидко підійшов Володя Бігунок, виструнчився, салютнув:

— Товаришу Чернявін!

Ігор озирнувся:

— А що?

— Вам лист!

У Володиній руці, біля пояса, тремтить акуратний солідний білий конверт.

— Звідки лист? Це, може, не мені?

— Ось написано: «Товаришу Ігорю Чернявіну».

— Місцеве, чи що?

Володя стримано усміхнувся.

— Місцеве.

— Від кого?

— Там, мабуть, теж написано.

— Що таке?

Ігор розірвав конверт. І його стіл, і сусідні столи були

зацікавлені. Володя все ще стояв «струнко», але його очі, щоки, губи, навіть голі коліна усміхались.

Ігор прочитав скупі, короткі рядки на великому білому аркуші:

«Товаришу Чернявін.

Прошу тебе сьогодні ввечері, після сигналу «відбій» прийти до мене поговорити.

О. Захаров».

Ігор прочитав удруге, втретє, нарешті, почервонів, щось холодне пробігло крізь серце.

Санчо Зорін підвівся, зазирнув у лист, поклав руку на плече Ігоря:

— Ну, Чернявін, я до тебе в пайку не пристану.

У Ігоря ще більше похололо в грудях. Нестеренко, не випускаючи склянки з чаєм з одної руки, другу мовчки простяг до Ігоря, взяв лист, прочитав:

— Та-ак! А за що це, не знаєш?

Володя перестав усміхатись:

— Усе зрозуміло?

Нестеренко подивився на нього люто:

— Володько! Забирайся геть!

— Єсть забиратись геть!

Відходячи, Володя все ж кинув на Ігоря і на всю восьму бригаду кокетливий погляд з натяком.

— За що, не знаєш? — повторив запитання Нестеренко.

Ігор опустився на стілець, з острахом глянув на Гонтаря:

— Та... мабуть, дівчисько це...

— Ага! Дівчисько? Послухаєм!

Тихесенько, щоб не чули інші столи, заїкаючись, не знаходячи слів, червоніючи та бліднучи, Ігор розповів про вчорашній нещасливий випадок у парку. І закінчив:

— І більше нічого не було.

Нестеренко недовго роздумував.

— Попаде. Олексій за такі діла... ой-ой-ой!

Гонтар з самого початку оповідання дивився на Ігоря примруженими, повними презирства очима, а тепер нахилився ближче, щоб не чули інші столи, і сказав Ігорю в лице:

— Бачиш, який ти гад! А ти цього дівчиська, розумієш, і мізинчика не вартий. Шкода, що тебе Олексій викликає, а то я подержав би тебе в руках...

Нестеренко і Зорін нічого на це не сказали, мабуть, погоджувалися з тим, що Чернявін — гад. І з тим, що його варто подержати в руках.

Ігор нахилився до тарілки:

— Ну його під три чорти! Утечу.

Нестеренко відхилився на спинку стільця, задумливо закачав під пальцем крихту хліба:

— Ні, не втечеш. Олексій знає: якби ти міг утекти, він би тобі листа не написав, а наказав би прийти з черговим бригадиром.

Гонтар сказав знову з презирством:

— Та й хто тобі дасть утекти? Гадаєш, бригада? Ти про це забудь.

Після сніданку Ігор нудьгуюче вештався по парку, по двору. Нарешті, по коридору. Він розраховував, що Захаров проходитиме там і з ним заговорить. Але Захаров не виходив з кабінету, а до нього все приходили й приходили люди: то Соломон Давидович, то бухгалтер, то Маленький, то якийсь з міста, то Клава. Клава не помічала його.

По доріжках квітника гуляє Ваня. Володя Бігунок ззаду наскочив на нього, обхопив руками. Поповтузились трохи, і Володя зашепотів:

— А ти знаєш? Чернявіна до кабінету... Олексій... увечері до кабінету. Ой, і попаде ж. Він цю... Оксана там така... поцілував.

— Поцілував?

— Три рази, в саду!

— Просто так поцілував? І все?

— А тобі мало? Це, знаєш, дуже суворо забороняється. Один раз поцілувати і то — попаде. А то три рази!

— І що ж йому буде?

— Я до нього в пайку не пристану!

В коридорі головного корпусу Ігор усе ж діждався Захарова. Олексій Степанович ішов не поспішаючи, очевидно, відпочивав. Він привітно відповів на салют Чернявіна:

— Здрастуй, Чернявін.

Але не зупинився, нічим не показав, що він, так би мовити, листується з Ігорем.

— Олексію Степановичу, я одержав записку. Чи не можна зараз?

— Ні, чому ж... я просив увечері...

— Для мене, бачите... зручніше зараз.

— А для мене зручніше ввечері.

І знову Ігор вештається по парку, по двору, по тихому клубу. Втікати йому не хочеться. Втікати було не благородно: одержати такий ввічливий лист і втекти. Він заспокоював себе: що з ним зробить Захаров? Під арешт посадити не посадить, під арештом сидять тільки колоністи. Наряди? Будь ласка, хоч десять нарядів. Пусте! За-

спокійливі думки приходили охоче і були переконливі, але чомусь не заспокоювали. До сигналу «відбій» залишався ще обід, потім робота в складальному цеху, потім вечеря, потім дві години вільних, потім рапорти бригадирів, потім уже сигнал «відбій». Цей сигнал, спокійний, умиротворено-красивий, зараз передчувався як щось жахливе. І слова сигналу, які колоністи часто наспівували, почувши сурму:

Спать пора, спать пора, ко-ло-нис-ты,
День закончен, день закончен трудовой...

не пасували до того, що чекало Ігоря після сигналу.

Під час обіду колоністи не розмовляли з Ігорем, і він був радий цьому: яснішим малювалося становище, вже не було бажання виправдовуватись і захищатись. Хотілося тільки, щоб швидше все скінчилось.

Але після роботи в обговоренні становища взяла участь уся бригада. Найдовшу промову виголосив Рогов. Його слова звучали особливо переконливо, бо до них він не додав нічого мімічного, в ньому не було ні злості, ні зневаги:

— Попаде тобі здорово. Це й вірно. Оксана — наймичка, треба це зрозуміти, а ти сидиш тут на всьому готовому, та ще й цілуватись лізеш... звичайно, свиня!

Пізно, коли вже забулася вечеря, коли повернувся Нестеренко від рапортів і Бігунок прогулювався у дворі зі своєю сурмою, ставлення до Ігоря змінилося — стало душевнішим і м'якішим. Нарешті, проспівав сигнал. Зорін підійшов до Ігоря:

— Ну, Чернявін, збирайся.

Нестеренко сказав поволі, поплескуючи по столу долонею:

— Я так сподіваюсь, що ти все обміркував як слід.

Ігор сумно мовчав. Зорін узяв його за пояс:

— Ти, друже, духом не занепадай. Олексій — він така людина, після нього, як після лазні.

— Ми, Санчо, його проведем, гаразд? — сказав Нестеренко.

Вони зійшли вниз. У вестибюлі сидів Ваня Гальченко. Він усміхнувся. Подивився, як вони попрямували по коридору в кабінет, і побіг за ними. У кімнаті ради бригадирів нікого не було. З кабінету відчинились двері, вийшли Блюм і Володя Бігунок. Володя сказав:

— Іди зараз, Чернявін.

Ігор рушив до дверей:

— Він сердитий?

— О! Такий, слово честі, з носа вогонь, а з вух дим іде!

Володя зробив страшне обличчя, тупнув на Ігоря ногою. І Блюм, і Зорін розсміялися. Ваня, навпаки, ладен був прийняти це повідомлення з усією серйозністю. Нестеренко підняв руку:

— Йди, сину мій. Давай я тебе поблагословлю.

Ігор відчинив двері.

Захаров сидів за столом. Побачивши Ігоря, кивнув на стілець:

— Сідай.

Ігор сів і затаїв дух. Захаров облишив папери, потер одною рукою лоб:

— Я тобі повинен що-небудь казати чи ти сам усе розумієш?

Ігор схопився, притис руку до серця, але йому стало соромно цього руху, кинув руку вниз:

— Олексію Степановичу, все розумію... Пробачте!

Захаров подивився Ігореві в очі, подивився уважно, спокійно. І сказав поволі, трохи суворо:

— Все розумієш? Це добре. Я так і думав, що ти людина з честю. Значить, завтра ти зробиш усе, що треба?

Ігор відповів тихо:

— Зроблю.

— Як же це ти зробиш?

— Як. Я... не знаю. Я буду говорити, просити, щоб пробачила... Оксана...

— Так... Ну, що ж, правильно. До побачення. Можеш іти.

Ігор, легкий від радості, салютнув, швидко пішов до дверей, але біля дверей зупинився:

— Вам потім... доповісти, Олексію Степановичу?

— Ні, навіщо... Я й так знаю, що ти це зробиш. Навіщо ж доповідати.

Ігор закинув руку на потилицю і скинув її вниз уже тоді, коли опинився в кімнаті ради бригадирів.

Усі дивились на нього очікуючи, а він немов нікого й не бачив. Ваня гукнув:

— Ну що? Ну що?

Нестеренко уважно подивився на Ігоря:

— Перекинув?

Ігор струснув головою:

— Ну й людина! Хай йому біс!

Він зупинився здивований посеред кімнати:

— Розумієте, він мені нічого не казав!

— А ти сам усе сказав?

— А я сам усе сказав. Уявіть собі, я сказав досить розумне.

Зорін блиснув очима:

— Це він вірно! Чого це так, товариші? Я й сам помічав: живеш так... звичайно, а потрапиш до кабінету, начебто відразу розумнішим станеш. Стіни, чи що, такі?

— Мабуть, стіни,— згодився Нестеренко добродушно-лукаво.

14. ФІЛЬКА

Прийшов серпень: прозорі вечори і яблука на третє у вихідні дні. Колоністи перейшли в нові спальні — в нових спальнях місця більше. В новій спальні ліжко Вані стоїть поряд з ліжком Фільки Шарія, нового Ваниного друга. Потоваришували вони на роботі в ливарному цеху, але характери у них різні.

Філька Шарій дуже бойова людина, що знає собі ціну, упевнена, що згодом буде кіноартистом. По суті, він був дуже пустотливий. Він був переконаний у тому, що суть життя полягає в пригодах, складних і сміливих. Але Філька цілих п'ять років, з восьмирічного віку, жив у колонії, був одним з небагатьох старожилів і значився одинадцятим номером у списку старих колоністів. Ця обставина, що була для Фільки постійним джерелом гордості, одночасно заважала Фільці віддаватися своїм природним нахилам і витівкам. Він не міг уявити собі, що він стоїть «на середині» і віддувається перед якимись новенькими, які, по суті, нічого й не бачили в житті: не бачили і порожнього поля на місці теперішньої колонії, не жили в дерев'яному бараці, не працювали на картоплі й не були присутні під час організації оркестру, в якому Філька грає на першому корнеті.

З усіх цих причин Філька пустувати пустував, але дуже добре відчував ту межу, де кінчалися пустощі дозволені і починались, так би мовити, «серединні». Філька боявся тільки «середини», Захарова він не дуже боявся. Любив поговорити з ним, завжди сперечався, виправдовувався до знемоги і здавався тільки тоді, коли Захаров казав:

— Що ж? Значить, ти зі мною не згоден? Перенесемо питання на загальні збори.

Олексій Степанович наскрізь бачив Фільку, але й Філька наскрізь бачив Олексія Степановича. Філька прекрасно розумів, що має рацію він, Філька, а не Захаров, але Захаров — завідуючий і може порушити питання на загаль-

них зборах. Філька дивиться на Захарова спідлоба, рішуче відмовляється відповідати на його усмішку і, нарешті, каже низьким альтом:

— Як що, так зараз на загальні збори. Ви маєте право покарати, і все.

Захаров, звичайно, комизиться:

— Ти старий колоніст. Як я можу тебе карати, якщо ти вважаєш себе правим? Переносимо питання на збори.

Тоді Філька відвертається, міркує. Але що може дати міркування, коли загальні збори однаково повинні стати на боці Захарова? І Філька здається остаточно:

— Хіба я говорю, що я правий?

— Так мені здалося.

— Я зовсім не кажу, що я правий. Я, звичайно, винен.

— Ти півгодини сперечався.

— Де там півгодини... може, п'ять хвилин.

— Добре. Одержуй одну годину арешту за те, що обливав водою в коридорі, і одну годину арешту за те, що сперечаєшся, коли насправді вважаєш себе винним.

Філька супить брови. Але сила сорому ломить, і Філька, не піднімаючи брів, піднімає руку:

— Єсть година арешту і ще година арешту.

В цій складній формулі Захаров відчуває осудження своїх дій, але все ще усміхається:

— Можеш іти.

Філька, не поспішаючи, розчаровано повертається і дуже поволі бреде до дверей. Захаров іще раз може бачити, що Філька не визнає його справедливості.

У вихідний день чи у вільний вечір Філька вручає свій вузенький, чорний пояс черговому бригадирові і зупиняється перед столом Захарова:

— Під арешт прибув.

У Фільки брови насуплені, губи ледь-ледь здригаються, але в очах усмішка. Захаров каже:

— Будь ласка.

Філька сідає на диван і бере в руки черговий номер «Огонька». Він дуже шкодує, що нема близько кінооператора і ніхто не зніме чудовий кадр: «Філька під арештом». Але це шкодування чисто артистичне, а насправді Філька дуже любить стару колоністську традицію, за якою вважається непристойним після того, як накладено кару і сказано у відповідь «єсть», заводити будь-які суперечки чи випрошувати помилування. Захаров теж шанує цю традицію і ніколи не запропонує Фільці волю на годину раніше. Він не хоче, щоб Фільку звинувачували товариші в тому, що він «випросився».

Таким чином, Філька і завідуючий у мить виконання вироку мають однаковий настрій. Вони можуть у повній згоді разом провести дві години. Їх мирним стосункам цілком відповідає правило, що забороняє арештованому розмовляти з ким-небудь, крім завідуючого. Вони й розмовляють між собою про те, про се — про ливарний цех, про Соломона Давидовича, про новий будинок, про бригадні справи, а також і про міжнародне становище. Сидячи на дивані, поклавши ногу на ногу, гортаючи журнал, Філька висловлює свої думки щодо всіх цих питань; болючих питань, які стосуються його особисто, він не порушує. А такі питання є, в них не завжди Фільчині думки сходяться з думками Захарова. Наприклад, драматичний гурток. Звідкись набираються актори, різні Чернявіни і Зоріни, які грають партизанів і поручників, а Фільці іноді пропонують роль піонера, а здебільшого й нічого не пропонують, а просто кажуть: підрости. Він повинен підростати, він, Філька Шарій, який ще два роки тому їздив до Москви без дозволу директора кінофабрики. Правда, директор теж сказав «підрости!» Крім того, після повернення Фільці довелося стояти на середині, і Альоша Зирянський рішуче заперечував проти прийняття його в колонію. Але все-таки... все-таки Філька дійсно грає, а не просто ходить по сцені й бевкає за суфлером. З Ванею Філька здружився й тому, що вчив Ваню шишельній справі, і через те, що Ваня — новенький і визнає Фільчин авторитет — і колоністський, і артистичний. Філька поблажливо вибачив йому виступ в ролі собаки: для новенького... що ж... і ця роль добра. Спробували б запропонувати цю роль Фільці.

В ливарному цеху все ще триває боротьба з димом. Соломон Давидович, хоч як вертівся, довів-таки цю справу до скандалу. На раді бригадирів, яка зібралась терміново в обід, Зирянський сказав:

— Ухвалити: якщо нема вентиляції — пацанів з роботи в ливарному цеху зняти. І годі!

Соломон Давидович загаласував:

— Як зняти? Як зняти? Що ви кажете? А хто робитиме шишки?

— Однаково, зняти. Хай там Нестеренко, і Синиця, і Круксов страждають, а пацанів зняти.

І хоч як переконував, хоч як обіцяв, хоч як ображався Соломон Давидович, а рада бригадирів ухвалила: малюків з ливарного цеху зняти негайно. Соломон Давидович прибіг до кабінету Захарова, терпляче перечекав, поки розійдуться відвідувачі, і, залишившись віч-на-віч, спитав з докором:

— Як же ви так мовчите? От вони взяли й ухвалили. Ну, а тепер що?

— Я й тепер мовчу, Соломоне Давидовичу.

— Ну, й що?

— Ну, й нічого.

— Звичайно, слово — срібло, а мовчання — золото, але ж не можна мовчати, коли якісь хлопчаки руйнують усю велику справу.

Ввійшов Вітя Торський з аркушем паперу:

— Наказ про зняття шишельників.

Захаров мовчки підписав. Вітя підморгнув Соломону Давидовичу і вийшов. Соломон Давидович вигукнув:

— Ви підписали?

— Підписав.

— Зняти шишельників?

Він не дочекався відповіді — вибіг. Швидко, задихаючись, пробіг повз вартового, по доріжці квітників, повз стадіон і кузню, грюкнув окованими дверима механічного цеху і вдерся в дерев'яну конторку Волончука:

— Товаришу Волончук, де ж труба?

— Яка труба?

— Як яка? Вентиляція, чорт би її забрав!

— Та заліза ж нема!

— Заліза нема? Я повинен принести вам залізо?

— Я й сам принесу! Та його нема!

Соломон Давидович затанцював перед Волончуком, розгнівався:

— Нема? Нема? Ходімо! Ходімо, я покажу вам залізо.

Волончук здивовано звів байдужі очі.

— Ходімо! — гукав на нього Соломон Давидович.

Соломон Давидович зі швидкістю вітру промчав через двір. Волончук робив за ним двометрові кроки і не встигав. На розі машинного цеху відпав нижній кінець ринви. Соломон Давидович на ходу обернувся до Волончука, вказав пальцем:

— Це вам залізо?

Поки неповороткий Волончук подивився на залізо, поки зібрався подивитись на Соломона Давидовича, той був уже далеко. Волончук знову почав робити кроки довжиною в два метри.

На даху старого сарая давно відгорнуло бурею лист заліза. І на цей лист указав пальцем Соломон Давидович і закричав гнівно:

— Це вам залізо?

І на це залізо так само повільно подивився Волончук і нічого не заперечив, бо це справді було залізо.

Нарешті Соломон Давидович підскочив до купи різного мотлоху. Поверх купи лежала прогоріла, поржавіла, викинута грубка-буржуйка. І в бік буржуйки ткнув пальцем Соломон Давидович і сказав саркастично:

— Може, ви скажете, що це не залізо?

Волончук звів очі на буржуйку та так і залишився стояти. Розгніваний Соломон Давидович давно зник у надрах стадіону, а Волончук усе стояв і дивився. Потім він подивився в той бік, куди побіг начальник, злісно плюнув і знову втупив погляд у буржуйку. В такій позі й застав його Віктор Торський, який проходив мимо, і спитав:

— Товаришу Волончук, чого ви тут стоїте?

Не обертаючись, Волончук закрутив головою і осміхнувся песимістично:

— Це, каже, вам залізо.

Вітя Торський засміявся і пішов далі.

Соломон Давидович пролетів складальний цех, потім машинний цех, потім швейний цех, потім інші цехи, всюди давав потрібні розпорядження, сперечався, огризався, доводив, але був веселий, дотепний і наполегливий. Такий же життєрадісний, зробивши повне коло, він улетів до кімнати ради бригадирів, пітний і задиханий упав на диван, поклав руку на живіт і сказав Віті Торському:

— Можете ваш наказ скасувати. Що в нас за люди, поясніть мені, будь ласка? Раптом сьогодні такі розмови: для вентиляції нема заліза. Так я їм оце показав стільки заліза, що його вистачить на сто вентиляцій.

Вітя Торський звів одну брову, але Соломон Давидович уже вискочив.

Надвечір у нього був чудовий настрій. Він діяльно працював у своїй конторці, перебирав ордери, наряди, щось підраховував. Зайшов майстер ливарного цеху Баньковський, зупинився на дверях. Соломон Давидович спитав енергійно:

— Скільки сьогодні відлили?

— Чотириста масляпок.

— Чому так мало?

— Завтра зовсім не буде.

— Як це не буде?

— Шишельники сьогодні пішли. Кажуть — наказ. І завтра, сказали, не прийдуть.

— Які шишельники? Оці самі Гальченки різні, Мальченки? Та вони ж пацани. Що ви, не можете з ними поговорити!

— Атож, з ними поговориш. А на завтра жодної шишки.

— А ви не можете самі зробити?

— Все сам та сам. Я начальник цеху, і майстер, і ливарник... і шишельник. Спасибі вам. І барабан мій.

— Барабану ви можете спокійно сказати: ауфвідерзейн.

— Як це так?

— А так: завтра оціню барабан як такий, що годиться тільки на брухт. І заплачу вам п'ятнадцять процентів.

— Соломоне Давидовичу!

— Відімкніть ливарню! Зараз прийдуть шишельники.

Соломон Давидович знав, куди треба звертатися: він пішов прямо в четверту бригаду. Там у спальні він знайшов Фільку і сказав йому:

— Ти ж розумієш, це ваші гроші і ваше виробництво. Це не моє виробництво. Може, ти уявляєш, що ти якийсь там паршивий шишельник? То це невірно. Ви сьогодні пішли, завтра не буде литва, і мусять стояти ливарники, токарі, нікелювальники і пакувальники. І ми не випустимо тисячу маслянок, легко сказати: тисяча машин без маслянок, а ми втрачаємо п'ятсот карбованців чистого прибутку. Хіба ти не розумієш?

— Я розумію.

— Ну от: ти — гарний хлопчик. Візьми цього Петька, Кирюшку, Ванька, Семена і так далі і приходьте в ливарню.

— Та... наказ.

— Що таке наказ?.. Зараз же литва нема, диму нема, нікого нема. До відбою встигнете зробити тисячу шишок.

— Однаково... наказ.

— Ах, який же ти...

І умовив Соломон Давидович Фільку. Через півгодини відчинились двері в порожню ливарню, і до неї зайшли: Соломон Давидович, Філька, Ваня Гальченко, Петько Кравчук і Кирюша Новак. Інших Філька не знайшов. У ливарні Соломон Давидович тихо спитав:

— Вас ніхто не бачив?

— Ні, ніхто,— також пошепки відповів Філька.

Шишельники негайно взялись до роботи. Глухо застукали по піску дерев'яні молотки, більше ніяких звуків не було — ніхто не розмовляв, не ділився враженнями. Але через годину двері в ливарню розчинились, і голоногий Володька виструнчився на порозі:

— Товариші колоністи! Розпорядження завідуючого колонією!

Блюм скривив обличчя, замахав на Володю руками:

— Які ще там розпорядження? Потім скажеш. Бачиш, люди працюють!

Володя закрутив головою:

— Еге. Це справа серйозна. Всім товаришам: Шарію, Гальченку, Кравчуку, Новаку негайно йти під арешт у звичайному порядку!

Філька завмер на місці.

— Ох ти чорт! На скільки годин?

— Не на скільки годин, а до загальних зборів.

Всі четверо завмерли. Хтось упустив молоток. Філька косо подивився на Соломона Давидовича:

— Я казав!

Володя Бігунок, даючи дорогу, сказав серйозно:

— Будьте ласкаві, товариші.

Четверо мовчки, один за одним вийшли. Бігунок на порозі примруженими очима подивився на Соломона Давидовича й теж побіг. Соломон Давидович сказав:

— Який зіпсований хлопчик!

15. ЧОТИРИ ТИСЯЧІ ОБЕРТІВ

Це була серйозна справа: четверо обвинувачуваних стояли на середині без поясів — вони вважались заарештованими.

Перед цим вони дві тяжкі години просиділи в кабінеті Захарова. Черговий бригадир Нестеренко входив і виходив, про щось неголосно сповіщав Олексія Степановича,— на заарештованих навіть не глянув. Звичайно ці години від вечері до рапортів — найлюдніші години і в кабінеті, і в кімнаті ради бригадирів. А тепер наче змовились: ніхто в кабінет не заходив, а якщо й зайде, то виключно в справах. І сам Олексій сьогодні «не такий»: він щось там записує, гортає, підраховує, на відвідувачів ледве-ледве зводить очі і говорить крізь зуби:

— Добре!

— Все! Можеш іти!

До заарештованих за весь цей час він не промовив жодного слова. Володі він сказав:

— Блюма! Негайно!

І Володя якось особливо відповідає «єсть» пошепки. Блюм прийшов пригнічений, червонолиций, на заарештованих не подивився, сів і відразу ж витяг з кишені величезну хустку — піт його проймав. Захаров заговорив з ним сухо:

— Товаришу Блюм, Ливарню я закриваю на тиждень.

Замовлення на десять тисяч маслянок литва з нашої сировини і за нашими моделями я вже передав Кущпромспілці.

Соломон Давидович хрипло спитав:

— Боже мій! По якій же ціні?

— Ціна з нашою доставкою два карбованці стан.

— Боже мій! Боже мій! — Соломон Давидович схопився й підійшов до стола.— Які ж втрати! Нам обходиться в шістдесят копійок!

— Я дав розпорядження комірнику зараз же почати відправляти до міста моделі й сировину.

— Але ж вентиляцію можна поставити за два дні! А ви закрили на тиждень!

— Я так і вважаю: перші три дні ставитимете вентиляцію ви; я певен, що вона буде зроблена погано, я її не прийму. Після того чотири дні вентиляцію ставитиме інженер, якого я запрошу з міста.

— В такому разі, Олексію Степановичу, я йду.

— Куди йдете?

— Зовсім іду.

— Я завжди цього боявся, але тепер перестав боятися.

Соломон Давидович перестав витирати піт, і рука його з величезною хусткою застигла над лисиною. І раптом він образився, забігав по кабінету, захрипів:

— Ага! Ви хочете сказати, що Блюм може забиратися під три чорти і тоді все буде гаразд? На вашу думку, Блюм уже не може керувати таким паршивим підприємством. А якщо у Блюма на поточному рахунку триста тисяч, то це, по-вашому, не варто ламаного гроша. Ви запросите інженера, який усе розтринькає на різні вентиляції і фіглі-міглі. Я не проти вентиляції, хоч скільки людей працювало без вентиляції, поки ваш Колька не вигадав ливарну пропасницю. Дуже я хотів би побачити, кого тут у колонії морозило, крім цього Кольки-лікаря. А тепер будемо ставити вентиляцію, а через рік однаково цю ливарню розвалимо.

Він іще довго говорив. Захаров слухав, нахиливши голову до паперів, слухав до того часу, поки Соломон Давидович не заморився.

А після того він сказав:

— Соломоне Давидовичу, я знаю, ви віддані інтересам колонії, і ви гарна людина. А тому прийміть мої розпорядження до виконання. Все!

Соломон Давидович розвів короткими руками:

— Це, звичайно, все, але не можна сказати, щоб це було мало для такого старого, як я.

— Це радянська норма,— сказав Захаров і кивнув головою.

— Гарненька норма! — Блюм, за відсутністю інших свідків, звернувся до дивана.

На дивані, витягнувшись, сиділо четверо заарештованих. З них тільки Філька дивився на Захарова з виразом гострого осуду. Інші теж дивились на Захарова, але дивилися просто тому, що були загіпнотизовані всім тим, що трапилось, і з сумною покірністю чекали дальших подій. У Петька спіральний чубок на лобі стояв зараз дибом. У Кирюші Новака кругле окате обличчя блищало в слізному горі. Всі вони були в спецівках, у тому костюмі, в якому їх застала катастрофа. Блюм пішов сумний. Виходячи, сказав:

— Я сподіваюсь, я можу не бути на цих... загальних зборах.

— Можете не бути.

У двері зазирнув Нестеренко:

— Даю на рапорти, Олексію Степановичу!

— Давай!

Через півхвилини за вікнами пролунав короткий, з трьох звуків, сигнал. Одинадцять бригадирів і ЧЧСК зібрались іще через хвилину. Всі вишикувались у шеренгу перед столом Захарова. Філька потяг за рукав Ваню, заарештовані теж підвелись. Один за одним підходили бригадири до Захарова, говорили, салютуючи:

— В першій бригаді все благополучно!

— В другій бригаді все благополучно!

Але цього не міг сказати Альоша Зирянський. У шерензі він стояв смутний і суворий, такий же підійшов і до Захарова:

— В четвертій бригаді серйозне порушення дисципліни: колоністи Шарій, Кравчук, Новак і вихованець Гальченко не підкорились наказові по колонії і ввечері вийшли працювати в ливарний цех. За вашим розпорядженням передаються загальним зборам.

Захаров вислухав його рапорт так само спокійно, як і рапорти інших, так само підняв руку, так само тихо сказав:

— Єсть!

Рапорт Зирянського дослівно повторив черговий бригадир Нестеренко. Прийнявши рапорти, Захаров сказав:

— Давайте збори!

Володя Бігунок із своєю сурмою вибіг з кабінету. Бригадири вийшли слідом за ним.

Сигнал на загальні збори грали завжди тричі: біля

головного корпусу, на виробничому дворі і в парку. Після трьох разів Бігунок повертався знову до головного корпусу і тут грав уже не весь сигнал, а тільки останню його фразу. Під час цієї фрази Вітя Торський звичайно відкривав збори. Через це в колонії було заведено на загальні збори збиратися бігом, щоб не залишитися за дверима в коридорі.

Більшість колоністів приходила в тихий клуб до сигналу.

Ваня Гальченко і його товариші, сидячі на дивані в кабінеті, сумно вслухались у звичне чергування звуків: чули шум кроків у коридорі, мовчазними, смутними очима провели Олексія Степановича, який теж пішов на збори.

Вони не мали права зараз увійти в тихий клуб, зайняти місце серед товаришів — їх повинен був привести черговий бригадир.

Стало тихо. Мабуть, Вітя відкрив збори. Петько зітхнув:

— Ускочили!

Йому ніхто не відповів. Кирюша витяг хусточку, висякався і подивився на стелю.

Ще минуло п'ять хвилин. З тихого клубу долинув вибух реготу. Філька метнув поглядом у той бік тихого клубу: в цьому сміху крилась якась надія. Тільки через десять хвилин у двері зазирнув Нестеренко:

— Прошу вас...

Філька поглянув на його обличчя: нічого, ввічливий, офіціальний камінь.

Один за одним зайшли до тихого клубу. Нестеренко провів їх прямо на середину. В загальній тиші сказав хтось:

— Робочий народ! У спецівках!

Сміх перебіг швидкий, легкий. У ньому не стільки шуму, скільки дихання. І знову стало тихо, і Філька зрозумів, що буде погано.

Вітя Торський почав нестерпно спокійно:

— Колоністи Шарій, Кравчук і Новак і вихованець Гальченко, дайте пояснення, чому ви не підкорились наказу і пішли працювати в цех. Тільки нічого розповідати, як Соломон Давидович умовив і як ви вуха розпустили. Це ми знаємо. А ось у головному питанні: як ви посміли не підкоритися наказу по колонії? Наказ, як у нас заведено, ви слухали стоячи. Ти, Філю, старий колоніст, одинадцятий за списком, давай пояснення першим.

Але перш, ніж Філя відкрив рот, попросив слова Володимир Колос.

— Товариші, я вважаю, тут дещо треба з'ясувати. Не-

виконання наказу через годину після оголошення, та не одним, а цілою групою — серйозна справа, і це всі розуміють. Найменше, що їм загрожує, це позбавлення звання колоніста, переведення у вихованці. А колись за такі справи ми з колонії виставляли. Так?

Більшість зборів відповіла:

— Так...

— Аякже!

Колос вів далі:

— Тільки питання: хто повинен відповідати? Тут стоїть вихованець Ваня Гальченко, який у колонії всього два місяці. Він відповідати не може. Його треба негайно відпустити і не вважати за ним ніякої провини. З ним було три колоністи, з них Філька найстарший. Але треба ще викликати на середину бригадира четвертої Олексія Зирянського, мого друга, між іншим.

Володимир Колос сів на місце. Його промова справила приголомшливе враження. Стало так тихо в залі, що чутно було, як дихають пацани на середині. Зирянський сидів біля самої трибуни на східцях, низько опустивши голову. Торський не знав, як бути з пропозицією Колоса. Він окинув поглядом зал, глянув тривожно на Захарова і, очевидно, зволікаючи час, сказав:

— Щодо Вані Гальченка питання порушено правильно. Його треба негайно відпустити. Є заперечення?

Ніхто не сказав ні слова: Ваня Гальченко зараз нікого не хвилював: що там — новенький малюк!

— Товаришу Нестеренко! Ваня Гальченко може йти. Іди, Ваню!

Ваня зрозумів, що з нього обвинувачення знято, але дивно було, що він цьому не зрадів. Відходячи, він озирнувся на середину. Там лишилося три його товариші. Він згадав, що звання колоніста дістане тільки через два місяці. Але поки він озирався, Ліда Талікова потягла його за руку:

— Ваню, йди, поки цілий!

Вона посадила його поруч себе. Ваня пам'ятав її з незабутнього дня свого прийому, і він вдячно їй усміхнувся. Потім його очі знову звернулися до середини — говорив Філька, говорив голосно, ображено:

— Неправильну пропозицію висунув Колос. Неправильну! Альоша не може відповідати на середині. Альоша хай оддувається в раді чи з свого місця, а на середину йому не можна виходити. Я сам за себе відповідаю, і Новак, і Кравчук. А ми винні, тільки дивлячись як. Інша б річ... якби ми пішли для свого інтересу. А ми пішли для колонії.

Бо на завтра не було жодної шишки. А наказ ми не зрозуміли: вважали, це коли дим, а ввечері не було диму, гадали — що ж, можна піти...

Фільку слухали серйозно, але жодного схвального звуку ніхто не вимовив. Він закінчив промову, насупився, повів поглядом навколо і зітхнув.

Не такі люди колоністи, щоб їх можна було заплутати на слові. І Філька в цьому переконався одразу ж. Брали слово і старші, і молодші, і бригадири, і просто колоністи. Філька несподівано почув багато такого, про що він думав тільки сам із собою у суворій таємниці:

— Зараз на загальних зборах Філька поводиться обурливо. Так, обурливо, нічого на мене позирати. Найголовніше — бреше, ви розумієте, бреше загальним зборам: він живе в колонії п'ять років, а тут не зрозумів наказу. А чому таємно пішли працювати? Чому про це не сказав черговому бригадирові? Коли у нас таке було, щоб малюки працювали ввечері?

— Філька — одноосібник. Давно це знаємо. А тільки він уміє: туди, сюди, хвостом крутне, дивишся, обдурив усіх. І Олексій Степанович до нього має слабість: під арештом часто тримає, а на загальні збори ось за два роки вперше.

— На Фільку подивитись уважно: кіноартист, аякже! А собаку грати — куди тобі, така знаменитість буде собаку грати. Йому давай більшовика найголовнішого. А який він більшовик? Він наказу не зрозумів. І хай Жан Гриф скаже, як він в оркестрі. Хай скаже.

І Жан Гриф говорив. Він, справді, схожий на француза, хоч у колонії всі знають, що колись його звали Іван Грибов, тільки доказів ніяких нема,— Жан Гриф і все. Він смуглявий, тонкий, елегантний — майбутній диригент.

— Філя дисципліну в оркестрі не порушує, але буває так, що таке спостерігається — не чути перших корнетів? А це, бачите, Філя образився, не дали йому соло, а Фоміну дали. Будь ласка, здогадайтесь. А він сидить, тримає корнет і навіть, уявіть, щоки надуває. А трапляються і такі епізоди. Приходимо грати концерт у медичний інститут. Філя заявляє: мені болить у грудях, ви розумієте, в грудях: груди в нього такі хворі зробились, грати не може! А замінити його ніким: у нього одна фраза, пам'ятаєте, така — у «Веснянці» Лисенка. Болить у грудях. Лікаря, чи що, кликати? Добре, що я здогадався, пересадив його на інший стілець. Питаю: будеш грати? Нічого, каже, якнебудь уже потерплю,— навіть лице зробив таке жалібне.

А насправді просто місце йому не сподобалось: не видно публіці, який він вродливий.

Філя дивився кудись у глиб паркету, ворушив пальцями опущених рук, злегка мружився: не чекав він від Жана Грифа такої промови — дуже потрібна йому, Філі, публіка!

Підвівся Марко Грінгауз — секретар комсомольського осередку:

— Я не думаю, що можна поставити Зирянського під люстру. Зирянський добрий бригадир і колоніст. Якщо в бригаді бувають випадки, він може спочатку відповісти перед радою бригадирів чи перед комсомольською організацією, а не можна бригадира у першому-ліпшому випадку витягати на середину. Це Володимир перегнув, і такого у нас ніколи не траплялось. Виходили й бригадири, тільки за власну провину.

Вітя спитав:

— З питання про Зирянського ніхто не скаже? Я голосую.

А потім говорив Захаров. Він устав на своєму місці, поклав руки на спинку стільця, на якому сидів Бігунок. У його словах було переконливе тепло, навіть коли він говорив суворі слова. Філя повернув до нього обличчя і дивився, не відриваючись, до кінця його промови: сьогодні був не такий вечір, щоб можна було не погоджуватись із словами Захарова. І деякі місця цієї промови Філі безумовно сподобались. Наприклад, такі:

— ...Колонія Першого травня закінчує сьомий рік. Я пишаюсь нашою колонією, і ви пишаєтесь. У нашому колективі є велика сила і великий здоровий глузд. Попереду в нас радісно і світло. Зараз у нас на поточному рахунку триста тисяч карбованців. Держава нам допоможе, бо ми заслуговуємо допомоги: ми любимо нашу державу і чесно робимо те, що потрібно нашій країні: вчимося правильно, по-радянському, жити. Скоро ми почнемо будувати новий завод.

...Я завжди пишаюсь тим, що ми з вами гордо пережили важкі часи, коли нам бракувало хліба, коли в нас бували воші, коли ми не вміли правильно жити. Пережили з честю тому, що вірили один одному, і тому, що в нас була дисципліна... Серед нас є люди, які вважають: дисципліна — це дуже добре, це приємна річ. Але так тільки доти, поки все приємно і благополучно. Дурниці! Не буває такої дисципліни! Приємну річ може робити кожен дурень. Треба вміти робити неприємні речі, важкі, трудні. Скільки у вас таких знайдеться, справжніх людей?

Захаров зупинився, вимагаючи відповіді. І хтось не витримав, відповів палко:

— Багато таких знайдеться, Олексію Степановичу!

Захаров не втримався в суворому напруженні, усміхнувся своєю дитячою усмішкою, подивився на голос:

— Ну, звичайно, це вірно: у нас багато таких знайдеться, а... он,— він повернувся до середини,— он стоять. Як про них сказати? Гарні вони люди чи погані? Кирюша, Кравчук і Шарій. Тут їх надто лаяли, навіть назвали одноосібниками. Це не так. Філя не одноосібник, справедлива людина, трудівник, колонії нашій відданий, а в чому лихо? Лихо в тому, що колоністи почали жартувати з дисципліною. Дисципліна, вони думають, це така весела гра: хочу граю, хочу не граю — вислухали наказ, наплювали і пішли в цех. Скажіть, будь ласка, товариші колоністи, чи можна жартувати з токарним верстатом?

Хтось вигукнув:

— Ого!

— Не можна жартувати! Не можна замість деталі ніс чи руку підкласти під різець. Значить, не можна. А нехай з машинного скажуть: можна жартувати з стрічковою пилкою чи циркуляркою? Або з шипорізним, на якому працює Руслан Горохов? Руслане, як по-твоєму?

Прищувате Русланове обличчя почервоніло, він засоромився, але був задоволений питанням:

— Гарні жарти: чотири тисячі обертів шпінделя!

— Не можна! А з дисципліною, значить, можна? Помилка! Дисципліна у нас повинна бути залізною, серйозною. Згодні з цим?

Колоністи раптом зааплодували, усміхались, дивились на Захарова захопленими очима — для них не існувало сумніву в тому, яка у них була дисципліна.

Захаров продовжував:

— Дисципліна потрібна нашій країні тому, що в нас світового значення героїчна робота, тому що ми оточені ворогами, нам доведеться битись, обов'язково доведеться. Ви повинні вийти з колонії загартованими людьми, які знають, як треба цінити свою дисципліну... А Філька? Я дуже добре ставлюся до Фільки, хоч він усе намагається зі мною посперечатися. Ну, то це я, в мене все-таки нема чотирьох тисяч обертів на хвилину.

Знову хтось сказав неголосно:

— Ого!

Зал раптом розкотисто засміявся. Навіть ті, що стояли на середині, не могли втриматись від усмішки. Захаров поправив пенсне:

— Загальні збори — це серйозна річ. Жартувати не можна, товаришу Шарій, і товаришу Кравчук, і товаришу Новак. Це ви повинні добре запам'ятати.

Віктор Торський почав голосування:

— У нас є тільки одна пропозиція — зняти з них звання колоніста. Тільки на який час? Я пропоную на три місяці. Тобі останнє слово, товаришу Шарій.

Філька сказав:

— Олексій Степанович правильно говорив: до дисципліни так не можна ставитись. І я так більше ніколи не буду, ось побачите. Хоч як уже там буде: чи покараєте, чи не покараєте,— однаково. А моя така думка, що можна й без покарання. Я не якийсь новенький. Тут не в тому річ, на скільки місяців значок знімете. А що ж? Я п'ять років колоністом. Моя така думка.

— А ти як думаєш, товаришу Новак?

— І моя така думка.

Петько Кравчук на зборах весь час стояв, опустивши очі, здригаючи віями, зрідка поглядав на голову зборів і непомітно зітхав. У нього був вираз розумної філософської покірності: душею він цілком на боці зборів, але обставини поставили його на середину, і він до кінця ладен мужньо витримати випробування. Петько сказав:

— Як ухвалите, так і буде.

— Значить, є тільки одна пропозиція.

— Є друга пропозиція.

— Будь ласка.

Підвівся Ілля Руднєв, бригадир десятої, наймолодший бригадир у колонії:

— Для такого старого колоніста, як Філя, зняти значок — дуже важка річ. Його провина велика, але ганебного він нічого не вчинив. Проте залишати без покарання не можна. І для Фільки небезпечно, і для всіх інших пацанів. Пацани, вони... так... люблять, коли їм гайку загвинчують. Я й сам нещодавно був таким. І крім того, це не дрібниця — невиконання наказу. Я живу в колонії три роки, і такого випадку ні разу не було. І винні не тільки Філька, а й Кирюшка, і Петро, чого там, не маленькі, по тринадцять років, і всі — колоністи. Всім треба дати чосу як слід. Я пропоную: догану перед строєм.

Руднєв говорив, трохи червоніючи, він ще не звик до свого бригадирського авторитету. Говорив тихо, дуже культурно, пом'якшуючи усмішкою найрішучіші свої слова. Його виступ підтримали схвальні вигуки.

Вітя поставив на голосування першим питання таке: карати чи не карати? Одностайно підняли руки за пока-

рання. Друге питання: карати однаково чи по-різному? Одноголосно ухвалили: однаково. Потім голосували за пропозицію про зняття звання колоніста, воно зібрало тільки 65 голосів. І, нарешті, за пропозицію Руднева підняли руки 122 чоловіка, в тому числі і Захаров.

Розходились зі зборів серйозні, трохи схвильовані. Ваня Гальченко наздогнав Петька в коридорі. Петько був засмучений.

У спальні четвертої бригади було сумно, всі зійшлися, чекаючи на Зирянського. Але він прийшов, як завжди, веселий, бадьорий, діловий:

— Підкачала наша бригада! Але... ніякої паніки! Наша бригада все-таки гарна. А це вам наука. Тепер держись!

А ще через годину всі перестали згадувати про тяжкі вечірні події. Були й інші новини — вже веселі. Ремонт кінобудки закінчено, і завтра піде картина. Петров 2-й казав, що буде «Нащадок Чінгісхана».

Цю картину давно чекали, давно чули про неї добрі відгуки знавців.

І справді, другого дня Петров 2-й привіз із міста «Нащадка Чінгісхана». Щоправда, Петров 2-й тепер уже не кіномеханік, а тільки помічник кіномеханіка, але це навіть краще.

— Навіть краще,— говорив Петров 2-й,— я тепер під керівництвом Мишка ще швидше іспит складу.

Таким чином, хоч як повертали різні бюрократи долю Петрова 2-го, вона все ж прихильно ставилась не до них, а до Петрова 2-го.

Четверта бригада залізла в зал задовго до початку сеансу, ще й розпорядники з блакитними пов'язками не стояли біля дверей. Сіли всі в один ряд, і Зирянський згадав дещо про Чінгісхана. Потім зійшлась уся колонія, пройшов між рядами Захаров з черговим бригадиром і сказав:

— Починайте, я буду в кабінеті.

Світло згасло, застрекотіло ззаду в апаратній, заструмував над головами широкий туманний промінь, на екрані народились події. І всі члени четвертої бригади зовсім забули про неприємні історії, про чотири тисячі обертів шпінделя. Вони жили там, у далеких степах, вони переживали боротьбу, що там точилася і що чекала їх у майбутньому...

Після перерви пішла друга частина, потім третя, найбільш захоплююча. І якраз у середині третьої частини в тиші й сутінку залу пролунав голос чергового бригадира Похожая:

— Четверта бригада в повному складі з бригадиром негайно до завідуючого в кабінет!

Зирянський шепнув:

— Спокійно! Швиденько!

Вони прошмигнули в проході, на них озирнулись, хтось спитав у Похожая:

— Що трапилось?

— Нічого особливого! Дивіться далі!

В кабінет вони вбігли, як набігає тепла хвиля на берег. Захаров узяв у руки картуз:

— Четверта? Всі тут?

— Всі!

— Горить стружка за складальним цехом. Я гадаю, упораємось без пожежної. Відра взяти в кухні. Без паніки й галасу! Я теж туди йду.

Зирянський підняв руку:

— Кравчук, бери ось цих чотирьох — і по відра, решта — за мною.

Вони бігцем вискочили з будинку в вечірню прохолоду. Завернули за ріг і побачили заграву: на поверхні старих залежалих стружок розповзався приземкуватий, тихенький, підступний вогонь. Було тихо. Четверта бригада із Захаровим на чолі довго поливала з відер вогонь, копирсала в глибинах стружок заступами й вилами.

Коли все було закінчено, Захаров сказав:

— Спасибі, товариші!

Всі, радісні, побігли в зал. Йшла остання частина. Четверта бригада пошепки розповідала, як вона погасила пожежу, і їй усі заздрили.

16. ВІДПОЧИНОК

Соломон Давидович стоїчно переніс зупинку ливарного цеху на три дні. Правда, він трохи схуд за ці дні. По колонії йшли навіть чутки, що Соломон Давидович хворий, хоч цим чуткам і не дуже вірили. Але чутки мали підставу. Одного разу Соломон Давидович, набігавшись по своїх цехах і накрутившись навколо мовчазного ливарного цеху, забіг у лікарню до Кольки-лікаря. Цей візит, звичайно, доводив, що Соломон Давидович хворий: хоч він начебто й не був здатний ненавидіти, але його почуття до Кольки-лікаря дуже нагадували ненависть, бо саме Колька-лікар вигадав ливарну пропасницю. З лікарні Соломон Давидович вийшов з умиротвореною душею, але з здоров'ям, іще більш розладнаним. Він говорив старшим колоністам у кімнаті ради бригадирів:

— Микола Фролович сказав: серце! І не хвилюватися — інакше у вас будуть сумні наслідки.

Незважаючи на все це, через три дні на даху ливарного стояла висока труба, зроблена з нового заліза. Колоністи позирали на трубу з сумнівом. Санчо Зорін казав:

— Вона однаково впаде. Буде перша буря, і вона впаде.

Соломон Давидович презирливо випинав у бік Зоріна нижню губу:

— Скажіть, будь ласка! Впаде! Від бурі впаде! Подумаєш, який Атлантичний океан!

Але того самого дня Волончук укріпив трубу чотирма довгими дротами, і після цього колоністи нічого вже не говорили, а Соломон Давидович навмисне прийшов у кімнату ради бригадирів поглузувати з колоністів:

— Де ж ваші шторми? Чому вони замовкли? Тепер уже ваш барометр не пророкує бурі?

Ванда Стадницька, проходячи по двору, теж поглядала на трубу і мляво усміхалась: у п'ятій бригаді дівчата вміли пожартувати, згадуючи Соломона Давидовича і його вентиляцію. І в житті Ванди питання про ливарну пропасницю вже мало деяке значення: на загальних зборах Ванда мало не плакала, побачивши на середині Ваню Гальченка.

Коли Ванда прийшла вперше на роботу в стадіон, хлопчики зустріли її дуже привітно, поступились їй кращим верстатом біля вікна, навперебій показували, як треба тримати рашпіль, як прибирати верстат, виписувати наряд, як поводитися з контролем.

Спочатку Ванда зачищала верхні планки для спинок, а потім Штевель звернув увагу на її охайну, уважну роботу і доручив їй відповідальнішу справу. У готових комплектах перед поліруванням виявлялися тріщини, скабки, западинки. З клею і дрібної дубової тирси Ванда робила круту суміш і дерев'яною тоненькою лопаточкою накладала її на дефектні місця, а потім протирала шліфером. Після полірування ці місця зрівнювались з усією поверхнею. Робота ця не давала ніякої кваліфікації, але про неї Ванда ніколи й не думала. Було дуже приємно здавати приймальнику зовсім готовий до полірування комплект і знати, що це вона зробила його таким.

До колоністів Ванда ставилася лагідно, стримано, була мовчазна. Вона ще не встигла добре роздивитись, що таке колонія, і ще не зовсім повірила, що колонія ввійшла в її життя. Ванда добре бачила, що колонія зовсім не схожа на те, що було в неї колись, але що було колись, доб-

ре пам'яталось і снилось кожної ночі. Іноді навіть Ванді здавалося, що вночі йде справжнє життя, а зранку починається якийсь сон. Це не турбувало її, роздумувати над тим було просто ліньки. Вона любила ранок у колонії — дружній, швидкий, сповнений рухом, шумом, дзвінкими сигналами, стривоженою поспішністю прибирання, жартами й сміхом. І Ванда в цьому ранковому вихорі любила що-небудь робити: допомогти черговому по бригаді, виконати доручення бригадира. І ще більше любила тишу, яка раптом наставала в колонії, завжди приголомшуючий і несподіваний блиск чергових і суворою бадьорістю прикрашений привіт:

— Здрастуйте, товариші!

Любила Ванда і білосніжну чистоту їдальні, і квіти на столах, і квіти у дворі, і коротку перерву під сонцем біля ганку, перед самим сигналом на роботу. А ввечері любила тишу в спальні, парк, короткий, захоплюючий інтерес загальних зборів.

Але людей Ванда ще не навчилась любити. Хлопчики були делікатні, уважні, але Ванда підозріло чекала, що ця делікатність раптом з них спаде, і всі вони виявляться такими самими жевжиками, які переслідували її на «волі». Та й тепер у натовпі цих хлопчиків коли-не-коли промайне обличчя Рижикова. Найнебезпечнішим здавався їй у перші дні Гонтар, низьколобий, з трохи вологими губами. Але, коли вона довідалася, що Гонтар закоханий в Оксану, вона відразу побачила, що, навпаки, у Гонтаря дуже добре й гарне обличчя.

І дівчатка були підозрілі. Це були не просто дівчатка, а кожна мала своє лице, свої оченята, свої брівки, губки, і кожна здавалась Ванді чистьохою, собі на умі, кокеткою по секрету, в кожній вона відчувала жінку — і нікому з них не довіряла. У дівчаток у шафах було деяке добро: матерія, білизна, коробочки з котушками, стрічки, туфельки. А у Ванди нічого не було, і на ліжку лежала тільки одна подушка, тоді як у інших дівчаток було чомусь по дві-три подушки. Все це викликало і заздрість, і підозру, і дуже хотілося знайти у дівчат якнайбільше вад.

За своєю вдачею Ванда не мала нахилу до сварок, і через це її підозрілість виявлялась тільки в мовчазності і в самотніх усмішках. Але вона могла б вибухнути, і сама з тривогою чекала якого-небудь вибуху і не хотіла його.

Якось Захаров спитав у Клави:

— Як Ванда?

— Ванда? Вона все держиться на самоті... Слухняна... так... але все думає сама.

— Потоваришувала з ким-небудь?

— Ні з ким не потоваришувала. Дуже повільно звикає.

— Це добре,— сказав Захаров.— Швидше й не треба. Ви їй не заважайте і не підганяйте. Хай відпочине.

— Я знаю.

— Розумниця.

І непомітно для себе Ванда справді відпочила. Рідше стала пригадувати бурі свого життя, а снитися їй почали то складальний цех, то загальні збори, а то раптом взяла і приснилась Оксана.

Ванда іноді зустрічала Оксану в парку або в кіно, але соромилась підійти до неї і познайомитись, та й Оксана трималась осторонь, теж, мабуть, від соромливості. Ванда знала, що Оксана — наймичка, служниця, що в неї закоханий Гонтар і що Ігор Чернявін поцілував її у парку, а потім ходив просити пробачення. При зустрічі Ванда вдивлялася в Оксанине обличчя. В цьому обличчі, в смаглявому рум'янці, в несміливих карих очах, в обережному погляді, який вона встигла спіймати, Ванда вміла бачити відбиття справжніх людських страждань: Оксана була наймичка.

17. СВІЖЕ ПОВІТРЯ

Ігор Чернявін часто почав поглядати на себе в дзеркало. Він одержав уже парадний костюм, хоч іще без вензеля. Виявилося, що в нього стрункі ноги й тонка талія. Йому здавалося, ніби він дивиться на себе в дзеркало для того, щоб посміятися: який благонравний колоніст, працює в складальному цеху, зачищає проніжки, поцілував дівчину — влетіло! Вибачився, як личить джентльменові. Через тиждень він, безумовно, складе іспити у восьмий клас, а ще через місяць повинен дістати звання колоніста. Зразкова поведінка,— ніколи не міг подумати. І от що дивно: від цього було навіть приємно.

З кожним днем Ігор починав відчувати в собі якусь нову силу. Друзів у нього ще не було, та й, мабуть, вони не дуже були йому потрібні. Зате з усіма в нього дружні відносини, з усіма він може пожартувати, і всі відповідають йому усмішками. Він уже здобув славу знаменитого читача. Коли він приходить до бібліотеки, Шура М'ятникова зустрічає його як шановного замовника, апетитно поглядає на полиці, запаморочливо красивим рухом збігає на драбинку й каже звідти:

— Я тобі запропоную Шекспіра. Як ти гадаєш?

Вона дивиться на нього згори лукаво і звабливо. Надто вже їй хочеться поліпшити бібліотечний паспорт Шекспіра, до цього часу порівняно бідний. І Ігор радіє, може, тому, що його вирізняють як читача, може, йому імпонує Шекспір, а може, і тому, що Шура М'ятникова на верхній сходинці драбинки здається йому сестрою — хіба така сестра поганий дарунок долі?

Ігор несе під пахвою величезний том Шекспіра, на нього по дорозі з повагою дивляться пацани,— їм нізащо не дадуть таку велику, гарну книгу,— а Володимир Колос, зустрівшись з ним, каже:

— Покажи! Шекспіра читаєш? Хвалю. Молодець, Чернявін. Годі, розумієш, плентатися...

Володимир Колос — висока марка, він створив колонію, і він буде потім учитись у Московському авіаційному інституті. Ігор із справжнім захопленням розгортає в спальні Шекспіра, і виявляється — зовсім непогано. Він читає «Отелло» і регоче. Отелло дуже нагадує Гонтаря.

— Михайле! Про тебе написано!

— Як це про мене?

— А ось тут змальований один такий ревнивець.

— Розказуй, змальований!

— Точнісінько ти!

— Ти даремно вважаєш, Чернявін, що я ревнивець... Ти нічого не розумієш. Тобі тільки цілуватися треба.

Гонтар хитрий. Він певен, що Ігореві треба тільки цілуватись. А що треба самому Гонтарю — невідомо. Проте у восьмій бригаді добре знають, що має на меті Мишко Гонтар: узимку він вступить на шоферські курси, дістане де-небудь машину і їздитиме. Захаров пообіцяв улаштувати для нього квартиру, і тоді Мишко одружиться з Оксаною. Про цей пекельний план знала вся колонія, навіть пацани четвертої бригади, але Гонтар таємниче усміхався — хай собі плещуть. Гонтар удавав, ніби його плани значно величніші. Хлопці з ним не сперечалися. Мишко — гарна людина. Плани Гонтаря були відомі всій колонії, до деякої міри, звичайно, були відомі і самому Гонтарю... але плани Оксани нікому не були відомі і, здається, не були відомі й самому Гонтарю. У колоністів були зіркі очі, значно зіркіші, ніж у Мишка. Оксана приходила на кіносеанси, вдень вона з'являлася з кошиком — по тріски. Надвечір, коли на ставку наставала «жіноча година», приходила купатися — цього всього досить, щоб досвідчене око могло побачити: збирається вона бути дружиною шофера Гонтаря чи не збирається.

Всі добре знали, що Оксана — наймичка, всі знали, що

її експлуатує якийсь адвокат, якого ніколи в колонії не бачили, всі співчували Оксані, але в той же час помітили багато й іншого: особливу, спокійну бадьорість Оксани, мовчазну гідність, спокійну усмішку і розумний погляд. Від неї ніколи не чули жодної скарги. А найголовніше: ніколи не бачили її разом з Мишком на прогулянці, яка мала б, так би мовити, любовне забарвлення: адже завжди помітно, чи це любовна прогулянка, чи ні. Щось таке було у цієї дівчини своє, нікому ще не відоме, про що Гонтар не мав ніякого уявлення.

Наприкінці серпня, у вихідний день, надвечір, у спальні, якось так сталося, що Ігор і Гонтар одночасно зайнялися туалетом. Мишко довго зачісував свій чуб. Ігор начистив черевики. Мишко поглядав підозріло на блискучі Ігореві черевики, на нову складку на брюках, але мовчав. А Ігор, як балакучіший, спитав:

— Куди це ти збираєшся, цікаво знати?

— А ти за мною простеж, якщо такий цікавий.

— Простежу.

Потім Ігор знову:

— Парадну гімнастерку ти не маєш права одягати.

— А може, я йду до міста. Зараз підійду до чергового бригадира, так і так, маю відпустку.

— Ах, ти до міста? Гаразд!

— А на парадну я тільки подивився, може, пом'ялась.

— Начебто ні...

— Начебто ні.

Знову помовчали. Але Гонтар добре бачив, як старанно Ігор розглядав носову хусточку на грудній кишені. Не втерпів і теж спитав:

— А ти куди збираєшся?

— Я? Так... пройтись. Люблю, розумієш, свіже повітря.

— Скажіть, будь ласка, свіже повітря! В колонії всюди свіже повітря.

— Не кажіть, мілорде. Все-таки ця сама ливарня... такий, знаєш, огидний дим...

Ігор зневажливо махав рукою навколо носа. Цей аристократичний рух обурив Гонтаря:

— Даремно задаєшся! Сьогодні вихідний день, і ливарня не працює.

— Сер! У мене такий тонкий нюх, що і вчорашній дим... не можу терпіти.

Таким чином, Гонтар переконався, що Ігор настирливо хоче якомога далі піти від ливарні. І переконавшись, Гонтар облишив жартівливо-підозрілий тон і сказав багатозначно:

— Знаєш що, Чернявін? Я все ж тобі не раджу!
— Ти, Мишко, не хвилюйся.
Із спальні вийшли разом. Разом пройшли парк і підійшли до греблі. Гонтар спитав:
— Куди ти все ж прямуєш?
— Я гуляю по колонії. Маю право?
— Маєш.
Гонтар був людиною справедливою. Тому він мовчав до того часу, поки вони перейшли греблю. А коли перейшли, Гонтар уже ні про що не питав:
— Ти далі не підеш!
— Чому?
— Тому. Ти куди прямуєш?
— Гуляти.
— По колонії?
— Ні, біля колонії. Маю право?
— Маєш, а тільки...
— Що?
— Чернявін! Я тобі пику наб'ю!
— Які можуть бути розмови про пику в такий чудовий травневий вечір.
— Чернявін! Не патякай про травневий вечір. Тепер нема ніякого травня, і ти гадаєш, я нічого не розумію. Далі ти однаково не підеш.
— Мишко, я знаю японський удар. Страшно діє!
— Японський? А російський, ти думаєш, гірше?
Мишко Гонтар рішуче заступив дорогу, і пальці його правої руки справді почали складатися по-російському.
— Мишко, незручно якось без секундантів.
— На чорта мені твої секунданти! Я тобі кажу: не ходи!
— Ти — справжній Отелло. Я однаково піду. Але першим я не вдарю. Я не маю ніякого бажання стояти на середині та ще в такій справі: самозахист від кровожерливого Отелло.
Згадка про середину схвилювала Гонтаря. Він озирнувся і... побачив Оксану в супроводі досить літнього громадянина в широких домашніх штанях і в довгій косоворотці. На голові у громадянина нічого не було, навіть і волосся, лице було голене, сухе і досить симпатичне. Ігор і Гонтар зрозуміли, що це і є експлуататор, і тому його обличчя перестало здаватися симпатичним. Оксана йшла поруч нього. На її ногах сьогодні були тапочки, а в косі — біла стрічка. Не могло бути сумніву, що сьогодні вона принадніша, ніж будь-коли. Колоністи пропустили їх до греблі. Гонтар похмуро підняв руку для привітання, від-

салютував і Ігор. Оксана опустила очі. Лисий вирішив, що почесті стосуються до нього, і теж підняв руку, потім спитав:

— Товариші колоністи! Скажіть, Захаров у себе?

Гонтар відповів з гідністю:

— Олексій Степанович завжди у себе.

Оксана пройшла вперед на греблю. Чоловіки рушили слідом за нею. Лисий громадянин сказав:

— Добре ви живете в колонії! Так прикро, що мені не п'ятнадцять років. Ех!

Він справді з прикрістю махнув рукою.

Гонтар недовірливо повів на нього хитрим оком: здорово прикидається експлуататор.

До самих дверей головного корпусу вони так і йшли втрьох за Оксаною і розмовляли про колонію. Гонтар поводився як людина, яку не обдуриш: відповідав ввічливо, з дипломатичною усмішкою, але взагалі не захоплювався, намагався не виказати жодної таємниці і приховав навіть, скільки маслянок роблять за день,— сказав:

— Це бухгалтерія знає.

А за спиною громадянина підморгнув Ігореві.

А втім, Гонтар охоче викликав чергового бригадира:

— Ось вони — до завідуючого.

Цілих півгодини Ігор і Гонтар мирно гуляли порожнім коридором. Гонтар не витримав:

— Цікаво, чого це вони прийшли?

Володя Бігунок кудись помчав стрімголов і повернувся з Клавою Каширіною. Потім лисий громадянин пройшов повз них і ввічливо вклонився.

— До побачення, товариші.

Ігор і Гонтар переглянулись, але ніхто не висловив ніякої думки.

Нарешті з кабінету вийшли Клава і Оксана. Оксана йшла попереду і трохи злякано подивилась на юнаків. Але Клава сяяла радістю. Вона з жартівливою манірністю вклонилась і сказала своїм чудовим срібним голосом.

— Познайомтеся: нова колоністка Оксана Литовченко.

Вони ще довго дивились услід дівчатам, а потім глянули один на одного. Ігор сказав:

— Мілорде, можу я тепер піти подихати свіжим повітрям?

Але тепер і Гонтар був в ударі:

— Дивак, я ж тобі людською мовою казав, що по всій колонії повітря гарне!

Вони зареготали на весь коридор. Вартовий подивився

на них суворо, а вони сміялись до самої спальні, і тільки в спальні Гонтар заявив серйозно:

— Ти, звичайно, розумієш, Чернявін, що тепер усякі романи закінчені.

— Я-то розумію, а от чи розумієте ви?

Але Гонтар подивився на нього гордовито:

— Дорогий товаришу! Я за списком колоністів четвертий!

18. ОЦЕ — ТАК!

У спальні п'ятої бригади сидить на стільці Оксана, до самої шиї закутана в простирадло. Навколо неї ходить Ванда з ножицями, стоять дівчатка і усміхаються. У Оксани гарне хвилясте волосся, з ясним каштановим полиском:

— Я тобі заплету дві коси. У тебе гарні будуть коси, ти знаєш, які чудові будуть коси! Ви нічого, дівчатка, не розумієте: хіба можна стригти такі коси? Треба тільки... підстригти, тоді будуть рости.

Очі у Ванди горять відвагою. Вона прикушує нижню губу і обережно підстригає кінчики розпущеного волосся. Оксана сидить тихенько, тільки червоніє густо.

Ванда кваліфікованим порухом парикмахера зірвала з неї простирадло. Оксана несміливо встає з стільця.

— Спасибі.

Ванда кинула простирадло на підлогу, раптом обняла Оксану, затермосила її:

— Ах ти, моя любенька! Ти моя рідненька! Ти моя наймиточка!

Дівчатка схвильовано засміялись; Оксана звела на них карі очі, усміхнулася трохи лукаво. Клава сказала:

— Годі вам милуватися! Ходім до Олексія.

Ванда спитала задерикувато:

— Чого до Олексія?

— Поговорити треба.

— І я піду.

— Ходімо.

Були години «пік», коли у Торського й Захарова народу збиралося сила-силенна. Тільки у Торського можна сидіти скільки завгодно на нескінченному дивані, скільки завгодно говорити і як завгодно сміятися, а в кабінеті Захарова можна все це робити півголосом, щоб не заважати йому працювати. А втім, бували й тут відхилення від правила в той чи інший бік: то сам Захаров забалакається з хлопцями, сміється і жартує, а то раптом скаже суворо:

— Прошу звільнити територію на п'ятдесят процентів!

Він ніколи не дозволяв собі просто видворяти гостей.

Дівчатка зайшли до кімнати ради бригадирів. Їх зустріло загальне здивування. Оксана в колоністському костюмі! Яка новина! Тільки Володю Бігунка ніколи не можна було здивувати. Він відчинив двері до кабінету і виструнчився з жестом міліціонера, який регулює рух:

— Прошу!

Захаров підвівся за столом, гості його теж стихли, вражені.

— Ну, що ж... гарна колоністка. Ти вчилась у школі?

— Вчилася в сьомому класі.

— Добре вчилась?

— Добре.

Ігор Чернявін, що сидів на дивані, сказав весело:

— Тільки ти, Оксано, сміливішою будь. А то ти якась... сільська.

Ванда глянула на нього ображено:

— Дивись ти, міський який!

Захаров поправив пенсне.

— Добре вчилась? Якщо помножити дванадцять на дванадцять, скільки буде, Чернявін?

— Що?

— Дванадцять на дванадцять помножити, скільки?

Ігор звів очі і швидко зміркував:

— Сто чотири!

— Це за міським обрахунком чи за сільським?

За Ігорем стежило багато збуджених очей. Голови гостей схилились одна до одної, губи їх шепотіли не зовсім упевнені припущення, але Ігор ще раз подивився на стелю і впевнено підтвердив:

— Сто чотири!

Захаров сумно зітхнув.

— Бачиш, Оксано, люба? Так і живемо! Приїде до нас такий юнак з міста і пишається перед нами, каже: сто чотири. А того й не знає, що недавно один американський вчений зробив таке відкриття: дванадцять на дванадцять буде не сто чотири.

Дівчатка дивились на Ігоря насмішкувато, хлоп'ята заходились сміхом на дивані, але Ігор ще раз перевірив і, нарешті, здогадався, що Захаров просто «купує» його. І в присутності Оксани Ігор захотів показати наполегливість душі, яку не можна так легко збити різними каверзами. Правда, Ваня Гальченко, що сидів поруч, штовхнув його в бік, і цей поштовх мав явно математичний характер, але Ігор не хотів помічати цього:

— Американці теж можуть помилятися, Олексію Степановичу. Буває так, що росіяни сто очок уперед американцям дають.

— Оксано, бачиш? Найгірший приклад спотворення національної гордості. Ігор дає американцям сто чотири очка.

Оксана не витримала і засміялася. І тут виявилося, що вона зовсім не соромиться, що вона вміє сміятися вільно, не закриваючись і без манірності. Потім вона звернулась до Ігоря з простим запитанням:

— А як ти рахуєш?

Ігор відчув, що грунт під ним неначе почав хитатися, але не здавався.

— Та як рахують: десять на десять — сто, два на два — чотири, сто чотири.

Оксана здивовано глянула на Захарова. Захаров розвів руками:

— Нічого не скажеш! Сто та чотири буде сто чотири. Визнаємо себе переможеними, так, Оксано?

Захарова перебив загальний збуджений галас. Колоністи залишали теплі місця на дивані, підіймали руки і кричали на різні голоси:

— Та він же невірно сказав! Невірно! Олексію Степановичу! Теж рахує! Хто ж так рахує, Чернявін? Сто чотири!

Старші мудро усміхалися. Захаров розреготався:

— Що таке, Ігоре? І росіяни проти тебе? Добре! Це ви там у вільний час розберете. Клава, хто буде шефом у Оксани?

— Я хотіла призначити Марусю, але ось Ванда... А Ванда ще не колоністка.

Ванда виступила наперед, стала поруч Оксани, сказала серйозно:

— Олексію Степановичу! Я не колоністка! Тільки...

Захаров подивився в її очі. Гості принишкли й витягли шиї.

— Так... Це дуже важливо! Значить, ти хочеш бути її шефом?

— Хочу.

Запала загальна мовчанка. Ванда озирнулась на всіх, струснула головою.

— І хай усі знають: я її захищаю.

Захаров підвівся, простяг Ванді руку.

— Спасибі, Вандо. Гарна ти людина.

— І ви теж!

Тепер тільки хлоп'ята дали волю своїм почуттям. Вони

кинулись до Оксани, оточили їх. Хтось протяг дзвінко:
— Оце — так!

Пізно ввечері, коли вже всі спали, Захаров прибрав на столі, взяв у руки картуз і спитав у Віті Торського:

— Ага, Вітю, звідки хлопці й дівчата взяли, що Оксана наймичка?

— Всі колоністи так кажуть.

— Чому?

— Кажуть — наймичка, адвокатова служниця. Тільки така служниця, на городі. А що, хіба ні?

—Оксана Литовченко — дочка робітника-комуніста. Він помер цієї зими, а мати ще раніше вмерла. Оксану і взяв до себе товариш Чорний, не адвокат зовсім, а професор радянського права, вони разом з батьком Оксани були на фронті.

— А чому вона на городі працювала?

— А що ж тут такого — працювати на городі? Вона сама й город завела, значить, любить працювати. Хіба тільки наймити працюють?

Торський аж сплеснув руками:

— Ну, що ти скажеш? А у нас такого наговорили: експлуататор.

— Наші можуть... фантазери!

— Треба на зборах пояснити.

Захаров надів картуз, посміхнувся:

— Ні, поки що не треба. Нікому не кажи. Само собою з'ясується.

— Єсть нікому не говорити.

Захаров вийшов у коридор. У вестибюлі горіла вартова лампочка. Вартовий підвівся з стільця, і став «струнко».

— До побачення, Юрію!

— До побачення, Олексію Степановичу!

Захаров попрямував доріжкою повз літеру Б. В усіх вікнах було вже темно, тільки в одному схилилась голова дівчини. Голос Ванди сказав звідти:

— На добраніч, Олексію Степановичу!

— Чому ти не спиш, Вандо?

— Не хочеться.

— А що ти робиш?

— А так... дивлюсь.

— Негайно спати, чуєш!

— А коли не хочеться?

— Як це не хочеться, коли я тобі наказую?

Ванда відповіла сміючись:

— Єсть негайно спати!

З-за її плеча голова Клави:

— З ким ти розмовляєш, Вандо? Олексію Степановичу, ви скажіть їй, щоб вона не мріяла по ночах. Сидить і мріє. З якої речі?

— Я не мрію зовсім. Я просто дивлюсь. А тільки я більше не буду, Олексію Степановичу.

— Клаво, тягни її у ліжко!

Дівчата завовтузились, запищали, зникли. І це вікно стало таким же, як і всі інші.

19. ЩАСЛИВИЙ МІСЯЦЬ СЕРПЕНЬ

Було зроблено по секрету: раптом Зирянський наказав четвертій бригаді одягти після вечері парадні костюми. Дивно було, що ніхто в бригаді не спитав, чому. Про щось шепотіли і посміювались між собою, і тому Ваня шепотом спитав у Фільки:

— А навіщо? Скажи, навіщо?

І Філька йому шепотом відповів:

— Одне діло буде... страшенно цікаво!

А коли програли сигнал на загальні збори, Альоша Зирянський вишикував усіх в одну шеренгу — і низкою повів до залу. У вестибюлі їх чекав Володя Бігунок із своєю сурмою і теж зайняв місце в шерензі попереду всіх, поруч із Зирянським. У тихому клубі їх зустріли усмішками, заплодували. І четверта бригада не сіла на диван, а вишикувалась обличчям до зборів.

Потім прийшли вдвох і весело про щось між собою розмовляли, лукаво дивились на четверту бригаду Захаров і Вітя Торський. Вітя відкрив збори і сказав:

— Слово надається бригадиру четвертої бригади товаришу Зирянському.

Зирянський став перед своєю шеренгою і голосно скомандував:

— Четверта бригада, струнко!

І виголосив таку промову:

— Товариші колоністи, збори колоністів четвертої бригади в складі чотирнадцяти осіб одноголосно ухвалили просити загальні збори надати нашому вихованцю Іванові Гальченку звання колоніста. Іван Гальченко — хороший товариш, чесний працівник і весела людина. Докладно про нього скаже його шеф колоніст Володимир Бігунок. Гальченко, п'ять кроків уперед!

Ваня, зніяковілий і розчервонілий, став поруч з бригадиром. Володя теж вийшов наперед і дуже стримано, офіціальним голосом розповів дещо про Ваню. Ваня живе в

бригаді тільки три місяці, але за цей час можна все побачити. Ваня ні з ким ніколи не свариться, ніколи не запізнився, будь-яку роботу виконує добре, швидко і завжди веселий. Він ні до кого не підлещується — ні до бригадира, ні до чергового бригадира, ні до старших колоністів. Тепер протягом одного робочого дня він робить вісімдесят шишок, і всі задоволені. Щодня читає «Пионерскую правду», знає про Жовтневу революцію, про Леніна і також добре знає, як розбили Денікіна, Юденича і Колчака. Ще знає про Дніпробуд, про колективізацію, про куркулів. Це все він добре знає. Він каже, що, коли вийде з комуни, буде льотчиком Червоної Армії; тільки він не хоче бути бомбардувальником, а хоче бути винищувачем. Це він так каже, а, звичайно, це ще буде видно. Колонію Ваня дуже любить. Знає всі правила і закони колонії. Уже вивчив стрій і хоче грати в оркестрі. От він... який! І я був його шефом, а тільки мені було зовсім не важко.

Потім узяв слово Марко Грінгауз і сказав, що комсомольська організація підтримує прохання четвертої бригади. Ваня за три місяці довів, що він заслужив першотравневий вензель. І дуже соромно тим бригадирам, де є вихованці, які вже в колонії понад чотири місяці.

Коротко виступали й інші колоністи. Всі підтвердили, що Ваня Гальченко заслужив почесне звання. Клава Каширіна додала:

— Хороший колоніст! Ваня завжди охайний, дуже ввічливий, все в нього завжди в порядку і, безумовно, наша людина, трудівник.

І Олексій Степанович підвівся, подумав і розвів руками:

— Мій обов'язок, ви знаєте, і звичка теж — чіплятися завжди. А ось до Вані... не можу причепитися. Тільки боюсь, четверта бригада, ви його там не перехваліть, не розбестіть. І ти, Ваню, якщо тебе хвалять, намагайся не дуже вірити... все-таки... більше від себе самого вимагай. Знаєш, нема гірше від захваленої людини. Зрозумів?

Ваня був наче в тумані, але ясно бачив, чого хоче Захаров, і кивнув задумливо.

Коли висловились усі промовці, Вітя Торський сказав:

— Голосують тільки колоністи! Хто за те, щоб Вані Гальченку надати звання колоніста, прошу підняти руки!

Цілий ліс рук піднявся вгору. Ваня стояв поруч бригадира і радів, і дивувався.

— Прийнято одноголосно! Прошу встати!

Ще більше здивований, Ваня побачив, як усі встали, в найдальшому кутку дивана відокремився і по блиску-

чому паркету попрямував до четвертої бригади Володимир Колос, перший колоніст за списком.

Володимир Колос тримав у руках оксамитовий ромбик, на якому нашиті золотом і сріблом букви вензеля.

— Ваню Гальченко! Ось тобі значок колоніста. Тепер ти будеш повноправним членом нашого колективу. Інтерес колонії і всієї Радянської держави ти будеш ставити вище від своїх особистих інтересів. А якщо тобі потім доведеться стати на захист нашої держави від ворогів, ти будеш сміливим, розумним і витривалим бійцем. Вітаю тебе!

Він потиснув Вані руку і вручив йому значок. Увесь зал зааплодував. Альоша Зирянський узяв Ваню за плечі. В цей час Торський закрив загальні збори, і всі оточили нового колоніста, тиснули йому руки й вітали. І Олексій Степанович теж потиснув руку і сказав:

— Ну, Ваню, тепер тримайся! Покажи значок! Лідо, я по очах бачу, ти йому пришити хочеш...

— Дуже хочу!

Золота Лідина голова нахилилась до Вані.

— Ходімо до нас!

Уперше зайшов Ваня у спальню одинадцятої бригади. Дівчата оточили його, посадили на диван, частували шоколадом, розпитували, сміялися, потім він зняв блузу, і Ліда Талікова власноручно пришила значок на лівий рукав. Коли він знову нарядився, дівчата завертіли його перед дзеркалом. Шура М'ятникова нахилилась з-за його плеча до дзеркала і засміялась: зуби у неї білі, великі й рівні.

— Дивись, які ми гарні!

А коли прощались, усі кричали:

— Ваню, приходь у гості, приходь!

Шура М'ятникова розштовхала всіх:

— Слово честі, я його в бібліотечний гурток запишу! Мені потрібна така ділова людина. Підеш до мене в гурток, підеш?

Ваня звів очі. Він не збентежився, він не був задавлений гордістю, ні, він був просто сполоханий і зачарований щастям, яке впало на нього того вечора, а він був усе ж дуже слабо підготовлений до цього і не знав ще, яких розмірів щастя може витримати людина. У цих дівчаток були чудові обличчя, вони здавалися неприступно привабливими, в їх жвавості, в їх чудових голосах, в чистоті і ароматі їх кімнати, навіть у шоколаді, яким вони почастували Ваню, було щось таке зворушливе, високе, чого ніякий людський розум збагнути не може. Ваня нічого й не розумів. Він дав обіцянку працювати в бібліотечному гуртку.

Але ж це був тільки один з вечорів цього щасливого місяця серпня. Скільки ж було ще таких днів і вечорів!

Раптом стало відомо, що Колька-лікар залишився дуже незадоволений із зробленої вентиляції і зажадав, щоб усіх малюків-шишельників перевели в інший цех. У кабінеті Захарова Соломон Давидович виголосив промову, в якій звертав увагу Кольки-лікаря на своє старе серце:

— Ви, як лікар, добре розумієте: коли в мене будуть щодня неприємності з цією трубою, то навіть найздоровіше серце не зможе витримати...

Колька-лікар сердито закліпав очима на Соломона Давидовича:

— Дурниці! Серце тут ні до чого!

Вся ця лікувально-ливарна історія закінчилась тим, що рада бригадирів поставила на цю роботу старших колоністів, у тому числі і Рижикова, а малюків перевела в токарний цех. Ця незвичайна й непередбачена прихильність долі так приголомшила четверту бригаду, що вона геть уся охрипла на кілька днів.

Токар! В яких казках, в яких легендах розповідається про токаря? Будь ласка: баба-яга, кістяна нога, і золоте блюдце, і наливне яблучко, і балакучий колобок, і добрі зайці, і доброзичливі лисички, і Мийдодір, і Айболить — уся ця компанія пропонує свої послуги. В гарний вечір можна широко розплющити очі і полинути уявою в глибину казкового лісу, в переплетіння неходжених стежок, у простори тридесятих царств. Це можна, це припустимо, цього нікому не жалко, і дорослі люди завжди дуже задоволені й щедрі на розповіді. А спробуйте попросити в них звичайний токарний верстат, не будемо вже казати коломенський чи московський, а звичайнісінький — самарський! І зразу побачите, що це ще більш неможлива радість, аніж шапка-невидимка. Куди тобі: токарний верстат! Шишки — будь ласка, шліфування планок у складальному цеху — теж можна, а токарний верстат по металу — ні, ніколи ніхто не запропонує.

І раптом: Філька — токар, Кирюшка — токар, Петько Кравчук — токар і Ваня Гальченко, який ще так недавно знав тільки технологію чорного гуталіну,— теж токар! Токар по металу! Слова і звуки, що говорять про це, чарівною музикою розходяться по тілу, і стає мужнім голос, і хода робиться спокійніша, і в голові народжуються і негайно розв'язуються найважливіші питання життя. І очі по-новому бачать, і мозок по-новому працює. Швейний цех — теж цех, скажіть, будь ласка! Або складальний стадіон! Тільки тепер стало зрозуміло, які жалюгідні й

нещасливі люди, що працюють в стадіоні і звуться «деревообробниками».

А втім, були й такі слова, яких нові токарі намагались не чути. Наприклад, коли привезли самарські верстати, Остапчин Олександр, помічник бригадира восьмої, сказав при всіх:

— Де ви цих шкап назбирали, Соломоне Давидовичу? Це верстати епохи першого Лжедмитрія.

Соломон Давидович, як і колись бувало, презирливо випнув губи:

— Які всі стали освічені, просто жах: тепер усім подавай епоху модерн! Хай собі і Дмитра, і Юхима, а ми на цих верстатах ще добре заробимо.

І слова Соломона Давидовича були зрозумілі пацанам, а слова Остапчина проходили просто повз вуха й губилися.

Надійшов сповнений слави і торжества день, коли четверта бригада розмістилась біля токарних верстатів і вперше праві руки нових токарів узялися за ручки супортів. Ноги трохи затремтіли від хвилювання, очі вп'ялися в маслянки, затиснуті в патронах. Соломон Давидович стояв поруч, і серце його, старе, хворе серце, було утішене.

— Хе! Чим погані токарі? А то зазнається народ! Давай їм ерлікони, давай каліібровану роботу. А це по-їхньому — обдирка.

Хто там зазнається, що таке ерлікони, який смисл в каліброваній роботі — ні Філька, ні Кирюша, ні Ваня не цікавилися. За їх бажанням працювали або зупинялися справжні, розкішні, чудесні токарні верстати, з-під різця кучерявилася справжня мідна стружка, купки справжніх маслянок чекали механічної обробки, тих маслянок, яких з такою нетерплячкою чекають усі радянські заводи.

В тому ж самому серпні трапилися й інші події, не менш знаменні. Почала працювати школа. Ваня Гальченко сів за першу парту в п'ятому класі. В цьому класі містилася майже вся четверта бригада, вона ж токарний цех. Але в тому ж класі за останню парту сів і Мишко Гонтар. Ще на початку серпня він висловлював зневагу до школи.

— На чорта мені цей п'ятий клас, коли я однаково вступаю на шоферські курси!

Поруч з Мишком Гонтарем сів Петров 2-й. І для нього п'ятий клас був непотрібний — що в п'ятому класі можуть сказати про кіноапарат чи, наприклад, про умформер? Але Олексій Степанович сказав на загальних зборах:

— Попереджаю — щоб я не чув таких розмов: «Навіщо мені школа, я й так учений». Хто не хоче вчитись добро-

вільно, того, так і знайте, буду виводити на середину. Якщо ж хто мріє про курси шоферів чи кіномеханіків, однаково з двійками ні на які курси не пущу, забудьте про це й думати. А взагалі майте на увазі: хто не хоче вчитися, значить, поганий радянський громадянин, з такими нам не по дорозі.

Мишко Гонтар, похмурий, сидить на останній парті і морщить лоб. Шкіра на лобі все збирається і збирається в горизонтальні зморшки, і вони дружно підіймаються до самої зачіски. Але коли входить учитель і розпочинається урок, зморшки на Мишковому лобі стають вертикальними. Коли п'ятий клас одноголосно вибрав Мишка старостою, він вийшов перед класом і сказав:

— Попереджаю: раз вибрали, щоб потім не плакали! Так і знайте — за найменшу дрібницю виводитиму на середину. Хто не хоче вчитися добровільно, того будемо примушувати. Як постоїть голубчик струнко та покліпає очима, він тоді взнає, за що вчителі гроші одержують. Майте це на увазі,— я не така людина, щоб жартувати.

У п'ятому класі добре знали біографію Мишка Гонтаря, зокрема були відомі його минулі невдачі в школі. Але тепер перед класом стояв уже не Мишко Гонтар, а староста. Через це ні в кого не виникало сумніву в його правоті, та й фізіономія у Мишка виражала абсолютно щире і до того ж непідкупне обурення.

У восьмому класі Ігор Чернявін. Хочеться йому вчитися чи не хочеться, він ще добре не знає, але поперед нього сидять поруч Ванда і Оксана, і через це класна кімната стає затишною і обличчя молодого вчителя симпатичнішим.

20. КРЕЙЦЕР

Вересень почався блискуче. В юнацький день — першого вересня — Ваня вперше став у стрій колоністів. У парадних костюмах, виблискуючи вензелями, білими комірами і тюбетейками, вишикувались колоністи в одну лінію, а праворуч розташувався оркестр. Ваня знав, що по строю він вважається в шостому взводі, в якому були всі малюки. Взводний командир шостого взводу, білявий, тоненький Семен Касаткін, якого Ваня іноді бачив на перевірці з пов'язкою ЧЧСК і звик вважати звичайним колоністом, виявився раптом зовсім незвичайним. Коли програли сигнал, що звався «по взводах», і коли всі збіглися до широкого майданчика проти квітника, у цього Семена Касаткіна звідкись узялись і суворий погляд, і гучний голос,

і бойова статура. Він став обличчям до свого взводу і сказав з упевненою силою:

— Годі язиками працювати! Гайдовський!

І стало тихо, і всі дивились на командира уважними очима, дивився і Гайдовський.

— Шикуйся!

Ваня вже знав, що після сигналу «по взводах» тільки влада чергового командира залишається в силі, все інше зникає: нема ні бригадирів, ні ради бригадирів, а є стрій, тобто шість взводів і сьомий музвзвод, а на чолі їх командири, яких ніхто не обирає, а призначає Захаров. І з цими командирами розмови короткі — треба слухати команду й годі.

Ваня стояв третім з правого флангу. Там він опинився за своїм зростом у шостому взводі. Шикуючись і поглядаючи на суворого командира, Ваня бачив, як вийшов Захаров у такій самій колоністській формі, з вензелем, тільки не в тюбетейці, а в кашкеті. Він став, стрункий і суворий, перед фронтом, повільно провів очима від оркестру до останнього пацана на лівому фланзі шостого взводу, і фронт завмер, чекаючи. Незвично різким, владним голосом Захаров подав команду:

— Загін!.. Під прапор... Струнко!

Він обернувся спиною до фронту, завмер поперед нього з піднятою рукою. І всі колоністи раптом виструнчились, підняли вгору руки. В оркестрі вибухнуло щось нове, урочисте і дуже знайоме. Ваня не встиг зміркувати, що це грають. Він теж тримав руку біля лоба і дивився туди, куди дивились усі. З головних дверей, марширучи в такт музиці, вийшла група. Попереду з піднятою в салюті рукою черговий бригадир Ліда Талікова, за нею троє: Володимир Колос, перший колоніст, несе прапор, а по боках — два колоністи з гвинтівками на ременях. Прапор колонії імені Першого травня Ваня бачив уперше, але дещо про нього знав. Прапороносець Колос і його два асистенти не входили ні в одну з бригад колонії, а складали особливу «прапорову бригаду», яка жила в окремій кімнаті. Це була єдина кімната в колонії, яка завжди замикалась на ключ, якщо з неї всі виходили. В цій кімнаті прапор стояв на маленькому помості під затягнутою оксамитом стіною, а над ним був зроблений такий самий оксамитовий балдахін.

Колос ніс прапор з дивною легкістю, наче той нічого не важив. Золота верхівка прапора майже не здригалася над головою прапороносця; важка, пишна, оздоблена золотом хвиля червоного оксамиту спадала просто на плече Колоса.

Прапорова бригада пройшла по всьому врочистому фронту, що застиг у салюті, і завмерла на правому фланзі. В тиші, що запала, Захаров сказав:

— Колоністи Шарій, Кравчук, Новак — п'ять кроків уперед!

Ось коли настала хвилина відплати за понаднормову роботу на шишках! Серйозний Віктор Торський вийшов наперед з аркушем паперу і прочитав, що такому і такому за порушення дисципліни колонії оголошується догана. Філька стояв якраз поперед Вані, і Ваня бачив, як полум'яніли його вуха. Церемонія скінчилася, Захаров наказав покараним іти на місця, Філька став у стрій і втупив очі кудись, мабуть, у ті місця, де була в його уяві справедливість.

Але Захаров подав уже якусь нову, дуже складну команду, і раптом ударив марш, і щось сталося з фронтом. У кількох місцях фронт переломився. Ваня опам'ятався лише тоді, коли колона по вісім у ряді вже марширувала по дорозі. Ваня побачив, що він іде в першому ряді свого взводу. Перед ними самотньо — командир Семен Касаткін, а далі — море золотих тюбетейок і далеко-далеко — золота верхівка прапора. Касаткін, не міняючи кроку, озирнувся і сказав сердито:

— Гальченко, ногу!

Поки дійшли до перших будиночків Хорошилівки, Ваня зовсім призвичаївся до строю. Він дуже легко справлявся з «ногою» і ще легше тримав рівняння в довгому ряді. Все це було не тільки легко, але й захоплююче. На тротуарах Хорошилівки збиралися люди і милувались колоністами. А коли вийшли на головну вулицю міста, оркестр залунав голосніше й веселіше. Колона проходила між густими натовпами публіки, і тепер тільки Ваня зрозумів, який гарний стрій першотравневців. А потім вони влились в нарядну лінію демонстрантів, зустріли полк Червоної Армії і відсалютували йому, пройшли повз дівчат у блакитних костюмах, повз фізкультурників з голими руками, повз великі колони різнокольорових, жвавих школярів. На колоністів усі дивилися радісно, вітали їх, усміхались, дивувалися з багатого оркестру, а жінкам найбільше подобався шостий взвод, наймолодший і найсерйозніший.

Увечері на загальні збори приїхав Крейцер. Він рідко приїздив у колонію. У нього широке голене обличчя, усміхнені очі і розсипаний по лобі чуб. Крейцера колоністи любили. Те, що він голова облвиконкому, мало велике значення, але мало значення й те, що Крейцер анітрохи не зазнавався, розмовляв простим голосом і сміявся завжди

охоче, якщо справді було смішно. І сьогодні він прийшов на збори, коли його ніхто не чекав. Колоністи тільки на одну мить, поки віддавали салют, стали серйозними, а потім почали усміхатись, усміхався і Крейцер:

— У вас весело, товариші!

— А що ж... Весело!

Він широкими кроками попрямував до трибуни, але не дійшов, хитро примружився, зупинився на тій самій середині, яка багатьом уже завдала стільки неприємностей:

— А ви знаєте що? Я приїхав вас похвалити. У вас діло пішло на лад, кажуть.

Йому відповіли з різних кінців тихого клубу:

— Діла йдуть!.. А ви докладніше скажіть!

— Можу і докладніше. Вас з кошторису зняли. Ви знаєте, що це значить. Це значить, що ви тепер живете не на державний рахунок, а на власний — самі на себе заробляєте. По-моєму, це здорово.

Колоністи відповіли оплесками.

— Вітаю вас, вітаю! Тільки цього мало!

— Мало!

— Мало! Треба йти далі! Правда?

— Правда!

— Виробництво у вас погане, сараї.

Самітній голос підтвердив:

— Стадіон!

— Саме так, стадіон,— радісно згодився Крейцер і зараз же знайшов очима Соломона Давидовича.— Чуєте, чуєте, Соломоне Давидовичу?

— Я вже давно чую.

— От... і верстати...

— Не верстати, а кози!

— Кози! Правильно!

Він сів між пацанами на сходах помосту і раптом подивився на збори серйозно:

— А знаєте що? Давайте ми справжній завод побудуємо. Га?

— Як же це? — спитав Торський.

Крейцер закопилив губи:

— Дивись ти, не розуміє, як же! Побудуємо, верстати купимо!

— А петі-меті?

— А у вас є петі-меті — триста тисяч! Є?

— Мало!

— Мало! Треба... треба... мільйон треба! Малувато... це вірно.

Філька вигукнув:

— А ви нам позичте.

— Вам? Позичити? Невигідно, розумієте, вам треба позичити сімсот тисяч, а у вас своїх тільки триста! А знаєте що? Товариші! Стривайте.

Він по-молодечому схопився:

— Діло є! Факт! Є діло! Слухайте! Я вам дам чотириста тисяч, а ви самі заробіть триста, Соломоне Давидовичу, скільки треба часу, щоб у вас ще триста прибуло?

Соломон Давидович висунувся наперед, поворушив пальцями, пожував губами.

— З такими колоністами, як у нас,— дуже гарні люди, я вам прямо скажу,— треба не так багато — один рік!

— Усього?

— Один рік, а може, й менше.

Крейцер глянув на Захарова, який стримано усміхався:

— Олексію Степановичу, давайте!

Захаров одверто почухав потилицю:

— Давно про це думаємо. Тільки за рік не заробимо: устаткування у нас, нема чого приховувати, дохле, ледве тримається.

Соломон Давидович, крекчучи, підвівся з стільця:

— Воно, звичайно, тримається на ладані, як то кажуть, але, я думаю, якось протягнемо.

— От я скажу, от я скажу.

Це витягнув уперед руку Санчо Зорін.

— От я скажу: що ми заробимо триста тисяч за рік, це вважайте, як у кишені. І всі колоністи скажуть так.

— Заробимо,— підтвердили з дивана.

— А якщо ви нам допоможете,— буде новий завод. Тільки який завод, от питання. Але це окремо. А тільки я пропоную ось що: якщо ми так зробимо, та ще ви нам допоможете, то це через рік буде, а потім ще будуватися цілий рік, значить, два роки мине,— жаль! Тепер дивіться, всюди п'ятирічку роблять за три роки, а то й за два з половиною, а нам чого ж? Правда? А я пропоную: давайте прямо тепер починати, скільки там у нас є грошей, починати ж можна, а чого вони будуть лежати. А ви теж... знаєте... як би це сказати...

— Теж зараз дати?

— Ну, не зараз... а взагалі!

Санчо так улесливо подивився на Крейцера, що ніхто вже не міг утриматися від сміху, та й інші дивилися на Крейцера улесливо, і він звернувся до Захарова, показуючи пальцем:

— Дивляться, дивляться як! А, щоб вас!... Єсть! Єсть, пацани! Сьогодні даю чотириста тисяч!

Захаров схопився, розмахнувся рукою, щось гукнув. Крейцер потиснув йому руку з таким же молодим захопленням, навколо кричали, сміялись, усі посхоплювалися з дивана. Торський закричав:

— До порядку, товариші!

Але Крейцер безнадійно махнув рукою:

— Який там порядок. Завод будуємо, Вітько!

Але Вітька й сам розумів, що сьогодні можна й не турбуватися про надто зразковий порядок.

21. МЕХАНІЧНІ СЛЬОЗИ

Новий завод, про який поки що мало що можна було сказати, запаморочив голову всій колонії. Але дивно було те, що навіть цей подарунок не вичерпав багатих кишень долі.

Під час обіду в їдальню влетів Віктор Торський.

Секретар ради бригадирів, член бюро комсомольської організації, він має дуже солідний характер, але тут він убіг, скуйовджений, схвильований, загорлав, звівши руки.

— Товариші! Новина! І сказати не можу!

Він, справді, задихався, і було видно, що говорити йому важко.

Всі посхоплювалися з місць, усі зрозуміли: сталося щось надзвичайне,— сам Вітя Торський галасує, не тямлячи себе.

— Що таке? Та говори ж! Вітько!

— Крейцер... подарував нам... полуторку... нову полуторку! Автомобіль!

— Брешеш!

— Та вже прийшла! У дворі! І шофер є!

Вітя Торський ще раз махнув рукою і вибіг. Усі кинулися до дверей, на столах залишились тарілки з супом, по сходах загриміли ноги; ті, хто не встиг до дверей, кинулись у радісній паніці до вікон.

На господарському дворі, справді, стояла нова полуторка. Колоністи обліпили її з усіх боків. Частина четвертої бригади полізла в кузов. Гонтар, людина богатирського здоров'я, і той тримався за серце. Біля кабінки стояв чорномазий тоненький юнак і соромливо дивився темними очима на колоністів. Зирянський звернувся до нього:

— Ти механік?

— Шофер.

— Прізвище?

— Воробйов.

— Ім'я?

— Ім'я? Петро.

— Хлопці! Шофера Петра Воробйова... кача-ати!!!

Це було чудово придумано. На Воробйова кинулись і згори, з кузова, і знизу, з землі. Заверещали щось схоже на «ура». Воробйов устиг лише злякано тріпнутись, устиг зблідшути, але не встиг навіть рота розкрити. За мить його худі ноги в широких чоботях замигтіли над натовпом. Коли поставили його на землю, він навіть не поправив костюма, а озирнувся здивовано і спитав:

— Що ви за народ?

Гонтар відповів йому з найвищою експресією, присідаючи чомусь і розтинаючи долонею повітря:

— Ми, розумієш, товаришу Воробйов, народ радянський, справжній народ... наш... і ти будь певен!

Члени четвертої бригади і разом з ними Ваня Гальченко не надавали великого значення переговорам і вияву почуттів. Оглянувши кузов, вони полізли до мотора, встановили систему, марку, трохи посперечалися про інші системи, але одноголосно зробили висновок, що машина нова, що в порівнянні з нею все верстатне багатство Соломона Давидовича, в тому числі й токарні самарські верстати, нічого не варті. Ідеальний новий завод і реальна нова полуторка набагато зменшили їх повагу до токарних верстатів. Нещодавнє їх захоплення з приводу залучення до великої праці металістів повернулося по-новому. Навіть Ваня Гальченко, людина дуже стримана і зовсім не вередлива, недавно прийшов у кабінет Захарова в робочий час. Він намагався говорити по-діловому, стримував сльози — і все-таки плакав.

— Дивіться, Олексію Степановичу! Що ж це таке? Шків зіпсований... Я говорив, говорив...

— Чого ти так хвилюєшся? Шків треба полагодити.

— Не лагодять. А він каже: працюй! Так не можна працювати.

— Ходімо.

Сповнений горя, Ваня пройшов через двір за Захаровим. Ваня вже не плакав. Увійшовши в механічний цех, він обігнав Олексія Степановича і підбіг до свого верстата.

— Ось дивіться.

Ваня скочив на підставку й пустив верстат. Потім відвів праворуч привідну ручку шківа — дерев'яну палицю, що звисала зі стелі. Верстат зупинився:

— Я дивлюсь, але нічого не бачу.

Раптом верстат завертівся, застогнав, як усі верстати в механічному цеху. Захаров підвів голову: палиця вже опустилась, пересунулась ліворуч — шків увімкнутий.

Захаров засміявся, дивлячись на Ваню:
— Еге, брат...
— Як же я можу працювати? Зупиниш, почнеш вставляти маслянку в патрон, а він узяв і пішов. Руку може одірвати...
За спиною Захарова уже стояв Соломон Давидович. Захаров сказав:
— Соломоне Давидовичу! Це вже... занадто...
— Ну, що таке? Я ж зробив тобі пристрій!
Ваня поліз під верстат і дістав звідти кусок іржавого дроту:
— Хіба це такий пристрій?
На кінцях дроту дві петлі. Ваня одну надів на приводну палицю, а другу зачепив за кінець станини. Верстат зупинився. Ваня зняв петлю з станини, верстат знову закрутився, але петля висіла перед самими очима. Ззаду голос Поршнева сказав:
— Останнє слово техніки!
Соломон Давидович озирнувся агресивно на голос, але Поршнев добродушно усміхається, його очі під густими чорними бровами дивляться на Соломона Давидовича з теплою ласкою, і він говорить:
— Це, слово честі, не годиться, Соломоне Давидовичу.
— Чому не годиться? Це не останє слово техніки, але працювати можна.
— Працювати? Його верстат треба зупиняти разів п'ять на хвилину, коли ж йому прив'язувати, відв'язувати... А тут петля теліпається, лізе в супорт.
Соломон Давидович міг сказати лише одно:
— Звичайно! Якщо поставити англійські верстати...
Звідкись гукнули:
— А це які?
З іншого кутка відповіли:
— Це не верстати. Це зветься коза!
Захаров сумно похитав головою:
— Все ж... Соломоне Давидовичу! Це справляє враження... огидне.
— У чому річ! Зробимо капітальний ремонт!
Захаров круто повернувся і вийшов. Соломон Давидович подивився на Ваню з докором:
— Тобі треба ходити скаржитись? Начебто Волончук не може зробити ремонт.
Але з-під руки Соломона Давидовича уже вигинула смуглява фізіономія Фільки:
— Коли ж буде капітальний ремонт?
— Не можна ж усім капітальний ремонт! По-вашому,

капітальний ремонт — це дрібниця якась! Капітальний ремонт — це капітальний ремонт.

— А якщо треба?

— Тобі треба точити маслянку. Чому ж ти причепився з капітальним ремонтом? Волончук візьме гаєчку і пригвинтить.

— Як гаєчку? Тут усе хитається, супорт зіпсований.

— Ти не один у цеху. Волончук поставить гаєчку, і він працюватиме.

Справді, через п'ять хвилин Волончук був приведений в рух. Він наблизився до Фільки з дерев'яним ящиком у руках, а в тому ящику завжди багато чудесних ліків для всіх верстатів. Філька вдоволено зітхнув. Але Соломон Давидович недовго тішився благополуччям. Уже за хвилину він налетів на Бориса Яновського:

— Стоїш?

Борис Яновський не відповідає, ображено відвертається.

Є такі речі, які можуть вивести з терпіння навіть Соломона Давидовича. Він гнівно кричить Волончуку:

— Це неподобство, товаришу Волончук! Чого ви там морочитеся з якоюсь гайкою? Хіба ви не бачите, що в Яновського шків не працює? По-вашому, шків стоятиме, Яновський стоятиме, а я вам гроші платитиму?

Все ще риючись у своєму чудесному ящику, Волончук відповідає похмуро:

— Цей шків давно треба викинути.

— Як це викинути! Викинути такий шків? Які ви багаті всі, чорт би вас забрав! Цей шків працюватиме ще десять років, до вашого відома! Полізьте зараз же і поставте шпоночку!

— Та він однаково теліпається.

— Це ви язиком теліпаєте! Зараз же поставте шпоночку!

Волончук задирає голову, чухає за вухом, не поспішаючи приставляє драбину й лізе до шківа:

— Вчора вже ставили...

— То було вчора, а то сьогодні. Ви вчора одержували свої гроші і сьогодні одержуєте.

Соломон Давидович теж задирає голову. Але його смикає за рукав Філька:

— То як же?

— Я ж сказав: тобі поставлять гаєчку.

— Та він же туди поліз...

— Підождеш...

І раптом з найдальшого кутка несамовитий крик Садовничого:

— Знову пас лопнув! Чорт його знає, не можуть запросити майстра!

І Соломон Давидович, як завжди, мудрий і знаючий, як завжди, енергійний, уже стоїть біля Садовничого.

— Був же лимар. Я говорив — полагодити всі паси. Де ви тоді були?

— Він зашивав, а сьогодні в іншому місці порвалось. Треба мати постійного лимаря!

— Дуже добре! Лимарі вам потрібні, а завтра вам мастильник знадобиться, а потім давай прибиральницю

Садовничий шпурляє на підвіконня ключ і відходить

— Куди ж це ти пішов?

— А що ж мені робити? Чекатиму лимаря.

— Це така важка річ зшити пас? Ти сам не можеш?

Усе ж розвеселив Соломон Давидович механічний цех. І Садовничий сміявся:

— Соломоне Давидовичу! Це ж пас. Це ж не черевик.

Садовничий мав право так сказати, бо він працював колись у шевця.

22. СЛОВО

Який буде новий завод, не знав навіть Захаров. Але всі знали, що треба протягом року заробити триста тисяч «чистеньких». А це було не так легко зробити, бо колонію «зняли з кошторису», доводилось усі витрати покривати із заробітків виробництва Соломона Давидовича. Несподівано для самого себе Соломон Давидович став єдиним джерелом, яке могло дати гроші. Перший постраждав від цього Колька-лікар, якому так і не пощастило придбати синє світло. Потім дівчата п'ятої і одинадцятої бригади, які давно запроектували нові шерстяні спідниці, раптом зрозуміли, що шерстяних спідниць не буде. В бібліотеці сотні книжок зв'язали в паки, приготувавши до відправлення, а потім узяли і ці паки розв'язали. Петро Васильович Маленький просив на гребний автомобіль сто карбованців. Захаров сказав:

— Почекаємо з гребним автомобілем.

На загальних зборах Захаров пояснив коротко:

— Товариші! Треба підтягти животи, приготуйтесь.

Усі згодилися підтягти животи, і це ні в кого не викликало заперечень. Навіть у спальнях про підтягання животів говорили мало. В четвертій бригаді найбільше приді-

ляли уваги справам механічного цеху. Тепер треба було заробляти триста тисяч, а верстати погані — от основна тема, яку діяльно розбирали в четвертій бригаді. І в інших бригадах страшенно турбувалися: на чому, власне кажучи, можна заробити триста тисяч? Виходило так, що не було на чому заробити, а тим часом виявилося, що вже на другий день по приїзді Крейцера випуск маслянок збільшився у півтора раза. Як це сталося, не розумів і Соломон Давидович. Він кілька разів перевіряв цифри, виходило правильно: в півтора раза. Навіть Захарова він не повідомив про своє відкриття, почекав ще день, другий, випуск усе зростав. Але зростав і протест у цеху проти всяких неполадок, а потім не стало вистачати литва. Ясно було, що треба збільшити кількість опок. На загальних зборах про це говорили кілька разів, дедалі в більш підвищеному тоні: нарешті вибухнув скандал. Зирянський почав начебто спокійно:

— А тепер щодо опок. Опоки старі, діряві, і не вистачає їх. Тисячу разів, тисячу разів обіцяв Соломон Давидович: завтра, через тиждень, через два тижні. А подивіться, що вранці діється? Токарі не встигли закінчити сніданок, а деякі навіть і не снідають, а бігцем у ливарню. Кожний захоплює собі маслянки, а хто прийде пізніше, тому нічого не залишиться, чекай вранішнього литва, чекай, поки охолоне. Яка це техніка?

І от ще новина: Зорін, зовсім і не металіст, а деревообробник, теж узяв слово:

— Соломону Давидовичу шкода витратити на опоки тисячу карбованців. А якщо план тріщить, то що?

Соломону Давидовичу урвався терпець:

— Дай же слово. Що це таке, справді! З опоками цими, хіба я сам не розумію, чи що? Опоки будуть скоро. Зробимо.

З місця вигукнули:

— Коли? Термін.

— За два тижні.

Зирянський хитро примружився:

— Значить, будуть на п'ятнадцяте жовтня?

— Я кажу: за два тижні, значить, будуть на перше жовтня.

— Значить, на п'ятнадцяте жовтня обов'язково?

— Так, на перше жовтня обов'язково.

У залі почали усміхатись. Тоді Соломон Давидович став у позу, простягнув руку вперед:

— На перше жовтня, ручаюся своїм словом!

У залі раптом прокотився сміх, навіть Захаров усміх-

нувся. Соломон Давидович почервонів, надувся, він уже стоїть на середині залу:

— Ви мене ображаєте! Ви маєте право ображати мене, старого? Ви! Хлопчаки!

Стало тихо, незручно. Що буде далі? Але Зирянський теж підійшов до середини, повернув до Соломона Давидовича серйозне обличчя, зсунув брови:

— Ніхто вас не хоче ображати, Соломоне Давидовичу. Ви твердите, що опоки будуть готові на перше жовтня. А я твердржу, що вони не будуть готові і на п'ятнадцяте жовтня.

Він зупинився перед Блюмом, не спускаючи очей. Соломон Давидович почервонілими очима оглянув збори, раптом повернувся і вийшов із залу. Запала тиша, і Марко Грінгауз обурено сказав:

— Не можна, Олексію! Хіба так можна з людиною? Він ручається словом.

Тепер почервоніли очі у Зирянського. Він різко змахнув кулаком:

— І я ручаюся словом! Якщо я буду неправий, виженете мене з колонії.

— А все ж ти неправий,— несподівано пролунав голос Воленка.

— Це ще побачимо.

— А я тобі кажу: ти однаково неправий. І нічого тут сперечатися, ми всі добре знаємо — опоки не будуть готові на перше жовтня.

— От бачиш!

— І нічого не бачу. А зараз Соломон Давидович вірить, розумієш, вірить, що вони будуть готові. І він старається: це не те, що він бреше. А ти, Альошо, зараз же... на тобі! Взяв і образив! Такого старого.

— Я не ображав, я з ним сперечався.

— Сперечатися — одна річ, а ображати — інша. І я не припускаю, щоб ти навмисно...

— Та кинь ти, Воленко. У нас іде мова про опоки, про справу, а ти все із своєю добрістю. У тебе всі хороші, і нікого не можна кривдити. А по-моєму інакше: потрібні опоки — давай опоки, кажи прямо: коли будуть гроші, а навіщо морочити голову всій колонії? Навіщо?

Збори з великою цікавістю стежили за цією суперечкою. З виразу облич важко було зрозуміти, на чиєму боці колоністи. Виходило так, що і Зирянський правий, і, справді, ображати не можна. Ігор Чернявін сидів на дивані між Нестеренком і Зоріним, і йому хотілося теж взяти слово й висловити свою точку зору. Але він ще не звик говори-

ти на зборах, та, крім того, йому не зовсім було зрозуміло, яка в нього точка зору. Йому завжди було жаль Соломона Давидовича, на якого всі нападали, якого всі вимагали і який з самого ранку і до відбою «парився» в колонії, але, з іншого боку, Ігор добре розумів постійне, причепливе бурчання колоністів на адресу «виробництва» Соломона Давидовича. Справді, якщо навіть узяти складальний цех: зараз увесь двір завалений лісом, але який це ліс? Десь дістав Соломон Давидович, за безцінь звичайно, кілька вантажних машин дубових обрізків. Це, безумовно, останній сорт: дуб сучкуватий, з прошарками, на кожній проніжці тріщинка. Ці тріщинки й дірочки від сучків треба просто обминати ще в машинному відділі, але Руслан Горохов лаявся і розповідав, що, навпаки, Соломон Давидович вимагав, щоб ніяких обрізків не було. А на кого надія в такому випадку? На Ванду. Ванда все замаже своєю чудовою сумішшю, але ж не можна, справді, щоб усе крісло було з Вандиної суміші. Ігор Чернявін раптом наважився і підняв руку. Торський дав йому слово, здивовані очі з усіх боків звернулися на Ігоря: він ще вихованець, а вже бере слово!

Ігор хоробро підвівся, але тільки-но розкрив рота, одразу відчув, яка це важка справа — говорити на загальних зборах!

— Товариші! Хіба це правильно, скажіть, будь ласка, бере Ванда Стадницька просто тирсу, будь ласка... чи не бажаєте одержати театральне крісло? Спробуйте взяти в руки, наприклад, проніжку, подивіться, будь ласка...

— Говори в питанні,— зупинив Торський.

— Га?

— Що ти нам про свої проніжки, ти говори з питання, про виступ Зирянського.

— Авжеж! Я ж і кажу. Треба зглянутись усе-таки на становище. Зрозумійте, будьте ласкаві.

— На чиє становище? — спитав з місця Зорін.

Ігор швидко піймав його ущипливий погляд і хоробро змахнув рукою. Чорт його знає, жест вийшов такий незграбний, як, бувало, в Мишка Гонтаря: рука пройшлася, правда, дуже енергійно, але якось не в той бік, куди слід, а потім зупинилася десь проти живота і по-дурному стирчала в незручному, дерев'яному положенні. Ігор навіть подивився на неї, але тут же, хоч і побіжно, побачив чиюсь підступну дівочу посмішку. Принаймні, не можна ж просто мовчати! В цю мить чомусь спітнів його лоб, Ігор витер його рукавом і несподівано для себе досить голосно зітхнув. Легкий-легкий, ледве чутний сміх швидко прошелестів

і полинув кудись за стіни тихого клубу. Ігор підвів очі, прислухався, ще раз зітхнув і... сів на місце.

Тепер усі засміялись голосно. Ігор розсердився. Він знову схопився й закричав:

— Та чого тут сміятися! Причепилися до людини: опоки, опоки! Думаєте, йому легко, Соломону Давидовичу? Самі кажете — триста тисяч заробити за рік, а без Соломона Давидовича дідька лисого заробите! Ви ще чай п'єте...

— А ви? — гукнув хтось.

— І я, а що ж? Ми ще чай п'ємо, а він уже до міста біжить, а прибіжить назад, то на нього з усіх боків... скажіть, будь ласка, хіба це життя? А я поважаю Соломона Давидовича, слово честі, поважаю!

І дивна річ, раптом колоністи заплескали в долоні. Спочатку Ігор навіть не повірив своїм вухам: увірвалися в його мову незвичні сторонні звуки, озирнувся: аплодують, аплодують йому, Ігорю Чернявіну, хоч обличчя усміхаються, як і до того, іронічно. Ігор почервонів, махнув рукою, захотілося кудись сховатися від збентеження, але важка рука Нестеренка лягла на коліно:

— Молодець, Ігоре, молодець, ти добра людина!

Ігор почув голос Захарова. Захаров одразу почав з його прізвища:

— Чернявін сказав те, що всі ми думаємо. Опоки — важлива річ, Зирянський правий. А людина ще важливіша, друзі! Воленко, я поважаю тебе за те, що ти виступив на захист старого. Я вважаю, що настав час поговорити про Соломона Давидовича як слід. Тільки те, що я скажу, прошу тримати в секреті. Ви це можете?

Захаров, усміхаючись, оглянув збори: всі обличчя стверджували одне: певна річ, вони можуть, ці двісті колоністів, вони здатні що завгодно зберегти в таємниці. Хтось підозріло подивився на дівчат, але одна з них відповіла рішучим протестом:

— Ти чого дивишся? Я от за твій язик ручатися не можу...

— Мій язик? Ого!

Захаров зрозумів, що в таємниці він може бути певним.

— Я бачу: ви не розкажете Соломону Давидовичу, це дуже добре. Так от — давайте домовимося. Ми повинні вимагати від нього порядку, ми повинні домагатися й капітального ремонту, й доброї якості продукції, і нових опок. Це ми повинні. Але давайте домовимось. Ми все це будемо робити в дружньому тоні, принаймні, надзвичайно ввічливо. Майте на увазі: ввічливість — для декого важка річ,

треба вчитися бути ввічливим. Не треба так думати: якщо людина ввічлива, значить — він тюхтій. Де там! От, наприклад, можна закричати, замахати руками, заблискати очима: «Забирайся геть, такий-сякий мерзотник!», а можна дуже ввічливо сказати: «Будь ласка, вийдіть звідси».

Останню фразу Захаров промовив справді надзвичайно ввічливо, навіть злегка вклонився, але непохитний натиск на цьому проханні був такий переконливий і впевнений, що загальні збори не витримали: загомоніли, засміялись, хтось сказав:

— Та це коли свої!

— Цілком вірно. Я про своїх і кажу. А якщо навіть і чужі — теж вирішує не лайка, а сила. Гвинтівка краща за будь-яку лайку. Але ж Соломон Давидович людина своя, це ми добре знаємо, і Чернявін добре сказав. Наше підприємство старенъке, кустарне, і працювати на ньому важко, і керувати ним теж нелегко. Все зрозуміло, друзі?

Власне кажучи, все було зрозуміло. Тільки Зирянський виходив з тихого клубу з незадоволеним обличчям і все повторював:

— Ось подивимось, як він до першого жовтня зробить!

Зате Чернявін збіг по сходах радісний: він виголосив досить гарну промову, першу промову в колонії, і Захаров з ним погодився. А то вони справді думають, що Чернявін звичайний новачок. Будь ласка, вихованець Чернявін. Давно вже було прикро Чернявіну. Ваня Гальченко гарний пацан, але він прийшов у колонію через місяць після Ігоря, а йому вже дали значок. У восьмій же бригаді ніхто не порушував питання про Чернявіна. До нього ставилися добре, визнавали його начитаність, визнавали справедливість його суджень з багатьох питань життя, але ніхто не заїкнувся про те, щоб Чернявіна представити на загальні збори й сказати: так і так, нічого собі людина: живе, працює, вчиться. Невже всі пам'ятали злополучний поцілунок у парку перед виставою? Чи відмову від роботи в перші дні?

І — дивна річ — не встиг Чернявін про це подумати, як Нестеренко сказав:

— Я так вважаю, хлопці, що годі Чернявіну ходити вихованцем. Може, звичайно, в нього і є різні фантазії, але я так думаю, що це само собою минеться. А чого в нашій бригаді вихованці будуть стирчати? Як твоя думка, Санчо?

А Санчо, теж хитре створіння, закричав здивованим голосом:

— Та я давно так думаю! Чого ж, справді!

23. У ЖИТТІ ВСЕ БУВАЄ

Крейцер приїхав разом з огрядною людиною, водив її по колонії, усе показував, а найбільше показував пацанів і говорив:

— А ось цей... Ви такого бачили? Кирюшко, йди-но сюди... як живеш?

Кирюшка міг дещо розповісти про своє життя, але подивився на товстуна, і бажання в нього зникло. У товстуна було голене, виразне обличчя, тільки в цю мить воно нічого не виражало, крім гидливості, та й то стриманої.

— Ви ще, любий, нічого не розумієте,— сказав Крейцер.

Товстун відповів старечим басом:

— Я — інженер, Михайле Йосиповичу, і не повинен розуміти всяку романтику.

— Хе,— коротко засміявся Крейцер,— ти, Кирюшо, виявляється, істота романтична.

Кирюша підморгнув на знак згоди й побіг собі. Володя сурмив раду бригадирів, а потім спитав у Кирюші:

— Що він тобі говорив, старий?

— Незрозуміле щось! Каже — я інженер!

У кімнаті ради бригадирів ледве розмістилися. Якимось вітром рознеслося по колонії, що інженер, який приїхав, говоритиме про новий завод. І Ваня Гальченко одним із перших зайняв місце на дивані. Було багато й дорослих: прийшли вчителі, майстри, навіть Волончук заліз у куток і звідти поглядав нудьгуюче й недовірливо.

Крейцер примруженим оком оглянув колоністів, переморгнувся з Захаровим і сказав:

— Так от, друзі. Діло в нас починається. Познайомтеся — це інженер Петро Петрович Воргунов. Щодо нового заводу, у нас з ним є план, цікавий план, дуже цікавий, у нас, там, у місті, цей план сподобався: будемо будувати такий завод — завод електроінструментів. Петре Петровичу, будьте ласкаві.

Інженер Воргунов зайняв увесь стіл Віті Торського. Він не подивився на колоністів, не відповів поглядом Крейцеру; вигляд у нього був важкувато-похмурий. Велика голова з рідким сірим волоссям поверталась повільно. Він відкрив невеличкий чемоданчик і дістав з нього хитру блискучу машинку, що нагадувала великий револьвер. З деяким зусиллям він зважив її на руках і почав говорити неголосно, відчужено, мабуть, тільки з обов'язку:

— Це — електросвердло, отже, працює електрикою. Ось шнур, умикається в звичайний штепсель...

Він увімкнув, свердло в його руках раптом загуло, але

руху через швидкість не було видно, і про нього можна було лише догадуватись.

— Як бачите, воно працює просто в руках, і це дуже зручно, можна свердлити дірки в будь-якому напрямі. Надзвичайно важливий інструмент, а особливо при будуванні аеропланів, у саперних роботах, у кораблебудуванні. Але воно може працювати і як стаціонар, на штативі, штатива я з собою не привіз. Якщо ви трохи розумієтесь на електриці, ви здогадаєтесь, що в ньому всередині має бути електроякір, я потім його покажу. Бувають і інші електроінструменти, які теж треба робити на майбутньому заводі... е... в цій колонії: електрошліфувалки, електропилки, електрорубанки. До цього часу електроінструменти у нас в Союзі не вироблялись. Доводилось купувати в Австрії чи в Америці. У мене в руках австрійське.

Потім Воргунов дуже легко, начебто навіть без зусилля, розібрав електросвердло і показав окремі його частини, коротко перелічив верстати, на яких ці частини треба робити, і назви верстатів були всі нові, серед них згадувались і токарні. Закінчив так:

— Цехи будуть: ливарний, механічний, складальний і інструментальний. Коли щось незрозуміло, запитуйте.

Він опустив свердло на стіл, а на свердло опустив очі, терпеливо чекаючи на запитання. Зроблене ним повідомлення було надто приголомшливим, надто захопило дух у присутніх, важко було ставити ще які-небудь запитання. Проте Воленко спитав:

— Наш ливарний не годиться?

Запитання це мало зовсім непристойний характер: усі присутні докірливо подивилися на Воленка. Воргунов, не підводячи очей, відповів:

— Ні.

Зирянського це не збентежило:

— Ось ви сказали... точність... точність при обробці. Яка точність?

— Одна сота міліметра.

Зирянський сів на місце й приклав руку до щоки:

— Ой-ой-ой!

Усі засміялись, навіть Захаров, навіть Волончук, не засміявся тільки Воргунов, він почав укладати свердло в чемоданчик.

— А ми... зможемо... це зробити?

Воргунов стиснув губи, подивився кудись через голови і відповів сухо:

— Не знаю.

Очі у колоністів почали дивно косити — ніяково було

дивитись один на одного. Але підвівся Захаров, ступив крок уперед — і теж опустив очі: помітно було, що він злий.

— А я знаю! І товариш Крейцер знає! І ви знаєте, колоністи. Ці свердла потрібні нашій країні, нашій Червоній Армії, нашому повітряному флоту. Товаришу Воргунов, який випуск запроектовано?

— Норма — п'ятдесят штук на день.

— Значить, ми будемо робити сто штук на день. І будемо робити краще за австрійців.

Він з викликом повернувся до інженера, але інженер, як і до того, холодно дивився на свій чемоданчик. Чийсь дзвінкий голос пролунав із самої гущі дітвори, що розташувалася біля дверей:

— Будемо робити!

Михайло Гонтар зробив лице доброчесне, серйозне, яке буває у мудрих дідів.

— Я читав недавно в одній книзі, люди таке винайшли,— телеграфним дротом будуть портрети посилати. А свердло, мабуть, легше все-таки робити. Або, скажімо, комбайн — і то роблять, я сам бачив у Ростові. І я думаю: якщо добре взятися, то чому не зробити? Звичайно, щоб ливарня була хороша.

На Воргунові всі ці правильні думки ніяк не відбилися. Вітя Торський, здивовано розглядаючи його, закрив раду.

За кілька хвилин Воргунов стояв посеред кабінету Захарова, нахиливши голову, неначе буцатися зібрався:

— Я не розумію цих ніжностей. Я не ангел і не інститутка, і ніякі діти мене не зворушують, коли мова йде про підприємство. Ні, не зворушують. Я кажу прямо: будуйте завод — справа добра, а тільки робітників доведеться шукати.

Крейцер здивовано округлив очі.

— Та почекайте, Петре Петровичу. А ці... колоністи... по-вашому...

Воргунов знизав плечима:

— Михайле Йосиповичу! Партачів і без них досить.

Соломон Давидович простяг обурені руки:

— Ви їх ще не знаєте! Вони працюють... як звірі, працюють!

— Ну, от бачите: як звірі! Мені потрібні не звірі, а знаючі люди.

Він надів на голову капелюх, узяв у руки чемодан:

— То я скористаюся вашою машиною, Михайле Йосиповичу. До побачення.— І вийшов.

Усі дивились йому вслід. Крейцер сказав із захопленням:

— Ви бачите? Це ж краса! Чудова людина!

Але Соломон Давидович Блюм, здається, не помітив цього захоплення:

— Як це вам подобається? Він звірів не любить. Ви бачили щось подібне?

Захаров сміявся голосно, як хлопчик.

А в цей час у спальні четвертої бригади більшість хлоп'ят уже спала. Тільки Зирянський читав у ліжку книгу, та Володя й Ваня на сусідніх ліжках ще позирали один на одного. Ваня раптом підвівся на лікті:

— Одна сота міліметра! Володько! Це не може бути, правда?

Володя відповів замислено:

— У житті все буває.

Зирянський повернув до них обличчя:

— Пацани, спати!

Пацани, пустуючи, помружились один на одного і заснули.

24. ЗГАДАЙМО ДАВНИНУ...

Воргунов забрав із собою австрійське свердло, але його привабливий образ лишився в пам'яті.

Правду кажучи, колоністи не вміли розмовляти на такі теми. Сперечалися про те, чи залишиться швейна майстерня чи не залишиться, пригодяться для нового заводу самарські токарні чи не пригодяться, чи треба розвалювати стадіон чи не треба. Кілька дівчат звернулось до ради бригадирів з проханням перевести їх у механічний цех. У раді бригадирів палко вітали це починання, але в четвертій бригаді поставились до нього з заздрісним недовір'ям. Петько Кравчук войовниче поводив своїм чубком і сказав:

— Ох, і хитрі ж дівчата! Звичайно, потім скажуть: от дівчата — така рідкість, скажіть, будь ласка,— працювали на токарних верстатах, давайте їх поставимо на найкращі верстати, а про нас скажуть: ці ще маленькі, хай собі шишки роблять. Особливо, як диму не буде.

В четвертій бригаді з Петьком погоджувалися: здавалося, що вторгнення дорослих дівчаток у механічний цех може значною мірою знизити токарні заслуги пацанів. Але це турбувало тільки доти, доки біля токарних верстатів поруч з пацанами не стали дівчатка.

Перейшли працювати в механічний цех і Ванда з Окса-

ною. На раді бригадирів Соломон Давидович натякнув був, що у важливій ролі готувача тирсової суміші в складальному цеху Ванда незамінна. Ванда заявила, що вона хоче працювати разом з Оксаною. Такий аргумент, висловлений будь-ким іншим, викликав би тільки сміх, але оскільки мова йшла про Оксану і Ванду,— ніхто не сміявся, і, навпаки, саме цей аргумент вирішив справу.

Дружба Оксани й Ванди була помічена всією колонією, і всі мовчазно визнали, що в цій дружбі є щось особливе. До пуття ніхто не знав, у чому полягає це особливе, та й секрети їх дружби ніде не були оголошені. Подруг звикли бачити завжди разом: у їдальні, в школі, а тепер і на виробництві. І години відпочинку вони присвячували одна одній. У парку, в театрі, на майданчику вони завжди з'являлись разом, створюючи величезні незручності для всіх тих, хто бажав виявити особливу увагу до одної з них. І Михайло Гонтар, і Ігор Чернявін, кожний окремо і кожний подумки, дуже засуджували таку дружбу і виправдували її тільки тоді, коли помічали засмучену фізіономію суперника. Особливо обурювало те, що Ванда і Оксана на очах у інших майже ніколи і не розмовляли між собою. Було видно, що проста, мовчазна і трохи серйозна близькість абсолютно їх задовольняє, але було помітно й інше: в інших, таємничих обставинах, може, в спальні, може, в глухому закутку парку, ці дівчатка знаходили про що поговорити, і всі питання у них розв'язані, і все для них зрозуміло. Тому вони можуть з гордовитим спокоєм у присутності сторонніх мовчати. У Оксани обличчя було жвавіше й уважніше до навколишнього, ніж у Ванди. Зберігаючи свою дружню відданість, вона вміла озирнутися навколо, подивитися лукаво чи уважно, прислухатися до того, що відбувається поблизу. Ванда, навпаки, не цікавилася навколишнім; у її душі йшло якесь своє цікаве життя, і тільки до нього вона придивлялась, ледве-ледве напружуючи брови.

Колонія дедалі більше подобалася Ванді. Дедалі зрозумілішими ставали в її очах люди, але наближатись до них у простому й щирому пориві вона ще не звикла. Всі секрети колонії поступово розкрилися перед нею. Одним із перших розкрилося, чому в дівчат багато подушок. Ця таємниця виявилася дуже простою і навіть веселою. Знали про неї чомусь тільки дівчата, хлопчики завжди схильні були заходити у безвихідь перед цим дивним явищем і навіть підозрювали господарську частину в несправедливості. Таємниця полягала ось у чому: один раз на шестиденку міняли білизну. При цьому хлопці, знімаючи наволочку,

зовсім не звертали уваги на кілька пушинок, що пристали до наволочки. Пушинки літали по кімнаті, падали на підлогу і вимітались черговим у коридор. Чергові по коридорах повинні були вимести далі. Але їм ніколи не доводилося цього робити. Рано-вранці, ще до першого сигналу, дівчатка збирали ці пушинки. Ось чому подушки у дівчат ставали повніші й повніші, і наставав час, коли народжувалася нова подушка. У хлопців, навпаки, подушки чимдалі худли і наставав час, коли завгосп з незадоволеним виглядом констатував це незрозуміле явище і приходив до висновку, що треба знову купувати пір'я для набивання подушок. А через те, що хлопчиків було значно більше, ніж дівчаток, цей процес мав досить бурхливий характер. Скоро і у Ванди утворився невеличкий запас пір'я і пушинок, які вона дбайливо зберігала в носовій хусточці в своїй тумбочці. Це була звичайна життєва справа, а якщо її можна було кого зневажати, то виключно хлоп'ячий народ, нездатний упоратись із такою дрібницею, як подушка.

У тумбочці у Ванди теж почало дещо заводитись. Як і всі колоністи, вона одержувала на заводі зарплату. Її заробіток за місяць наприкінці досяг ста двадцяти карбованців. Більша частина цих грошей залишалась у колонії на погашення витрат на їжу, десять процентів йшло у фонд ради бригадирів, який мав спеціальне призначення — допомога випускникам і колишнім колоністам. На руки доводилось одержувати карбованців двадцять — двадцять п'ять — величезна сума, яку важко було витратити, поки у Ванди було мало бажань. Але з прибуттям Оксани і для цих грошей знайшлося місце. Захотілося раптом солодкого, потім здалися привабливими шовкові панчохи, згодом так радісно було зробити Оксані подарунок. І в тумбочці у Ванди теж з'явились відріз батисту, коробочка з різними дрібницями, а в майбутньому замаячив ручний годинник, такий, як у Клави Каширіної. Годинник, правда, відсувався чимраз далі й далі, бо знаходилися витрати більш невідкладні й посильні, а у вестибюлі однаково висів великий годинник, за яким завжди можна було довідатися про час, коли нема терпіння чекати сигналу сурми.

Наприкінці жовтня, у вихідний день, Ванда дістала відпустку. Оксана в цей час уже захопилася біологічним гуртком і все говорила про якогось африканського циклозона. В біологічному гуртку працював і Ігор Чернявін. Власне кажучи, африканський циклозон мало його цікавив, ще менше захоплювали його морські свинки і численні клітки з птахами, але в цьому гуртку чомусь приємно і весело, і було багато причин для дотепного слова і багато

простої «чорної» роботи, яку Ігор виконував з особливою радістю, коли його роботу спостерігала Оксана. Принаймні, біологічний гурток мав ту перевагу, що ніякого прямого відношення він не мав до конструкції автомобіля і до правил вуличного руху,— поява в цьому гуртку Мишка Гонтаря була абсолютно неможлива.

Оксана залишилася працювати в гуртку, а Ванда сама вирушила до міста. Пройшовши лісову просіку, вона сіла на трамвай і доїхала до головної вулиці. Надворі стояв ясний жовтневий день. У форменому чорному пальті, із значком на береті, Ванда гордо пішла вулицею, люди поглядали на неї з повагою — ця вродлива білява дівчина була членом славної Першотравневої колонії. Головна вулиця починалася бульваром, на ньому — повільний святковий рух. Ванда з суворою точністю обходила довгі ряди гуляючих, і їй було приємно бачити, як у цих рядах спалахували зацікавлені, заздрісні погляди, хлопці намагалися поступитися їй дорогою. Іноді, обходячи ряд, вона чула вимовлене пошепки слово:

— А все ж... молодці першотравневці: і хода у них особлива.

Тут, на святковій вулиці, було навіть приємніше, ніж у колонії. Тут ніхто нічого не знав про Ванду Стадницьку. Вона несла на своїх плечах, на білявих кучерях всю чистоту й гордість своєї колонії, і через це вона легко й чітко ставила чорну туфельку на асфальт тротуару, було приємно відчувати, як вільно й ловко ступає сильна нога, як так само сильно й спокійно дихають груди, як упевнено дивляться очі.

— Наше вам...

Це сказали позаду, начебто нахабно, підступно і сильно вдарили палицею по голові. Ванда відчула, як щось безформне і потворно-огидне прокинулось у всьому її тілі.

Перед нею стояв колоніст: така ж чорна шинеля, і значок у петлиці, і навіть виправка чимось нагадувала колонію, але ці немигаючі зелені очі...

— Ти куди? — спитав Рижиков.

Ванда ледве проковтнула повітря, що застряло в горлі, на деякий час прокинулась у ній колишня нестримна злість, очі блиснули... але вона згадала, що навколо них рухається вулиця, що вона така сама колоністка, як і він:

— Я? Купити дещо... для себе й для Оксани. А ти?

— А я так... погуляти...

Він пішов поруч з нею, і вигляд у нього сьогодні, слово честі... пристойний: шинеля застебнута на всі гудзики, чорна кепка сидить з упевненою суворістю.

— Тепер ти... в токарному працюєш?
— У токарному.
— Не бабська справа.
— А яка бабська?
— У вас своя справа... однаково... нічого не вийде...
Він ворухнув губами, і колоніст кудись злетів з нього, начебто Рижиков умить переодягся на її очах.
Ванда все ж пам'ятала, що вона на вулиці, і тому сказала пошепки, не змінюючи нічого в обличчі.
— Іди геть від мене... йди!
— Та ти не сердься. Чого ти? Вже й пожартувати не можна. А знаєш що?
— Ну?
— Ходімо у ресторан.
Вона нічого не відповіла, її ноги з розгону несли її в одному напрямі з ним.
Він ступив мовчки кілька кроків, потім опустив очі і сказав тихо:
— Вип'ємо...
Вона спитала з неприхованою силою презирства:
— А... потім? що?
Він засміявся беззвучно, знизав плечима — у колишній блатний манір:
— А потім... А потім видно буде. Може, згадаємо давнину... Га?
Вони довго мовчали, йдучи поруч. На перехресті він вказав очима на вхід у підвальний ресторан і зашепотів благально:
— Зайдемо, згадаємо давнину...
Ванда озирнулась і, трохи схилившись до нього, прошепотіла з силою, дивлячись просто йому в вічі:
— Дурень! Заткнись ти із своєю давниною. Йолоп! Наволоч!
Він відскочив набік і зігнувся в звичній нахабній позі:
— Чого ти? Чого ти задаєшся? А то дивись: дізнаються в колонії!
Хтось неподалік озирнувся на його вигук. Ванда густо почервоніла й швидко пішла в провулок; Рижиков завмер біля входу в ресторан.

25. НІЧОГО ПОГАНОГО

Рижиков почував себе в колонії взагалі чудово. Здебільшого він був веселий, балакучий, завжди встрявав у розмови бригадного активу про колоністські справи і ви-

словлювався досить розумно. В ливарному цеху він завоював одне з перших місць і останнім часом працював на формовці. Майстер Баньковський високо цінував його здібності і енергію. Невеличка сутичка була в Рижикова з Нестеренком, який у найкатегоричнішій формі зажадав, щоб Рижиков не вживав матірних лайок. Авторитету Нестеренка Рижиков не визнав і відповів йому:

— Мало вас тут ходить... ще ти вчитимеш.

— Добре. Поговориш про це з бригадиром.

— І поговорю, подумаєш, налякав!

Увечері Воленко справді спитав у нього:

— Рижиков, Нестеренко розповідав...

Рижиков страдницьки скривився:

— Воленко! Нічого там такого не було. Звичайно, коли опок бракує, звичайно, злість бере, розумієш, ну я й сказав.

— У нас цього не можна, Рижиков, я тобі кілька разів казав.

— Я розумію. Думаєш, я не розумію? Звичка така в мене, звик...

— То відвикай... Хіба важко відвикнути?

— А ти думаєш, легко? Якби у вільний час, а коли злість бере, з цими опоками: скільки разів казав, краї зіпсовані, дротом зв'язані, як же це теє... не вилаятись?

— Ось ти дай мені обіцянку, що будеш стримуватися.

— Воленко, я тобі даю обіцянку, а іноді, знаєш, злість така бере.

Воленко натискував на Рижикова, але розумів, що тому важко відвикнути від старих звичок. Взагалі Рижиков дисципліни додержувався добре, а найголовніше — вважався одним з передових ударників ливарного цеху. Він уже й заробляв: в останню получку в нього чистих залишилось на руках до п'ятдесяти карбованців. Він показав ці гроші Воленку і спитав у нього:

— Як ти гадаєш, що купити на ці гроші?

— Навіщо тобі купувати? У тебе все є. А ти краще поклади їх в ощадкасу. Будеш виходити з колонії — пригодяться.

Тільки у школі у Рижикова справи йшли погано. Він сидів у четвертій групі, на уроках спав, домашніх завдань не виконував і з учителем тільки через те не сварився, що побоювався старости, суворого, невблаганного Харитона Савченка.

Додалося в Рижикова й приятелів. Правда, Руслан Горохов удавав, нібито йому ніколи погуляти і поговорити про те, про се, а крім того, Руслан учився у шостому кла-

сі, до нього приходили інші шестикласники готувати уроки. Рижиков схильний був з підозрою поставитись до різних уроків, але не міг не визнати, що шостий клас є щось дуже почесне і, можливо, там справді треба вчити уроки. З Русланом Гороховим поспішати було нічого — це була людина своя. Знаходились і інші. Левітін Севка, наприклад, навіть вигідніший для дружби, ніж Горохов, бо був молодший за Рижикова років на два і визнавав його авторитет з деякою навіть любовною улесливістю. Левітін відзначався грамотністю, дуже багато читав і любив розповідати різні історії, вичитані з книжок. Іноді він з міста приносив якісь особливі книги про пригоди, ховав їх у тумбочку і показував тільки Рижикову. Головною відмінною рисою Севки була його ненависть до колонії. Навіть Рижиков не міг зрозуміти, за що Севка так злоститься на колонію, але любив слухати його скарги й натяки. У Севки повне лице і товсті губи, і коли він говорить, і лице, і губи стають вологими, від цього його слова здаються ще злостивішими. Севка зневажав усі колоністські порядки, дисципліну, форму колоністів, чистоту в колонії, роботу на виробництві. Він був певен, що Блюм накрав десятки тисяч карбованців і тепер хоче накрасти ще більше на побудові заводу. А Захаров старається тому, що хоче одержати орден, і, звичайно, одержить, коли на нього працює понад двісті колоністів. Севка знав, які вчительки з якими вчителями «гуляють», і розповідав жахливі подробиці про ці справи. Одного разу Рижиков не втерпів і заперечив Севці:

— А ти брешеш... Цей... Захаров, чого там, просто задається. А красти в колонії — не думай, що так легко. Бухгалтерія є, і перевірки бувають різні.

Але Левітін тільки рукою відмахнувся з презирством. Він побував у багатьох дитячих будинках, то в одному будинку все викрили, і завідуючий під суд пішов. А в іншому будинку всі крали. А його, Левітіна, батько досі у в'язниці сидить, касиром був, і теж усі вважали: от чесна людина, а потім, як засипався — тридцять тисяч тю-тю! Даремно Рижиков гадає, що дурнів на світі багато. Якщо можна вкрасти, то кожний украде, а тільки намагаються вдавати, ніби вони чесні.

Рижиков не міг цілком погодитись із Севкою. Він краще знав життя і краще розумів людей. Звичайно, вкрасти кожен може, і кожному приємно ні за що, задарма, дістати гроші чи барахло. А тільки різна шпана так усе життя проживе в злиднях, а красти не піде, бо боїться. Вони думають так: краще чорний хліб їсти, а не потрапити до

в'язниці. А крадуть тільки найсміливіші люди, які нічого не бояться і яким на в'язницю наплювати. І Рижиков, як умів, пишався своєю винятковістю і безстрашністю. З легким презирством він думав, що і Левітін — шпана і вкрасти нездатний, а тільки базікає. Проте поговорити з ним було чомусь приємно.

Одного разу Рижиков і Севка залишились у спальні вдвох. Севка сказав, як завжди, ображеним голосом:

— Це справедливо? Ванда тут живе два місяці, а їй уже верстат дали. А я в столярній! Справедливо це?

Рижиков осміхнувся.

— Мало чого, Ванда! Значить, уміє сподобатися!

— А чому я не можу сподобатись?

Рижиков зареготав:

— Ти, куди тобі? Ти знаєш, чим Ванда займалась до колонії?

— Ну?

Хоч нікого й не було в спальні, крім них, проте Рижиков нахилився до Севчиного вуха і зашепотів.

— Брешеш!

— Слово честі! Я ж її знаю!

— Ото історія! Ха!

Севка дуже зрадів з таємниці, але Рижиков невиразно і нудно знизав плечима:

— Тільки що ж тут такого? Тут нічого такого нема. Мало що...

— А дивись... прикинулася... Ніхто й не думає!

— Нічого поганого нема,— повторив Рижиков.

26. ТЕХНОЛОГІЯ ГНІВУ

На початку листопада в колонії ішла напружена підготовка до свята. А готуватися було ніколи, робочі дні були вщерть завантажені. Кожен дорожив хвилиною, і кожна хвилина мала значення. Одного вечора Люба Ротштейн, з одинадцятої бригади, знайшла записку. Ця записка лежала в книзі, яку Люба щойно принесла з бібліотеки. Люба швидко прочитала записку і вигукнула:

— Ой дівчатка! Ой, яка гидота! Лідо!

Ліда Талікова взяла з її рук аркушик паперу. Написано було акуратним курсивом:

«Треба спитати Ванду Стадницьку, чим вона займалася до колонії і як заробляла гроші».

У цей час у нижньому коридорі з бібліотеки повертався Семен Гайдовський. Назва книжки, яку він щойно одер-

жав, була така приваблива, що хоч він і намітив книгу цю грунтовно прочитати під час свят, але вже зараз він поволі йде коридором і розглядає малюнки. З книжки випав папірець. Гайдовський не помітив цього й пішов далі. Записку підняв Олег Рогов і прочитав:

«Хлопці! За дешеву ціну можете позалицятися до Ванди Стадницької, досвідчена панночка!»

— Де ти взяв це?

— Що?

— Записку цю?

— Я не знаю... яку записку?

— Загубив... ти загубив.

— Може, з книжки?

— А книга звідки?

— Це я щойно взяв у бібліотеці... А що там написано? Рогов не відповів і кинувся в кімнату ради бригадирів.

— Дивись, що в нас діється!

Віктор Торський сидів за столом, і перед ним лежало кілька таких самих записок.

— Я вже півгодини дивлюся. Це четверта записка.

Через деякий час Торський поставив біля дверей Володю Бігунка і засів із Зирянським і Марком Грінгаузом. Зирянський, правда, недовго засідав. Він швидко прочитав записки і сказав упевнено:

— Це Левітін писав.

Марк спитав:

— Ти добре знаєш?

— Це Левітін. Він зі мною на одній парті. Його рука. І пам'ятаєш, він на Марусю у вбиральні написав? Пам'ятаєш?

— Та як же він у книгу підклав?

— А як же? Дуже просто: член бібліотечного гуртка.

Віктор нічого не сказав, послав Володю покликати Левітіна. Севка прийшов, побіжно глянув у записки, розкладені на столі, вдав, ніби не помітив уважних, суворих очей Торського, спитав з поміркованою шанобливістю:

— Ти мене кликав? — Торський кивнув на стіл.

— А що таке?

— Ти не бачиш?

— А що таке?

Левітін нахилився над столом. Зирянський круто повернув його за плече:

— Читати ще будеш?

— Ви кажете — моя робота, то я повинен прочитати?

— Повинен! Ти й писати повинен, ти й читати повинен? На одного забагато роботи!

— Не писав я цього.
— Не ти?
— Ні.
Зирянський гнівно глянув через стіл — наче вистрілив у Левітіна. Той із зусиллям відвів очі, було помітно, як тремтіли в нього вії від напруження. Зирянський прошепотів щось нищівне і рвучко повернувся до Віктора.
— Давай раду, Вікторе!
— Зараз буде й рада.
Минуло не більше трьох хвилин, поки Вітя побував у Захарова. Протягом цих трьох хвилин ніхто й слова не промовив у кімнаті ради бригадирів. Марко Грінгауз відвернувся до вікна. Зирянський опустив очі, щоб не давати волі своїй ненависті. Левітін рівно стояв біля стола, трохи зблід і дивився в куток. Захаров зайшов серйозний, мовчки перебіг очима одну записку за одною, останню залишив у руці і холодно, уважно придивився до Левітіна.
— Добре,— сказав він дуже тихо й пішов до себе.
Левітін зблід іще більше.
Вітя гукнув до дверей.
— Бігунок!
— Єсть!
— Збір бригадирів!
— Єсть!
У спальні п'ятої бригади Ванда Стадницька ридала, уткнувшись у подушку. Дівчата зібралися біля стола і перешіптувалися розгублено. У спальню вбігла Клава Каширіна. Ні обличчя її, ні голосу не можна було впізнати:
— Раду збирають! Я його задушу! Своїми руками! Якщо його не виженуть... Ходімо, Вандо!
Ванда підвела голову.
— Я не піду!
— Що! Здаватися Левітіну? Як ти смієш? А що твоя підшефна скаже?
Ванда сіла на ліжку, швидко витерла сльози, насупила брови:
— Оксано, ти скажи: йти хіба?
Оксана раптом усміхнулась, усміхнулася просто й весело, як усміхаються дівчата, коли в них на душі радісно.
— Ходім. А чому ж не піти? Подивимось, яке там гадення. Ходімо.
Права брова Ванди здивовано вигнулася. Хтось із дівчат сказав:
— Умийся тільки. Хай не подумає, що ти плакала.
В раді бригадирів було сьогодні незвичайно. По-перше, Торський безжально повиганяв усіх пацанів, і вони вели-

ким ґуртом стояли в коридорі і з виразу облич тих, хто заходив і виходив, намагалися зрозуміти, що відбувається в раді. Володя Бігунок стояв біля дверей і нікого не впускав, окрім бригадирів. Тільки перед Вандою і Оксаною він відступив, і пацани зрозуміли, що Бігунок дещо знає. Але коли двері зовсім зачинились і вони спитали Володю про причини тривоги, Володя серйозно відповів:

— Не можна говорити.

За кілька хвилин визирнув Віктор і наказав:

— Бігунок, Рижикова!

Володя поставив біля дверей Ваню Гальченка, а сам побіг за Рижиковим. Рижиков пройшов у двері швидко, не дивлячись на пацанів.

У цей час у раді гуло загальне обурення. Багато хто не міг навіть сидіти на дивані, а стояли біля стола голови ради щільним гуртом. Слова ніхто не брав, і Віктор не стежив за порядком виступів. Зирянський тримав руку на власному горлі, він майже задихався.

— Не можу! Бачити не можу! Ти ще заперечуєш! Яке це має значення? Виженем, однаково виженем! І признаєшся — виженем, і не признаєшся — виженем!

Левітін стояв не на середині, а в кутку, і ніхто не вимагав, щоб він стояв «струнко». Ноги в Левітіна стали млявими, одною рукою він незручно тримався за спинку дивана. Дивився набік, у стіну. Зирянський не знаходив слів, тільки в очах проглядала вся його сповнена ненависті душа. Воленко спитав у Левітіна:

— А звідки ти взяв? Хто тобі сказав?

Левітін поворушив товстими губами, але слів ніяких не вийшло. Тоді він широко роззявив рот, позіхнув, як риба, викинута на берег, і з зусиллям, невиразно промовив:

— Я нічого не знав, і я нічого... не писав.

Ванда сиділа між дівчатами в протилежному кутку. Вона почервоніла, сказала хрипко:

— Вітю, дай слово!

Всі обернулись до неї, підійшли ближче. Вона ступила кілька кроків уперед, не відриваючись поглядом від Левітіна, і зупинилась проти нього, заклавши руки за спину. Левітіну було незручно, він сильніше сперся на диван, ще більше відвернувся до стіни. Ванда сказала тихо, із зусиллям добираючи слова, ледве переборюючи гнів:

— Ти! Чуєш? Моє життя... як ти написав! Ти написав... то й що ж? Байдуже, хай знають! Тут товариші! Хай знають! А тільки в іншому... річ. Хто мене довів до такого життя?! Такі люди, розумієш... такі, як ти! Такі, як ти... такі, як ти...

Останні слова Ванда промовила в забутті, вже озираючись навколо, насилу стримуючи ридання. Потім вона кинулася до дверей, але Нестеренко міцною рукою перехопив її по дорозі, і вона у нестямі заплакала на його плечі. Її сльози нікого не злякали і не здивували. Нестеренко спокійно сказав Левітіну:

— Чув, паскудо? Ванда чудово сказала. Ти написав, а ми Ванду тепер іще більше поважаємо. Вона наша сестра, розумієш ти, гаде. А тебе ми виженемо. Будь спокійний, виженем і через півгодини забудемо, як тебе звали.

Зирянський перебив його:

— Негайно! Після ради! Я сам тебе виведу на дорогу. Ти зі мною ще сам на сам поговориш!

Ліда Талікова стояла поруч із Зирянським, говорила задумливо, наче до себе:

— Ніколи так не голосувала, а зараз буду голосувати: вигнати! Ти в наше життя... Тебе треба розчавити... черевиком.

Зирянський не міг більше терпіти виступів. Він підійшов упритул до Левітіна:

— Годі! Гидко! Ти не писав? Скажи ще раз!

Левітін мовчав. І мовчали всі бригадири. Гарненький Іллюша Руднєв безпорадно озирнувся на Захарова — треба було щось робити. Але несподівано пролунав голос Рижикова:

— Я скажу... Торський...

— Авжеж, я для того тебе й покликав.

— Я скажу: звичайно, Левітіна треба вигнати. Звичайно: сидить і пише. Йому треба чуже життя занапастити!

Левітін із силою повернувся в кутку:

— Та ти ж мені і сказав!

— Ага! — вигукнув хтось, і всі підтримали цей вигук.

Рижикова він не збентежив. Рижиков знав життя і вмів розмовляти з людьми. Тільки вираз обличчя Ігоря Чернявіна трохи бентежив його, але Ігор Чернявін потім. Рижиков навіть доброчесно усміхнувся:

— Я тобі сказав як товаришу. І я тобі сказав, що тут нічого поганого нема. Казав?

— Так... ти це казав.

— Я тобі як товаришу... А ти... напаскудити тобі треба. Я тобі сам казав: нічого поганого нема! Двічі сказав...

Рижиков розійшовся. Рижиков благородно висвітлював подію. Але звідкись з'явилось перед ним перекошене обличчя Ігоря:

— Облиш! Пам'ятаєш, я тобі сказав: утоплю. Забув? Забув?

Рижиков відступив, зляканий: Чернявін ішов на нього. Хтось узяв Ігоря за лікоть, але той нетерпляче скинув чужу руку:

— Тут рада, тебе не судять! А тільки я тобі цього не подарую! Ніколи! Я тебе, однаково... ти своє дістанеш.

Ігор на знак ще більшого ствердження хитнув головою і вийшов з кімнати. Рижиков подивився на всіх, але всі дивились на нього вороже. Він сів на диван. Торський сказав:

— Тобі тут нічого розсиджуватись, забирайся геть!

Рижиков поквапно пішов до дверей. Ванда гидливо відступила вбік. Коли зачинились за ним двері, Нестеренко протягнув:

— Та-ак! Все зрозуміло!

Торський поставив питання:

— Так що робитимемо з цим... з Левітіним?

Зирянський кинув на Левітіна зневажливий погляд, махнув рукою:

— Хай йому чорт! Чи варто про нього говорити? Я пропоную кару: залишити без обіду завтра. А він почне плакати і канючити: дайте пообідати!

В раді засміялись. Захаров сказав серйозно:

— Не можна так знущатися з людини! Я рішуче протестую. Вигнати — це інша справа. А що ви справді: залишити без обіду. У Левітіна є теж своя гідність. Іноді покарати людину — значить виявити повагу до неї.

Бригадир третьої Брацан не зрозумів Захарова:

— Не бійтеся, Олексію Степановичу! Ніхто його без обіду не залишить. Ти не хвилюйся, Левітін: обідатимеш. І виганяти його не слід, нехай живе, і годувати його, звичайно, треба. А тільки я про одно прошу. Левітін, зроби мені таку ласку: коли будемо йти на демонстрацію сьомого листопада, не ставай з нами в стрій, посидь удома. І для тебе буде спокійніше, і для нас якось... приємніше. Бо... ми йдемо під прапором, а тобі... яке тобі діло до нашого прапора?

Поршнєв сказав, як завжди, добродушно й тепло:

— Я чергую сьомого. Де-небудь... я його... влаштую. Черговим по кухні, хочеш, Левітін?

Це був останній удар презирства, який звалив Левітіна на диван. Він забився в м'який його куток і заплакав неголосно, заплакав для себе, не звертаючи уваги на те, що ділялось у раді. На його схилену постать подивилися секунду, і Віктор Торський оголосив:

— Усе! Можна розходитися, засідання ради бригадирів оголошую закритим.

Усі рушили до дверей, але Левітін схопився з дивана і, обливаючись сльозами, загорлав:

— Товариші! Покарайте ж як-небудь. Товариші, не можна ж так! Товариші! Олексію Степановичу! Покарайте як-небудь!

Ніхто на нього не подивився. Тільки хлопчаки з коридора вдерлися в кімнату і, здивовані, оточили Левітіна. Він знову впав на диван і заридав одчайдушно голосно, щось примовляючи.

Захаров гримнув на пацанів.

— Марш звідси! До чого народ допитливий!

Вони миттю щезли. Захаров поклав руку на плече Левітіна:

— Ходімо! Не треба так побиватися! Йди сюди, я тобі призначу покарання.

Левітін перестав ридати і, схлипуючи, поплентав за Захаровим у кабінет.

27. ХТО ЩО ЛЮБИТЬ

На другий день свят Захаров у тиші працював у кабінеті. Прийшли в кабінет Володя Бігунок і Ваня Гальченко і сіли тихенько на дивані. Захаров подивився на них, нічого не сказав, щось підраховував на великому аркуші.

Володя схилився до вуха приятеля:

— Однаково не скажеш...

— Ні, скажу.

— Несила тобі сказати.

— Ні, таки скажу!

— А чого ж ти сидиш і не говориш?

— А я ще скажу.

— Посидиш і підеш.

Ваня швидко підвівся, підійшов до стола Захарова. Захаров не звернув на нього уваги. Ваня підійшов ближче, торкнувся стола животом і поклав руки на його край. Потім косо подивився на Володю, почервонів. Захаров, не припиняючи роботи, спитав:

— Ну?

— Олексію Степановичу! Той... сьогодні ж восьме листопада?

— Восьме.

— А нових опок ще не зробили.

Захаров усміхнувся, подивився на Ваню:

— Не зробили.
— Значить, Альоша правду говорив?
— Виходить, що так...

Ваня ще щось хотів сказати, але... не витримав, кинувся до дверей. Володя знявся з якоря на дивані, на дверях Ваня обернувся:

— Значить, Соломон Давидович не додержав слова?

Захаров похитав головою. Хлопчики зачинили двері.

Авторитетне підтвердження Захарова було потрібне з огляду на надто суперечливі тлумачення, поширені в четвертій бригаді. Були й такі, як Кирюшка Новак, що твердили, ніби питання про слово, дане Соломоном Давидовичем у свій час, зняте з порядку денного. Цій опортуністичній течії у четвертій бригаді сприяла та обставина, що на виробництві чомусь стало дуже мирно. Верстати, як і доти, хрипіли і зупинялись, паси і шківи, як і доти, виходили з ладу кілька разів на день, колоністи заявляли про це Соломону Давидовичу ввічливо, терпляче вислуховували його обіцянки. Треба сказати, що Соломон Давидович тепер не стільки обіцяв, скільки розводив руками і говорив ніжно:

— Ви ж розумієте, дорогі товариші!

Накреслювались і інші лінії примирення між колоністами і Соломоном Давидовичем. Наприкінці грудня мало відбутися щорічне свято — день відкриття колонії. Тепер, після річниці Жовтня, розпочалася розгорнута підготовка до цього свята. Петро Васильович Маленький нагадав якось на загальних зборах, що за давньою колоністською традицією все до цього свята треба зробити руками колоністів. Виходило так, що без Соломона Давидовича обійтися буде важко. Працювала вже святкова комісія, яка складалася з представників усіх бригад. Від восьмої бригади в цю комісію ввійшов Ігор Чернявін, від четвертої — Ваня Гальченко, від п'ятої — Оксана. Ваня в цей час грав уже в оркестрі, правда, тільки в другому, навчальному, складі. Йому доручено другий корнет. Але не було ніякої надії, що до свята він устигне пройти всю навчальну програму другого корнета. Через це Ваня значну частину душі міг віддати підготовці до свята.

На першому ж засіданні комісії виявилося, що без допомоги Соломона Давидовича вечір самодіяльності влаштувати буде важко. І комісія ухвалила: виділити для переговорів найдосвідченіших у дипломатії товаришів. Такими виявились, за загальним визначенням, Ігор Чернявін і Шура М'ятникова, яка навіть у бібліотеці вміла кожному вибрати книжку до смаку.

У Соломона Давидовича Ігор почав:
— У нас буде вечір самодіяльності...
Соломон Давидович перебив його:
— Вам треба зробити декорації? Я вже згоден. Тільки, щоб не зіпсувати дошки, будь ласка! А коли буде вечір?
— За півтора місяця.
— Це дуже гарна справа. Дуже гарне починання. Я сам із задоволенням узяв би участь.
— Соломоне Давидовичу! Давайте! Давайте, і все!
— Я й декламувати можу. І танцювати. Давайте я вам такого гопака станцюю, пальчики оближете, хе-хе! Я вам покажу молодість, чорт забирай!
— З Оксаною?
— А що ж ви думаєте: як Оксана, то я злякався?
— Згода?
— Згода!
Соломон Давидович засміявся весело, а Ігор побіг порадувати комісію. Маленький дуже схвалив наслідки цього посольства:
— По-перше, це буде оригінально: Соломон Давидович теж бере участь, а по-друге — ми одержимо і дошки, і фанеру, і бязь, і папір, і лампочки, і різні сценічні ефекти.
Ще за тиждень Ігор запропонував комісії докладніший план участі Соломона Давидовича. Його проект зустріли вибухом реготу. Маленький з палаючими очима слухав подробиці:
— Шикарно! Тільки... здогадається.
— Нізащо в світі!
Ваня сказав:
— Умерти можна!
Оксана була збентежена сміливістю проекту.
— Ігоре, не треба так робити.
— Оксано! Це буде чудово! Чудово! І Соломон Давидович буде задоволений. Дуже буде задоволений.
Маленький підтвердив:
— Буде задоволений! Ц-це... шикарно!
Коли Ігор пішов до Соломона Давидовича, Ваня пристав до нього, тільки Ігор попередив його:
— Очі! Очі в тебе — просто неможливо! Сховай очі!
Ваня сховав очі, як умів, тобто в розмові з Соломоном Давидовичем прикривав їх рукою. Другого способу сховати очі Ваня ще не знав.
З пропозиції Ігоря Соломон Давидович зрадів:
— Монолог Бориса Годунова?
— Пушкіна!

— Ні, ви кажіть зрозуміло: Бориса Годунова чи Пушкіна? Не можна ж плутати!

— «Борис Годунов» — твір Пушкіна.

— Так і треба говорити, щоб уникнути непорозумінь. То це я повинен оголосити: «Борис Годунов» — твір Пушкіна.

— Ні, ви не турбуйтеся, це конферансьє оголосить.

— Тим краще. Борис Годунов — це такий полководець?

— Цар.

— Припустімо, не цар, а колишній цар. Я щось таке пригадую, його хтось зарізав такий.

— Ні, це він зарізав... царевича Дмитрія.

— Ну, я ж знаю. Якісь там у нього були неприємності... Добре, я прочитаю.

— І гопак.

— З Оксаною?

— З Оксаною.

— Тільки... треба ходити на репетицію. Хіба я маю час ходити?

— Не треба, Соломоне Давидовичу, на репетицію. Ми хочемо, щоб це було для всіх сюрпризом, розумієте, для всіх... Ми так... потихеньку... прорепетируємо.

— Будьте спокійні!

— Так от ми вам принесли.

— Що це таке?

— А це слова!

— Ага, слова! Так чистенько написано. Хто це так гарно пише?

— А це Ваня Гальченко.

— Це ти так гарно написав? А чому ти весь час усміхаєшся? У тебе така весела вдача?

— У нього завжди така вдача, Соломоне Давидовичу,— сказав Ігор і вщипнув Ваню за ногу. Ваня трохи змінив вдачу.

— Будьте спокійні,— сказав Соломон Давидович на прощання.— Я не підведу. А то ви думаєте: Соломон Давидович — це давай сировину, давай верстати, давай опоки, давай ремонт, все давай, давай! Ось ви побачите.

Підготовка до свята пішла на повний хід. Але на повний хід пішли й інші справи. В один з вихідних днів відбулася закладка нового заводу. На краю майданчика, навпроти квітників, уже кілька днів копали котлован. Колгоспні підводи возили цеглу і акуратно складали купками. На закладку приїхав Крейцер, а з ним ще багато людей, між ними був і товстий інженер Воргунов. Крейцер усім

показував колонію, тільки Воргунов нічого не хотів бачити, сидів у кабінеті Захарова і говорив:

— Закладка — це ще не діло. Це марафет. Наші взагалі не можуть без марафета.

— Хто це «наші», Петре Петровичу?

— Наші — росіяни.

— Ви не любите росіян?

— Я люблю борщ із часником, а з росіянами я волів би працювати як слід.

— От і добре: попрацюємо разом.

— Подивимося. Тільки... товаришу Захаров, невже й ви серйозно думаєте, що ваші... хлопчики здатні будуть упоратись з таким заводом?

— Абсолютно серйозно.

— Так... Ну, добре, поки що треба торжествувати...

Колоністи в парадних костюмах вишикувались на майданчику і винесли прапор, як і завжди, врочисто. Воргунов стояв біля котлована і осміхався. Крейцер спитав у нього:

— Сподобалося все-таки?

— Так, сподобалося. Це їх справа, добре! Музика, струнко, гарно. А тільки до чого тут завод електроінструментів? Не можна плутати!

— Поплутаємо, Петре Петровичу. Музику з заводом, і вас ще додамо повну порцію!

Воргунов знову закопилив губи:

— Ні, даруйте: я старий для таких забав, Михайле Йосиповичу!

На дні котлована, на цегляному ложі, поклали велику грамоту, в якій було написано, коли і хто закладає новий завод. Уклали цю грамоту, придавили її цеглиною і закрили вапном дві людини — найстаріший і наймолодший представники влади в колонії: Крейцер і Ваня Гальченко.

В цей день Ваня Гальченко був днювальним від десятої до дванадцятої вечора. Він став на варту під час сигналу «відбій». Ще за півгодини завмер рух на сходах. Ваня вимкнув світло в коридорах, міцніше стягнув пояс на шинелі і заходив по вестибюлю широким кроком, переставляючи гвинтівку. О пів на дванадцяту Захаров закінчив роботу. Проходячи повз Ваню, він спитав:

— Спати не дуже хочеш?

— Хоч до ранку стоятиму,— відповів Ваня.

— Ну, молодець! На добраніч! Ти кому здаєш днювальство?

— Володі Бігунку.

— А сигнали хто завтра даватиме?

— Сигнали — Петько.

— Добре...

Захаров пішов. Коли до зміни лишилося десять хвилин, тихо відчинилися двері, і руда голова просунулася в щілину, зелені очі дивились на Ваню підозріло.

— А я... з міста... Погуляв... трохи.

Зачепившися за двері, Рижиков проліз у вестибюль, похитнувся перед Ванею, безсило змахнув рукою:

— Відзнач... будь ласка... в рапорті. Відзнач! Однаково, так і відзнач: Рижиков спізнився на три години. Спізнився, ну то що ж!

Він поліз сходами, саме поліз, бо часто спотикався і хапався рукою за східці. Ваня злякано дивився йому вслід.

Коли прибіг згори Володя, в шинелі, туго стягнутій поясом, Ваня зашепотів палко:

— Рижиков... п'яний прийшов, розумієш!

— Рижиков! Та ну?!

— П'яний, зовсім п'яний, так хитається і падає все.

— Перепаде йому! Його однаково виженуть...

— А якщо він скаже: хто бачив?

— Ти завтра повинен здати рапорт черговому бригадиру.

— А якщо він скаже: брехня!

— Проти рапорту не сперечатиметься!

28. ПЛАКАТ-ПЛАН

Наприкінці листопада випав сніг. Малюки довго відзначали цю подію радісними вигуками і підійманням рук. У парку кидалися сніжками і будували фортецю, але потім виявилося, що будівельного матеріалу для фортеці ще надто мало: це був перший слабенький сніжок, він мало годився для побудови фортеці. Тому малюки перенесли свою увагу на ставок: він мав замерзнути, і тоді в колонії буде ковзанка. Мишко Гонтар у цю епоху набув великого значення серед пацанів: він чудово робив пластинки для ковзанів. Інші слюсарі теж уміли робити такі пластинки, але вони були завалені замовленнями з інших бригад, а Мишко Гонтар, як староста п'ятого класу, спеціалізувався на пацанах з четвертої бригади. Ковзанів було видано по три пари на бригаду, але четвертій бригаді пощастило: всі маленькі номери перейшли до неї, інші бригади всі були великоногі. Крім цих громадських ковзанів, були ще й власні в окремих старожилів, а у Фільки навіть дві пари. Альоша Зирянський запропонував усі ковзани вважати бригадними, вказував на ту обставину, що

ноги в пацанів ростуть швидко і торішні ковзани однаково не годяться. Таким чином, у четвертій бригаді зібралося близько десятка пар ковзанів — такої кількості цілком вистачало. Але, на жаль, ставок не замерзав. Береги ставка вкриті снігом, а поверхня ставка дихає вільною водою і політньому відбиває в собі хмари. Знавці запевняли, що до льоду повинно з'явитися «сало», але скільки пацани не дивились, ніяке «сало» не з'являлося.

День у колонії став «вечірнім»: уставали, снідали, починали роботу при електриці, тільки обідали при сонці, а потім знову засвічувалися ліхтарі й лампочки. Вранці стало важко прокидатися, з'явились охочі спати до «без п'яти хвилин перевірка». Особливо страждали старші, яким до сніданку треба було ще й голитися. Гладенько виголені і напахчені одеколоном, вони приходили в їдальню з винуватим виглядом і намагалися не дивитися в очі черговому бригадирові. Все це були ветерани колонії, і чергові бригадири обмежувалися насупленими бровами. Звичайно, під час чергування Альоші Зирянського доводилося голитися до перевірки, але Альоша двічі чергував на місяць, і здавалося, що за таких умов жити, взагалі, можна. Край такому непоганому життю настав несподівано, під час чергування Іллюші Руднєва. Не втрачаючи свого постійно милого, прихильно-уважного виразу Руднєв під час перевірки зробив демонстративну атаку: наказав ЧЧСК відзначити в рапорті всіх неголених. Цей захід, винятковий за своєю новизною, справив дуже велике враження, і, як тільки закінчилася перевірка, багато хто з хлопців забігав по коридорах з мильницями в руках. Ігор Чернявін з того дня, як дістав звання колоніста, також вважав для себе обов'язковим знищення бороди й вусів. Дуже можливо, що з цією справою можна було б почекати, але, по-перше, бритва — це солідно, по-друге, в дитячій колонії якось незручно показувати щетину, по-третє, щетина в Ігоря була рудувата, а після першого гоління вона набрала дуже несимпатичного вигляду. Наляканий діями Руднєва, Ігор теж схопив бритву, рушник і мильницю і полетів до вмивальні. Внизу грали сигнал снідати. В літері Б, в умивальнях і в спальнях було чути скрип бритов і густо бігла молода кров — наслідок недосвідченості й швидкості темпів. Руднєв — наймолодший бригадир, і спізнення на сніданок під час його чергування, хоч би й на п'ятнадцять хвилин, досі не вважалося неприпустимим. Але сьогодні він показав гострі зуби на перевірці, важко було передбачити, які зуби він покаже під час сніданку. Заспокоювало одне: не наважиться цей пацан залишити без сніданку близько трьох

десятків старих. Дійсність виявилась і сумніша, і хитріша. Руднєв, правда, не наважився на прямий напад, але про щось швидко переговорив у кабінеті Захарова. Принаймні, Захарову спало на думку вивчити плакат-план першого кварталу, який висів у вестибюлі, біля самого входу до їдальні. Вивчення цього плаката Захаров почав рівно за п'ять хвилин після сигналу на сніданок. Він стояв перед плакатом, заклавши руки за спину, і уважно читав його цифри, які навіть пацани четвертої бригади давно знали напам'ять. Хвилин через десять на сходах залунали швидкі кроки ветеранів колонії, які встигли за цей час знищити не тільки щетину, а й сліди крові на обличчях. Ніякого збентеження чи розгубленості вони не дозволили собі. Спритні ноги понесли їх не в їдальню, а у вихідні двері, спритні руки підскочили в салюті:

— Здрастуйте, Олексію Степановичу!

— Здрастуйте, Олексію Степановичу!

— Здрастуйте, Олексію Степановичу!

Захаров мимоволі повинен був відвертатись од плаката, щоб відповідати на привітання. Ігор Чернявін з верхньої площадки ще бачив, як потік колоністів вибігав у вихідні двері, але, коли він сам порівнявся з Захаровим, сказав слово привітання, жоден мускул не потягнув його до їдальні: було цілком очевидно, що шлях є тільки до виходу і далі — в цех. Надворі він влетів у веселий гурт товаришів, яким тепер залишилась єдина насолода зустрічати останніх, що запізнилися, спостерігати складну гру на обличчях і реготати разом з ними.

Потім Захаров вийшов на ганок і сказав:

— Гарний буде день... теплий. Де це ти порізався, Михайле?

Мишко Гонтар стрільнув очима в натовп колоністів і відповів з гідністю:

— Голитися доводиться, Олексію Степановичу.

— А ти самобрийку заведи. І зручніше, і швидше.

На ганок виходили й ті, що вже кінчили сніданок. Вийшов і Нестеренко. Захарова не помітив:

— Мишко, а чому ти не... Здрастуйте, Олексію Степановичу! А чому ти не той... не почекав мене?

Мишко Гонтар не вмів так швидко відповідати на деякі запитання. Захаров поправив пенсне і пішов у будинок.

Ігор Чернявін теж стояв у натовпі колоністів і співчував Нестеренкові, який мало не вскочив у халепу із своїм запитанням. Але Нестеренко вже збагнув, у чому річ:

— Он які справи! Почекайте-но, і я чергуватиму, я теж... придумаю вам, паничі.

А коли на ганок вийшов черговий бригадир Ілля Руднев, він мав такий вираз, начебто він в цій справі ніякої участі не брав. Здивованим голосом він питав:

— Не снідали? А чому?

В наступні дні навіть найшановніші «старі» поспішали на сніданок разом з пацанами і, проходячи повз плакат-план, мимохіть озирались на його цифри. Цифри були такі:

План першого кварталу:

Металісти

Маслянки	235 000 штук
	235 000 карбованців

Деревообробники:

Столи аудиторні	1 400 штук
Столи креслярські	1 250 «
Стільці	1 450 «
Табуретки креслярські	1 450 «
	180 000 карбованців

Швейний цех:

Трусики	25 500 штук
Шаровари	8 870 штук
Юнгштурми	3 350 «
Ковбойки	4 700 «
	70 000 карбованців
Разом:	485 000 карбованців

План був дуже важкий, і колоністи захоплювались:

— Оце план, так план!

Тільки старі знали, що захоплюватися можна лише до першого січня, а потім доведеться тяжко. Але четверта бригада була певна, що й після першого січня буде цікаво. В комсомольському осередку засідали вечорами і чіплялися до Соломона Давидовича з різними запитаннями. Але тепер Соломон Давидович не «парився», а намагався докладніше розповісти, як забезпечено виконання плану. Це була епоха мирних стосунків. Недавно на загальних зборах Соломон Давидович сказав:

— Ваше бажання, товариші колоністи, виконано: сьогодні здано нові опоки.

Самотній голос спитав:

— А яке сьогодні число?

А інші голоси охоче відповіли:

— Третє грудня.

— Яке це має значення? — сказав Соломон Давидович.— Важливо те, що у вас є опоки, а будь-які формальності не мають значення.

Колоністи сміялись і лунко аплодували Соломону Давидовичу. Багато хто реготав, сховавшися за спини товаришів. Очі четвертої бригади тривожно були спрямовані на Альошу Зирянського: може, він щось скаже на тему про вірність і святість даного слова? Але Альоша Зирянський теж аплодував і сміявся. Соломон Давидович був зворушений аплодисментами. Він високо підняв руку і промовив дзвінко:

— Бачите: що можна зробити для виробництва, я завжди зроблю.

Ці слова викликали новий вибух овацій і вже зовсім одвертий загальний сміх. Сміявся і Захаров, сміявся і аплодував. Рижиков був задоволений, що все так мирно кінчається, а крім того, він був формувальником, і опоки для нього мали велике значення. Правда, в минулому місяці було багато неприємностей у Рижикова — після випадку з Левітіним навіть Руслан Горохов одного разу на нього загарчав, коли вони лишились віч-на-віч.

— Ти відчепись од мене, чуєш? Відчепись! Я й без тебе проживу.

А потім довелося кліпати очима на раді бригадирів після рапорту днювального Вані Гальченка. Але й це минуло. Було прикро, що бригадири якось неохоче висловлювалися про Рижикова, і Зирянський висловив, мабуть, загальну думку:

— Темна людина і погана — Рижиков. Проте почекаємо. І не з такої погані людей робили. У нас у майбутньому завод, триста тисяч, у нас у майбутньому велике життя, а він у місті горілку п'є і п'яний приходить у колонію. Яка це людина? Тільки й того, що говорити вміє. Тож і папугу можна навчити. Тільки папуга не буде горілку пити. Подивимось. Але... Рижиков, май на увазі, прийде час — кісток не збереш!

Рижиков крутився на середині, прикладаючи руки до грудей, обіцяв і каявся, намагався робити серйозне і переконливе обличчя. І Воленко знову виступив на його захист:

— Треба все ж розуміти: Рижиков звик до такого життя, одразу відвикнути не може. Треба почекати, товариші. Карати його нема рації, він ще нічого в покаранні не розуміє. А от побачите, от побачите!

Взагалі ж рада бригадирів нічого й не ухвалила, а так і відпустила Рижикова з словами: «Подивимося».

Рижиков після цього ходив похмурий, ні з ким не розмовляв, але в ливарному працював «як звір». Соломон Давидович дуже вихваляв Рижикова:

— Якби всі так працювали, як Рижиков, у нас було б не триста тисяч нагромаджень, а щонайменше півмільйона. Золоті руки!

29. БОРИС ГОДУНОВ

Свято пройшло чудово. Було багато гостей, влаштовано чудову вечерю, в колонії було тепло, привітно й щасливо. До трамвайної зупинки, через усю просіку, простяглася смуга вогнищ, якими завідував Данило Горовий. Між вогнищами гості проїздили на машинах і проходили пішки. Біля дверей їх зустрічали чергові, вручали квиток у театр і запрошення до столу від імені якої-небудь з бригад.

Колоністи показували гостям свої спальні, клуби, класи, показували і пояснювали плакат-план першого кварталу, але цехів не показували. А окрасою вечора був складний і веселий дивертисмент. Виступали і співаки, і декламатори, і акробати. Малюки показали свою постановку, яка називалася: «Мандрівка першотравневців по Європі».

У цій виставі брав участь і Ваня Гальченко, але головна роль належала Фільці Шарію. Філька зображав Макдональда. Це була надзвичайно цікава вистава. І гості, і колоністи багато аплодували, коли малюки вишикувались один за одним, світло на сцені згасло, а в руках у акторів засвітились електричні ліхтарики. Оркестр заграв «Поїзд». Під звуки цієї музики малюки-першотравневці поїхали в свою мандрівку. Вони в дорозі мали цікаві зустрічі з Пілсудським, з Муссоліні, з Макдональдом та іншими «діячами». Кожен вихвалявся перед ними своїми ділами, але першотравневців обдурити важко: вони чудово вміли розглянути те, що діється в Західній Європі.

Велике враження справив виступ Соломона Давидовича. Він вийшов на сцену в новому коричневому костюмі.

Конферансьє, Санчо Зорін, оголосив:

— Соломон Давидович прочитає уривок з «Бориса Годунова» Пушкіна, за редакцією Ігоря Чернявіна.

Крейцер, який сидів у першому ряду, нахилився до вуха Захарова:

— Як це Пушкіна за редакцією Чернявіна?

— Каверза, звичайно.

Соломон Давидович насупив брови і промовив виразно:

> Достиг я высшей власти,
> Шестой уж месяц царствую спокойно.

Крейцер промовив крізь зуби:

— Мерзотники!

Соломон Давидович читав:

> Мне счастья нет. Я думал свой народ
> В цехах на производстве успокоить...

Багато хто з колоністів схопився. На їх обличчях ще мовчазне, але неприховане захоплення. Вчителька Надія Василівна, що сиділа поруч із Захаровим, усміхалася мрійливо. Захаров опустив повіки і уважно слухав. У Крейцера блищали очі, він навіть шию витяг, спостерігаючи, що відбувається на сцені. Соломон Давидович з великою трагічною експресією дуже голосно читав:

> Я им навез станков, я им сыскал работу.
> Они ж меня, беснуясь, проклинали!

Колоністи не витримали: мало хто залишився на місці, вони вітали читця оглушливими оплесками, їхні обличчя виражали справжній естетичний пафос.

Соломон Давидович не міг не усміхнутись, і його усмішка ще підсилила захоплення слухачів, З почуттям, що весь час зростало, він читав далі, і зал притих у передбаченні нових естетичних насолод:

> Кто ни умрет, я всех убийца тайный:
> Ускорил я трансмиссии кончину,
> Я отравил литейщиков смиренных!

Серед овації важко стало що-небудь дібрати: голосний сміх потонув у бурхливих оплесках, щось кричали колоністи. Крейцер реготав більше за всіх, але сказав Захарову:

— Треба цим редакторам все ж прочухана задати! Хіба так можна?

Соломон Давидович, сяючи почервонілим обличчям, радісною лисиною і новим костюмом, простяг руку до залу:

— Дайте ж закінчити!

Колоністи закусили губи. Соломон Давидович ступив крок уперед, поклав руку на серце, закотив очі:

> И все тошнит, и голова кружится,
> И мальчики нахальные в глазах.
> И рад бежать, да некуда. Ужасно!
> Да, жалок тот, у кого денег нет!

Він скінчив і скромно опустив очі. Але таку стриману,

хоч і акторську, позу недовго можна було витримати. У відповідь на бурхливе захоплення публіки Соломон Давидович теж розцвів усмішкою, потім гордо виструнчився, підняв догори палець і тільки після цього почав кланятися, бо публіка все ще кричала і аплодувала. Нарешті закрилася завіса.

Під час антракту Соломон Давидович протиснувся до першого ряду, гордо відповідав на привітання колоністів, усміхаючись поблажливо, потиснув руку Крейцеру:

— Ну, як? Які овації?

— Слухайте, Соломоне Давидовичу! Вас обдурили ці мерзотники!

— Як обдурили?

— Вони вам підсунули інші слова.

— Інші слова! Не може бути. Слова ж ось у мене.

— Ай, ай, ай! От... пройдисвіти! Дивіться, цей самий Борис Годунов говорить виключно про виробничі справи колонії імені Першого травня.

— Невже?

— Аякже: «Я им навез станков, я им сыскал работу, я отравил литейщиков смиренных». Це не Борис Годунов, це ви, Соломоне Давидовичу! І нахабні хлопчики...

— А Пушкін, значить, не так написав?

— Авжеж: у Пушкіна хлопчики криваві, а тут нахабні.

— А ви знаєте: вони справді нахабні! А як у Пушкіна про ливарників?

— Про ваших ливарників? Яке йому діло? Він же вмер сто років тому.

Соломон Давидович щиро обурився:

— Ах, яке нахабство! Я зараз піду! Я їм скажу!

Соломон Давидович кинувся за куліси. Дехто спробував утекти від нього, але він спіймав Ігоря Чернявіна, головного редактора.

— Як же вам не соромно, товаришу Чернявін?

— А що таке?

— Пушкін зовсім не так написав.

— Мало що? А ви знаєте, що Мейєрхольд робить?

— Який Мейєрхольд?

— Московський.

— У нього теж виробництво?

— І ще яке! У нас хоч трохи схоже на Пушкіна, а в нього так зовсім не схоже. Така мода!

— Мода, звичайно, це непогано, але до чого тут ливарники?

— Аякже! Ви думаєте, за часів Бориса Годунова ливарників не було? А хто рушниці робив, як ви гадаєте?

— Вони рушниці могли робити, але в них, може, такого диму не було?

— Де там — не було! Хіба вони знали, що таке вентиляція?

— Вони могли й не знати.

— Добре вийшло, Соломоне Давидовичу. Ви дивіться, як усім сподобалося. Скоро вам танцювати.

— Я боюся тепер танцювати. Написано гопак, а може — це теж, як Мейєрхольд.

— Слово честі, гопак!

Соломон Давидович засміявся, махнув рукою:

— А чорти його бери! Давайте гопак.

Соломон Давидович повернувся до Крейцера і заспокоїв його:

— Я їх полаяв, але вони кажуть: тепер усі так роблять, Мейєрхольд якийсь з Москви, то він теж так робить. Така мода начебто.

Крейцер обняв Соломона Давидовича, посадив поруч із собою:

— Вірно! А взагалі добре!

За чверть години Соломон Давидович в українському козацькому костюмі, в широченних штанах і в сивій шапці по-справжньому «садив» гопака на сцені. Легка, тоненька Оксана ледве встигала втікати від його підкованих чобіт. Тепер колоністи аплодували без усякої каверзи: не могло бути сумніву, що Соломон Давидович — класний танцюрист. У його дідівському завзятті, в розгонистій, сміливій присядці було багато цілком доречного гумору й любові до життя. Колька-лікар після танцю скочив на сцену і сказав голосно:

— Бачили? Хай тепер до мене не ходить із серцем!

Соломон Давидович засміявся сумно:

— Він не хоче розуміти різницю: запорожці оті самі вміли танцювати гопака до самої смерті, і в них нічого не робилось із серцем. А ви призначте їх завідувати виробництвом, і ви побачите, наскільки у вас збільшиться пацієнтів!

30. КРАДІЖКА

Через день після свята Ігор Чернявін уранці збіг униз в роздягальню, щоб узяти своє пальто. Кілочок № 205 зустрів його несподіваною порожнечею: пальта не було. Поруч натягав своє пальто Мишко Гонтар.

— Мишко, мого пальта нема.

— Як це «нема»?
— Та мій номер порожній.
— Переплутав хто-небудь. Ти пошукай.

Ігор в обідню перерву оглянув усі пальта: на звороті коміра кожного пальта був вишитий номер, але двісті п'ятого не було. Він сказав про це черговому бригадиру Брацану. Черговий подивився на нього з досадою:

— Що ж, по-твоєму, вкрали, чи що?
— Я обшукав усю вішалку.
— Треба ще раз подивитись. Куди воно могло подітися?

Брацан відвернувся від нього незадоволений. Але після роботи він сам знайшов Ігоря і спитав його похмуро:

— Нема пальта?
— Нема.
— У Новака теж нема, з четвертої бригади.
— Вкрали?

Брацан нічого не сказав, помітно було, що це слово йому не подобалось.

Увечері Ігор пішов на рапорти бригадирів. Брацан рапортував:

— Товаришу завідуючий! Минулої ночі з вішалки вкрадено два пальта — Чернявіна й Новака.

Захаров, як завжди, спокійно підняв руку, відповів: «Єсть!» І всі присутні салютували рапорту чергового бригадира «в звичайному порядку». Але щось таке було особливе в сьогоднішній процедурі рапортів: на обличчях не було веселої бадьорості, відчувалось, що останній рапорт не відновить дружньої невибагливості відносин, колонія не перейде до звичайного вечірнього настрою, ніхто не усміхнеться і не говоритиме дотепів. Справді, прийнявши останній рапорт, Захаров швидко сів на стілець, висмикнув з папки якийсь папірець, підперши голову рукою, почав читати, читати уважно, неначе він сам залишився в кабінеті. А в кабінеті стояли три десятки колоністів, не ворушились і мовчали, дивлячись на нього. Нестеренко пошепки спитав у Брацана:

— Які в тебе підозри?

До запитання Нестеренка прислухались, але всі знали, що пальта щезли, і злодій слідів не залишив. Однак Брацан був черговим, він був зобов'язаний відповідати за свій день і, отже, був зобов'язаний відповісти на запитання Нестеренка. Брацан розумів це і відповів голосно:

— Від дванадцятої до восьмої було днювальних чотири чоловіки, всі колоністи, звичайно, з них нікого підозрювати не можна. Лобойко, Грачов, Соловйов і Толенко — всі з моєї бригади. Я за них ручаюся: не піде з поста, не

засне ніхто. А тепер інше: з роздягальні не можна пройти інакше, як повз днювального. Значить, у вікно, у кватирку. А як? Кватирки там дуже маленькі, пальто просунути важко, дуже важко, я сьогодні пробував. Спеціаліст робив.

— Як ночували сьогодні? — спитав Захаров, не відводячи очей від папірця.

— Перевіряв. Ночували в порядку. І днювальні кажуть: ніхто вночі не виходив з будинку, а останній прийшов з міста Зирянський, об одинадцятій годині, був у відрядженні з вашого наказу. Така річ... якби пропало одно пальто, сказали б... обов'язково сказали б: забув де-небудь. А то два пальта, з різних бригад. Чернявін Новака мало знає.

— Торський! Таємну раду, зараз, тут у мене.

— Єсть.

У кабінеті залишилися тільки бригадири. Коли вийшов останній колоніст, Захаров відкинувся на спинку крісла.

— Так... Говоріть, хто що думає.

Торський перший розвів руками, сидячи на дивані в гущавині інших.

— Говорити важко. І підозрювати небезпечно, ніяких підстав. Я склав сьогодні список, за кого не можна ще ручитися. Що ж... виходить дев'ятнадцять чоловік... не варто й оголошувати: два пальта того не варті. Один злодій, а вісімнадцятьох на все життя можна образити. Просто лихо... Жодного запитання нікому не можна поставити... Наприклад, спитати, чи не виходив куди-небудь уночі...

— Не можна нікого питати,— підтвердив Захаров незадоволено.

— Не можна, я й кажу.

— От я скажу,— Зирянський присунувся на край дивана.— От я скажу. Перше: пальта вкрадено не вночі, а вранці, коли всі одягалися. Це людина нахабна зробила. Просто взяв і одягнув чуже пальто, при всіх, може, і Чернявін його зустрів, коли в роздягальню входив. А якби попався, виправдатися легко: помилково вдягнув, нічого такого.

— Таж не одно пальто, а два.

— Два. Тільки пальто мого Новака три дні висіло, він його не одягав, у цех без пальта перебігав, мої пацани люблять так робити. Значить, Новакове раніше, може, ще позавчора вкрали, а ніхто й не знав.

— Ти почасти маєш рацію,— почав Нестеренко, але Зирянський суворо на нього глянув:

— Почекай, я не закінчив. По-друге: пальто це й зараз у колонії, у кого-небудь на квартирі або в селі, тіль-

ки я думаю, що не в селі, а тут, у службовців, а може, з будівельників хтось за каїна працює. Це не інакше. До міста пальто не понесеш: і видно буде, і час потрібний; у робочий день не можна, а у вихідний наших багато буває по дорозі до міста. Обидва пальта тут і тепер, на нашій території.

Усі мовчали. Зирянський має, мабуть, рацію. Тільки Нестеренко висловив маленький сумнів:

— Ти почасти правий, Олексію, а тільки у Чернявіна пальто з правого флангу, а в Новака, навпаки, з лівого. Ти кажеш, одягнув і вийшов, це можливо: вдягнув і вийшов, а повернувся без пальта, у нас багато хто без пальта бігає, тут не добереш. А тільки... як же з розмірами? Одна річ — одягнути пальто Чернявіна, а інша річ — Новака. Виходить так, що діяло двоє.

— Двох не може бути,— сказав тихо Воленко.

— Чому не може бути?

— Не може бути. У нас таких компаній нема. Одинаків можна запідозрити, а таких компаній, щоб удвох крали, у нас нема.

— Воленко правильно каже,— згодився Торський.— Це один. А як він виніс, чорт його знає, а тільки, безумовно, так, як Зирянський каже. Воленко, як ти думаєш про свого Рижикова?

Було названо перше прізвище. У бригадирів обличчя споважніли. Воленко на хвилину замислився:

— З моєї бригади можна когось іншого підозрювати, Горохова, наприклад, чи Левітіна. Тільки Левітін останнім часом іншим зайнятий; Олексій Степанович наклав на нього покарання за ті записки, пам'ятаєте,— протягом місяця розчищати доріжки в саду. Він цією справою дуже захоплюється, хоче, щоб йому пробачили, дуже старається, він красти не піде. Горохов начебто більш за все думає про свій шипорізний, а тепер план новий повісили, то в нього в голові тільки й стоїть: косий шип, прямий шип та ще якийсь прилад робить, щоб одразу більше кінців запускати в машину. Скажіть, хіба в такому стані людина може вкрасти? Не може.

— Горохов не вкраде,— сказав просто Торський.

— А Рижиков? Рижиков — будь ласка, у Рижикова сумління, як у горобця. Але зате Рижикову не треба. Він зараз заробляє більше за всіх у колонії. В останню получку в нього залишилося чистих сімдесят карбованців. Він поклав у ощадкасу п'ятдесят, а книжку мені віддав, щоб не розтратити. Він тільки про те й думає, щоб заробити якнайбільше... Для чого йому красти? Та Рижиков ще й

новий, нікого не знає, а без каїна обійтися неможливо.

— Будь спокійний,— сказав Брацан.— Це ти не знаєш, а Рижиков знає, що йому потрібно.

— Та ні, рано йому знати,— протяг Нестеренко.

— Добре, це по першій бригаді. А в тебе, Льовко?

Бригадир другої, Поршнєв, щаслива була людина, може, найщасливіша в колонії. У нього завжди добродушно-гарний настрій, завжди він задоволений життям, ніколи ще не «парився» і до якої справи візьметься, вона в його руках теж починає усміхатися. І зараз він тільки плечима повів:

— Та... звідки ж у мене? У мене все народ... надійний.

— За всіх ручаєшся?

— Та... що за них ручатися? Вони самі... поручитись за кого завгодно... можуть. Ви ж знаєте.

Поршнєва всі любили в колонії особливою, добродушною, спокійною любов'ю. Приємно було на нього дивитись і стежити за лінивою хвилею радості, яка завжди грала в його неквапному погляді, в русі чорних, тінистих брів, в усмішливому тремтінні повних, міцно напружених губ. А дивлячись на Поршнєва, згадували і другу бригаду: сімнадцятеро хлопчиків, начебто навмисне зібраних у бригаду. Їм усім по шістнадцять років, усі вони однакові на зріст, усі більш чи менш гарні з себе і завжди в роботі, і робота ця їх бадьорить. Майже вся друга бригада працювала в машинному цеху, на фугувальних, рейсмусних та інших верстатах. І виробництво в них гомінке, запальне і водночас по-справжньому ділове.

— Так,— сказав Нестеренко.— У другій бригаді нікому.

По інших бригадах були кандидати на підозру; але той читанням захоплюється, у того перший корнет займає половину душі, у третього — модельний гурток, у четвертого — дружба з Маленьким, у п'ятого — дружба з Колькою-лікарем, у шостого — п'ятірки з географії. П'ята ж і одинадцята бригади навіть не дозволили згадувати про них у зв'язку з такою образливою справою.

І коли закінчили огляд останньої, десятої бригади, огляд дуже короткий, бо Руднєв згодився підозрівати тільки себе й помічника бригадира, в раді стало тепло й привітно, а Захаров сказав:

— Чорт забирай! Які люди в нас хороші, просто диво, а не люди!

Бригадири зраділи, засміялися, щільніше посідали на дивані, начебто до ранку збиралися просидіти тут у кабінеті. Нестеренко потирав руки від задоволення:

— У нас люди, Олексію Степановичу, чудові!

Захаров підвівся за столом, шпурнув на вікно якийсь напірець, притиснув його рукою і замислився:

— Значить, так: один... завівся! Один! Я вважаю, що не треба його шукати. Дві шинелі — це дрібниця. Подивимось, що буде далі. Може, це його остання крадіжка. Прошу вас про цю крадіжку не говорити в бригадах. Удайте, ніби крадіжки ніякої не було. Згодні?

— Згодні, Олексію Степановичу.

— Просто звикла людина.— Захаров поблажливо посміхнувся.— Вітько, дай розпорядження, щоб завтра ж видали шинелі Чернявіну й Новаку.

У бригадах ніхто не спав, усі чекали повернення бригадирів. Воленко прийшов у спальню серйозний.

— Ну як, знайшли? — спитав Садовничий.

— Ми... про інші справи... більше.

— Не знайшли?

— Та як же ти знайдеш? Хтось один...

— Один... чорт би його взяв. Ох, спіймати б!

Рижиков стояв посеред спальні, заклавши руки в кишені, весело сяйнув усмішкою:

— Це все зарплата винна.

— Чому? — зацікавився Садовничий.

— Я от багато заробляю, а іншому заздрісно.

Руслан Горохов уважно подивився на Рижикова:

— А хто... тобі заздрить?

— Та є такі, що й на їдальню не заробляють: Горленко, Толенко, Васильєв і ці самі Гальченки, Бігунки...

Горохов примружив очі:

— Ти на Бігунка думаєш?

Рижиков не любив пильних поглядів:

— Та ні, я не думаю.

Він не поспішаючи попрямував до свого ліжка. Руслан перевернувся на місці, постежив очима за ним.

— Чого дивишся? — раптом озирнувся Рижиков.

— Дуже... ти... мені... подобаєшся! — пробурмотів Руслан.— Гарна ти людина!

Воленко опустив очі, підвів, подивився уважно на Рижикова, на Руслана, щось тривожне здригнулось у нього в губах.

31. «ДЮБЕК»

У четвертій бригаді були душі вразливі й незламні: вони не могли допустити, щоб два пальта залишилися невідомщені.

Ніхто в колонії не знав, які наради відбулись у надрах четвертої бригади, ніхто не помітив її операцій, крім... Захарова; чергові бригадири, можливо, й помітили, але виключно з точки зору своїх чергових (державних) інтересів. Колись члени цієї славної «непереможної» бригади хизувалися двома особливостями. З одного боку, їх горлянки відзначались надмірною схильністю до forte. Навіть таємні розмови вони проводили так оглушливо, що важко було розібрати, про що говорить кожний. Іноді вони напружували очі до надзвичайно таємничої, конспіративної виразності, але горлянки їх однаково стримати було неможливо. Люди старші віком, якщо їм треба когось покликати, спочатку озираються, чи є поблизу потрібна особа. Пацани були проти такої безглуздої витрати дорогої зорової енергії і не менш дорогого часу, тим більше, що в їх розпорядженні завжди був цей оглушливо-універсальний інструмент — горлянка. І тому запрошення потрібної особи відбувалося дуже просто: треба вийти на площадку сходів чи на центральну доріжку парку і несамовито закричати, прищуливши очі і навіть присідаючи від напруження:

— Володько-о-о!!!

Потім прислухатись і, якщо ніхто не відповідає, знову закричати, ще огидніше:

— Воло-о-одько!

Поблизу цей заклик сприймався досить виразно: кличуть якогось Володьку. Але якраз поблизу звуки заклику не мали практичної мети, цей Володька мав перебувати десь далеко, в таких місцевостях, куди заклик долинав у дуже невиразній формі:

— О-о-о-о!

Проте ці майже умовні звуки давали завжди корисні наслідки. В колонії було десять чи п'ятнадцять Володьок, але пізнавав своє ім'я тільки один, той самий, якого в цю хвилину кликали. Решта, хто перебуває у цей момент на території колонії, тільки морщились.

Чергові бригадири дуже переслідували цю форму зв'язку, особливо якщо вона застосовувалась в коридорах або на площадках східців.

Це — з одного боку. З другого боку, пацани завжди були схильні до деякого сепаратизму. Чергові бригадири мали підставу дивитися на це явище підозріло. Надмірний сепаратизм завжди загрожував закінчитись або вибитою шибкою в оранжереї, або подертим костюмом, або іншою якоюсь каверзою. Для чергового було ясно, що в основі сепаратних дій лежить завжди справжня дрібниця; мура-

шина купа, солов'їне кубло, кинуте візником де-небудь на задньому дворі старе колесо, знайдена купа консервних бляшанок. Такі причини викликали бурхливу діяльність пацанів, галас у різних кутках двору, вітрові змахи десятків ніг. Збуджені очі, нашорошені вуха, роззявлені роти, граничні швидкості, верескливі протести і довгі захоплені вигуки де-небудь за рогом — усе це не могло не турбувати чергових бригадирів. Уся колонія пам'ятає, як на початку минулої весни бригадир сьомої Вася Клюшнєв відсидів п'ять годин під арештом за неуважне чергування. У Захарова в кабінеті Вася не заперечував, що серед пацанів ще зранку спостерігалась якась ажіотація, по обіді вони довго галасували і бігали від одного будинку до іншого і навколо будинків з такою швидкістю, що неможливо було розібрати, хто, власне, бере участь у цій тривозі. Але Вася подумав, що це звичайна дрібничка, на зразок мурашиної купи, а потім виявилося, що справа була значно серйозніша: вся операція була галаслива до того часу, поки тривала її земна стадія. А коли всі її учасники полізли на дах, їх невтомні горлянки якимось дивом замовкли. В цілковитій тиші, майже не ділячись враженнями, пацани скинули з даху жилого будинку для службовців, з височини трьох поверхів, кішку конторника Семенова, кішку дорогу — сибірську. Цей акт не був викликаний ні жорстокістю, ні мстивістю, ні пустою цікавістю — в основі його лежала наукова експертиза: із серветки вони зробили досить добрий парашут, кішку вмістили в двох затишних петлях, з них вона, звичайно, не могла випасти. Увечері всі учасники цього досліду стояли перед Захаровим з винуватими обличчями, але в глибині душі не поділяли його обурення. Захаров дивився на них сердитими очима. Він сказав:

— Я рішуче не можу допустити такого чергування. Це неподобство, це роззявство, це цілковита нездатність тримати в руках день! Товаришу Клюшнєв, я не чекав від тебе такої безпорадності! Одержуй п'ять годин арешту!

На очах у «парашутистів» засмучений Вася Клюшнєв прийняв п'ять годин арешту, підняв руку і сказав «єсть». Тоді Семен Гайдовський зробив слабку спробу правильно освітити подію. Він промовив відчайдушним дискантом:

— Олексію Степановичу! Та серветка ж знайшлась! Вона вже знайшлась! І ми виперемо!

Захаров, проте, анітрохи не зрадів з того, що серветка знайшлася. Він начебто навіть забув, що серветка була таємно взята з кухні — обставина, що вважалася найнебезпечнішою під час проектування операції. Ні, Захаров на серветку не звернув уваги.

— Що це таке? Цілий десяток колоністів преться на дах триповерхового будинку! Навіщо? Яка мета? Скинути звідти цю нещасну кішку!

У пацанів радісно загорілись очі: Олексій Степанович перебільшує нещастя! Яке нещастя? Семен Гайдовський закричав на весь кабінет:

— Та Олексію Степановичу! Олексію Степановичу! Ви не знаєте! Вона нічого! Вона благополучно приземлилась!

І всі пацани закричали:

— Приземлилась!!! Вона навіть не нявкала! Хіба вона падала? Вона зовсім не падала! Вона ж на парашуті! Вона приземлилась на чотири ноги... і той... побігла... взяла й побігла!

Всі гадали, що обличчя Захарова просіяє при цій радісній звістці, всі дивилися з чеканням на його обличчя, але... воно не просяяло. Ця людина не здатна була тішитися досягненням парашутизму. Він поправив пенсне й спитав руба:

— У кішки був парашут? А у вас був? Хто з вас був з парашутом? Хто?

Тільки в цю мить пацани зрозуміли, який злочин вони вчинили: полізли на дах, не озброївшись парашутами. Виявляється, Захаров розуміється дещо на парашутизмі. На жаль, він не взяв до уваги, що для людини потрібен парашут дуже великий, серветки для цієї справи не підходять.

Звичайно, після цього випадку ніхто більше не вилазив на дах, але завжди траплялись інші випадки. Чергові бригадири саме до цих витівок ставилися підозріло і через це терпіти не могли сепаратних починань четвертої бригади.

Останніми днями в колонії раптом стало тихо, ніхто не кликав оглушливим дискантом Володьку, ніде не збиралися зграйки пацанів і нікуди з тривожним щебетанням не перелітали. І ковзанка встигла замерзнути, на ковзанці сяяли електричні ліхтарі. Колоністи ковзались на ковзанах то по стрімкій прямій, то по колу, то взявшись за руки, то поодинці. Навіть чергові бригадири іноді ставали на ковзани, їхні червоні пов'язки далеко було видно і, як завжди, викликали повагу.

А четвертій бригаді було ніколи. Володя Бігунок при будь-якій нагоді вилітав з кабінету і обов'язково зустрічав недалеко кого-небудь з четвертої бригади. Говорили вони під час зустрічі чи не говорили, можливо, тільки, як мурашки, ворушили невидимими вусиками, цього ніхто не знав, але після зустрічі розходилися в різні боки з задумливими очима, розходилися не поспішаючи, ледь-ледь ворушачи бровами. Збоку здавалося, що ніщо в житті їх

особливо не цікавить, що вони живуть самозаглибленим життям. Але на всіх шляхах колонії вони стовбичили по двоє, по троє, тихенько радились і ще тихіше придивлялися до чогось. На вішалці, особливо вранці, завжди чиїнебудь очі нишпорили поміж тими, що одягалися. Давно забуто було звичай перебігати в цех без пальта. Навпаки, четверта бригада засвоїла звичку без кінця одягатись і роздягатись, і днювальні, із старших, незадоволено говорили:

— І чого ви шмигаєте взад і вперед! Одягнувся — і гуляй собі.

Захаров, може, помітив щось таємниче в четвертій бригаді, а може, й не помітив, а інакше якось дізнався, але і в нього звідкись узялася звичка прогулюватись по коридорах, заходити в роздягалку, і майже кожного разу доводилось йому зустрічатися з тим чи іншим представником четвертої бригади. Він відповідав на салют стриманим рухом руки і проходив далі. За ним стежили серйозні, уважні погляди.

Ваня Гальченко і Філька ввечері не пішли на ковзанку, а проходжувалися по головній доріжці парку і поглядали в бік колонії, начебто чекали на когось. Повз них пробігали колоністи з ковзанами, легковажний народ, жадібний до розваг. Не поспішаючи, проходили старші. Ліда Талікова по-дружньому поклала руку на плече Вані й спитала:

— Чого ти такий сумний, Ваню?

Важко було не усміхнутись Ліді, і Ваня усміхнувся, але якось по-діловому:

— Нічого не сумний. Це ми гуляємо.

Пожвавішали очі і у Фільки, і у Вані, коли з-за рогу літери Б з'явився Рижиков. Він навіть погарнішав, цей Рижиков: є особливий шик у тому, як він іде в новому білому светрі, без шапки. Його ноги ступають широко, і він увесь трохи похитується: це хода людини, задоволеної життям. Руде волосся підстрижене коротко, від цього голова Рижикова здається елегантнішою, і обличчя в нього тепер стало чисте. Рижиков не поспішає, він закурює цигарку. Філька й Ванька не кваплячись попрямували на бокову доріжку. Рижиков їх не помітив. Він пройшов униз. і недбало шпурнув у замет велику білу коробку.

Коли він зник за деревами, Філька підняв коробку. Ваня теж подивився на неї:

— Це — цигарки. Написано як?

— «Дюбек».

— Гарна яка коробка.

За півгодини в клубі вони знайшли Маленького. Філька, граючись коробкою в руках, спитав між іншим:

— А скільки коштує така коробка?

— О, це дуже дорогі цигарки! Ця коробка коштує п'ять карбованців!

Ваня не міг витримати, закричав на весь клуб:

— П'ять карбованців! За одну коробку?

Філька був людиною бувалою, він не закричав:

— А що ж ти думаєш? «Дюбек» — це, ти думаєш, дурниця?

— Ой-о-о!

Маленький пішов у бібліотеку. Ваня сказав:

— Він! Це він, і все!

— Украв?

— Украв і продав.

— А якщо він більше за всіх заробляє?

— Більше за всіх? А скільки він одержує? Тридцять карбованців? Так? Тридцять карбованців?

— Тридцять, а може, й сорок.

— Та однаково, а цигарки самі коштують п'ять.

— А от давай дізнаємось. Давай дізнаємось, він у першій бригаді?

— У першій.

— А ти спитай, ти всіх знаєш: ти спитай, які цигарки курить Рижиков?

— А навіщо?

— А якщо ніхто не знає, значить, Рижиков ховає і нікому не говорить. Він так... потихеньку... курить і не хвастає. А ти спитай.

Філька в той же вечір вияснив: ніхто у першій бригаді не знає, які цигарки курить Рижиков. Філька, як добрий актор, питав уміючи. Просто йому цікаво було з'ясувати, які цигарки люблять у першій бригаді. Після вечері Ваня вислухав розповідь Фільки і зашепотів голосно:

— Бачив? І ніхто не знає. А хочеш, я покажу тобі виставу?

— Виставу? Де?

— А де-небудь.

Вони довго ходили по колонії, і Ваня ніяк не міг показати вистави. Коробка лежала у нього в кишені так само терпляче, як терпляче Філька чекав вистави.

Перед загальними зборами в тихому клубі почав збиратися народ. Рижиков прийшов сам і сів на диван, витягнувши ноги. Ваня штовхнув ліктем Фільку. Друзі разів зо два пройшли повз Рижикова. Той не звернув на них ніякої уваги, розглядав свої ноги і стиха насвистував. Філька й Ваня сіли поруч з ним. Рижиков глянув на них скоса і підігнув ноги під диван: у Ваниних руках була коробка з

написом «Дюбек». Ваня повертів її у руках і прищурив очі. Потім відкрив і очікувально завмер над нею — всередині коробки крупно синім олівцем написано:

«А ми знаємо».

Рижиков блиснув зеленими очима, підвівся, сильно натиснув рукою на Ванине плече, штовхнув його до спинки і вийшов у двері, заклавши руки в кишені. Ваня схопився за плече і скривився:

— Боляче... чорт!

Фільчине обличчя загорілося:

— Це він! Ваню, ти знаєш, це він! Ходімо! Ходімо до Олексія...

Вони побігли до кабінету. Але в кабінеті було багато людей, бригадири збиралися для рапортів. Захаров був веселий, жартував, сказав Торському:

— Ти сьогодні не волинь з загальними зборами. Вечір гарний.

А на загальних зборах Торський прочитав наказ:

«Оголошується подяка вихованцю Рижикову за зразкову ударну роботу в ливарному цеху».

І Філька, і Ваня засмутилися, почервоніли. Вони дивилися на Рижикова і не пізнавали його: він сяяв гордістю і збентеженням, усміхався з гідністю, і не було в ньому нічого нахабного, це був товариш, який заслужив подяку в наказі.

1. БОЙОВЕ ЗВЕДЕННЯ

Зима минула.

В комсомольському бюро і в раді бригадирів до півночі засиджувались і думали... Марко Грінгауз виголошував промову:

— Ви уявіть собі: ми робимо свердла! Ви бачили, які свердла? Зверху в них полірований алюміній, а всередині у них точність до одної сотої міліметра. І до того ж — це імпорт! Ви розумієте — імпорт. Це хіба легко сказати — випрошувати у австрійців свердла для наших авіазаводів, для наших саперних і інженерних частин! Ви уявляєте, як це виходить, коли саперам треба робити переправу, а в них немає електричного свердла! Або, припустимо, треба будувати танк, а у нас у руках чортзна-що замість свердла. А тепер візьміть — аероплан. Я бачив аероплан, то я знаю, скільки там треба просвердлити дірок, і невже треба свердлити австрійським свердлом, коли можна свердлити нашим, першотравневським! Треба зглянутися на становище наших робітників. Треба розуміти — ось це й зветься потребою, про яку без сліз і говорити неможливо. До чого образливо купувати свердла в австрійців, та ще за таку неприємність платити справжнім золотом. Ось це — потреба, це й я розумію, і ви розумієте!

Звичайно, це всі розуміли. І тому в словах Воленка, сказаних на бюро, були слова всіх одинадцяти бригад:

— Ми не повинні турбуватися, що колоністи не зрозуміють. У нас сімдесят дев'ять комсомольців і сто дев'яносто тих, хто має значок колоніста! Як же вони можуть не зрозуміти? У нас дві вечері — о п'ятій годині і о восьмій годині. Давно вже всі незадоволені: з якої речі дві вечері, просто часу не вистачає вечеряти. Припустимо, перша вечеря більше скидається на простий чай. Байдуже, а скільки хліба з'їдають за цим чаєм? І всі колоністи дуже незадоволені. Треба скасувати першу вечерю і не забирати часу в колоністів. Потім м'ясо. Це вже давно доведено, що м'ясо шкідливе для здоров'я, якщо його багато їсти, від цього буває подагра, і Колька так каже. І я вважаю:

досить тричі на тиждень м'ясо, а в інші дні шкідливо. І не треба до травня шити нові парадні. Найголовніше — у нас добрий стрій, гарний, якщо й старі парадні одягти, однаково всім сподобається. Зносилися білі комірці, нові пошити — треба сто п'ятдесят карбованців. Ну, що ж? Давайте без білих комірців, форма й так залишиться, головне — вензель. І черевики нові не треба купувати, а можна купити всім «спортсменки», значно дешевше й куди легше.

І ще багато таких знайшлося речей у колоністському кошторисі, скасування яких було і для краси добре, і для здоров'я.

Захаров затвердив усі скорочення витрат, запропоновані комсомольцями, і навіть перша вечеря, всім на втіху, була скасована. Колоністи були глибоко переконані в тому, що наприкінці року вони зберуть не триста тисяч, а значно більше.

У вестибюлі, біля входу до їдальні, півстіни було ще з середини зими зайнято величезною діаграмою, виготовленою Маленьким і художнім гуртком. Біля діаграми цілий день товпився народ, бо вона всіх діймала до живого.

На діаграмі зображено фронт, справжній бойовий фронт. Наступ ішов знизу. Там червона вузька стрічка зображувала могутні сили колоністських цехів, поділені на три армії: центр — металісти, лівий фланг — деревообробники і правий фланг — дівчатка в швейному цеху. Кожна армія займала по фронту більшу чи меншу ділянку цілком відповідно до розмірів річного плану.

Центр — металісти, звичайно, становили головні сили: річний план виробництва маслянок виражався дуже солідною цифрою: мільйон штук — мільйон карбованців. На лівому флангу ділянка була менша — деревообробники повинні були за рік випустити продукції на 750 тисяч карбованців, а швейний цех, значно знесилений відпливом людей до токарних верстатів, мав план тільки на триста тисяч. Таким чином, правий фланг займав порівняно невелику ділянку фронту.

Наступ на діаграмі був спрямований вгору. Вгорі, на всю невимірну широчінь ватманського аркуша, намальовано було чудесне місто: здіймалися до неба димарі і башти, і, щоб уже ніяких сумнівів не було, по верхньому краю аркуша простягнувся напис:

ПЕРШИЙ ЗАВОД ЕЛЕКТРОІНСТРУМЕНТІВ ТРУДОВОЇ КОЛОНІЇ ІМЕНІ 1 ТРАВНЯ

Вузька червона стрічка проходила досить низько, а чудесне місто стояло високо, добратися до нього було нелегко: треба було пройти величезні простори ватмана, а по них справа наліво, як східці тяжкого року, розташувались прямі горизонталі днів. Ох, як багато цих днів має рік і як поволі треба перемагати їх безкраю чергу! І кожен день мав свою назву, назви були гарною слов'янською в'яззю написані ліворуч і праворуч, підіймаючись вузькими колонками. На рівні чудесного міста написано:

31 ГРУДНЯ!!!

Так і було написано — з трьома знаками оклику. Легко сказати: 31 грудня, коли тепер тільки кінець березня, і між березнем і груднем яких тільки нема місяців!

Коли ця чудова діаграма, прикрашена рамкою з золота і карміну, вперше з'явилась у вестибюлі, колоністи були вражені її складністю і річним розмахом. Взагалі розуміли, що треба добратися до чудесного міста, і хто перший добереться, той і поставить перший прапор на одній із башт міста. Інші подробиці були не зовсім зрозумілі. За кілька днів з діаграмою освоїлись як слід і навчились переживати денні зміни в ній. Фронт, зображений вузькою червоною стрічкою, поволі просувався вгору. Кожного дня поряд з ватманом з'являвся на кнопках невеличкий аркушик паперу, на ньому містилось бойове зведення на сьогоднішнє число.

Посувався на діаграмі не тільки бойовий фронт комунарів. Синім шнурком зображено було і ворожий фронт: усі добре знали, що головний ворог колоністів — це повільний біг часу. Якби поклали на добу сто робочих годин, ось тоді було б діло! А до того були й інші вороги: поганий матеріал, погані верстати, поганий інструмент.

25 березня бойове зведення повідомляло:

«Учора спостерігалося затишшя. Центр випустив продукції на 3300 карбованців і вийшов на лінію 29 березня, перебуваючи попереду межі сьогоднішнього дня на чотири переходи. Лівий фланг — столяри — досі стоять на лінії 15 березня: від цього дня вони не випустили продукції ні на одну копійку. Зате правий фланг і далі переслідує розбитого ворога: дівчатка ведуть запеклі бої на позиціях 18 квітня, обходячи синіх з флангу. На цій ділянці сині в безладді відступають. Захоплено за один день 1800 справжніх карбованців...

Наші постійні успіхи на правому флангу, незважаючи на відставання столярів, примусили противника по всьому

фронту відвести свої війська на лінію 26 березня, це значить, що вся колонія за виконанням плану йде на один день попереду».

Ваня Гальченко та інші металісти четвертої бригади любили ввечері постояти перед діаграмою і помилуватися успіхами центру. Видно було, що синім погано доводиться під ударами ливарників і токарів. Правда, у дівчат було нестерпно завидне становище: на правому флангу червона стрічка далеко вилізла наперед, справді — на лінію вісімнадцятого квітня, коли сьогодні тільки двадцять п'яте березня! Дівчатка не зупинялися перед діаграмою, а поглядали на неї швиденько, пробігаючи мимо,— вони соромилися милуватися своїми запаморочливими досягненнями. Пацани озиралися на дівчаток з удаваною байдужістю. Лена Іванова і Люба Ротштейн зупинилися тільки для того, щоб подивитися, як страждають від заздрощів металісти. Ваня сказав:

— Дівчиськам добре — що там... трусики!

Лена прийняла виклик:

— Як ти смієш говорити: «дівчиська»!

— Я нічого не кажу, я тільки... взагалі трусики!

— Скажіть, будь ласка, «взагалі»! А ти вмієш шити трусики?

Ваня Гальченко озирнувся на товаришів: у присутності мужчин ставлять йому таке образливе запитання.

— Ха! Я шитиму справді.

Ваня почервонів, бо розмовляти з ними важко: з одного боку, вони все ж дівчиська і шиють трусики, з другого боку, навіть ці тринадцятирічні Лена і Люба стоять собі і посміюються, а в зачісках у них стрічки — навмисне прив'язали, щоб бути красивішими. І чорні панчішки, і чорні туфельки, і очі, блискучі й хитрі,— все в них не таке, і все в них задається. Ваня пробурчав на додачу:

— Трусики шити — це... ваша справа.

— Скажіть, будь ласка, «наша справа»! Просто ти не вмієш. А Ванда і Оксана однаково на токарних верстатах уміють, бачиш?

Ваня відвернувся від діаграми, захотілося вибігти у двір і там пошукати менш хвилюючих вражень. Ванда і Оксана робили за чотири години по сто двадцять маслянок, але чому? Соломон Давидович дав їм найкращі верстати, і ремонт у них роблять завжди в першу чергу, і різці у них кращі, й інші несправедливості. А тільки розмовляти про них не варто: вже одного разу розмовляли, і потім довелося стояти перед Захаровим і мовчки кліпати очима, коли той говорив:

— Дивна річ, звідки береться таке хамство? Чим ви можете пишатися перед дівчатками? Носи втираєте рукавом? Чи ще чим? Плітками займаєтесь? Пересудами? Як сороки — збираєтесь і язики в хід: у дівчаток верстати кращі, у дівчаток різці кращі... Колись говорили: жінки займаються плітками, а тепер виходить — чоловіки!

Тоді непомітно зітхали й погоджувались із Захаровим. А потім однаково: як просив Петько Крачук відремонтувати патрон, хіба відремонтували? А як поплакала Ванда над зім'ятим своїм ключем, та їй за годину Волончук новий ключ знайшов. І Ваня з засмученим виглядом простує до виходу, але назустріч йому голосна суперечка старших — Чернявіна і Поршнєва.

— Маслянка! Ну, що таке маслянка, синьйоре? Шматок поганої міді, у якого ви обдираєте боки.

Поршнєв усміхається лагідно:

— Ти читав зведення? Три тисячі триста таких шматків! План! А у вас що? Стоїте на лінії п'ятнадцятого березня! Жах! На лінії п'ятнадцятого березня!

— Стоїмо! Креслярський стіл, ти маєш яке-небудь уявлення про креслярський стіл? Це маслянка? Маслянку вставив у патрон — вона сама робиться, за хвилину взяв викинув готову,— взагалі дрібниця! А стіл треба робити тиждень, та не одній людині, а п'ятьом-шістьом. От випустимо партію, що ви заспіваєте?

І Ваня знову стоїть перед діаграмою. Ваня не може вислухувати такі дурниці: сама робиться! І Ваня співає перед діаграмою:

— «Не випустили продуції ні на одну копійку»...

Ігор чує цей спів. Ванько Гальченко — його друг найщиріший, і той допікає

Ігор говорить:

— Б'ємось об заклад, Поршнєв, що за тиждень ми будемо попереду вас?

— Ні,— спокійно говорить Поршнєв,— не будете.

— Б'ємось об заклад?

— Об заклад не можна: будете хвилюватись, поспішати, браку наробите!

Ваня голосно регоче: міцного удару завдав Поршнєв, дуже міцного. Минулого місяця цілу партію аудиторних столів забракувала контрольна комісія, тоді сам Штевель оддувався на загальних зборах, а Чернявін сидів і помовчував. І тому зараз Ігор збентежено поводить плечима і каже невпевнено:

— Звичайно, це не маслянка!

2. ВІДМОВИТИ

Ще на початку зими Ігор бігав на лижах з Ванею. В лісі їх наздогнав Рижиков. Ваня побіг уперед. Ігор сказав з якимось натяком:

— Тобі знову подяка в наказі?

Рижиков відповів:

— Потрібна мені подяка, подумаєш!

Рижиков не хотів розмовляти з Ігорем. Що таке Ігор Чернявін, справді? Рижиков побіг уперед: випереджаючи Ваню, він ловко зачепив його лижею і перекинув у сніг. Ваня почав борсатися в заметі, Рижиков стоїть над ним і сміється. Ваня начебто й не образився, сказав тихо:

— Ти мене не чіпай, тут стежок багато.

Але Ігор налетів розгніваний, ні слова не промовив, а вчепився в горло. Рижиков полетів догори ногами в сніг і в польоті чув:

— Я тебе, здається, попередив? Ще раз зачепиш — я на тобі живого місця не залишу!

Рижиков був так приголомшений, що навіть не підвівся з снігового пороху, злими очима дивився на Ігоря. Ігор уклонився.

— Вибачте, сер, я, здається, вас потурбував?

Він побіг далі, Ваня рушив за ним, потім зупинився:

— Ти, Рижиков, будь спокійний. Я за це не серджуся. Будь ласка! Є інші справи.

— Які там справи? — спитав Рижиков з погрозою.

Ігор чекав, обернувшись, і Ваня нікого не боявся:

— Такі справи!

— Які... такі?

— А потім побачиш!

Рижиков повернув і помчав у глиб лісу. Ніяких справ... таких... і ніякого права в них нема. Рижиков за останній час царем став у ливарному цеху. Баньковський, ідучи куди-небудь, довіряв йому барабан. Нестеренко пішов у механічний цех, а формувальну машинку передав Рижикову. Воленко часто плескав Рижикова по плечу і хвалив:

— Добре, Рижиков, добре! Майстер з тебе вийде чудовий, людиною будеш! А ось тільки в школі...

— Та пізно вже мені, Воленко, вчитись.

І Воленко, і вся перша бригада запевняли Рижикова, що вчитися не пізно. І Рижиков почав був сидіти вечорами над уроками, симпатій першої бригади він не хотів втрачати. У першій бригаді були зібрані заслужені колоністи: Радченко Спиридон — могутній, великий, розумний; помічник майстра машинного цеху Садовничий — худорлявий, ви-

сокий, начитаний і освічений; Бломберг Мойсей — наш кращий учень десятого класу; Колесников Іван — права комсомольська рука Марка Грінгауза, редактор стінгазети і художник — усі вони були найвизначніші комсомольці в колонії. Були в першій бригаді й підлітки, які щойно вийшли з бурхливого пацанячого віку і починали вже солідну колоністську кар'єру, з серйозними виразами облич, з чудовими зачісками: Касаткін, Хроменко, Гроссман, Іванов 5-й, Петров 1-й. Навіть Самуїл Ножик почав виходити в ряди активу й дуже важливу роль відігравав у літературному і в модельному гуртках. У колонії не було звичаю давати прізвиська товаришам, але Ножика все ж частіше кликали на прізвисько, ніж на ім'я. Давно вже, років два тому, Ножик прийшов у колонію і з першого дня всіх уразив добродушно-веселою формою протесту. Він нічого й нікого не боявся і після того, як відмовився чергувати по бригаді, відповів на письмове прохання Захарова широкою, розгонистою, косою резолюцією: «Відмовити».

Захаров реготав на весь кабінет, читаючи цю резолюцію, потім покликав Ножика і ще реготав, стискуючи руками його плечі:

— Який ти все-таки чудовий, товаришу Ножик!

Ножик і справді був чудовий: завжди усміхнений, вільний.

— Ну, добре,— сказав Захаров, одсміявшися.— Ти, звичайно, чудо, а тільки два наряди одержуй за таку резолюцію.

І Ножик хитро насупився й сказав «есть».

І після того багато ще в Ножика було дотепних витівок, вони дуже псували настрій у бригадирів першої, але не викликали неприязні до Ножика. А потім і Ножик звик до колонії, здружився з хлоп'ятами і дотепність свою звичайно розсипав у якійсь спільній справі. Все ж прізвисько «Відмовити» лишилось за ним надовго.

У перші дні свого перебування в колонії Рижиков спробував був заприятелювати з Ножиком, але зустрів ухильно-лагідний опір.

— Ти що, за колонію все стоїш, еге? — питав Рижиков.

Ножик заклав руку між колін, зіщулився:

— Я ні за кого не стою, я за себе стою.

— То чого ж ти?

— Що «я»?

— Чого ж ти стараєшся?

— А мені сподобалось...

— І Захаров сподобався?

— О! Захаров дуже сподобався!

— А за що ж він тобі сподобався?

— А за те... за одне діло.

— За яке діло?

Хитрі великі Ножикові очі стали щілинками, коли він розповідав, ледь-ледь похитуючи круглою головою.

— Одне таке було діло, просто чудо, а не діло. Він мені тоді й сподобався. У нас світло погасло, в усій колонії погасло, в усьому місті навіть, там щось на станції трапилось. А ми прийшли в кабінет і сидимо — багато пацанів, на всіх диванах і на підлозі сиділи. І все розповідали про війну. Захаров розповідав, і ще був той... Маленький, теж розповідав. А потім Олексій Степанович і каже:

— Як це набридло! Працювати треба, а тут світла нема! Що це за неподобство!

А потім посидів, посидів і каже:

— Мені потрібно світло, чорт забирай!

А ми сміємось. А він узяв і сказав, голосно так:

— Зараз буде світло! Ну! Раз, два, три!

І тільки сказав «три», так одразу світло! Всюди засвітилось! Ой, ми тоді й сміялись, і плескали в долоні; і Захаров сміявся і каже:

— Це треба вміти, а ви, пацани, не вмієте!

Ножик це розповів з хитрим виразом, а потім додав, розплющивши очі на всю широчінь:

— Бачиш?

— Що ж тут бачити? — спитав зневажливо Рижиков.— Що ж, по-твоєму, він може світлом командувати!

— Ні,— протяг весело Ножик.— Навіщо командувати? Це просто так збіглося. А тільки... інший так не зробив би.

— І інший так зробив би.

— Ні, не зробив. Інший побоявся б. Він так подумав би: я скажу раз, два, три, а світла не буде. Що тоді? І пацани сміятимуться. А бачиш, він сказав... І ще... як тобі сказати: він щасливий! Йому пощастило, і світло зразу. А я люблю, коли людині щастить.

Рижиков здивовано прислухався до цього хитрого белькотіння й не міг добрати, чи жартує Ножик, чи серйозно говорить. І Рижиков залишився незадоволений цією розмовою.

— Подумаєш, щастить! А тобі яке діло?

— А мені таке діло: йому щастить, і мені з ним теж щастить. Добре! Це я люблю.

Остані слова Ножик промовив навіть з деяким прицмокуванням

Тепер і Ножик став визначною особою в колонії, і Ножик разом з усіма членами першої бригади ставився до Рижикова добре. Тільки один Левітін уникав розмовляти з Рижиковим і дивився на нього недружелюбно. Ну й хай собі, що таке являє собою Левітін? Левітін така сама шпана, як і Ваня Гальченко. А Чернявін... Чернявін, ще подивимось.

А взимку, тільки пізніше, Рижикову ще раз довелося поговорити з Чернявіним. Це відбулося по дорозі до міста, куди Рижиков пішов погуляти. В кінці просіки він наздогнав Ігоря з Ванею Гальченком, і в ту ж мить всі троє змушені були відійти вбік з дороги: з міста йшла полуторка. Поруч шофера в кабіні сиділа Ванда. Вона висунулася з вікна, весело кивнула головою. Ваня гукнув:

— Вандо, звідки це ти?

— Ми по дошки їздили,— відповіла Ванда.

З-за її плеча виглядало смугляве гостроносе обличчя шофера Воробйова. Вони проїхали в колонію. Рижиков провів їх поглядом:

— Даремно це дозволяють! Чого вона з ним їздить?

І Ваня спитав:

— А чого не можна?

— А добре оце дівчині з шофером тягатися!

— Вона не тягається,— сказав Ваня з образою.— Вона анітрохи не тягається.

— Багато ти розумієш!

— Він більше за тебе розуміє,— сказав Ігор суворо, і Рижиков визнав за краще відсунутись од Ігоря подалі.

— Який ти все-таки... смердючий,— вів далі Ігор,— я тобі раджу залишити колонію.

Рижиков тоді нічого не сказав, поспішив до міста. Але зараз, наприкінці зими, Ігор, мабуть, не скаже, що Рижиков смердючий. Симпатії Ванди до шофера були помічені всією колонією. Шофер Петро Воробйов здобув загальну любов. Він був мовчазний, багато читав. Уся кабінка в Петра Воробйова наповнена книжками. Вони лежать і на сидінні, і вгорі, в кишенях на стелі, і в кишенях бокових. Воробйов читав і в кабінці, і у вільний час де-небудь на стільці, навіть Ігоря Чернявіна випередив у читацькій славі. І цей самий Петро Воробйов, такий читач, такий серйозний, такий худий і смуглявий хлопець, безперечно, закохався у Ванду. Вони часто сиділи поруч у тихому клубі, Ванда у вільний час їздила в кабіні полуторки, а потім Петро Воробйов надумав навіть на ковзанах кататися. І він катався з Вандою і, як звичайно, помовчував. Рижиков міг торжествувати, все колоністське товариство було стур-

боване з приводу цього кохання, що несподівано впало на колонію.

Михайло Гонтар сказав одного разу Ігореві:

— А я кажу: Ванда закохана у Воробйова!

— Неправда!

— Правда! Мене не обдуриш! О! Я одразу бачу!

І справді: одного разу Ігор, розігнавшись на ковзанах, порівнявся з парочкою. Вони не помітили його наближення, і Ігор почув:

— Ти його боїшся, Вандо?

— Зирянського? А хто ж його не боїться?

Ванда мала підстави боятися Зирянського. За кілька днів Ігор катався разом із Зирянським, і Зирянський сказав:

— Не можу я більше на це дивитися!

Він здалеку побачив парочку і побіг до неї, Ігор не відставав. Ванда круто повернула й відлетіла від свого друга, залишивши його самого розмовляти з Зирянським. Воробйов, на що вже людина серйозна, і той збентежився, опинившись перед гнівними Альошиними очима:

— Петре! Я тобі кажу: кинь!

— Та в чому річ? — розгублено сказав шофер і опустив очі.

— Кинь, кажу! Нічого дівчині голову морочити! Як ще раз побачу вдвох, витягну на загальні збори.

Воробйов знизав плечима, швидко зиркнув на Альошку, знову опустив очі:

— Я не колоніст...

— Я тобі покажу, хто ти такий. Якщо ти працюєш у колонії, ти не маєш права заважати нашій роботі. Я тобі серйозно кажу.

— Я нічого такого не роблю...

— Ми розберемося, ти не сумнівайся! Ти закоханий у неї?

Петро Воробйов поковзав правим ковзаном по льоду і спитав з деякою іронією:

— Ну, добре... а якщо теє... припустимо, закоханий?

Зирянський навіть присів від обурення:

— Ага! Припустимо, закоханий! Ми тебе як захопимо з твоїм коханням,— в дзеркалі себе не впізнаєш!

Петро Воробйов кумедно повів пальцем праворуч, ліворуч і знову праворуч:

— Значить: закоханий — не можна, не закоханий — теж не можна. А як же?

Зирянський сторопів тільки на одну мить: треба було вказати Воробйову точне місце, незалежно від того, які

почуття і в яких розмірах містяться в його шоферській душі.

— Не підходь! Близько не підходь! Ванда — не твоя справа!

Петро Воробйов замислився:

— Не підходити?

— Не підходь...

— А до кого можна підходити?

— Можеш... до мене підходити.

Важко вгадати, як поставився Петро Воробйов до проекту такої заміни Ванди Олексієм Зирянським. Принаймні, він ще подумав і сказав:

— Дивно якось у вас... товариші!

І все ж, хоч скільки дивились потім пацани, а не бачили Ванди поруч з шофером: ні в клубі, ні в кабінці, ні на ковзанці. Турбувало їх тільки одне: чому Ванда ходить така весела, навіть співає, навіть у цеху співає. І Петро Воробйов начебто повеселішав, став балакучіший, можливо, навіть рум'яніший.

3. ЦІКАВА АРИФМЕТИКА

У квітні прийшло багато мулярів і почали швидко будувати новий завод. Не встигли колоністи опам'ятатися, як уже до другого поверху почало добиратися риштовання на будові. Будівлю споруджували величезну з різними закрутами, навколо будівлі моментально виникло місто незвично заплутаних речей: сараїв, бараків, комор, діжок, складів, ям і різного будівельного сміття. Старші колоністи приходили сюди ввечері і мовчки спостерігали роботу, а четверта бригада не могла так спокійно спостерігати: тягло на риштовання, на стіни, на переходи, треба було поговорити з кожним муляром і подивитись, як він робить своє діло. Муляри охоче розмовляли й показували таємниці свого мистецтва. Але чим вище росло риштовання, тим менше було розмов: усі теми певною мірою були вичерпані, зате на будівництві утворилося так багато надзвичайно цікавих куточків. І тепер муляри були незадоволені:

— Яка лиха година вас сюди принесла? Зірвешся і край!

— Не зірвуся.

— Зірвешся і кісток не збереш.

— Зберу...

— Уб'єшся, плакати за тобою будуть.

— Ніхто плакати не буде.

— Батьки будуть...

— О! Батьки!

— Товариші шкодуватимуть.

— Товариші не плакатимуть, дядю, марш похоронний заграють, а чого плакатимуть?

— Ну й народ же... Геть звідси, поки я тебе лопатою не оперіщив!

— Лопатою, це, дядечку, киньте! А я й так піду! Думаєте, дуже цікаво?

Іти треба було не так тому, що проганяли, як з інших причин: багато справ і в інших місцях, і треба навідатися до діаграми, чи не повісили нове бойове зведення?

«Становище на фронті на 15 квітня.

Правий фланг — дівчатка, виконуючи щоденно програму на 170—180 процентів, з боєм перейшли лінію 17 травня і ведуть далі наступ на противника, що відступає в безладді. Бойовий штаб фронту ухвалив: відзначити героїчну боротьбу правого флангу за новий завод і поставити на цьому флангу червоний революційний прапор.

Центр веде далі натиск на синіх і сьогодні вийшов на лінію 21 квітня, йдучи попереду сьогоднішнього дня на шість переходів.

Тільки на лівому флангу триває ганебне затишшя: столяри й досі стоять на лінії 15 березня, відстаючи від сьогоднішнього дня на цілий місяць.

Незважаючи на це, під натиском центру, особливо правого флангу, ворог перевів свої сили навіть і на лівому флангу на лінію 20 квітня: загальний план колонії іде з перевиконанням на чотири дні.

Дівчата попереду! Привіт дівчатам! Вітаємо п'яту і одинадцяту бригади!»

Біля діаграми натовп, важко пробитися до стіни, доводиться підскакувати або пірнати під ліктями. Ваня закричав:

— Столяри! Жах!

Бігунок підтримав у тому ж дусі:

— Убитися можна!

Ігор Чернявін краще не підходив би — адже інші столяри не підходять. Він підійшов тільки тому, що був при бойовому штабі редактором бойового зведення, і йому завжди цікаво було прочитати свій власний текст. Усе-таки доводилося захищатися, хоч і старими методами, давно вже зганьбленими:

— Що ви розумієте, синьйори? Теж — токарі! Ти зроби креслярський стіл!

Ваня взявся руками за вуха:

— Кошмар, та й годі! Так і написано: «відстаючи від сьогоднішнього дня на цілий місяць».

Горохов з-за спин ображено загув:

— Та ти подумай: адже стіл за один день не зробиш! Чого ти причепився?

— Убитися можна,— повторював Бігунок.— Страшно дивитися на цей лівий фланг! Лівий фланг! А от дівчата молодці, правда, Вандо?

— Я не дівчисько. Я металіст.

Навіть новенький, що недавно прибув у шосту бригаду, червоновухий, веснянкуватий Подвесько, і той дивиться на діаграму і, може, заздрить правому флангу, на якому так гарно стоїть маленький червоний прапорець. А може, він і не заздрить: бригадир шостої Шура Желтухін дуже незадоволений своїм поповненням і сказав у раді:

— Ох, і чадо мені дали, Подвеська цього, доведеться поморочитися.

Квітневий день куди більший, і сутінки дуже приємні. Вчора начебто була ще зима, і пальта висіли на вішалці, і вікна були зачинені, а сьогодні в квітниках старий німець-садівник навіть піджака скинув і працює в самому жилеті, і в парку розчищають доріжки зведені бригади, по одному від кожної постійної, і на підвіконнях сидять цілі компанії і заглядають униз на просихаючу землю.

А все-таки і в квітні бувають неприємності. Здавалося, все благополучно в колонії, і можна було забути про пальта, що таємниче зникли, коли несподівано за один день: у шостій бригаді в самого бригадира вкрадено десять карбованців, просто з гаманцем, уночі, з кишені штанів, а в театральному залі зникла велика сукняна завіса, вартість якої кілька сот карбованців. Захаров ходив, як ніч, похмурий і непривітний, і начебто комусь сказав:

— Слово честі, собаку викличу!

Пацани цьому повірили і з особливою увагою оглядали кожного собаку, що перебігав територією колонії. Але Захаров собаки не викликав, а порушив питання на загальних зборах. Колоністи сиділи на зборах засмучені й мовчазні і навіть слова не просили. Один Марко Грінгауз виголошував промову:

— Соромно і образливо, товариші! Соромно в місті сказати кому-небудь, що в колонії імені Першого травня можна безкарно вкрасти завісу із сцени. Треба обов'язково з'ясувати це питання, треба всім дивитись. А ми гав ловимо, у нас з-під носа скоро грошовий ящик поцуплять.

Зирянський не витримав:

— Грошовий ящик не поцуплять — він стоїть у вести-

бюлі і там вартовий день і ніч ходить. Хіба в цьому річ? Що ж нам, кинути роботу і всім стати вартовими біля кожної ганчірки? Ви подумайте, яка це продажна гадина діє. Вона не хоче нишпорити по місту, бо там усюди все замкнуто і всюди сторожі ходять і міліція. Вона сюди прилізла, товаришем прикинулася, всі ходи й виходи знає, з нами за одним столом їсть, працює, спить, хіба від неї убережешся? Хіба можна дивитися? За ким? Що ж тепер, кожного колоніста підозрювати, замки повісити, вартових поставити? Я не вмію дивитися, не вмію, але кажу: ось цими руками, ось цими самими руками я цю гадину колинебудь...

Зирянський не міг скінчити, слів йому забракло, щоб розповісти, що він зробить «цими руками».

Потім попросив слова Рижиков. Минулого тижня йому дали звання колоніста. Рижиков, між іншим, не тому взяв слово, що він колоніст, а тому, що він дещо знає.

Він так і почав:

— Я, товариші, дещо помітив. Учора, повертаючися з міста, у відпустці був, бачу, цей пацан новенький іде через ліс і все озирається. Я його й зупинив: показуй, кажу, кишені. Він, хе, туди-сюди, та я його згріб і все з кишені... як би це сказати... витрусив. От усе тут у мене, дивіться.

Рижиков із своєї кишені вивернув багато всякого добра: півплитки шоколаду, олівчик-автомат, альбомчик «Кримські краєвиди», квиток в кінотеатр і два медяники. Подвеська витягли негайно на середину. Вуха від цього в Подвеська поважчали й збільшилися.

— Що? То що? Я взяв, так? Я взяв?

— Ти це купив? — спитав Торський.

— Звичайно, купив.

— А гроші звідки?

— А мені сестра прислала... в листі... всі бачили.— І тут з усіх боків підтвердили: справді, цими днями Подвесько в листі одержав три карбованці. Подвесько стояв на середині і показував усім своє доброчесне обличчя. Торський уже махнув рукою в знак того, що він може залишити середину, але Захаров утрутився:

— Подвесько, а ти воду пив у місті? З сиропом?

— Пив.

— Дві склянки?

— Ну, дві.

— Дві, так, а пряників... ось цих... ти скільки з'їв? Чотири?

Подвесько відвернувся від Захарова і щось прошепотів.

— Що ти там шепочеш? Скільки ти з'їв пряників?

— І не чотири зовсім...
— А скільки?
— Три.
— А яка ціна такому прянику?
— Двадцять копійок.
— Ти в місто трамваєм їздив?
— Трамваєм.
— І квиток купував?
— Аякже!
— І назад?
— І назад.
— А скільки коштує альбомчик?
Подвесько замислився:
— Я забув: чи сорок п'ять, чи п'ятдесять п'ять.
Кілька голосів з дивана негайно закричали:
— Сорок п'ять копійок!
— А шоколад?
— Я вже забув... здається.
І знову кілька голосів закричали:
— Вісімдесят копійок! Такий шоколад «Трійка» вісімдесят копійок!
І далі Захаров звернувся вже до дивана:
— Олівчик?
— Сорок копійок! Такий олівчик сорок копійок!
— Так. А на квитку в кіно написано: тридцять п'ять копійок. Правильно, Подвесько?
Подвесько без особливої жвавості сказав:
— Правильно!
— Виходить, що ти витратив три карбованці тридцять п'ять копійок. Правильно?
— Правильно.
— У тебе було три карбованці, де ж ти взяв ще тридцять п'ять копійок?
— Я ніде не брав тридцять п'ять копійок. Я витратив три карбованці, що сестра прислала.
— А тридцять п'ять копійок?
— Я цих не витрачав.
— А скільки ти купив цукерок?
— Цукерок? Яких цукерок?
— А тих... в обгортці? Ти купив чотириста грамів?
Подвесько знову відвернувся і зашепотів. Руднєв підскочив до середини, наставив вухо до Подвеськових губ.
— Він каже: двісті грамів.
— Щось у тебе грошей багато виходить,— усміхнувся Захаров.
Подвесько енергійно потяг носом, провів рукавом по гу-

бах і задивився на стелю. Руднєв, стоячи поруч, лагідно почав його вмовляти:

— Ти прямо скажи, голубчику, де ти набрав стільки грошей? Га?

— Я ніде не набирав. Було три карбованці.

— Та покупок у тебе більше виходить. Більше, розумієш?

Подвесько цього не хотів розуміти. У нього було три карбованці, всі бачили, як він одержав їх у конверті.— Подвеську не хотілося залишати цю міцну позицію.

— Може, ти менше купив?

Подвесько кивнув охоче. І справді, він міг і менше купити, рівно на три карбованці, це його цілком улаштовувало.

— Може, ти не купував цілого шоколаду? Може, ти половинку купив? Там же половинка залишилась?

— Угу.

— Половинку купив?

Подвесько знову кивнув.

Загальні збори сміялись: у цій людині не було нічого загадкового. І таким же ласкавим голосом Руднєв спитав:

— Ти просто вночі поліз у кишеню, взяв гаманець, правда?

І тепер Подвесько з готовністю кивнув, бо йому, власне кажучи, сподобалась ясність становища, що вже намічалася.

Торський почухав за вухом, подивився, посміхаючись, на Захарова...

— Йди на місце, Подвесько! Ти ще, мабуть, крастимеш.

Подвесько раптом загострив очі. В словах Торського йому відчувся якийсь образливий натяк. Торський повторив:

— Крастимеш іще, правда?

Подвесько раптом просяяв:

— Слово честі, ні. Це востаннє.

— Чому ж востаннє?

— Не хочеться.

— Угу. Ну, добре. Будемо карати, товариші?

Подвесько затупцював на середині — дуже вже весело дивилися на нього колоністи. Воленко підвівся з свого місця.

— Та киньте панькатися з цим... диваком! Це добре Рижиков зробив, що перевірив у нього кишені, а то на інших думали б. Подвесько обов'язково ще разів зо два поцупить щось, за ним дивитися треба...

Подвесько притис кулачок до грудей і витяг шию до Воленка:

— Товаришу Воленко! Слово честі, більше ніколи не буду!

— Подивимось, а тільки відпусти його, Вікторе, чого він середину протирає. Десять карбованців — не завіса. Та й Подвесько, що тут такого? — лежало погано десять карбованців, не замкнено, він і поцупив. Він думає, якщо замка нема, значить, візьми й купи собі шоколаду. А завіса інша справа! Коли ми тепер зберемося на завісу? Ось Першого травня свято, а в нас і сцену закрити нічим. Тут не Подвесько орудував. Тут, розумієте, справжній ворог, та й не один. Таку завісу на руках до міста не віднесеш, та й продати нелегко. В цьому випадку серйозна людина працювала, велика наволоч! От кого знайти треба.

Дебати з цього питання затяглися. Ніхто не висловлював ніякої підозри, але всі погоджувались на єдиному гнівному твердженні: треба знайти ворога і знищити. Всі відчували, що ворог цей і зараз, мабуть, сидить на дивані й слухає, при ньому доводиться розв'язувати питання про те, що треба робити. І тому всім здалося приємним припущення, висловлене Брацаном: не може бути, щоб колоніст пішов на таке діло, а в нас тепер живе в колонії двісті чоловік робітників-будівельників, і який це народ, добре ніхто не знає. Вони ходять у кіно, вони бачили завісу, мабуть, у них є така шпана. Залізли, хоч би й через вікно, і потягли. Їм і продати легше, а може, просто поділили, костюми пошиють. На зборах сидів і будівельний технік Дем, дуже схожий на кота: вуса в нього стирчать і весь час ворушаться. Дем попрохав слова і сказав:

— Цілком можливо, товариші колоністи, цілком можливо. Народ звідусюди прийшов. Я всіх ще добре не знаю. Муляри, звичайно, не візьмуть, за них я, можна сказати, ручаюсь. А ось чорнороби, хто їх знає, можна сказати, не можу ручитися.

Все це так скидалося на правду, що навіть Захаров замислився і з надією подивився на Дема.

4. ПЕРШЕ ТРАВНЯ

Усе йшло в колонії давнім суворим порядком. О шостій годині ранку грав Володя Бігунок побудку:

Ночь прошла, вставайте, братья,
Наступает новий день.

Бросьте лень,
За мотор,
За верстак и за топор!
Нам
Встать пора к трудам!

І вже при весняному вранішньому сонці прокидається колонія, гомонить у спальнях і коридорах, стихає на подвір'ї, наводняє раптом їдальню і потім розбігається по цехах і класах: ледь-ледь дзвенить робоча тиша дня. В обід знову чути сміх, знову життя здається іскристим і гомінливим. І так до вечора, коли в. класах збираються гуртки, в парку — відпочиваючі, пацани метушаться, долинають звуки оркестру — репетиція. І ділові, і дружні, і серйозні, і жартівливі руки начебто тоненькими ниточками з'єднуються в руках суворо підтягнутого чергового, який все знає, всьому дає напрям і розмах. І може, в душі чергового бригадира завжди відбивається і та глибоко схована мовчазна тривога, що в кожного виникає, коли він згадує пограбований театр колонії. Може, через те про завісу не розмовляють, і не згадують, як не говорить про неї і черговий, перевіряючи щоранку, чи добре прибрано в театрі.

Щасливим, душевним, ясним торжеством пролетіли дні Першого травня. В місті колонія пройшла повз трибуни слідом за військами, пройшла чудовою взводною колоною із загальним салютом, і оркестр грав «Військовий марш» Шуберта. На трибуні кожному взводу сказали окреме привітання, і помітно було з виразу обличчя Крейцера, що він пишається своєю колонією.

Ваня грав уже в оркестрі. Другий корнет, на якому все доводиться виробляти тільки «ес-та-та», його, звичайно, не вдовольняв, було заздрісно, що інші грають на перших корнетах і кларнетах, у них цікаві, складні «фрази», а у Вані ніяких «фраз», тільки «ес-та-та». Але така вже доля музикантів: спочатку вони грають на других корнетах, а потім на перших.

Другого травня в колонію приїхала ціла група військових — усі командири, і один навіть з ромбом. Вони оглядали колонію, вечеряли з колоністами, а ввечері були на виставі. Перед виставою були загальні збори. Коли оркестр програв на балконі три марші, Захаров подав команду, і прапорова бригада внесла прапор. Поки тривали врочисті загальні збори, прапор стояв посередині, і біля прапора — двоє вартових з гвинтівками. Ваня ходив стояти до прапора разом з Бігунком, стояти було і солодко, і моторошнувато: а може, у Вані щось не так виходить. Голов-

ний командир зробив доповідь про міжнародне становище, а наприкінці доповіді сказав:

— Ми вітаємо вашу колонію ще й тому, що вона піднімає на свої молоді плечі надзвичайну справу: завод електроінструментів. Червона Армія з гордістю прийме вашу продукцію, і вона пишатиметься тим, що вашими руками зроблені ці машинки, які ми тепер імпортуємо з-за кордону, звичайно, в недостатній кількості, і платимо за них золотом. Це чудово, що ваші молоді руки вироблятимуть ці машинки, які так потрібні для оборони країни і які звільнять нас від імпорту! А потім руки ваші візьмуть гвинтівки, ви теж будете в Червоній Армії, будете стояти на варті нашої великої країни. І прямо вам скажу, гадаю, що зі мною згодні всі мої товариші, які тут присутні: нам подобається, як ви живете, у вас щаслива дисципліна, красива дисципліна, у вас чудова пошана червоному нашому прапорові, у вас все робиться своєчасно, з цілковитою свідомістю. Це правильно, і ми вам за це дякуємо.

Вані приємно було слухати ці слова, і він уявляв собі, як прийде і його час, і він теж буде в Червоній Армії, і в нього буде в руках гвинтівка — хай спробує хто-небудь подумати, що Ваня не зуміє захищати свою країну.

Він так заслухався командира, що забув навіть пройти завчасно в артистичну вбиральню. Черговий командир шепнув йому:

— Тебе Маленький шукає.

Ваня побіг у вбиральню, миттю одягся, Маленький його намазав, прив'язав до плечей крильця і дав до рук пальмову гілку. П'єса була написана Захаровим і називалась «Ред Армі», що значить по-англійському — Червона Армія. Ваня грав роль «Миру». В нього була важка роль. Ще важча роль була у Фільки Шарія, який довів-таки, що ніхто краще за нього не зможе зіграти японського генерала.

На сцені було багато всіляких буржуйських генералів, вони обвішані були зброєю з ніг до голови і все сварилися: то за вугілля, то за гроші, а бідний «Мир» ходив між ними і просив:

— Дядю, дайте копієчку.

Генерали знущалися з «Миру» і морили його голодом, а тільки під час бійки ховалися за нього і кричали:

— Ми за мир!

Потім «Мир» остаточно знесилився і вирішив, що треба якось заробити собі на хліб. У нього з'являється ящик для чищення взуття і щітки. Публіка в залі дуже реготала, коли Ваня починав чистити чоботи різним генералам, питаючи їх спочатку: «Вам чорною?» Ваня цю фразу вставив

з власної ініціативи, і Захарову вона дуже сподобалася. Проте і робота по чищенню генеральського взуття не поліпшила життя «Миру». А в цей час за прикордонним стовпом невпинно зростала сила Червоної Армії, дедалі збільшувався страх фашистів. І тоді «Мир», радісний, перебрався через кордон. Настало для «Миру» добре життя, його одягли в нову сорочку й навчили стріляти з кулемета. І тільки тоді стало тихо на сцені, і фашисти притихли.

Ваня дуже вдало зображав «Мир». Він умів і голосно плакати, і добре чистити черевики, і з радісним збудженням захищати себе поряд з Червоною Армією. Після вистави його познайомили із старшим командиром, той поставив його між колін і сказав:

— Ваню Гальченко! Молодець! Це ви правильно показали: тільки Червона Армія захищає мир, це правильно. А ті всі вояки тільки й думають, як би пограбувати. Знаєте що? А чи не можна так зробити, щоб ви до нас приїхали, показали свою п'єсу?

Ваня навіть знепритомнів на мить від цих слів, побіг за куліси і розповів усім, що запропонував йому командир. А потім і Захаров прийшов за куліси, і командири. Було вирішено, що найближчого вихідного дня драмгурток поставить свою п'єсу в Будинку Червоної Армії.

І справді, за тиждень приїхали автобуси й повезли оркестр і драмгурток у Будинок Червоної Армії. Усім глядачам дуже сподобалася п'єса. Оркестр грав другу рапсодію Ліста, і «Фауста», і «Кармен», і «Кавказькі етюди», і «Гопак» Мусоргського, і ще одну річ, яка всіх веселила,— «Страйк музикантів». Вона полягала ось у чому.

Віктор Денисович, диригент, підіймає паличку, а музиканти починають галасувати: не хочемо грати, втомились, доки можна грати! А що справді зіграли вже багато, то публіка повірила в щирість протесту, багато кого, звичайно, збентежила така поведінка музикантів, але пролунали й окремі вигуки:

— Відпустіть дітей, треба ж їм відпочити! І справді замучили!

В першому ряду сидів той самий командир з ромбом і усміхався. Віктор Денисович сказав публіці:

— Ви не звертайте уваги! У них справді погана дисципліна, але я їх добре тримаю в руках. Будь ласка: я диригуватиму стоячи до них спиною, а вони гратимуть, як миленькі.

Публіка затихла перед таким оригінальним змаганням диригента і оркестру. Але один голос усе ж гукнув:

— Відпустіть дітей, не треба їх мучити!

— Вони звикли,— сказав Віктор Денисович.

Командир з ромбом голосно зареготав. Віктор Денисович повернувся до схвильованого оркестру і сказав лютим голосом:

— Марш «Похідний».

Музиканти, приголомшені такою лютістю, забуркотіли щось, але підняли сурми. Серед публіки навіть дехто підвівся, щоб краще роздивитись, як диригент приборкує своїх музикантів. Віктор Денисович повернувся до оркестру спиною і підняв паличку. І справді, все завмерло, і в залі, і на сцені. Диригент змахнув паличкою, і загримів веселий «Похідний марш». Паличка бадьоро ходила над плечем диригента, а його лице гордо дивилося на публіку. Але Філька Шарій першим підвівся із стільця, махнув рукою, мовляв, не гратиму більше, і пішов за куліси. За ним, з таким же рухом протесту, пішов Жан Гриф, потім Данило Горовий із своїм басом. Музиканти виходили один за одним, але марш тривав, і Віктор Денисович строїв розчулену міну, тішачися музикою. Таке саме обличчя в нього було й тоді, коли на сцені залишилися троє: Ваня, що виробляв «ес-та-та», завиваючий тромбон і великий барабан. Публіка до сліз реготала над диригентом і геть знемогла, коли йому довелося диригувати лише барабаном. Тільки тепер усі зрозуміли, в чому полягав секрет номера. Віктор Денисович озирнувся в паніці і теж кинувся тікати.

Власне кажучи, цей номер не мав музичного значення, але саме він остаточно поріднив публіку з колоністами. Всі сміялися, викликали музикантів, а потім із сміхом повели їх і акторів вечеряти. Тільки пізньої ночі були подані автобуси, і колоністи, яких тепло проводжали господарі, поїхали додому. В цю ніч довелося мало спати: адже робочий день починався о шостій годині.

5. ШТИКОВИЙ БІЙ

«Становище на фронті на 10 травня.

Наш червонопрапорний правий фланг енергійно переслідує розбитого ворога. Сьогодні дівчатка вийшли на лінію 30 червня, закінчивши план другого кварталу.

У центрі триває натиск металістів. Виконуючи і перевиконуючи програму, металісти вийшли на лінію 25 травня, ідучи попереду сьогоднішнього дня на 15 переходів.

Лівий фланг стоїть на місці — на лінії 15 березня. Але одержано повідомлення з досить авторитетних джерел (від Соломона Давидовича), що на лівому флангу готується рішуча атака».

«Становище на фронті на 12 травня.

Правий фланг, виконуючи програму третього кварталу, вийшов на лінію 3 липня. Центр продовжує натиск на синіх, сьогодні бої йдуть на сімнадцять переходів попереду сьогоднішнього дня, на лінії 29 травня.

На лівому флангу сьогодні не припиняється гарматна стрілянина — столяри полірують партію меблів».

«Становище на фронті на 14 травня.

Після кровопролитного штикового бою наш славний лівий фланг ущент розбив синіх, прорвав їх фронт і нестримно переслідує. Взято в полон: 700 штук аудиторних столів, 500 креслярських столів, 870 стільців. Усі полонені відполіровані і здані замовнику. Сині тікають, славетні наші столяри сьогодні вийшли на лінію 20 травня, йдучи попереду сьогоднішнього дня на шість переходів. Цей історичний бій має дуже важливе значення, деморалізований противник по всьому фронту перебуває дуже далеко, наші частини не можуть його наздогнати! Колоністи, вітаємо вас з перемогою!»

Які зміни відбулися на діаграмі! Далеко-далеко відійшла синя лінія ворогів. У дівчаток вона вже наближається до чудового міста. Ваня Гальченко не може сьогодні пишатися тільки своїм «центром». Його захоплюють загальний успіх колонії і краса кровопролитного штикового бою у столярів. Ваня мрійливо вдивляється в лінію фронту, і його очі ясно бачать, як під синім шнурком ховаються японські та інші генерали, як звідти дивляться їхні злі очі. Ваня голосно сміється:

— Ага! Побігли, дивіться!

Сьогодні біля діаграми багато столярів. Правда, їхній фланг ще відстає від інших, але який бій! У стадіоні не вміщуються меблі, величезна площа навколо стадіону заставлена столами й стільцями. Поки вони не були зібрані, легко було розмістити їх в стадіоні. А коли зібрали, вони розпухли і вилізли із стадіону.

Вперше зупинився перед діаграмою і Соломон Давидович. Досі він трохи зневажав цю розвагу хлопчиків і висловлювався так:

— Що там вони... хай собі граються. Який-небудь Борис Годунов!

Але зараз і він стоїть перед ватманом і уважно слухає пояснення Ігоря Чернявіна. Потім питає:

— Якщо я вірно розумію, тут є якісь вороги. Що їм треба в колонії?

— Вони заважають нам працювати, Соломоне Давидовичу, просто під руки лізуть.

— Що ви кажете! Хто ж ці нахаби? Це, мабуть, новенькі!

— Є старі, є й нові. Хто поцупив завісу, невідомо, але я думаю, що це із старих.

— А яке відношення має завіса до виробничої частини?

— А поганий ліс? Якби у нас був добрий ліс, ми вийшли б щонайменше на лінію 10 червня, бачите?

Соломон Давидович подумав:

— Якби у вас був добрий ліс... з добрим лісом кожний дурень вийде на яку завгодно лінію і кричатиме, як йолоп. Але, по-перше, хто вам дасть добрий ліс, якщо ви не перебуваєте на плановому постачанні, а по-друге, споживачеві байдуже, з якого лісу крісло, аби воно було гарне крісло і мало вигляд пристойний. Які ж ще у вас вороги?

— Верстати погані...

— Теж мені — ворог!

— Аякже! На доброму верстаті...

— Що ви мені кажете: на доброму верстаті! А хто працюватиме на поганих верстатах? По-вашому, їх треба викинути?

— Викинути.

— Якщо такі верстати викидати, вам амортизація дасться в копійчину, до вашого відома. А де ви візьмете триста тисяч?

— Амортизація? А що це за звір?

— Це, я вам скажу, звір, який жере гроші. Це теж ворог!

Поява на арені суперечки нового звіра, звичайно, збентежила Ігоря. Але Соломона Давидовича вже оточили комсомольці. Володимир Колос не злякався амортизації:

— Це ще невідомо, хто більше жере: амортизація чи погане устаткування. Я вважаю, що за дві зміни ми щоденно з восьми робочих годин втрачаємо три години на різні неполадки.

— Правильно,— підтвердив Садовничий.

— Більше втрачаємо,— сказав Рогов.

— Погане устаткування — це вичавлювання соків,— з демонстративним виглядом заявив Санчо Зорін.

Соломон Давидович крутився між юнаками і не встигав у кожного з співрозмовників стрельнути обуреним поглядом.

— Як вони все добре розуміють! Які соки? До чого тут соки? З вас хто-небудь вичавив сік? Де цей сік, пока-

жіть мені, я хочу подивитись, може, цей сік для чого-небудь згодиться!

— Щілини замазувати!

Санчо Зорін сміявся у вічі, але в нього не було неприязні до Соломона Давидовича. Він навіть лагідно закрутив у руках гудзик старого піджака Соломона Давидовича і сказав:

— Не з мене сік, а взагалі. От я вам поясню, от я вам поясню, от послухайте.

— Ну, добре, послухаю.

— Ви знаєте генеральну лінію партії?

— Цікаво було б подивитись, як я не знаю генеральної лінії партії...

— Що партія каже? Що? Із шкіри вилізти, а створити металургію, розумієте, металургію, важку промисловість! Засоби виробництва! А не те, як там різні опортуністи кажуть: згасаюча крива і різні такі дурниці. Із шкіри вилізти, а давайте засоби виробництва — метал, верстати, машини. От!

— До чого тут соки?

— Ви краще за нас знаєте, Соломоне Давидовичу. Стара Росія не мала засобів виробництва, а працювали хіба мало? Мало, га?

— Багато-таки працювали!

— А жили, як жебраки, правда? А чому? Були погані засоби виробництва. Соки вичавлювали, а штанів не було. А коли будуть добрі машини, то набагато полегшає. Добре будемо жити! А на це схоже: ви працюєте від шостої ранку до дванадцятої ночі. Бачите? Не мої соки, а ваші...

Соломон Давидович замислився, губу випнув на Зоріна. Потім зітхнув, усміхнувся сумно:

— Це ви, звичайно, правильно говорите, товаришу Зорін, але я вже не діждуся, коли будуть добрі засоби виробництва. Згасаюча крива — це, звичайно, гидота, як я розумію. Я побоююся, що моєї кривої не вистачить до металургії.

Санчо з розгону обняв Соломона Давидовича:

— Соломоне Давидовичу! Вистачить! Слово честі, вистачить! Ви подивіться, ви тільки подивіться!

У Соломона Давидовича скотилася по зморщеній щоці сльоза. Він усміхнувся і з досадою змахнув її пальцем.

— Чортова слабість, між нами кажучи!

— Нічого, а ви подивіться на фронт. Штиковий бій, легко сказати! А ось цей... новий завод! Дрібниця лишилась! «І ворог тікає, тікає, тікає».

— Можливо, він і втікає, а тільки подивимося, куди ми

ще вийдемо з цим самим новим заводом. Витрати великі, ох, які витрати! Сто мулярів, легко сказати!

— Вийдемо! Знаєте, куди вийдемо? Ой, я вам зараз як скажу, то ви помрете, Соломоне Давидовичу!

— Це вже зайве, товаришу Зорін!

— Ні, ні, не помрете! Ми вийдемо на генеральну лінію! От!

— Що ви кажете? Яким способом ми так далеко вийдемо?

— А що ми будемо робити? Що? Електроінструмент!

Усі комсомольці раптом закричали, почали плескати Зоріна і Соломона Давидовича по плечах:

— Санчо молодець! Електроінструмент — це і є засоби виробництва!

— А трусики?

— А ковбойки?

— А стільці?

Але Соломон Давидович теж піднісся духом:

— Не думайте, товариші, що я нічого не розумію в політиці, і не морочте мені голови! Стільці! Звичайно, якщо сидіти на стільці і освідчуватись у коханні, то це ніякого відношення не має до виробництва і навіть заважає. Ну, а якщо людина сяде на стілець і буде що-небудь шити, то це вже виробництво. А креслярський стіл? А маслянка? Ми не такі вже опортуністи, як дехто думає. Але тільки й без штанів не можна!

— Не можна!

— Якщо людина без штанів, то ви знаєте, як вона зветься?

— Жебрак.

— Ні, гірше. Вона зветься прогульник!

Галасливою, веселою юрбою вони вийшли на ганок. Соломон Давидович насварився пальцем:

— Ви хитрі з старим розмовляти, а квіточки, квіточки любите.

Колоністи реготали і обіймали Соломона Давидовича.

— Справа не в квіточках, справа у плані. Квіточкам своє місце, а металургії — своє.

6. ТАБОРИ

15 травня почали будувати табори. Коли це слово «табори» вперше пролунало в колонії, воно навіть не справило особливого враження, так мало йому повірили: легко сказати, табори! Найлегковірніші люди говорили:

— Ти щось з'їв сьогодні за сніданком?

Проте в раді бригадирів Захаров начебто несамохіть промовив:

— Ага! Я й забув, нам іще треба поговорити в одному питаннячку: ми одержуємо двадцять наметів, так от...

Потім Захаров подивився на бригадирів і побачив, що вони задихнулися від несподіваного удару. Він замовк і дозволив Нестеренкові вигукнути перший звук:

— Таб... Чорт... Та не може бути!

Намети подарував той самий військовий з ромбом, якому так сподобалася гра Вані Гальченка. Намети були старенькі, вибраковані, довелося навіть де-не-де покласти латки, але... які все ж гарні! Деякі знавці з четвертої бригади твердили, що це намети командирські, і їм охоче вірили: інші, теж з четвертої бригади, спробували твердити, що це не палатки, а «намети», але до такого твердження всі поставилися з сумнівом.

Було визначене за парком гарне місце для табору. Якій бригаді на якому місці будуватися, мав вирішити жеребок. На столі у Торського лежало одинадцять квитків. Торський запропонував бригадирам підходити по порядку номерів і тягти своє щастя. Клава Каширіна попрохала слова.

— П'ята й одинадцята просять дати їм крайні місця.

— Це чому таке? Кожному крайнє місце приємне.

— А чим для тебе приємне?

— Якщо для вас приємне, значить, і для нас приємне.

— Дівчаткам потрібні крайні місця.

— Та чому?

— Нам незручно між хлопцями.

Пролунали незадоволені голоси:

— Це забаганки! З якої речі, як дівчина, так і різні фокуси!

Клава серйозно натискала:

— Ми просимо крайні місця.

Санчо Зорін не пропускав жодної ради. Він і тепер втрутився:

— Я пропоную з принципу не давати їм крайніх місць.

— З якого принципу?

— А з якого принципу вам потрібні крайні місця? Це значить — ти боїшся: хлопчики вас покусають.

— Не покусають, а дівчатка люблять чистоту.

Тоді і інші бригадири обурилися. Відколи це монополія на чистоту належить дівчаткам? Клава розсердилась:

— Вам що, нечупарам? В яких трусиках в цех ідете, в таких і спите.

— Як там ми не спимо, а намети вам по жеребку.

— Ми тоді залишимося в спальнях,— сказала Клава.

— В спальнях? — хтось грізно посунувся на дивані.— В спальнях?

— А що ж ви думаєте? В спальнях і залишимось. Якщо нам треба переодягтися або ще що, то ми будемо між хлопчаками?

— Тут немає хлопчаків,— сказав похмуро Зирянський.— Є колоністи, і все! І нічого різні таємниці заводити в колонії. По жеребку.

Нічого не могли вдіяти дівчата, довелося тягти жеребок. Можливо, сподівалися на щасливий жеребок, не поталанило: витягли третє й восьме місце.

Завгосп видав кожній бригаді крихітну порцію бракованого лісу — для «ящиків». Хлопчики обурювались:

— Степане Івановичу, як же так без арифметики? Габарити які? Чотирнадцять метрів на чотирнадцять метрів, а нари треба ж із чогось зробити?

— Упораєтесь.

— Ви нас штовхаєте на злочин, Степане Івановичу!

— Нічого, ризикую! Подивимось, які ви вчините злочини? У мене ви нічого не поцупите, попереджаю.

— Добре, ми побудуємо тільки ящики, а спати будемо просто на землі, запалення легенів, сухоти, вам же гірше!

— Я потерплю. Думаєш, сухотам приємно мати з тобою справу?

— Захворіємо...

— Добре, ризикую!

Рада бригадирів ухвалила: кожна бригада зобов'язана табори здати сімнадцятого. А час для роботи у таборах лишався тільки ввечері. Тому перед вечерею на майданчику таборів наче на базарі: понад двісті чоловік із сокирами, пилками, мотузками. Клопотів, галасу, турбот видимо-невидимо, але все ж упало у вічі: дівчата будують на крайніх — десятому і одинадцятому місцях, і ніхто їм не перешкоджає. Бригадир дев'ятої Похожай, що вже весела людина, а й той обурився. Питає:

— На якій підставі ви тут будуєте?

Дівчата теж тесляруують, регочуть, справа у них насилу ладиться, але Похожаю відповіли:

— Цікавий став, товаришу Похожай. Іди собі...

— Я офіціально питаю.

— Офіціально спитай у чергового бригадира.

Похожай не полінувався, знайшов чергового бригадира Руднєва:

— Як це вийшло? Чому дівчата на крайніх місцях будують?

— А це дуже просто. Вони помінялись місцями з четвертою і восьмою бригадами.

— Помінялися? З четвертою?

Помчав Похожай до Зирянського:

— Чому ти помінявся з дівчатами?

Зирянський одвів обличчя від шершавої дошки, яку приладнував для полички в наметі:

— За добровільною згодою.

— А що ти говорив у раді?

— А в раді я говорив, щоб вони жеребок тягли.

— А тепер ти, виходить, угодовець.

— Ні, Шуро, я наполіг на тому, щоб вони тягли жеребок. Вони й тягли. А то вони запишаються! Подумаєш, дівчата! Вони дівчата, давай їм крайні місця. Принципово!

— Як же так принципово? А навіщо ж ти помінявся?

— А за добровільною згодою. Хочеш, я й з тобою поміняюся? Хочеш, у мене тепер третє місце, у тебе п'яте. Можу помінятися з дівчатками, з хлопчиками — однаково з товаришем міняюся, тут нічого угодовського немає.

Похожай махнув на Олексія рукою, але захотів ще перевірити, як Нестеренко себе почуває. Нестеренко нічого особливого в запитані Похожая не побачив, відповів з властивою йому неквапливою докладністю:

— Ага, я, звичайно, помінявся, бо вони просили, та й нам скраю не хочеться.

— А на раді?

— Дивак, та то ж зовсім інша річ! Там питання було, розумієш, про рівноправність. А помінятися? Чому ж? Он Брацан з Поршнєвим теж помінялися. Справа смаку.

Похожай дуже засмутився, відійшов до парку, почухав за вухом, а потім посміхнувся і сказав уголос:

— Сучі сини! А може... може й правильно! Ну, що ти скажеш!

Увечері до Захарова прийшов технік-будівельник Дем і сказав:

— Там колоністи дощечки... будівельні дощечки беруть для табору, хто п'ять, хто десять... То ви сказали б, що так не гаразд робити... Дощечок, правда, не шкода, а облік потрібний. Колоністи, знаєте, гарні хлопчаки, а все ж облік необхідний.

Молодий завгосп Степан Іванович прикинувся обуреним:

— Будь вони неладні, відніміть!

Дем замуркотів, усміхаючись самими вусами:

— Та як же я відніму? Ображатимуться,

— Подивіться, Степане Івановичу,— розпорядився Захаров.

Степан Іванович вирушив у каральну експедицію і повернувся з перемогою із полоненим:

— Хоч би хто тяг, а то Зирянський! Інші бригадири взяли по п'ять-шість дощечок, а цей цілий віз!

Захаров сказав коротко:

— Олексію — пояснення...

— Поясню: це не крадіжка. Табори знімемо, дошки повернемо. Записано, скільки взяли — можна перевірити

— А чому так багато?

— Так... для четвертої бригади і для одинадцятої...

— Угу...

— Не можна, треба допомагати біднішому селянству. Ви нам дали малу пайку, Степане Івановичу, то пацани дістануть, а дівчатка соромляться.

— Соромляться?

— Так... що ж... Вони ще не наздогнали хлопців у цьому відношенні.

Захаров серйозно хитнув головою:

— Питання вичерпане. Запишіть, товаришу Дем, я підпишу. Восени повернемо.

Ввечері сімнадцятого Захаров з черговим бригадиром прийняв побудовані табори. Він не забракував жодного намету. Намети стояли в один ряд, і на кожному тріпотів маленький прапорець. Окремо біля парку стояв намет ради бригадирів, куди переселився і Захаров. Михайло Гонтар закінчував проводку електрики. Програли відбій, ніхто спати не хотів, усі чекали, коли спалахне світло. Захаров ходив з намету в намет, і всюди йому подобалось. Потім раптом усі намети освітилися, колоністи закричали «ура» і кинулись качати Мишка Гонтаря. Хотіли качати й Захарова, але той насварився пальцем. Тоді вирішили качати бригадирів. Перекачали всіх, крім Клави й Ліди, а дівчатка сказали:

— Ми самі своїх бригадирів, не лізьте!

Дівчатка довго сміялися, потім завісили намет, там по секрету щось кричали, і ще сміялися, і пищали нестерпно, вискочили звідти червоні. Пацани четвертої бригади довго стояли біля цього намету, але так і не змогли дізнатись, качали дівчата своїх бригадирів чи ні. Філька висловив припущення:

— Вони не качали. Вони не підняли їх, а може, й підняли, та потім поклали на землю й розбіглись.

Ця гіпотеза дуже сподобалась усій четвертій бригаді. Заспокоїлись і пішли подивитись, що робиться в наметі

Захарова. Там стояв стіл, і Захаров працював, скинувши гімнастерку. Це було цілком незвично. Пацани довго дивилися на Захарова, а потім Петько сказав:

— Олексію Степановичу, чому це спати не хочеться?

Захаров підвів голову, примружився на пацанів і сказав:

— Це у вас нерви. Є така дамська хвороба — нерви. У вас теж.

Пацани замислилися, тихенько вибралися з намету Захарова, побігли до свого. Зирянський незадоволеним голосом спитав:

— Де ви тиняєтеся? Що це таке?

Вони поспішно влізли під ковдри. Філька підняв голову з подушки і сказав:

— Це, Альошко, нерви,— дамська хвороба!

— Ще чого бракувало,— обурився Зирянський,— дамські хвороби! У четвертій бригаді! Спати негайно!

Він погасив світло. Пацани згорнулись на постелях і дивились у двері. Видно було зірки, чути, як дзвенять далекі трамваї у місті, а на селі собаки гавкають так симпатично! Ваня уявив собі Захарова в галіфе і в спідній сорочці, і Захаров йому страшенно сподобався. Ваня подумав ще, які це нерви, але очі заплющилися, нерви сплуталися з собачими голосами, і кудись усе покотилося в солодкому, завмираючому, теплому щасті.

7. СЕРЦЕ ІГОРЯ ЧЕРНЯВІНА

Школа закінчувала рік. Колоністи вміли, не забуваючи про напружені справи виробничого фронту, забувати про втомлені мускули. Кожний у свою зміну з головою поринав у шкільні справи.

В школі було так само педантично чисто, як і в спальнях, лежали доріжки, всюди стояли квіти, і вчителі ходили по школі врочисто й говорили тихими голосами.

Переважна більшість колоністів любила вчитись і віддавалася цій справі з скромною серйозністю — кожний розумів, що тільки школа відкриє для нього справжній шлях. Колонія встигла зробити вже кілька випусків, у різних містах були студенти-колоністи, і з фонду ради бригадирів студентам видавалися додаткові стипендії по п'ятдесят карбованців. Багато хто з колишніх колоністів був у військових і льотних школах.

На святкові й на літні канікули студенти й майбутні льотчики приїздили в колонію. Старші зустрічали їх з дружньою радістю, молодші — з благоговійним подивом.

І тепер чекали їхнього приїзду й розмовляли про те, в якій бригаді зупиниться той чи той гість. Шлях цих старших був принадним і завидним шляхом, і кожному колоністові хотілось наслідувати старших.

Ігор Чернявін школою захопився несподівано. Спочатку пощастило з біології, а потім виявилися в нього якісь чудові здібності літературні. Нова вчителька Надія Василівна, дуже молода, комсомолка, прочитала один твір Ігоря і сказала в присутності всього класу:

— Ігоре Чернявін... дуже цікава робота, раджу звернути серйозну увагу.

Ігор посміхнувся саркастично: оце не було клопоту — звертати увагу! Але непомітно для нього самого літературні тексти і свої, й чужі — письменницькі — почали йому подобатися чи не подобатись по-новому. Раптом так вийшло, що над кожним завданням з літератури він просиджував до Нестеренкового протесту. З інших предметів брів абияк — до того часу, поки Надія Василівна підсіла до нього в клубі:

— Чернявін, чому у вас так погано стало з навчанням?

— З літератури? — здивувався Ігор.

— Ні, з літератури відмінно. А з інших?

— А мені нецікаво... знаєте, Надіє Василівно.

Вона вип'яла верхню губу:

— Якщо з інших предметів погано, то вам і література не потрібна.

— А раптом я буду письменником?

— Нікому такий письменник не потрібний. Про що ви будете писати?

— Хіба мало є про що? Про життя, наприклад.

— Про яке ж це життя?

— Розумієте, про життя...

— Про кохання?

— А хіба погано про кохання?

— Не погано. Тільки... про чиє кохання?

— Мало про чиє...

— Наприклад.

— Ну... кохає собі людина, закоханий, розумієте?

— Хто? Хто?

— Яка-небудь людина...

— Якої-небудь людини нема. Кожна людина що-небудь робить, працює де-небудь, у неї різні радощі і прикрощі. Чиє кохання ви будете змальовувати?

Ігореві соромно було говорити про кохання, але, з іншого боку, порушено літературне питання, нічого не вдієш...

— Я ще не знаю... Ну... мало що, чиє. Наприклад, учитель закохався, буває так?

— Буває, вчитель... вчитель якого предмета?

— Наприклад, математики.

— Бачите, математики. Як же ви будете змальовувати, коли ви математики не знаєте? Зрештою, не тільки кохання — тема. Життя — дуже складна річ, письменник повинен дуже багато знати. Якщо ви нічого не будете знати, крім літератури, то ви нічого й не напишете.

— А ви от... знаєте... тільки літературу.

— Помиляєтесь. Я знаю навіть технологію волокнистих речовин, крім того, я знаю добре хімію, я колись працювала на заводі і вчилася в технікумі. Ви повинні бути освіченою людиною, Ігоре, ви все повинні знати. Горький все знає краще за будь-якого професора.

Непомітно для себе Ігор заслухався вчительки. Вона говорила спокійно, поволі, і від цього ще привабливішою була та впевнена хвиля культури, яка оточувала її слова. На другий день Ігор натиснув і на всіх уроках активно працював. Сподобалось навіть, збільшилась до себе повага, Ігор твердо вирішив учитися. І ось тепер, напередодні травня, він виходив відмінником з усіх предметів, і тільки Оксана Литовченко не відставала від нього в успіхах. Прогавив якось Ігор ту мить, коли змінилася його вдача. Іноді й тепер хотілося позлословити, здатися оригінальним, і, власне кажучи, нічого в ньому наче й не змінилося, але слова виходили інші, солідніші, розумніші, і гумор у них був уже не такий. І одного разу він спитав у Санчо Зоріна:

— Санчо, знаєш, треба мені до комсомолу вступити... Давай поговоримо.

— Давно пора,— відповів Зорін.— Що ж? У тебе ніяких дурощів не лишилося. Ми тебе вважаємо першим кандидатом. А як у тебе... ось... політично голова працює?

— Та начебто нічого. Я до неї придивлявся — нічого, розбирається.

— Газети ти читаєш, книги читаєш. Це не те, що тебе... тягти треба. Ходімо поговоримо з Марком.

Ігор почав відвідувати комсомольські збори. Спочатку було нудно, здавалося, що комсомольці розмовляють про такі справи, в яких вони нічого не розуміють. І справді, Садовничий робить доповідь про Сімнадцятий з'їзд партії! Яку може зробити доповідь Садовничий, коли він тільки й знає те, що прочитав у газетах? Садовничий, справді, почав кострубато, Ігор відзначав для себе незакінчені речення, зібгані думки, заїкання. Але потім чомусь перестав

відзначати і непомітно для себе почав слухати. Якось так вийшло, чорт його знає: Ігор теж читав газети, але хто його знає: чи наважився б Ігор сказати ті слова, які дуже рішуче виголошував Садовничий.

— Звичайно, ми не застали старого життя, але зате залишки й нам далися взнаки. Царська Росія була найвідсталішою країною, а тепер ми знаємо, що Сімнадцятий з'їзд Комуністичної партії підбив підсумки. Ми закінчили п'ятирічку за чотири роки і не з порожніми руками: Магнітогорськ є? Є. А Кузбас є? Теж є. А Дніпрогрес, а Харківський тракторний є? Є. А куркуль є? А куркуля нема. Наші хлоп'ята куркуля добре знають, багато хто попрацював на куркуля, а тепер куркуля знищено як клас, а ми побудували перше в світі соціалістичне рільництво, засноване на тракторному... тракторному парку, а також і комбайни. Ми знаємо, як троцькісти казали і як казали опортуністи. Кожний комунар на своїй шкурі їх добре розуміє: якщо робити по-їхньому, то все повернеться на старе. А такі пацани, як ми, знову будуть корів пасти у різної наволочі... вибачте, у різної дрібної буржуазії, яка хоче мати власність, і різні крамниці, і спекуляцію. Колонія імені Першого травня не піде на таку провокацію. Звичайно, кожний колоніст хоче здобути освіту, а все ж ми будемо робити електроінструмент і розвивати металообробну промисловість. А що поясок затягти доведеться, то це не шкода — нічого нашому пояску від того не станеться, бо ми громадяни великої соціалістичної країни і знаємо, що до чого. От я вам зараз розкажу про ухвали Сімнадцятого з'їзду Комуністичної партії більшовиків, і ви одразу побачите, як все робиться по-нашому, а не по-їхньому.

Ігор слухав і все розумів по-новому. Ще краще став він розуміти, коли помітив у сусідньому ряду Оксану Литовченко. В тому, як слухала вона, було щось зворушливе: мабуть, Оксана забула, що вона гарненька дівчина, що багатьом хочеться помилуватись її личком, вона сиділа, трохи нахилившися наперед, заклавши руки між колін, від чого ще тепліше збирались складки її темної спідниці і від чого привабливішою ставала думка, що Оксана — сестра й товариш. Так схилившись, вона невідривно, не моргаючи, дивилась на сцену, слухала промовця Садовничого, а Ігореві стало цілком ясно, що Оксана краще розуміє те, що говорить Садовничий, і глибше переживає. І Ігор тихенько відвернув од неї обличчя й насупив брови. Йому страшенно захотілося, щоб він, Ігор Чернявін, був завжди справжньою людиною. Він довго, уважно й довірливо слухав Садовничого і нарешті зрозумів, що Садовничий — комсомо-

лець, а Ігор ще ні. І тоді, подивившись на зал, він подумав, що з такою компанією можна йти дуже далеко, іти чесно й щиро, так само, як говорить Садовничий, як слухає Оксана.

Часто, залишаючись на самоті, Ігор думав про те, що він, безумовно, любить Оксану. Ігореві подобалося так думати. Він багато прочитав книжок за цей рік у колонії і навчився розбиратися в тонкощах кохання. Слово «закоханий» здавалося йому вже мізерним і негідним для виразу його почуття. Ні, Ігор саме кохає Оксану, іноді він шкодував, що це кохання ховається десь у грудях і сам чорт не придумає, як його звідти можна витягти й показати. Йому подобалась історія Ромео і Джульєтти, він її прочитав двічі. Ті місця, де були слова кохання, він перечитував і думав про них. Можливо, якби довелось, Ігор знайшов би ще виразніші слова, але йому не хотілося вмирати разом з Оксаною де-небудь серед мерців. З цього боку п'єса «Ромео і Джульєтта» йому не подобалася. Він знаходив багато непростимих дурниць у діях героїв трагедії, принаймні, одно було безперечне: ці герої були дуже погані організатори: справді, придумати дати такій дівчині снотворне, а потім поховати! Цікаво, що такої ж думки був і Санчо Зорін, якого Ігор примусив прочитати «Ромео і Джульєтту».

— Диваки якісь... ці... Лоренцо — старий чорт, а з такою дрібницею не впорався: когось послав, а того не впустили — на об'єктивні причини звертає. От якби він знав, що за це йому оддуватися на загальних зборах, то він би інакше діяв. І Ромео твій — тюхтій якийсь. Мало чого? Хто там посварився і хто там не дозволяє. Раз ти закохався, то яке кому діло — одружуйся — і все!

Ігор дивився на Санчо згорда. Санчо поняття не має, що значить закохатися, ні, не закохатися, а покохати. Одружуйся, і все! Справа зовсім не в одруженні, і одружуватися зовсім не обов'язково, Ігорю одружуватися не хотілось. По-перше, тому, що треба кінчати школу, по-друге, навіть уявити важко, який галас зчинився б у колонії, якби Ігор звернувся в раду бригадирів... Ха!

Ігор нікому не говорив про своє кохання, і Оксана, можливо, ні про що не здогадувалась. Дивна річ: поки Оксана жила в цього самого... адвоката, нітрохи не страшно було демонструвати свою виняткову увагу до неї. З того дня, як вона стала колоністкою, Ігор боявся з нею розмовляти навіть про африканського циклозона, з яким вона панькалась у біологічному гуртку і який, між іншим, усім надокучив. Потім Оксана вступила до комсомолу, і в її

обличчі з'явилися нові риси — самостійності і спокою. Від усіх дівчаток вона відрізнялась дивним поєднанням бадьорості, швидкості і водночас м'якої, уважної тиші. Вона кілька разів уже виступала на загальних зборах, і, як тільки їй надавали слово, в залі починали визирати з-за сусідів, щоб краще бачити Оксану. Виголошуючи промову, вона вміла з особливою м'якою енергійністю повертати голову то до одного, то до іншого слухача, глянути йому в очі, ледь-ледь усміхаючись, переконувати, доводити ласкаво, просто умовляти. І кожний такий об'єкт обов'язково червонів, а Оксана поспішала звернутися до іншого. В такому стилі вона виголосила одного разу промову про необхідність допомогти сусідньому колгоспу полоти картоплю:

— Мої товариші! Як же ви не допоможете людям, коли в них ще не влаштовано? У них важкий час, вони ще колективно не звикли робити, а ви звикли, то як же ви не допоможете? Ми дужі люди, послідовники Леніна, кажу вам, товариші, підемо й допоможемо, з музикою підемо; не в тому тільки річ, скільки ми картоплі прополемо, а в тому, що й вони очима побачать, як гарно й заможно можна жити при соціалізмі. А потім вони до нас прийдуть, може, в чому допоможуть, а може, і так потанцюють з нами та посміються. От я вам і кажу: любі хлопці й дівчата, не треба так казати, чим ми там допоможемо, а вирішуйте по-доброму.

Вона гарно говорила, Оксана, особливо гарно виходили у неї українські рідкі зриви і ніжне «л» у таких словах, як «прополка» або «хлопці». І хоч ніхто не думав заперечувати проти допомоги, але всім здавалось, ніби це Оксана їх переконала. І потім на колгоспному полі всі дивились на Оксану, як на господиню, раділи її жвавості, і тільки пацани не могли іноді втриматись і доповідали Оксані з серйозними обличчями, але з італійським прононсом:

— Наша славетна четверта бригада вже прополола!

Вони кидали на неї пустотливі погляди, але зовсім були не від того, щоб з радістю прийняти від Оксани ласкаву усмішку і ласкаву відповідь:

— От і добре, хлопці!

Ігор не мав такої сміливості, яка була в пацанів. Він іноді розмовляв з Оксаною про класні й колоністські справи, але, якщо не було нікого третього, не дозволяв собі говорити дотепи і найбільше боявся, як би Оксана не помітила, що він може почервоніти. Зате, коли збирався великий гурт колоністів і колоністок, Ігор сипав дотепами на повний талант. Він тоді запевняв слухачів, що афри-

канського циклозона обов'язково вкраде Рижиков, украде, засмажить і злопає. Бувало, що й Рижиков стоїть тут же і слухає, а потім регоче разом з усіма, як і личить доброму товаришеві. Ігор був задоволений увагою товаришів, але справжньою нагородою за дотепи могла бути тільки усмішка Оксани. Вона й усміхалась завжди, але Ігор розумів, що ця усмішка — дрібниця, для пристойності. Прикро було, що Оксана, усміхаючись, зверталася негайно з яким-небудь стороннім запитанням до сусідки-приятельки. І виходило якось дуже прохолодно: Ігорева дотепність визнавалась як одне з найбуденніших приємних явищ, як-от гарна погода. Тільки один раз Оксана була в справжньому захваті і хоч сміялась недовго, але подивилась на Ігоря поглядом... буквально любовним. Це сталося після того, як усі вихваляли красу чергового бригадира Васі Клюшнєва, який саме пройшов повз них, а Ігор сказав, скориставшись недавніми враженнями восьмого класу:

— Він схожий на Дантеса, хоч із Пушкіним не знайомий.

Вася Клюшнєв був добрий бригадир, але з літературою в нього були дуже погані справи.

8. МЕРТВА ГОДИНА

Коли закінчилися шкільні заняття, Захаров сказав на загальних зборах:

— Справи наші йдуть добре. Завод будується, скоро почнуть прибувати верстати, план ми виконуємо, а на поточному рахунку стає дедалі більше грошей. І в колективі у нас більш-менш благополучно, якщо не брати до уваги сумної історії з театральною завісою. Зараз ви будете відпочивати від шкільної праці, але повних канікул ми в цьому році влаштувати не можемо, всі колоністи це розуміють. Усе-таки треба подумати й про здоров'я. Микола Фролович зараз скаже про це.

А потім на трибуну вийшов Колька-лікар і такого наговорив, що колоністи тільки шиї витягували від подиву. По-перше, треба відновити п'ятигодинний чай, по-друге, загальний і якнайдокладніший медичний огляд, по-третє, якісь особливі купання, по-четверте, мертва година після обіду, по-п'яте, по-шосте і так далі. Ще Колька-лікар не скінчив, а з усіх боків посипались заперечення: для Кольки новий завод, мабуть, не має ніякого значення. Колька хоче, щоб гроші витрачались на різні п'ятигодинні чаї, які однаково пити нема коли, а потім, що це ще за новина:

мертва година? Хіба колоністи — хворі люди чи які-небудь відпочиваючі, однаково ніхто під час цієї мертвої години не спатиме. Зараз закінчуємо роботу о четвертій годині, а тоді будемо закінчувати о п'ятій, а потім чай пити, а коли жити? По-Кольчиному виходить: спати, чаювати, ходити до лікаря — і це зветься життям? А коли у волейбол абощо, то ніколи, бо Колька вас лікуватиме й лікуватиме...

Колька всі ці заперечення слухав із злим обличчям і знову взяв слово:

— Як-кі некультурні л-люди! Ч-чорт його з-знає, д-дурниці як-кі...

І давай доводити. Десь нашкрябав цифр різних, і виходило по-Кольчиному, що скасування «першої вечері» не дало ніякої економії: скільки колись проїдали, стільки й тепер проїдають. І тепер за вечерею жеруть так, що кухар жахається!

— Нічого подібного!

— Як-к нічого подібного? А х-хай Олексій Степанович с-скаже.

Ніколи не було такого, щоб Захаров збентежився, а тепер збентежився, подивився на Кольку сердито, махнув рукою:

— Та... Миколо! Як це ніякої економії? Економія є все ж... усе ж менше йде на їжу!

Колька навіть загарчав:

— Менше? Менше? А я скажу, анітрохи не менше. Я от у бухгалтерії все взяв: т-те с-саме! Скільки їли, стільки й їдять. А т-тільки неправильно, треба о п'ятій годині ч-чай.

Захаров раптом засміявся, сів на місце з таким виглядом, начебто з цим Колькою взагалі розмовляти не варто. Колоністи залишили питання про «першу вечерю», а накинулися на мертву годину. Виходило так, що Колька даремно затіває всі ці фокуси. Зирянський краще за всіх сказав:

— Усі знають, як ми поважаємо дисципліну. А тільки як ти мене, Миколо, примусиш спати? Навіть і очі заплющу, звідки ти взнаєш, що я сплю? А якщо мені спати не хочеться? Нічого не вийде.

Але Колька змінив тон, щось таке почав говорити медичне, про організм, про норми сну. І Захаров у цій справі підтримав лікаря:

— Товариші! Проти мертвої години навіть непристойно якось заперечувати. Невже ми з вами такі некультурні люди, нічого не розуміємо? Мертву годину треба запровадити. Це буде дуже корисно. Адже мало спите. Сигнал

відбою граємо о десятій, а однаково після сигналу ще година минає, поки заснете, а деякі читачі, наприклад Чернявін, то і до дванадцятої ухитряються не спати.

Після таких розмов незручно було провалювати проект мертвої години. З бурчанням і сердитими обличчями підняли руки за мертву годину й пішли із зборів незадоволені. Озирались і питали:

— То це з якого дня? Завтра? От іще вигадали, слово честі!

На другий день у наказі почули: мертва година після обіду в обов'язковому порядку! Колька пройшов по їдальні з гордим виглядом, теж організатор, мертву годину організував!

По обіді в таборах Володька Бігунок грав сигнал «спати». Світить пекуче сонце, енергія шумує в кожному шматочку тіла, а Володька грає сигнал «спати». І всі дивляться на Володьку з осудом. Але Захаров пішов по наметах, і вигляд у нього був такий серйозний, що ніхто не сказав ні слова.

Захаров сидів у своєму наметі й прислухався. Яка ж це мертва година, коли по всьому табору стоїть гомін, просто лежать у постелях і намагаються тихенько розмовляти, а тихенько розмовляти не вміють, сміються ж звичайно — голосно. І в дівчаток голосне шепотіння і сміх, а в четвертій бригаді — вовтузяться, сопуть, таке враження, начебто там боксом займаються. Захаров накинувся на якусь бригаду:

— Ухвалили? Чого це розходилися? Сказано: мертва година — значить, спи. Припинити розмови!

Говорив він наполегливо, от-от кому-небудь наряд або що-небудь подібне вліпить. Найбалакучіші люди зімкнули вуста. Захаров послухав-послухав — тиша. Він повернувся в намет, де сидів за столом і щось записував черговий бригадир Воленко.

— За чверть години підеш подивишся,— сказав Захаров.

— Єсть.

— Слово честі, доведеться кого-небудь з бригадирів під арешт посадити...

Воленко нічого не сказав, він теж поділяв загальну думку, що мертву годину погано придумано. Захаров теж простягся на постелі, розправив плечі й сказав тихо:

— Дивні люди! Таке добро, а вони ще... наїжачились.

— Часу шкода,— так само тихо відповів Воленко.

— Нічого... А дивись, сплять — значить, треба.

І на це Воленко нічого не відповів, вийшов із намету.

Легкий шелест його кроків миттю зник у загальній тиші. Повернувся Воленко скоро, сів до стола — у чергового бригадира завжди знайдеться діло.

— Сплять? — спитав Захаров.

— Сплять.

За кілька хвилин у намет зазирнув Колька-лікар, хитро підморгнув на табори і зашепотів:

— Б-бачите? К-казав...— с-сплять, як голуб'ята!

Колька з задоволеним виглядом навшпиньки пішов уздовж наметів. Довго прислухався біля деяких, але повернувся щасливий:

— Р-раз для організму п-потрібно... организм с-сам з-знає...

Він теж сів на нари біля стола, але говорити боявся — під час мертвої години розмовляти не можна. Він сидів, поглядав на годинник-ходики. Захаров прошепотів:

— Як поволі час тягнеться! За роботою інша річ!

Колька кивнув на знак згоди.

За п'ять хвилин до кінця мертвої години Воленко витяг звідкись Бігунка. Володя прийшов свіжий і радісний, його лукаві очі не могли відірватись од Кольки-лікаря, але сурму свою він все ж знайшов швидко. Воленко подивився на годинник і сказав:

— Давай, Володю!

Володя своїм звичаєм салютнув сурмою і вискочив на майданчик. Високий і привільний сигнал побудки вщент розбив мертву тишу, але з першими звуками сигналу в таборах відбулося щось дивне. Захаров злякано схопився з ліжка: це була ні на що не схожа суміш із вигуків «ура», аплодисментів, переможних вигуків, реготу й різних інших абсолютно нестерпних ознак захоплення. Чути було, що й дівчата взяли участь у цій какофонії. Захаров визирнув з намету: навіть солідні колоністи кричали «ура» й підіймали руки, пацани гасали по табору, як скажені. Колька-лікар висунув назовні розчервоніле обличчя:

— От... м-мерзотники! Вони не с-с-пали!

Біля «штабного» намету миттю зібрався натовп. А Володька з найневиннішим виглядом ходить по лінії і повторює сигнал побудки. Захаров поправив пенсне:

— Бачите, як добре! Відпочили, поспали, тепер із свіжими силами можна й до роботи.

Колоністи сміялись одверто, але ніхто не заперечив проти того, що, дійсно, поспати по обіді дуже корисно.

На другий день мертва година почалася без інцидентів. Тільки через десять хвилин Захаров спіймав Ваню Гальченка й Фільку в самому розпалі захоплюючої гри: вико-

тившися з намету під заднім його полотнищем, вони поперемінно притискували один одного до землі і торжествували перемогу. Ніяких слів вони в цей час, звичайно, не вимовляли, бо була мертва година, але дихання їхнє й інші якісь звуки, чи то звуки погрози, чи то вираз торжества, лунали по всьому табору. Захаров з докірливим виглядом стояв над ними й дивився. Філька перший помітив небезпеку, зробив серйозне обличчя і невдоволено підвівся з Ваньки. У нього був такий вираз, начебто ніхто не має ніяких сумнівів, що він ні в чому не винен, а винні якісь зловредні сили, проти яких Філька нічого не міг вдіяти, хоч заперечував їх з самого початку. Ваня злякався без будь-якої удаваності, дивився Захарову у вічі і, збентежений, чекав покарання. Захаров звернувся до Фільки:

— Здорово! Будеш виправдуватися, звичайно?

Цей прозорий натяк Філька пустив повз вуха.

— Чому ж ти не сперечаєшся? — пошепки вів далі Захаров.

Філька також пошепки відповів:

— А чого ж виправдуватись — однаково я буду винний.

— І я так вважаю. Он там стоїть днювальний, він не може скористатися з мертвої години. Піди почергуй за нього, а він хай поспить.

З-за рогу намету було видно Семена Гайдовського, що стояв з гвинтівкою під дерев'яним грибом. Філька подивився на Семена й сказав похмуро:

— Семен теж спати не хоче.

— Звідки ти знаєш?

— Та ніхто не хоче.

— Але ви більш за всіх не хочете, як я бачу. Стань на днювальство до кінця мертвої години.

— Та не один же я.

— Добре, поділіть. Одним словом, змініть Семена з днювальства.

І Філька, і Ваня одночасно підняли руки і сказали: «Єсть». Захаров пішов до себе, і знову над таборами нависла сонна тиша. На цей раз багато хто з колоністів справді спав — при найбільшій упертості не так довго можна мовчки пролежати з розплющеними очима.

Ваня став на днювальство першим. У першу хвилину йому здалося, що життям можна тішитись і під дерев'яним грибом, з гвинтівкою в руках. Але сонний спокій табору був такий соковитий, так одностайно об'єднувався з гарячим сонцем, що Вані скоро стало нудно. Він підняв гвинтівку одною рукою і поволі почвалав межею табору. Подивившися ліворуч, він раптом помітив, що з-під части-

ни третього в ряді намету стирчать чиїсь голі ноги. Ваня зупинився й почав придивлятись. Ноги лежали нерухомо, можна було подумати, що їх власник теж віддається мертвій годині, але з ледве помітного коливання білого полотнища намету можна було здогадатися, що людина щось робить. За хвилину ноги засовалися по траві і витягли з-під намету спочатку прикритий трусиками зад, потім голу спину, і, нарешті, вилізла руда голова. Рижиков подивився на Ваню спочатку пильно, потім сонно-недбало, потім зовсім забув про нього і став дивитися в небо. А в цей час його руки знову простяглись по землі і сховались у наметі. Ваня підійшов до нього з гвинтівкою:

— Чому ти тут лежиш? — спитав він глухим шепотом.

— А тобі яке діло? — пошепки відповів і Рижиков.

— Це намет десятої бригади, а чому ти тут лежиш?

Недбалим рухом Рижиков витяг руки з-під борту і потягнувся солодко:

— А так... люблю на відкритому місці... поспати.

— Йди звідси,— наказав Ваня.

Рижиков раптом по-справжньому прокинувся. Засліпленими сном очима він оглянувся:

— Дивись ти, куди закотився! От... дивись ти!

Він неохоче став на ноги і побрів до намету першої бригади, щось бурмочучи і озираючись на всі боки. Можливо, він сподівався побачити ті таємничі сили, які непомітно перенесли його до чужого намету. Ваня здивовано поглядав йому вслід, а коли він зник, Ваня швидко присів, підняв борт намету і зазирнув усередину. В десятій бригаді всі спали. На землі, біля самого борту, лежали чиїсь брюки, а поряд з ними чорненький із замочком гаманець.

Ваня опустив борт і заклопотано поспішив до свого поста.

9. СЕРДИТИЙ ДІД

У четвертій бригаді все прибувало і прибувало клопоту і вражень, не кажучи вже про справи, але душі не втомлювалися все переживати й перемелювати. Втомлювались надвечір тільки ноги; Філька, правда, запевняв: це від того, що босі.

Муляри давно закінчили стіни й перейшли до нових справ: гараж, фундаменти для верстатів, якась дуже складна сушарка в новій великій ливарні. На стінах ходили теслярі й покрівельники. Дем бігав по колонії схвильований, кожному зустрічному скаржився:

— Дефіцитна справа, кругом дефіцит: теслярі — дефіцит, бетонники — дефіцит, чорнороби — теж, уявіть собі, дефіцит!

Навіть четвертій бригаді Дем розповів про загальний дефіцит і ще додав:

— Ви розумієте, товариші колоністи, як розбестився народ. У нас термінова справа, а вони усі на Турбінбуд! Обов'язково давай їм Турбінбуд, усі туди хочуть, бо... звичайно... там і спецівку дають...

Четверта бригада не встигала зародити в своїх душах співчуття до Дема: Турбінбуд — легко сказати — Турбінбуд! Щось невиразно врочисте й величне виникало при цьому слові, і пацани питали Дема:

— А де це?

Дем ворушив пухнастими вусами, і круглі його очиці страдницьки мружилися на пацанів:

— Та всюди: от зараз треба вагранку...

— Ні, де цей... Турбінбуд?

І тільки в цю мить Дем розміркував, що він даремно розмовляє з хлопчаками. Вони здатні ставити йому дурні питання про Турбінбуд, який для Дема мав тільки одне значення: він відтягав робочу силу. І Дем біг далі, а пацани жили з іще більше приголомшеними душами, бо до Турбінбуду раптом додалася вагранка. Це слово давно мигтіло в світі, найчудовіше і найметалічніше слово, воно навіть траплялось у віршах, але його розкіш завжди здавалася розкішшю недоступною. А тепер Дем промовив його з нестерпно буденним виразом, він сказав, що треба... вагранку!

Щодня прибувають верстати. Їх привозить Петро Воробйов на своєму грузовику, вони запаковані в акуратні ящики. Соломон Давидович, що перебуває звичайно в якомусь далекому виробничому закутку, одним з останніх дізнається про прибуття грузовика. Через це він, переляканий, вискакує з-за рогу будинку і на бігу з жахом здіймає руки і гукає:

— Що ви робите? Що ви робите?

Він уривається у натовп навколо полуторки, і ніколи йому підняти руку до старого серця, ніколи.

— Негайно злазьте з грузовика! Це вам не яка-небудь коза, це вам «Вандерер»!

Четверта бригада завжди прибігає до верстатів першою і завжди відповідає Соломону Давидовичу:

— Ми розвантажимо, Соломоне Давидовичу, ми розвантажимо!

Соломон Давидович випинає гордо нижню губу:

— Як ви можете таке говорити? Хто вам дозволить розвантажувати імпортне устаткування? А де це старші поділись?

Але вже й старше покоління поспішає до полуторки: Нестеренко, Колос, Поршнєв, Садовничий. І Соломон Давидович звертається до них майже як до рівних:

— Будьте ласкаві, товаришу Нестеренко, ви ж розумієте: це універсально-фрезерний «Вандерер», уведіть звідси цих хлопчаків.

Нестеренко робить рух бровами, пацани злітають з грузовика і терпляче спостерігають, поки на руках старших величезний ящик з «Вандерером» м'яко сповзає з платформи. Широкі двері складу з вищанням розчиняються, в руках у старших з'являються ломи і котки — тепер для всіх знайдеться робота. Коли пацани кидаються до лома, Нестеренко досадливо морщиться, але потім його досада набирає припустимих форм:

— Та що, що ви там зробите вашими руками! Животами, животами! Навалюйся животами.

І четверта бригада в повному складі дригає ногами, морщить лоби і носи. Сорокапудовий ящик підіймається якраз настільки, щоб підкласти коток. Нестеренко сміється:

— Скільки на кілограм іде цього пацання? Мабуть, з десяток!

Коли ящик з «Вандерером» зникає в напівтемному складі і комірник смачно грюкає засувами і замком, четверта бригада поспішає до нових справ і по дорозі сперечається:

— Це фрезерний!

— Розумієш ти, фрезерний! Не фрезерний, а універсально-фрезерний!

— Це по-вченому універсально, а так просто — фрезерний!

— О!! Сказав! Просто! Є вертикально-фрезерний, є горизонтально-фрезерний, а це універсально!

— Дивіться-но! Який фрезерувальник! Вертикально! А ти й не розумієш, як це вертикально!

— Вертикально! А хіба ні?

— А як це «вертикально»? Ну, скажи!

— Вертикально — це значить ось так, бачиш?

Бруднуватий палець стирчить перед носами слухачів, потім він стирчить у горизонтальному положенні.

— А універсально?

— А універсально, це... якось ще...

— Ось так?

— І не так зовсім...

— А може, так?

— Чого ти, Колько, задаєшся? Так, так... Я тобі кажу «універсально», а ти пальцем крутиш. Не віриш, то спитай у Соломона Давидовича.

Проте і Соломону Давидовичу ніколи, і четвертій бригаді ніколи. Не встигли посперечатися про «Вандерера», як прийшли ще знаменитіші верстати: «Цінціннаті», «Марат», «Рейнекер», «Людвіг Леве» і маленькі, зовсім маленькі токарні, які Соломон Давидович назвав «Лерхе і Шмідт», а четверта бригада вважала, що милозвучніше буде називати «Легкий Шмідт». Кожний верстат приносив із собою не тільки дивні назви, але і багато нових спірних положень. Навколо шліфувальних суперечка розгорялася на цілий тиждень, і Зирянський одного разу ввечері всипав догану всій бригаді:

— Чого ви сперечаєтеся? Зранку галасуєте, говорити через вас нема ніякої можливості!

— А чого він говорить: шліфувальний, щоб блищало! Хіба для цього шліфувальний? Це для того, щоб точність була, а блищить зовсім не від цього.

Прибували й інженери. Розібратися в них було важче, ніж у верстатах. Тільки Воргунов був ясний. Одразу видно, що він — головний інженер. Він важкою, трохи похмурою, трохи злою ходою йде повз пацанів, і хто його знає, чи треба з ним вітатися, чи не треба? Ні на кого він не дивиться, нікому не усміхається, а якщо пощастить почути його розмову з ким-небудь, то вона завжди з громом і блискавкою. Нещодавно він посеред двору спіймав молодого дженджуристого інженера Григор'єва і кричав:

— К чортовій матері, розумієте? Ви сказали, за три дні будуть креслення? Де креслення?

Григор'єв притискував руки до грудей і пискливим голосом виправдувався:

— Петре Петровичу, не надійшли ще гільдемейстери! Не надійшли — чим я винен!

А Воргунов схиляє важку голову, дихає злісно і хрипить:

— Це нестерпно! На кемзі вісімнадцать гільдемейстерів! Зараз же їдьте й зніміть габарити. Щоб фундаменти були готові за тиждень.

— Петре Петровичу!

— І за тиждень, чуєте?

Останні слова Воргунов вимовляв таким сердитим криком, що не тільки Григор'єв лякався, але й пацанам ставало моторошно. Вони дивилися на Воргунова складним поглядом, що містив у собі побоювання і неприязнь, а він

озирався на них, як на прикрий дріб'язок, що плутається попід ногами. Вітя Торський розповідав, що в кабінеті Захарова вечорами часто відбувалися сутички між Воргуновим та іншими. В цих сутичках брав участь і Соломон Давидович, для якого навала інженерів здавалася надто дорогою витівкою, і він не завжди міг утриматися від докірливих зітхань:

— Кожну копійчину, кожну копійчину з яким потом, з якими зусиллями заробляли. А тепер приїхали на готовеньке і будь ласка: пуффф! пуффф! — конструкторське бюро, кондуктори, вимірювальні прилади, лабораторія, інженери! Скільки інженерів! Жах!

Воргунов слухав ці слова з виразом лінивого презирства і відповідав півголосом:

— Звичайна провінціальна філософія! Збирати по копійчині — це ми майстри! І, мабуть, ви їх у панчоху ховали, Соломоне Давидовичу?

— Ви одержуєте наші гроші з державного банку, то чого ви говорите про панчоху?

— Дайте мені спокій, прошу вас, з вашими грішми. Я будую завод не для вас, а для держави.

— Держава сама по собі, а колоністи самі по собі. Ви будуєте завод для колоністів, до вашого відома, і якщо ви не хочете їх помічати...

— Ех, та ну вас, тут з фундаментами лихо! Ага! Іване Семеновичу! Де ви цього йолопа знайшли, чорний такий? Ви йому доручили позначити сталь?

Молодий інженер Іван Семенович Комаров підвів на Воргунова стривожене обличчя:

— Так, позначити сірою та жовтою фарбами!

— Ну, то він її пофарбував від одного кінця до другого!

Комаров зблід, вигукнув щось і вибіг з кабінету. Воргунов стомленими очима зарився в широкій записній книжці, раптом насупився, щось прошепотів люто і вийшов слідом за Комаровим.

— Який сердитий дід! — сказав Торський.

Захаров відповів, не припиняючи роботи:

— Він не сердитий, Вітю, він пристрасний!

— До чого в нього пристрасть?

— У нього пристрасть... до ідеї!

10. ЗДОРОВО КРИЧИТЬ

Бойові зведення, як і колись, виходили щодня, і щодня Ігор Чернявін знаходив нові фарби, щоб зобразити в словах бойові подвиги колоністського люду. Відтоді, як прийняли його до комсомолу, в бойових зведеннях почали зустрічатись і такі рядки:

«Наш червонопрапорний правий фланг у боротьбі за індустріалізацію країни і за посилення нашої обороноздатності сьогодні завдав нового удару відступаючому противнику...»

«Товариші колоністи! Наші перемоги на фронті дедалі більше закріплюються і закріплюються. Сьогодні прибули в колонію токарні «Червоні пролетарі», цілих шість штук. Наші старші товариші зробили ці верстати, щоб допомогти нам остаточно розбити нашу технічну відсталість!»

«Товариші бійці! Бачили вчора «Самсон Верке» — шліфувальні, з магнітним столом? У нашій країні ще не вміють робити таких верстатів, але завтра вже вмітимуть! Наздогнати і випередити! Електроінструмент теж не виробляють зараз у Союзі, але завтра вироблятимуть у нашій колонії. Наш ворог — наша технічна відсталість — сьогодні відступив під натиском наших сил на лінію 12 серпня. Ще одне-два зусилля — і ми зробимо смертельний прорив у лавах ворога: ми підірвемо його капіталістичне виробництво, звільняючи нашу країну від імпорту електроінструменту!»

«Колоністи, читайте газети! Ви дізнаєтесь, які перемоги здобуті робітничим класом нашої країни. Наш фронт — тільки маленька ділянка соціалістичного фронту, але і на маленькій ділянці дуже важливо посуватися вперед. Сьогодні лівий фланг — столяри — посунулись уперед на цілих 28 днів. Хай живуть столяри, славні бійці соціалістичного наступу!»

Хоч «бойові зведення» випускалися від імені штабу змагання, але всі колоністи добре знали, що душею штабу був Ігор Чернявін. І колоністи були дуже задоволені з його роботи. Вони зустрічали Ігоря усмішкою і говорили: «Здорово!»

Іноді поряд «зведень» Ігор вивішував додатковий аркуш, на якому були і портрети, і креслення, і малюнки, і карикатури. В комсомольському бюро неприязно поставились до цієї справи:

— Цей матеріал треба в стінгазету давати, а не в зве-

дення, а то стінгазета занепадає: а ти все в своє зведення. Не можна ж дивитися тільки із своєї дзвіниці!

Ігор підкорився, але іноді важко було утриматись. У дев'ятій бригаді Жан Гриф і Петров 2-й, а в сьомій бригаді Круксов і колись деякою мірою зазнавались, а тепер вони об'єднались у невеличку опозицію. Круксов її очолював, через це колоністи весь цей рух назвали круксизмом. Круксисти, правда, бездоганно й сумлінно працювали на своїх місцях, але під час вечірніх розмов поширювали такі думки: завод електроінструментів даремно затіяли — такі заводи повинен будувати Наркомважпром, а в колоністів інші є справи: у Петрова 2-го — кіно, у Жана Грифа — музика, а у Круксова — фізкультура. Ігор Чернявін цілу ніч просидів з Маленьким, а на ранок «зведення» з'явилось у чудовій рамці.

Про круксистів на цьому листку нічого не було сказано, але була дуже добре намальована заставка — було зображено: стоїть чудове місто з баштами, під стінами міста кипить жорстокий бій: під червоними прапорами йдуть лави за лавами і зникають у диму вибухів, у сутичці штикової атаки. Неважко впізнати в цих лавах під червоним прапором лави колоністів — у них білі комірці й вензелі на рукавах. А позаду, між ідилічними кущиками, стоїть обоз. На підводах сидять люди. Один тримає в руках кіноапарат, другий — велику трубу, третій — футбольний м'яч. Обличчя цих людей вимальовані надзвичайно старанно — неважко впізнати і Петрова 2-го, і Жана Грифа, і Круксова.

Звичайно, біля листка цілий день стояв і реготав натовп, лунали більш чи менш дотепні зауваження, вносились додаткові пропозиції. На загальних зборах уся трійка круксистів заявила рішучий протест, Круксов казав:

— З якої речі Чернявін, як йому заманеться, так і пише? Коли я був у обозі? В мене перевиконання плану по верстату на тридцять процентів, а якщо іноді й скажеш що-небудь таке, то це слова.

— Тобі за слова й перепало,— відповів йому Торський,— а за що ж тобі перепало?

— За слова, звичайно,— сказав Круксов,— але ж не можна так...

Круксов вважав, що йому перепало занадто. Але на самих зборах йому й іншим перепало ще дужче. Зирянський допався по-справжньому:

— За такі слова треба з роботи знімати. Вам не потрібний завод? Не потрібний? А ви полічіть, роззяви, скільки в робітничого класу до революції було кінотеатрів, а

скільки своїх оркестрів, а скільки фізкультури! Полічіть, йолопи! Вам дали в руки таке добро, а ви не розумієте, хто це вам дав. А якщо в нас не буде заводів, таких заводів — отакенних заводів, то від вашої музики і фізкультури лише самі ріжки залишаться. Я пропоную: зняти з заводу, послати на чорну роботу, хай спробують!

Петров 2-й злякався більш за всіх:

— Товариші, товариші! Хіба я що-небудь говорив проти заводу? От побачите, я працюватиму! От побачите!

І Круксов каявся і просив усі слова йому вибачити, і ще просив, щоб колоністи не говорили «круксизм» — хіба можна так ображати?

Після цього випадку авторитет Ігоря Чернявіна дуже посилився серед колоністів, та й сам Ігор тільки тепер зрозумів, яку важливу справу він робить, випускаючи свої «бойові зведення».

Виробництво Соломона Давидовича доживало останні дні. «Стадіон» стирчав на землі, чорний від пережитої зими, і під час великого вітру його стіни хитались. У механічному цеху без усякого сорому перестали говорити про капітальні та інші ремонти. Трансмісії нагадували купи брухту, що були зв'язані іржавими хомутами, а де-не-де навіть мотузками. Токарні «кози» на очах розсипались, супорти перекошувалися, патрони вихляли, билися. Але колоністи вже не докучали Соломону Давидовичу жодною скаргою. Мовчки або із сміхом, абияк зв'язували тіло верстата, що розпадалося, і знову надавали йому руху. На цей час руки токарів ставали руками фокусників, навіть Волончук, досвідчений з різних виробничих тонкощів, і відвиклий взагалі дивуватися, і той іноді, приголомшений, кам'янів перед яким-небудь Петьком. Протягом чотирьох годин Петько стояв перед верстатом, наче якась туманність — так швидко бігали його руки і ноги, так весь його організм вібрував і хитався в роботі. І Волончук казав, відходячи:

— Чорт його знає... Спритні пацани!

Крейцер одного разу приїхав у колонію і зайшов у механічний цех. Він зупинився в дверях, широко розплющив очі, потім розплющив їх ще ширше, випнув губи і, нарешті, промовив начебто про себе:

— Підлий народ! До чого дійшли!

На нього озирнулись кілька облич, блиснули усмішками. Крейцер пішов далі, підвів голову. Над ним оберталася, здригаючись, трансмісія; залатані, тисячу разів зшиті паси ляскали й скреготіли на ній, стеля тремтіла разом з

усією цією системою, і з стелі сипались останні рештки штукатурки. Крейцер указав пальцем і спитав:

— А вона не впаде нам на голову?

Він зупинив стривожено-здивовані очі на Вані Гальченку. Ваня викинув готову маслянку, вставив нову, смикнув приводну палицю, між ділом покрутив головою,— тобто, ні, не звалиться. Крейцер безпорадно озирнувся. До нього не поспішаючи підходив Волончук.

— Не впаде ця штука?

Волончук не любив давати відповідей необгрунтованих. Він теж підвів голову й задивився на трансмісію. Дивився, дивився, навіть трохи збоку зазирнув, скривив губи, примружив очі й тільки після цього сказав:

— Згодом упаде. А зараз нічого... може працювати.

— А стеля?

— Стеля? — Волончук і на стелю спрямував своє неквапне дослідницьке око:

— Стеля благенька, звичайно, а тільки непомітно, щоб упала. Це рідко буває, стеля все-таки... вона може триматися, якщо, звичайно, балки справні.

— А ви балки давно оглядали?

— Балки? Ні. Я по механічній лінії.

Крейцер влип у Волончука закоханим поглядом, розтяг рот:

— Ну?

Прийшов Соломон Давидович і пояснив Крейцеру, що можна побудувати ще десять нових заводів, поки настане катастрофа, що коли вона навіть настане, то балка не просто впаде на голови працюючих, а спочатку прогнеться і трісне. Крейцер нічого не сказав і попрямував у складальний цех. Тут не було ніякої стелі — працювали надворі. Ігор Чернявін тепер уже не зачищає проніжки, а складає «козелки» креслярських столів — праця дуже важка і відповідальна. Білявий прямий чуб в нього скуйовдився, щока вимазана, але рот, як завжди, скривлений іронічно. Чіпким рухом він бере в руки потрібну деталь, швидко кидає на неї критичний погляд, двома спритними мазками накладає клей, моргне і вже в його руках не помазок, а дерев'яний молоточок, а тим часом шип одної деталі ввійшов у паз іншої, несподіваний міцний удар молотком, і знову в руках деталь, і знову молоток замахується з погрозою. Руки в Ігоря ходять точним, упевненим маршем, погляди ледь-ледь торкаються дубових заготовок, але раптом деталь летить у купу браку, і Ігор, не припиняючи роботи, кричить Штевелю:

— Синьйоре! Знову шипорізний половину шипа вири-

ває! Сьогодні дві дюжини поперечних планок викинув. Якого вони ангела там гав ловлять?

Ігор помічає Крейцера й салютує. Крейцер відповідає спокійним рухом і питає:

— Як поживає лівий фланг?

— Металістів випередили, Михале Йосиповичу!

— А все-таки до кінця року не витримаєте.

— Ми витримаємо! Стадіон не витримає. І металістам погано. Вони не витримають. Треба швидше новий завод.

— Швидше! А триста тисяч?

— Ми зараз на лінії 19 серпня. Через три місяці виконаємо річний план. А за планом у нас чотириста тисяч прибутку, та ще економія є.

Крейцер дивиться на Ігоря як на рівну собі ділову людину, думає, потім із сумом оглядається, промовляє з одвертим зітханням:

— Три місяці... Боюсь... Не протягнете.

— У нас кишки вистачить, а у верстатів не вистачить...

— Отож... кишки...

А в четвертої бригади була ще одна справа.

Ваня того ж самого вечора розповів про дивну мертву годину у Рижикова. Четверта вислухала його повідомлення, затаївши подих. Зирянський супив брови і все смикав себе за вухо. В той вечір ухвалили галасу не зчиняти, а стежити далі. Тільки Володя Бігунок вимагав негайних дій. Він обертався зашарілим обличчям до членів четвертої бригади.

— Все стежили-стежили, і п'яним бачили, і коробку цигаркову показували, і зараз спіймали, а тепер знову стежити. А він все крастиме і крастиме. А я скажу: давайте завтра на загальних зборах скажемо...

— То й що? — спитав Філька.

— Як що?

— А він скаже: заснув прямо на свіжому повітрі, і все.

— А чому рука була під наметом?

— А чим ти доведеш? А він скаже: мало де рука буває, коли людина спить.

— А голова?

— А чим ти доведеш?

— А Ванько бачив.

— Нічого Ванько не бачив. Ноги окремо бачив, голову окремо, а гаманець окремо.

— А тобі потрібно все разом обов'язково?

— А звичайно! Аякже? Треба, щоб гаманець був разом, у руках щоб був.

Зирянський сказав:

— Ви, пацани, не гарячкуйте! Так теж не можна — бух, на загальних зборах: Рижиков злодій! Мало що могло приверзтися Ваньковi! А може, він зовсім не злодій. Хоч раз спіймали його? Не спіймали. От Рижиков, він справді спіймав тоді Подвеська, це й я розумію. Спіймав і привів на загальні збори з усіма доказами. А ви з чим прийдете? Скажете, коробку знайшли цигаркову? А з вас посміються, скажуть: охота вам по смітниках лазити, коробки різні збирати. А тепер Ваня побачив — спить Рижиков, а в наметі гаманець лежить. Мало що лежить у наметі, то хіба це значить, якщо хто проходить повз намети, значить злодій? Так?

Важко було заперечувати цьому, і Бігунок поступився.

Але в колонії знову прокотилася хвиля крадіжок — дрібних, правда, але досить прикрих: то гаманець, то ножик, то нові штани, то фотоапарат, то ще щось. Усе це зникало тихо, безшумно, без будь-яких натяків на сліди. Ввечері черговий бригадир доповідав Захарову про пропажу. Захаров, не змінюючись на обличчі, відповідав «єсть» і навіть не розпитував про обставини справи. І бригадири розходилися без слів, і в спальнях колоністи намагалися не говорити про крадіжки. Але і в спальнях, і серед інших турбот не забували колоністи про лихо в колонії: дедалі частіше можна було бачити застиглий, трохи примружений погляд, обережний поворот голови до товариша. І Захаров став жартувати рідше.

В червні почали зникати інструменти: коштовні різці з победиту, штанген-циркулі, десятки маслянок — маслянки мідні. Соломон Давидович без будь-якого попередження попросив слова і сказав на загальних зборах:

— Я в одній маленькій справі. Дивує мене, старого: ви такі гарні працівники і радянські люди, ви на зборах говорите про кожну дрібничку. Цікавлюся дуже, чому ви нічого не говорите про крадіжки? Як же це можна: бойовий наступ на фронті, правий фланг тіснить ворога, будуємо новий завод, дорогі товариші, і... ви тільки уявіть собі — на своєму заводі крадемо інструменти! Ви скільки говорили про погані різці, а тепер у нас добрі різці, а їх крадуть. От товариш Зорін сказав: погані верстати — вороги. Припустимо, що вороги. А той, хто краде інструмент, то це хто? Чому ви про цих ворогів не говорите?

Соломон Давидович, простягаючи руки, оглянув збори сумними очима:

— Може, ви не знаєте, що значить дістати победитові різці?

— Знаємо,— відповів хтось один. Решта дивилася в

напрямі Соломона Давидовича, але дивилась на його черевики, дідівські, стоптані, вкриті пилом усіх цехів і усіх доріжок між цехами.

Соломон Давидович замовк, ще поглянув здивованими очима на збори, знизав плечима, сів на стілець. Щось хотів сказати Захарову, але Захаров завертів головою, дивлячись у землю: не хочу слухати! Вітя Торський теж опустив очі і спитав неголосно:

— Товариші, хто з цього питання?

Навіть поглядом ніхто не відповів голові, дехто перешіптувався з сусідою, дівчатка притихли, збившися докупи, і мовчали, і червоніли; Клава Каширіна гнівно підвела обличчя до подруги, щоб та не заважала їй слухати. Торський поплескував по руці рапортами і чекав. І в цей момент, коли його чекання ставало важким і непристойним, Ігор Чернявін швидко підвівся з місця:

— Соломон Давидович абсолютно правильно сказав! Чому ми мовчимо?

— Ти про себе скажи, чому ти мовчиш?

— Я не мовчу.

— От і добре,— сказав Торський,— говори, Чернявін.

— Я не знаю, хто злодій, але я прошу Рижикова дати пояснення.

— В чому ти звинувачуєш Рижикова?

Ігор ступив крок уперед, на одну мить збентежився, але з силою розмахнувся кулаком:

— Однаково! Я певен, що я правий: я звинувачую його в крадіжках!

Як сиділи колоністи, так і залишились сидіти: ніхто не повернув голови до Чернявіна, ніхто не скрикнув, не зрадів. У цілковитій тиші Торський спитав:

— Які в тебе докази?

— Є докази у четвертої бригади. Чому мовчить четверта бригада, якщо вона знає?

Четверта бригада, яка сиділа на своєму звичайному місці, схвильовано загомоніла. Володя Бігунок підняв сурму:

— От я скажу...

— Говори!

Тепер на зборах пройшов рух: «четверта бригада — це не один Чернявін, четверта бригада, мабуть, дещо знає». Володя підвівся, але Зирянський раніше від нього сказав своє слово:

— Торський! Тут є бригадир четвертої бригади!

— Вибач... Слово Зирянському!

І Зирянський став проти Ігоря, із зусиллям знайшов перше слово, але потім сказав твердо:

— Товариш Чернявін помиляється: четверта бригада нічого не знає і ні в чому Рижикова не обвинувачує!

Ігор зблід, розгубився, але раптом згадав і знайшов у собі сили для насмішкуватого тону:

— Олексію, здається, Володя Бігунок інакше думає.

— Володя Бігунок теж нічого не знає і нічого інакше не думає.

— Одначе... Хай він сам скаже.

Зирянський зневажливо махнув рукою:

— Будь ласка, спитайте.

Володя знову підвівся, але був такий збентежений, що не знав, чи покласти йому свою сурму на сходинку, чи тримати її в руці. Він щось шепотів і розглядав підлогу навколо себе.

— Кажи, Бігунок,— підбадьорив його Торський,— що ти знаєш?

— Я... Вже... от... Альоша сказав:

— Значить, ти нічого не знаєш?

— Нічого не знаю,— прошепотів Бігунок.

— Про що ж ти хотів сказати?

— Я хотів сказати... що я нічого не знаю.

Торський уважно подивився на Володю, уважно дивилися на нього й інші колоністи. Торський сказав:

— Сідай.

Володя опустився на сходинку, згораючи від сорому: такої ганьби він не переживав із самого першого свого дня в колонії.

Ігор усе ще стояв біля свого місця.

— Більше нічого не скажеш, Чернявін? Можеш сісти...

Ігор мимохідь спіймав гарячий, стривожений погляд Оксани, стиснув губи, смикнув плечем:

— Однаково: я твердж у: що Рижиков у колонії краде! І завжди це твердитиму! А докази... я потім подам!

Ігор сів на місце, вуха в нього полум'яніли. Торський споважнів, але недаремно він другий рік був головою на загальних зборах:

— Такі звинувачення ми не можемо приймати без доказів. Ти, Рижиков, повинен вважати, що тебе ніхто ні в чому не звинувачує. А щодо поведінки Чернявіна, то про це поговоримо на комсомольському бюро. Оголошую загальні...

— Дай слово!

Ось тепер збори схвильовано повернулись в один бік. Просив слово Рижиков. Він стояв прямий і спокійний, і

його дуже прикрашала виразно проступаюча колоністська виправка. Повільним рухом він відкинув назад нову свою зачіску — і почав стримано:

— Чернявін підозрює мене, бо знає мої давні справи. А тільки він помиляється: я в колонії нічого не взяв і ніколи не візьму. І ніяких доказів у нього нема. А якщо ви хочете знати, хто краде, то подивіться в ящик Левітіна. Сьогодні у Волончука зникло два французьких ключі. Я проходив через механічний цех і бачив, як Левітін їх ховав. От і все.

Рижиков спокійно сів на диван, але ця мить була початком вибуху. Збори затяглися надовго. Ключі принесли, вони, справді, лежали в замкненому ящику Левітіна, і це були ті ключі, які пропали сьогодні у Волончука. Левітін тремтів на середині, плакав гірко, клявся, що ключів він не брав. Він так страждав і так побивався, що Захаров наказав припинити допит і відправити Левітіна до Кольки-лікаря. Він і пішов у супроводі маленької Лени Іванової — ЧЧСК, проніс своє голосне горе по коридору, і повз днювального, і по доріжках квітників.

— Здорово кричить,— сказав на зборах Данило Горовий,— а тільки даремно старається.

Данило Горовий так рідко висловлювався і був такою мовчазною людиною, що в колонії схильні були вважати його природним голосом есний бас, на якому він грав у оркестрі. І через це короткі слова Горового всім здалися виразом загальної думки. Всі усміхнулись. Може, стало легше від того, що хоч одного злодюжку виявили в колонії, а може, й від того, що злодюжка так глибоко страждає: все ж іншим злодюжкам наука: хай бачать, як дорого платить людина за злочин. І, нарешті, можна було усміхатися ще ось з якої причини: хто його знає, що там було в Рижикова в минулому, але зараз Рижиков дуже благородно і дуже добре вчинив. Він не скористався з нагоди відігратися на помилці Чернявіна, але відповів коротко і з повагою до товариша. І тільки він один уже вдруге викриває справжні гнійники в колективі, робить це просто, без фасону, як справжній товариш.

Збори затяглися не для того, щоб придумати покарання Левітіну. Марко Грінгауз у своєму слові надав дебатам глибший напрям. Він спитав:

— Треба будь-що виявити, чому такі, як Левітін, що давно живуть у колонії і ніколи не крали, раптом — на тобі: починають красти? Значить, у нашому колективі щось не так організовано? Чому цей самий Левітін украв два французьких ключі? Що він робитиме з двома французь-

кими ключами? Він їх продаватиме? Що він може одержати за ці два французькі ключі і де він їх продаватиме? А більш за все тут справа не тільки в цих двох ключах. Хай Воленко скаже, він бригадир одної з найкращих бригад, у якій стільки комсомольців, хай скаже, чому так занедбали Левітіна? Значить, Левітін не виховується у нас, а псується. Нехай Воленко відповість на всі ці питання.

Воленко підвівся засмучений. Він не міг радіти з того, що Рижиков безневинний. Левітін теж у першій бригаді. І Воленко стояв із сумним обличчям, яке здавалося ще сумнішим від того, що це було гарне суворе обличчя, яке всім подобалось у колонії. Він був такий сумний, що боляче було дивитися на нього, і пацани четвертої бригади поглядали, жалісно підперши щоки.

— Нічого не можу зрозуміти, товариші колоністи. Бригада в нас гарна, найкращі комсомольці в бригаді. Хто ж у нас поганий? Ножик колись усе жартував, тепер Ножик — правильний товариш, і ми його ні в чому, в жодному слові не можемо звинуватити. Левітін? Після того випадку, пам'ятаєте, не можна впізнати Левітіна. Навчальний рік Левітін закінчив на круглих п'ятірках, читає багато, серйозним став, акуратним, в машинному цеху — хай Горохов скаже — на стрічковій пилці ніхто його замінити не може. Я не розумію, не можу зрозуміти, чому Левітін почав красти? Левітін, скажи спокійно, не хвилюйся, що з тобою діється?

Левітін уже повернувся від лікаря і стояв біля дверей, спрямувавши застиглий погляд на блискучу паркетну середину. Він не відповів Воленку і все дивився в одну точку. Очі четвертої бригади перейшли з Воленка на Левітіна: так, важкі події відбуваються у першій бригаді!

Торський почекав відповіді й сказав неголосно:

— Ти, Левітін, справді, не хвилюйся. Говори звідти, де стоїш.

Левітін мляво підвів обличчя, подивився на голову крізь набігаючі сльози, губи його заворушились:

— Я не брав... цих ключів, і нічого не брав.

Колоністи дивилися на Левітіна, а він стояв біля дверей і міцно думав про щось, знову втупивши застиглий погляд вологих очей у порожній простір паркету. Може, пригадав зараз Левітін недавній день, коли в «бойовому зведенні» було написано:

«...на нашому лівому флангу вихованець Левітін на стрічковій пилці виконав сьогодні свій верстатний план на 200 процентів...»

Колоністи дивились на Левітіна із здивованим осудом: не шкода ключів,— не пошкодувала людина себе! Ігор Чернявін міцно стиснув брови, насупила брови й четверта бригада. Воленко, спершися ліктем на коліно, пощипував губу, Захаров опустив очі на обкладинку книги, що тримав у руці. На Захарова кидали колоністи очікувальні погляди, але так нічого і не дочекались.

Коли колоністи розійшлися спати, Захаров сидів у себе й думав, підперши голову рукою. Володя Бігунок програв сигнал відбою, просунув голову в двері й сказав сумовито:

— На добраніч, Олексію Степановичу.

— Почекай, Володю... Знаєш що? Поклич до мене зараз Левітіна, але... розумієш, так поклич, щоб ніхто не знав, що він іде до мене.

І тепер Володя не махнув зневажливо рукою, як це він завжди робив, а виструнчився, салютнув точно, начебто в строю.

— Єсть, щоб ніхто не знав!

Левітін прийшов з червоними очима, покірно зупинився перед столом. Володя спитав:

— Мені йти?

— Ні... Я прошу тебе залишитися, Володю.

Володя щільно зачинив двері й сів на дивані. Захаров усміхнувся Левітіну:

— Слухай, Всеволоде! Ключі ти не брав і взагалі ніколи нічого й ніде не вкрав. Це я добре знаю. Я тебе дуже поважаю, дуже поважаю, і в мене до тебе прохання. Я хочу, щоб ти був сильною людиною. Я тебе прошу: не занепадай духом. Тебе звинуватили, це дуже сумно, але... от побачиш, це потім виявиться, а зараз що ж... потерпимо. Це навіть на краще, розумієш?

В очах у Левітіна блиснуло щось, схоже на радість, але він так настраждався за сьогоднішній день, що сльози не трималось у його очах. Вони покотилися тихенько, очі дивилися на Захарова із вдячною надією:

— Розумію, Олексію Степановичу! Спасибі вам... тільки... всі мене за злодія вважатимуть...

— От і хай вважають! Хай вважають! І ти нікому не кажи, жодній людині не кажи, про що я тобі сказав. Цілковита таємниця. Я знаю, ти знаєш і Володька. Володько, якщо ти кому бовкнеш, я з тебе котлет нароблю!

На цю погрозу Володька відповів тільки блиском зубів. Левітін витер сльози, усміхнувся, салютнув і пішов. Володька зібрався ще раз сказати: «На добраніч!», але

нечутно відчинились двері, і скуйовджена голова Руслана Горохова прохрипіла:

— Олексію Степановичу, можна?

— Заходь.

Руслан у нічній сорочці — і відразу розмахнувся кулаком. Здається, він хотів щось сказати при цьому русі, але нічого не сказав, кулак даремно пройшовся повітрям. Він знову махнув, і знову нічого не вийшло. Тоді він обернув прищувате суворе обличчя до дивана:

— Хай Володька забереться геть.

— Нічого... Володька своя людина.

І тепер піднятий кулак уже недаремно пройшовся згори вниз:

— Ви розумієте, Олексію Степановичу? Це... липа!

Володька голосно зареготав на дивані. Захаров відхилився назад, теж сміявся, позираючи на здивованого Руслана, потім простяг йому руку:

— Руку, товаришу!

Руслан схопив руку Захарова шорсткими лаписьками й широко вишкірив зуби. Захаров підняв палець другої руки:

— Тільки, Руслане, нічичирк!

— Розумію: мовчати!

— Таємниця!

— Таємниця!

— Нікому!

— А... Володька? Він... такий народ...

— Володька? Ти його ще не знаєш. Володька — це «могила»!

«Могила» на дивані задерла від захоплення ноги. Руслан ще раз махнув кулаком і сказав:

— На добраніч, Олексію Степановичу! Липа, розумієте, липа!

11. РОЗГРОМ

Прийнявши чергування по колонії о десятій годині вечора, бригадир першої, Воленко, змінив вартових у таборі й у вестибюлі, перевірив сторожів на виробничому дворі і біля комор, пройшов по наметах для порядку і ще раз зазирнув у головний корпус, щоб продивитися меню на завтрашній день. У вестибюлі він мимохідь глянув на стінний круглий годинник і здивувався. Він показував п'ять хвилин на одинадцяту.

— В чому річ? — спитав він днювального.

— Зупинився. Уже приходив Петров 2-й і лазив туди, сказав — завтра вранці полагодить.

— А чому не сьогодні?

— Він узяв запаяти щось...

— А як же завтра з підйомом?

— Не знаю.

Воленко замислився, потім пішов у намет до Захарова:

— Олексію Степановичу, в нас біда — годинник зіпсувався.

— Візьми мій.

Захаров простяг кишеньковий годинник.

— Ой, срібний!

— Подумаєш, дорогоцінність яка — срібло!

— Аякже: срібло! Спасибі!

Ранок зустрів колоністів на диво свіжим сонячним сяйвом. Колоністи мружилися на сонце і навмисно дихали широко відкритими ротами, а потім усе стало зрозуміло: годинник зіпсувався, і Воленко навмання підняв колонію на півгодини раніше. Воленко був дуже схвильований, на перевірці вітав бригади з якимось навіть зусиллям. Нестеренко йому сказав:

— Ну, й що ж такого: на півгодини раніше. Це для здоров'я зовсім не шкідливо.

Але Воленко не зрадів жартові. Після сигналу на сніданок, коли колоністи, жваві й завзяті, пробігали до їдальні, він стояв на ганку і на когось чекав, розглядаючи тих, що проходили, неуважним поглядом. Зирянський прийшов з табору одним з останніх. Воленко кивнув убік:

— Альошо, на хвилинку.

Вони відійшли у квітник.

— Що таке?

— Годинник... зник... Олексія, срібний.

— У Олексія?

— Він мені на ніч дав... наш зупинився.

— Вкрадено? Ну?

— Ніде нема...

— З кишені?

— Під подушкою був...

— Ах ти... всі в їдальні? Зараз же обшук? Ходімо!

У кабінеті Воленко підійшов до стола. Зирянський залишився біля дверей.

— Олексію Степановичу! В мене взяли ваш годинник.

— Хто взяв? Навіщо?

Воленко із зусиллям видушив з себе огидне слово:

— Вкрали.

Захаров насупив брови, помовчав, сів боком:

— Пожартував хто-небудь?
— Та ні, які жарти? Треба обшукати.
У кабінет увійшли Зорін і Рижиков. Рижиков з розгону почав весело:
— Олексію Степановичу, Зорін партію столів до міста... Я назад привезу мідь.
Зирянський з досадою зупинив його:
— Та облиш ти з міддю! Ніхто нікуди не поїде.
— Чому?
Захаров підвівся за столом:
— Годинник того не вартий. Не можна обшук. Кого обшукувати?
Воленко відповів:
— Усіх.
— Дурниці! Цього не можна робити.
— Треба, Олексію Степановичу!
Рижиков злякано озирнувся:
— А що? Знову крадіжка?
— У мене... годинник Олексія Степановича...
Захаров обернувся до вікна, задумливо подивився на квітники:
— Якщо вкрадено, ніхто в кишені тримати не буде. Навіщо всіх ображати?
Зорін ступив крок уперед, гнівно вдарив поглядом в завідуючого:
— Нічого! Все перевернути треба! Всю колонію! Набридло!
— Обшукувати безглуздо. Облиште.
Рижиков закричав, стріпнувши патлами:
— Як це безглуздо? А годинник?
— Годинник — дрібниця... Пропав, що ж...
Рижиков гнівно озирнувся на товаришів:
— Як це безглуздо? Як це так зник? Е ні, значить, він собі бери і продавай, а потім знову казатимуть, що це Рижиков узяв, як що трапиться, зараз же — Рижиков? Доки я терпітиму?
Зирянський нечутно відчинив двері кабінету і вийшов. Вартовим сьогодні стояв Ігор Чернявін. Зирянський наказав:
— Чернявін, стань на дверях їдальні, нікого не випускати!
— Чому?
— Це інша річ — чому. Я тобі кажу.
— Ти не черговий.
— Е, чорт!

Він швидко попрямував до кабінету, йому назустріч вийшов Воленко.

— Накажи йому стати тут!

— Я не хочу чергувати!

— Не корч дурня!

— Я не буду чергувати!

— Ходімо до Олексія!

Воленко знову зупинився перед столом Захарова, над білим комірцем парадного костюма його побіліле обличчя здавалося зараз синюватим, волосся було в безладді, суворі тонкі губи ворушилися без слів. Нарешті він промовив глухо:

— Кому здати чергування, Олексію Степановичу?

— Слухай, Воленко...

— Не можу, Олексію Степановичу, не можу!

Захаров придивився до нього, потер рукою коліно:

— Добре! Здай Зирянському!

Воленко відстебнув пов'язку і, всупереч усім правилам і звичаям колонії, вона зачервоніла на брудному рукаві Альошиної спецівки. Але, за звичаєм, Захаров підвівся за-за стола і поправив пояс. Воленко виструнчився.

— Першої бригади черговий бригадир Воленко чергування по колонії здав!

Зирянський з таким же суворим салютом:

— Четвертої бригади черговий бригадир Зирянський чергування по колонії прийняв!

Але як тільки Захаров сказав «єсть», Зирянський прожогом кинувся з кабінету. Тепер уже з цілковитою владою він ще здаля закричав на днювального:

— Днювальний! Стань на дверях, нікого з їдальні!

Чернявін побачив пов'язку на рукаві Зирянського:

— Єсть, товаришу черговий бригадир!

На швидкому бігу Зирянський рвучко повернув назад.

— Олексію Степановичу, я починаю обшук.

— Я не дозволяю.

— Ваш годинник? Тому? Так? Я починаю обшук.

— Альошо!

— Все одно, я відповідаю.

Захаров підняв кулак над столом.

— Що це таке? Товаришу Зирянський!

Але Зирянський закричав з повним правом на гнів і відповідальність:

— Товаришу завідуючий! Не можна інакше! Адже на Воленка скажуть.

Захаров сторопів, подивився на Воленка, що сидів у кутку дивана, і махнув рукою:

— Добре!

В дверях їдальні вже вирував натовп. Нестеренко стояв проти Чернявіна і люто запитував:

— Чортзна-що! Чому, відповідай! Хто нас заарештував?

— Не знаю, черговий бригадир наказав.

— Воленко?

— Не Воленко, Зирянський.

— А де Воленко?

— Не знаю.

— Заарештований?

— Не знаю. Здається, відмовився чергувати.

На Зирянського накинулися з такими ж запитаннями, але Зирянський був не така людина, щоб займатися розмовами. Він увійшов до їдальні як справжній диктатор сьогоднішнього дня, підняв руку:

— Колоністи! До порядку!

І в цілковитій тиші він пояснив:

— Товариші! У Воленка вночі вкрадено срібний годинник Олексія Степановича! Бігунок!

— Єсть!

— Передати в цехи: початок роботи відкладається на дві години.

— Єсть!

У тяжкому, мовчазному відчаї колоністи дивились на чергового бригадира.

Зирянський став на стілець. Було видно з його обличчя, що тільки пов'язка рятує Зирянського від нестримної лайки, від люті і злості.

— Треба загальний обшук! Ваша згода! Голосую...

— Які там голосування!

— Про що питати?

— Мерщій!

— Давай! Давай!

— Замовчіть! — вигукнув Зирянський.

— Бригадири! Сюди! Четверта бригада, обшукати бригадирів. Інші, відступіть!

Хоч і всі згодилися на обшук, а червоніли і бригадири, і члени четвертої бригади, коли на очах у цілої колонії пацани почали шукати в кишенях, за поясами, в черевиках, що спішно скидалися. Але мовчки супилися колоністи, мовчки підставляли боки: треба відповідати всім за того, хто, ще не викритий, затаївся тут же, в їдальні, обурюється разом з усіма, з якоюсь чорною метою — невже із-за грошей? — регулярно скидає на голову колонії імені Першого травня цілі завали горя.

Дві години тривала ганьба. Зирянський із лютою енер-

гією розгромив спальні, комори, класи, бібліотеку, зазирнув у всі щілини, і в будинках і у дворі. О десятій годині ранку він зупинився перед Захаровим, стомлений від гніву і роботи:

— Ніде нема. Треба в квартирах співробітників!

— Не можна!

— Треба!

— Не маємо права, розумієш ти? Права не маємо!

— А хто має право?

— Прокурор. Та все одно,— годинник уже далеко.

Зирянський прикусив губу — він не знав, що далі робити.

Увечері над розгромленою колонією панували роздуми й тиша. Говорити не було про що, та, мабуть, і ні з ким. З ким могла говорити колонія Першого травня? Адже в самому тілі колонії сиділа ненависна істота зрадника.

Колоністи зустрічались один з одним, дивились в очі, сумно відверталися. Вряди-годи десь виникала коротка розмова і губилася в порожнечі.

Рижиков сказав Ножику:

— Це з нашої бригади.

— З нашої,— відповів Ножик.— А хто?

— А чорт його знає!

І у восьмій бригаді сказав Мишко Гонтар Зоріну:

— А того... Воленка обшукували?

— Мишко! Ти дурень! — відповів Зорін.

— Я не такий дурень, як ти гадаєш. Адже ніхто не знав, що у Воленка годинник.

— Все одно ти дурень.

Гонтар не образився на Санчо. При таких справах не важко й здуріти людині.

І в наметі четвертої бригади Володя Бігунок сказав Вані:

— Це не Воленко.

— А хто?

— Це Дюбек.

— Рижиков? Ні!

— Чому ні? Чому?

— Володю, ти розумієш? Рижиков, він злодій, ти розумієш? Він... візьме і вкраде. А це, з годинником, навмисно хтось зробив, розумієш, навмисно!

12. ПІД ПРАПОРОМ

У липні «старики» закінчили десятий клас, почали готуватися до вступу до вузів. Через це й Надія Василівна не поїхала у відпустку, а залишилася працювати із «студентами», як їх називали колоністи, трохи випереджаючи події. Справжні студенти, які вступили протягом минулих років до різних вузів, близько тридцяти чоловік, ще в червні з'їхалися в колонію і поставили для себе три намети, не з того краю, де дівчата, а з протилежного. Справжні студенти хотіли працювати на підприємстві, щоб допомогти колонії, але Захаров і рада бригадирів не згодилися на це: у студентів була велика важка праця взимку, тепер їм треба відпочити. Захаров кожного оглянув, примушував і юнаків, і дівчат повертатися перед ним усіма боками, декому говорив:

— Нікуди не годиться, дохлятина якась, а не студент. Запиши його на посилене харчування!

Студенти заперечували:

— Так ніколи економії не зробите, Олексію Степановичу.

— А от ми тебе відгодуємо — це й буде економія.

Але студенти знайшли для себе деяку роботу. Іноді вони чергували по колонії, і в таких випадках знаходився для них і парадний костюм. Деякі працювали у садівника, інші допомагали Соломону Давидовичу у постачанні, а дехто займався з майбутніми студентами, бо Надії Василівні самій було важко.

Між іншими готувалися до вузу і Нестеренко, і Клава Каширіна. Комсомольське бюро ухвалило звільнити Нестеренка і Клаву від обов'язків бригадирів, щоб у них залишився час для підготовки.

На загальних зборах мали обирати нових бригадирів п'ятої і восьмої бригад. І ось тут виявилося, що життя не таке вже нудне, як дехто думає. Восьма бригада одноголосно висунула своїм кандидатом Ігоря Чернявіна, а п'ята бригада — теж одноголосно — Оксану Литовченко! Ігор ніколи не думав, що так близько від нього стоїть висока посада бригадира. Коли у восьмій бригаді Нестеренко відкрив засідання й запропонував назвати кандидатів у бригадири, вся бригада, наче змовившися, повернула обличчя до Ігоря, і Санчо Зорін сказав:

— У нас давно вже вирішено: більше нікому — Ігор Чернявін!

Коли це «давно» було вирішено, чому про це Ігор нічого не знав, так і не вдалося з'ясувати. Ігор протестував,

протестував дуже щиро, бо злякався: бригадиру мороки по горло, а чергувати по колонії — красно дякую, Воленко вже дочергувався, тепер похмурий ходить, і треба за ним стежити. Ігор указав і на Санчо Зоріна, і на Всеволода Середіна, і на Яновського Бориса, і на старого колоніста Михайла Гонтаря, і на Савченка Харитона, і на Данила Горового, нарешті, є помічник бригадира Олександр Остапчин, йому особливо доречно прийняти управління восьмою бригадою від Василя.

Нестеренко вислухав слова Ігоря спокійно і так само спокійно розглянув запропонований ним список:

— Санчо гарячий дуже, йому не можна бути бригадиром восьмої — він усім нерви зіпсує, та й годі. Олександр Остапчин — добрий помічник, це вірно, а якщо бригадиром зробиться, з-під арешту не вилізе, базікалом був, базікалом і залишився. Данило Горовий, звичайно, добрий товариш і колоніст, а тільки поки від нього слова дочекаєшся, то всяка справа втече — не спіймаєш. Яновський буде добрим бригадиром, а тільки політичної установки у нього мало, здебільшого про свою зачіску дбає! І Середін буде добрим бригадиром згодом — хай почекає, авторитету в колонії ще не завоював. А щодо Мишка Гонтаря, то Мишко Гонтар — шофер, закінчує курси завтра й одразу на машину. Його лінія вже до кінця наближається, і бригадирства з нього, як з козла молока, хоча, дай господи, царице небесна, кожному такого доброго товариша і таку людину добру. Рогов — молокосос. Ні, це правильно вирішила бригада — Ігор Чернявін бригадир, та й якого нам потрібно дідька: і майстер добрий, і комсомолець на «відмінно», і громадський працівник. Тільки ти, Ігоре, тримай бригаду спокійною рукою, улюбленців щоб не було, на помічника особливо не покладайся. Бригадир повинен бути веселий, і все бачити, і не метушитися безглуздо, і не базікати зайвого. І рука має бути міцна, влада — це тобі не абищо, як там не кажи, а однаково Радянська влада. Скажімо, приїздив до нас Ерріо — французький міністр. А я чергував по колонії. Ось ти зміркуй: я — черговий по колонії, а за моєю спиною хто? Увесь Союз! Якщо я збрешу що-небудь, не так зроблю, ніхто не скаже — Нестеренко винен, а скажуть: бачиш, як у них в Союзі погано все робиться. Я і то помітив — за Ерріо тим цілий гурт ходить, так і дивляться, так і дивляться. Ні, Ігоре, влада бригадира повинна бути міцна. А щодо чергового бригадира, то й говорити нема чого. Ти забудь, яка там у тебе природна вдача: може, ти добрий, а може, м'який, а може, ледачий чи забудько. Ні, якщо пов'язку одягнув, забудь, який ти

там є: ти відповідаєш за колонію. Воленко — он, уже який добрий чолов'яга, а коли він чергує, не покуриш. Навіть я — давній Воленків друг, прийшли в колонію разом, півтора року спали на одній постелі, коли бідно було, а дивися: одного разу я підійшов до нього і спитав про обід щось, а він подивився на мене так... просто, як собака, і голос у нього такий... «Товаришу Нестеренко, не вмієш говорити з черговим бригадиром! Пристав ногу, чого ти танцюєш!» Я спочатку навіть не зрозумів, а потім і схвалив: правильно, черговий бригадир служить цілій колонії, і баста! Ех, Воленко, Воленко! Добрий який колоніст, а пропав, ні за цапову душу пропав. І бригада перша — уже не бригада! Бачиш, винен тут, власне кажучи, Воленко: всім вірить, всі в нього гарні, всіх захищає, от і посадили бригаду. Безумовно, злодій у бригаді, а думати нема на кого, і сам Воленко нічого не знає.

У комсомольському бюро кандидатуру Ігоря підтримали також одностайно, як і в бригаді. А коли почалися загальні збори, єдиною відповіддю були оплески: взяв слово один Зирянський:

— Такі бригадири, як Нестеренко, рідко, звичайно, трапляються, хіба ось з Руднева виросте такий самий. Але й Чернявін — добрий матеріал для бригадира. Інше питання — як його бригада видержить: щоб не розбестився, не зазнався, не зледачів, не заснув. Але восьма бригада — стара бригада, коли треба буде — допоможе. А щодо Оксани Литовченко, то це, прямо скажу,— знахідка. Пропоную голосувати за Оксану і Ігоря!

Жодна рука на зборах не піднялася проти запропонованих бригадами кандидатур. І негайно ж після цього черговий бригадир подав команду:

— Під прапор стати, струнко! Салют!

Ігор і не бачив, що посередині давно вже стоять шестеро сурмачів і чотири малих барабани. Це вони розгорнули над зборами торжество прапорового салюту, і Ваня Гальченко тепер уже знав, у чому справжня його принадність: прапоровий салют — це сигнал на роботу, оркестрований старим диригентом Віктором Денисовичем.

Коли прапорова бригада вишикувалася, вийшов до прапора Захаров, і Ігор зрозумів, що він має робити. Поруч нього стояла Оксана — поруч нього! Це була щаслива призвістка: під ошатним, таємниче священним червоним стягом вони справді поруч починають свій життєвий шлях! І як це чудово — вони починають його з важкої і почесної служби славетному колективу першотравневців! Ігор не вмів плакати, і тому сльози кипіли у нього в серці, а в Оксани —

слово честі,— в Оксани сльози були в очах: ах, які все ж ці жінки! Та що — жінки, коли старий бригадир Нестеренко і той чогось кліпає і кліпає, а рапорт Захарову віддав тихо і з хрипом:

— Товаришу завідуючий! Восьму бригаду трудової колонії імені Першого травня Ігореві Чернявіну здав у повному порядку!

О ні! Ігор Чернявін має більше підстав хвилюватися, ніж Нестеренко, але він віддасть рапорт весело і голосно, як і личить бригадирові. І Ігор показав усім, як треба рапортувати завідуючому. Дзвінко, з суворим обличчям, піднявши руку на рівень лоба, сказав Ігор Чернявін під прапором:

— Товаришу завідуючий! Восьму бригаду трудової колонії імені Першого травня від колоніста Василя Нестеренка прийняв у повному порядку!

Потім передавали п'яту бригаду. Звичайно, у цих дівчаток стільки ніжності в голосі, у Клави — стільки срібла, у Оксани — стільки тепла і хвилювання! І все ж у них, у дівчат, це був не справжній рапорт, а так... щира бесіда з завідуючим, доречна більше віч-на-віч, у кабінеті, ніж в урочистому залі під оксамитовим прапором, перед двомастами суворими колоністами, що завмерли в салюті.

13. СПРАВИ СЕРЙОЗНІ

Тільки перша бригада і далі мовчазно корчилась у стражданнях. Хтось у колонії, може, навмисно вигадав: годинник взяли не колоністи, просто вартовий задрімав перед світанком, а хіба мало народу вештається по двору. Але цій версії ніхто не вірив, і перша бригада вірила менше за всіх. У бригаді раптом почали жити одноосібним способом. У кожного знаходилися свої справи і свої інтереси: хто до вузу готувався, в кого починалися матчі, Левітін не виходив з бібліотеки. Ножик завжди стовбичив у четвертій бригаді і, нарешті, подав у раду бригадирів заяву, щоб його перевели до Зирянського. Важко було розбирати таку заяву, і Торський поставився до справи формально: спитав у Воленка, спитав у Зирянського, одержав відповіді, що заперечень нема, і Ножик у той же вечір перебрався до Альоші. Члени першої бригади приходили в намет пізно і мовчки лізли під ковдри, а вранці зустрічали чергування з похмурою серйозністю і суворо відповідали на привітання чергового бригадира:

— Здрастуй!

Але так було в першій бригаді. Всі інші в колонії жили повним життям, і для цього життя вистачало радості. На новому заводі де-не-де стояли вже верстати на фундаментах, у новій, величезній ливарні монтували вагранку для плавлення чавуну, а тигель для міді давно вже помістили в цегляній ямі. Багато хто з колоністів почав уже примірюватися до нових робочих місць, у комсомольському бюро йшли закриті засідання з питання про кадри. Говорили, що Воргунов провадить, як і раніше, свою лінію: «колоністи не впораються з таким виробництвом». За це на Воргунова злостилися. Воргунов з колоністами ніколи не заходив у розмову, але колоністи знали кожне його слово, навіть і те, що й не стосувалося заводу.

В колонії жило кілька десятків співробітників: учителів, облікових працівників, майстрів, службовців, тепер прибули ще інженери і техніки. Будинок ІТР стояв далеко за парком, і колоністи бували там рідко, але дуже добре знали життя цього будинку, чудово вивчили характер кожної сім'ї, були проінформовані про її горе, радість, згоди і знегоди. Молоді інженери Комаров і Григор'єв ще не стикалися з колоністами в роботі, але багато особливостей їх характерів і ділових якостей було вже занесено в неписані особові картки. Комаров був людиною серйозною, скупий на слова, великий трудяга, людина з гідністю і гонором, але водночас і душевний: він без упередженості зацікавився колонією і колоністами. Крім того, він закохався в учительку-комсомолку Надію Василівну. Григор'єв колоністам не міг подобатись. Сама його зовнішність чомусь викликала сумніви, хоч, здається, нічого неприємного в його зовнішності не можна було знайти: він носив напіввійськовий костюм, який міг би дуже відповідати колоністському стилю, і все ж не відповідав. Колоністи на третій день прозвали його так: «Окуляри, значки й краги». Справді, все це в нього було, і значки зовсім нічого ганебного в собі не мали — звичайні значки: тсоавіахімівські, мопрівські, а один із значків зображав земну кулю, очевидно, вона мала якесь відношення до Ґригор'єва. Григор'єв не любив колоністів, може, це він і настроював Воргунова, хоч саме у Воргунова він ще ні разу не заслужив доброго слова. В старому будинку школи було виділено кілька кімнат, де тимчасово містилось управління нового заводу. Вікна в цих кімнатах були відчинені, і колоністи часто чули, як попадало Григор'єву від Петра Петровича. Крім того, Григор'єв теж був закоханий у Надію Василівну. Ще не було відомо, в кого закохається Надія Василівна, для колоністів було б приємніше, якби

вона закохалась у Комарова. Кохання, звичайно, справа зовсім не проста, в самій колонії кохання і всякі поцілунки були рішуче заборонені. Перекази твердили, що таку заборону ухвалили давно колись загальні збори. Відтоді минуло багато років, але всі добре знали, що така постанова була, завжди свято її додержували, значить, і далі її треба так само свято додержувати. Ця історична постанова мала не тільки практичний смисл. Певною мірою вона теоретично освітлювала справу кохання, і промені цього світла мимоволі падали і на кохання двох інженерів.

На жаль, усі події у цій сфері не мали певних форм, про них важко розповісти. Колоніст Самуїл Ножик стояв ранком у вестибюлі на днювальстві, а ввечері, в наметі четвертої бригади, коли вже всі лежали в постелях і тільки бригадир Альоша закінчував чергування по колонії, Ножик розповідав:

— Я стою на варті, а Надія Василівна прийшла і давай читати книжку і все мене питає, чи приходив Соломон Давидович, чи ні? Я кажу: не приходив ще, але скоро, мабуть, прийде. Вона сидить і все читає, і читає. А потім прийшов Комаров. Здрастуйте, здрастуйте! А чого він прийшов, хто його знає. А потім каже Надії Василівні: мені треба з вами поговорити. Розумієте, йому треба! А Надія Василівна каже: поговоріть перше з західним вокзалом, дізнайтесь, коли з Москви приходить вечірній поїзд. Він дзвонив, дзвонив, а вона все незадоволена й незадоволена. А потім він кинув дзвонити, сів на диван і знову почав: мені треба з вами поговорити. Вона й питає: про що? А він відповідає: про одну річ, ха, еге ж, про одну річ! І треба ж вам таке лихо: тут Воргунов як зайде, ой, ой, ой! А Надія Василівна — о, вона хоробра — зараз же до нього: Петре Петровичу, а ви знаєте, сьогодні колоністи у культпохід ідуть. А він каже: а ви знаєте, свердлильні поставили чортзна-де? Ой! І суворий же, чорт! А Надія Василівна анітрохи не злякалась: мені, каже, ніякого діла нема до ваших свердлильних; а він каже: а мені ніякого діла нема до ваших ніжностей. О! А потім став Комарова гризти: нічого вам тут розмовляти про одну річ, так і сказав, про одну річ, а йдіть і поправляйте, бо ця тварина — так і сказав: тварина,— свердлильні запроторив на фундаменти для шліфувальних! Це він про Григор'єва. І він потяг Комарова, не встиг той, розумієте, про одну річ. І тільки вони пішли, тут на тобі: «Значки, окуляри і краги» прийшов і так ото до Надії Василівни: здрасьте, здрасьте, я вам квиток дістав, якийсь там театр приїжджає, я вам кви-

ток дістав, і ще так сказав: на «Федора Івановича» якогось. Тільки це він з квитком, як знову Воргунов! Во! От було полірування, так да! Григор'єв це круть, круть, туди, сюди, та куди ж йому відкрутитися? — Чому спізнюєтесь? Чому свердлильні запроторили на шліфувальні?! Це шкідництво! Це ідіотство! Чорти б вас забрали! А Григор'єв, що йому робити, при Надії Василівні такі слова! Він каже: Петре Петровичу, не можна ж, не можна так лаятися при сторонніх. А Петро Петрович я-ак закричить: к чортовій матері сторонніх! Вас чекають на заводі, а ви тут із сторонніми! Так значки як дременули, тільки курява стовпом! Во! Прогнав! Прогнав і каже Надії Василівні, тільки так каже, ввічливо: ви мені вибачте, ви мені, будьте ласкаві, даруйте, а тільки через вас усі молоді інженери зіпсувалися. Через вас зіпсувались. О! А Надія Василівна начебто й не розуміє: хіба зіпсувались, та не може бути! А що ж тепер робити? А Воргунов: як — що робити, ви самі повинні знати, що робити! Надія Василівна і сказала на це: я вже здогадалася, здогадалася: їх треба пересипати нафталіном.— Ой-й-й! (Ой-й-й — закричала, звичайно, вся четверта бригада, ноги її задерлись високо під ковдрами.)

— А далі? — спитав хтось, коли овація закінчилась.

— А далі Воргунов бачить, що не його зверху, то він поруч сів, витер лисину і так навіть сумно каже: у нас, у росіян, неправильно, а треба так правильно: щоб було видно — тут кохання, а тут справа, каже, щоб був розподіл, розумієте, розподіл. Це в росіян, а ще каже: діло треба робити, а вони кохання намішають, намішають і на побачення бігають, а справа, каже, здихає. Вичитав, вичитав. Надія Василівна обіцяла: тепер не буду з інженерами про кохання розмовляти, а тільки буду про фрези, про болванки, про вагранку.

— І все?

— Ні, не все, Воргунов на це не згодився. Навіть образився трохи: не треба про болванку, не треба! Розмовляйте про солов'їв і про горобців, а про болванку не треба — не ваша справа. Він був усе незадоволений.

— І все?

— Це все. А далі вже нецікаво. Прийшов Соломон Давидович, а Надія Василівна сказала йому: хочете квитки на «Федора Івановича»? А Соломон Давидович сказав: не треба таких квитків, я й так знаю — він зарізав царевича Димитрія, а я не люблю такого, з якої, каже, речі, взяв і зарізав хлопчика, це, каже, якщо людина серйозна, то вона ніколи такого не зробить, щоб хлопчика зарізати.

Виробництво, каже,— це інша річ. І він не захотів квитків.

Кохання захопило колонію і з іншого краю. Шофер Петько Воробйов і Ванда знову почали з'являтися на лавочках парку в зворушливій, хоч і мовчазній, самоті. Мовчазність, правда, не була властива Ванді. Ванда дуже виросла і покращала в колонії і цілий день де-небудь щебетала: то в цеху, то в спальні, то в їдальні. А коли в колонію приїхала в гості група польських комуністів, визволених Радянською владою з в'язниць Польщі, Ванда випросила у бюро, щоб їй доручили організувати вечерю для гостей і колоністів, і з цим завданням блискуче впоралась: вечеря була багата, смачна, виблискувала чистотою і квітами, і гості, дуже тепло прийняті колоністами, особливо дякували хазяйці вечері Ванді Стадницькій. А Ванда сказала їм:

— Я — полька, а дивіться, як мені добре тут... У нас усім добре — і росіянам, і українцям, і євреям, у нас і німець є, і киргиз, і татарин. Бачите?

Коли ж гості поїхали, Ванді довелось утішати молодших дівчаток, Любу, Лену й інших. Вони вибрали серед гостей найхудішого, дуже старанно йому послугували, намагаючись якнайкраще почастувати, а потім вони довідалися, що цей найхудіший — член місцевого міського Мопру, і були дуже засмучені, навіть плакали в спальнях. Ванда зуміла їх утішити і пояснити, що річ зовсім не в худорбі. Ванду любили в колонії і дівчатка, і хлопчики, і всім було прикро, коли дедалі частіше стали зустрічати її з Петром Воробйовим. Зирянський уже хотів поговорити з Петром, але події в колонії були такі серйозні, що Альоші ніколи було думати про Петра Воробйова. На засіданні ради бригадирів Торський розгорнув папірець і сказав:

— Є заява: «До ради бригадирів. Прошу мене відпустити додому, бо моя мати, в Самарі, дуже бідує і просить мене приїхати. Воленко».

В раді тиша. Голови похилені. Воленко став біля дверей, тонкий і суворий. Торський почекав і сказав тихо:

— Хто з цього питання?

Захаров сказав:

— Я хочу кілька запитань Воленкові. Що з матір'ю?

— Вона... бідує.

— Ти раніше від неї одержував листи?

— Одержував.

— Раніше її становище було краще?

— Так.

— А що тепер трапилось?

— Нічого особливого не трапилось... але мені треба до неї поїхати.

— Але ж ти перейшов у десятий клас.

— Що ж... доведеться відкласти.

Воленко відповідає сухо, тільки з чемності підводить голову, дивиться лише на Захарова і знову трохи схиляє її.

І знову тиша, і знову Торський безнадійно пропонує висловитись.

Нарешті почули Фільчин лінивий дискант:

— А листа від матері він може показати?

Воленко скоса глянув на Фільку:

— Що я, малюк чи новенький? Листа я буду показувати!

— Всяке буває...— починає Філька, але Воленко перебиває його. Трохи голосніше, ніж слід, але зовсім спокійно, цілком упевнено і цілком неприязно він каже раді бригадирів:

— Чого ви від мене хочете? Я вас прошу відпустити мене додому, бо мені треба. Дозвіл бюро є.

Марко підтвердив:

— Бюро не заперечує.

Торський ще оглянув раду. Зглянувся на нього Ілько Руднєв, мабуть, тому, що молодий:

— Дивно все ж, чого тобі додому закортіло. Дім якийсь завівся, раніше не було цього самого дому...

Воленко з останнім зусиллям стримав себе.

— Голосуй уже, Торський!

— Дай слово!

— Говори!

І Зирянський сказав гарні слова, але сказав, уникаючи зустрітися поглядом з Воленком:

— Чого ж тут думати? Воленко добрий колоніст і товариш. Не вірити йому не можна. Якщо він каже, значить, треба. Матір не можна кидати. Хай іде, треба відпустити, як годиться, для найзаслуженішого колоніста: повний посаг, костюми, білизну, з фонду ради бригадирів видати за найвищим окладом — п'ятсот карбованців.

І більше ніхто й звуку не вимовив у раді, навіть Зорін, навіть Нестеренко, давній друг Воленка.

Торський став суворим, насупив брови:

— Голосую. Хто за пропозицію Зирянського?

Підняли руки всі, тільки Філька, хоч і не мав права голосу в раді, а сказав сердито:

— Хай покаже листа.

Воленко швидко підняв руку в салюті, сказав дуже ти-

хо «дякую» і вийшов. У раді стало ще тихше. Зирянський поклав руки на розсунені коліна, дивився пильно в куток, і в нього ледве ворушилися м'язи рота, через те що він міцно стиснув зуби. Нестеренко схилив обличчя до самих ніг,— може, в нього розв'язався шнурок на черевику. Руднєв покусував нижню губу, Оксана й Ліда Талікова забились у самий кут і дряпали пальцями одну і ту саму точку на диванній оббивці. Лише Чернявін, новий бригадир восьмої, оглядав усіх трохи здивованим поглядом, хотів щось сказати, але подумав і побачив, що сказати нічого не можна.

Увечері Захаров викликав до себе Воленка. Той прийшов такий же відчужений і ввічливий. Захаров посадив його на диван поруч себе, помовчав, потім з досадою махнув рукою:

— Недобре виходить, Воленко. Куди ти поїдеш?

Воленко дивився вбік. На його обличчі поволі зникала сувора ввічливість, він схилив голову, промовив тихо:

— Кудись та поїду... Союз великий.

Він раптом рішуче повернув обличчя до Захарова:

— Олексію Степановичу!

— Кажи!

— Олексію Степановичу! Недобре виходить — ось це найголовніше. Гадаєте, я нічого не розумію? Я все розумію: хай там кажуть, а може, сам Воленко годинник узяв! Нехай кажуть! Я знаю: старики так не думають... а може, й думають, байдуже. А тільки... чому в моїй бригаді... така мерзота! Чому? Перша бригада! У нас... у колонії... такий час... така робота! І всюди... всюди люди як тепер працюють. А що ж вийшло? Чи Левітін, чи Рижиков, а може, й Воленко, а може, Горохов, а може, вся бригада із злодіїв складається... І все в моїй бригаді, все в моїй бригаді. Думаєте, цього колоністи не бачать? Так? Усе бачать. Я чергую, а на мене дивляться... і думають: теж чергує, а в самого в бригаді що діється. Не можу. Я, значить, винен...

Воленко говорив тихо, із зусиллям, кожне слово вимовляв з огидою, страждав і морщився ледве помітно.

— Не можна... не можна мені залишатися. Товариші, звичайно, нічого не скажуть і не докорятимуть, бо... й самі не знають... А розумієте... почуття, таке почуття! Ви не бійтесь, Олексію Степановичу, не бійтесь. Я не пропаду. А може, інакше тепер... дивитимуся. Ви не бійтеся...

Захаров мовчки стиснув Воленкові руку вище ліктя й підвівся з дивана. Підійшов до стільця, погладив його лаковану боковинку:

— Та... я за тебе не боюся. Взагалі вірно. Людина по-

винна вміти відповідати за себе. Ти вмієш. Правильно. Це... дуже правильно! Взагалі, ти молодець, Воленко. Тільки не треба мучитися, не треба... Все!

На другий день Воленко прийшов попрощатися з Захаровим. Він був уже в пальті, з дерев'яною непофарбованою скринькою під пахвою.

— Прощайте, Олексію Степановичу, спасибі вам за все.

— Гаразд. Щасливо тобі, Воленко, пиши, не забувай колонію.

Захаров потиснув руку колоніста. Як і завжди, стрункий і гордий, Воленко глянув у вічі Захарову і раптом заплакав. Відвернувся в куток, дістав носову хусточку і довго мовчки приводив себе в порядок. Захаров відвернувся до вікна, поважаючи мужність цього хлопчика. Несподівано Воленко вийшов, блиснувши в дверях востаннє непофарбованою дерев'яною скринькою.

Його ніхто не проводжав. Він ішов шляхом сам-один. Тільки коли він підходив до лісу, за ним стрімголов полетів Ваня Гальченко. Він наздогнав Воленка уже в просіці й загукав:

— Воленко! Воленко!

Воленко зупинився, озирнувся невдоволено:

— Ну?

— Слухай, Воленко, слухай! Ти не ображайся! Тільки от що: дай нам твою адресу, тільки справжню адресу!

— Кому це потрібно?

— Нам, розумієш, потрібно, нам, четвертій бригаді, всій четвертій бригаді. І ще Чернявіну, і ще іншим.

— Навіщо?

— Дуже треба! Дай адресу. Дай! От побачиш!

Воленко уважно подивився у вічі Вані й слабо усміхнувся:

— Ну, добре.

Він поліз у кишеню, щоб знайти, на чому написати адресу. Але Ваня закричав:

— От, усе готове! Пиши!

У Вані в руках папірчик і олівець.

За хвилину Воленко пішов просікою до трамвая, а Ваня швидко побіг до колонії. У парку на нього чекала вся четверта бригада.

— Ну, що? Дав?

— Дав. Тільки він не в Самару поїхав. Не в Самару. Він у Полтаву поїхав... У Полтаву, і годі!

14. МІЩАНСТВО

Вестибюль — це не просто переддвер'я головних приміщень колонії. У вестибюлі було дуже просторо, ошатно, і прикрашали його квіти, і прикрашав його вартовий у парадному костюмі. У вестибюлі стояли м'які диванчики, і на них добре було посидіти, почекати приятеля. Для цього кращого місця не було, бо у вестибюлі перехрещувалися всі шляхи колоністів. Через нього йшов шлях до Захарова, в раду бригадирів, в комсомольське бюро, в їдальню, в клубні кімнати і в театр. І перш, ніж потрапити туди, кожний хоч на хвилинку затримувався у вестибюлі, щоб поговорити із зустрічними, а поговорити завжди було про що.

Так випадково одного ранку зібрались у вестибюлі Торський, Зирянський і Соломон Давидович. Останнім прийшов шофер Петро Воробйов і сказав:

— Здрастуйте.

Зирянський кивнув у відповідь, але слова промовив такі, що не мали ніякого відношення до привітання:

— Слухай, Петре, я з тобою вже розмовляв, а ти, здається, наплював на мої слова.

Цієї миті вбіг у вестибюль бригадир дев'ятої Похожай. Похожай страшенно ласий до різних веселих історій, і тому його зацікавили слова Зирянського:

— Це хто наплював на твої слова? Петько? Це цікаво!

— Він наплював, начебто я з ним жартував. Чого ти пристав до дівчини?

Воробйов почав виправдовуватись:

— Та як же я пристав?

— Ти тут шофер, і знай свою машину. Кермом крути, скільки хочеш, а голову дівчатам крутити — це не твоя кваліфікація. А то я тебе скоро проти сонечка розвішаю.

Соломон Давидович з мудрістю, цілком природною в його віці, спробував заспокоїти Зирянського:

— Послухайте, товариші! Ви ж повинні розуміти, що вони закохані.

— Хто закоханий? — загорлав Зирянський.

— Та вони: Воробйов і товариш Ванда. А чому їм і не закохатися, якщо в них добре серце і взаємна симпатія?

— Як це «закохані»? Як це «серце»!? Оце новина! Я теж закохаюсь, і кожному захочеться! Ванді треба школу кінчати, а тут цей принц на неї очі витріщає!

Ці міркування Зирянського були такі переконливі, що Вітя Торський вийшов, нарешті, з свого нейтралітету:

— Справді, Петре, ти достибаєшся до загальних зборів.

Перед лицем цієї погрози Воробйов навіть зблід трохи, але не здався:

— Дивні у вас, товариші, якісь правила. Ванда — доросла людина і комсомолка теж. Що ж, по-вашому, вона не має права?..

Все, що говорив і міг сказати Воробйов, викликало в Альоші Зирянського найщиріше обурення:

— Як це — доросла людина! Вона колоністка! Права ще вигадав!

Торський спокійніше пояснив закоханому:

— Виходь із колонії і закохуйся скільки хочеш. А так ми враз висадимо колонію в повітря.

Зирянський дивився на Воробйова, як вовк на ягня в байці.

— Вас багато знайдеться охочих з правами!

Соломон Давидович слухав, слухав і теж обурився:

— Але якщо бідна дівчина покохала, то це теж треба зрозуміти!

Зирянський і Соломону Давидовичу пояснив:

— Вони тільки цього й чекають, до чого капосний народ...

— Хто це?

— Та закохані! Вони тільки й чекають того, щоб їх зрозуміли. Це капосний народ! Тут у нас завод будується, план який важкий, з Воленком, дивіться, що вийшло, а їм що? Вони собі цілуються по кутках. Цілуєшся, Воробйов? Кажи правду!

— Та слово честі...

— Цілуються, їм наплювати. І до чого нахабство доходить, ще й в очі дивляться, ми їх повинні розуміти! Жаліти! Ах, вони закохалися!

Соломон Давидович засміявся:

— І вони мають рацію, до вашого відома. Це ж досить важка операція, коли людина закохається.

Воробйов сумно похилив голову. Зирянський ще раз сказав:

— Так і знай, будете стояти на середині: ти й Ванда.

І побіг нагору сходами.

Похожай добродушно поклав руку на плече закоханого:

— Ти, Петре, з ними однаково не домовишся. Це, розумієш, не люди, а удави. Ти краще умикни!..

— Як це?

— А от, як колись робилося: умикни! Колись ото, знаєш, підведуть коней до задніх воріт, красуня ото вийде,

а такий от Петько, який втріскався, хапає її на оберемок і — навтьоки.

— А далі що? — спитав Торський.

— А далі... ми його наздоженемо, пику наб'ємо, Ванду віднімемо. Це дуже весела справа!

Соломон Давидович проект Похожая вислухав з посмішкою:

— Навіщо йому на конях умикати? Це зовсім стара мода. У нього ж машина. І на чому ж ви його наздоженете? Іншої ж машини немає. І вони, безумовно, можуть одразу в загс! І покажуть вам на загальних зборах довідку, ви ще салютувати будете, як миленькі.

В цей час прибули у вестибюль нові персонажі, і Соломон Давидович промовив прозаїчніші слова:

— А втім, дурниці набік. Їдьмо, товаришу Воробйов, а то плакали наші наряди.

Продовження цієї розмови відбулося за тиждень. Був вихідний день. Уся колонія культпоходом ходила на «Загибель ескадри». Повернулися перед пізнім обідом, годині о п'ятій вечора. Колоністам дуже сподобалася п'єса, а крім того, взагалі було приємно промаршируватн через місто з прапором, з оркестром, у білих костюмах. І Захаров повернувся веселіший, і Надія Василівна сміялась і жартувала, як дівчинка,— взагалі вийшов чудовий вихідний день. Коли розійшовся стрій, усі колоністи побігли у спальні переодягатись, умиватися, готуватися до обіду. А у вестибюлі нудився самотній днювальний, Новак Кирило, який дуже любив театр і якому через днювальство довелося залишитися без культпоходу. Цієї миті у відчинені двері зазирнув Воробйов, злякався суворого вигляду днювального й сумно відвернувся до квітників. Тільки через дві хвилини з вестибюля вилетів, уже в трусиках, Ваня Гальченко.

— Ваню, голубе, йди-но сюди,— гукнув Воробйов.

Ваня зупинився:

— А тобі чого? Мабуть, Ванду покликати?

— Ванюшо, дорогий, поклич Ванду!

— А покатаєш?

— Ну аякже, Ваню!

— Єсть покликати Ванду!

— Та чого ти галасуєш?

— Товаришу Воробйов, однаково всі знають. Я покличу, покличу, не бійся!

Ваня побіг нагору сходами, а Петро Воробйов залишився розглядати квітники.

Ванда вибігла в білому платті, рум'яна, гарна, все як годиться. Воробйов зашепотів трагічним тоном:

— Вандо, знаєш що?

Виявилося, між іншим, що, незважаючи на свою красу, Ванда теж страждає:

— У мене в голові таке діється! Нічого не знаю! Уже всі хлопці здогадуються. Просто не знаю, куди й сховатись.

Воробйов склав руки докупи й приклав їх до грудей:

— Вандо, їдьмо зараз до мене!

— Як це так?

— Просто до мене додому!

— Та що ти, Петре!

— Вандо! А завтра в загс, запишемось, і все буде гаразд!

— А тут як же? А завод?

— Вандо! Хіба тебе Захаров кине, га? Їдьмо!

— Ой, а товариші як?

— Та... чорт... ніяк! Просто їдьмо! Слово честі, добре. Мені колоністи й порадили.

— Ну!

— Це... слово честі.

— Та вони ж прибіжать за мною!

— Куди вони там прибіжать! Вони навіть не знають, де я живу! Їдьмо!

— От... як же це? А я в білому платті!

— Вандо! У самий раз. На весілля завжди в білому треба. І мати буде рада, вона вже все знає...

Ванда приклала до гарячої щоки тремтячі пальці:

— А знаєш, Петю, правильно! Ой, який ти в мене молодець!

— Дивачка! Адже шофер першої категорії!

— А побачать?

— Вандочко! Ти ж розумієш, на машині, хто там побачить?

— Зараз їхати?

— Зараз!

— Ой!

— Ну, мерщій, он машина стоїть, сідай і...

— Почекай хвилиночку, я візьму білизну і ще там дещо.

— То я чекатиму. А ти їм записочку залиш. Усе ж, знаєш... Товариші хороші.

— Записочку?

— Авжеж. Вони, що там не кажи, а дивись, яку красуню викохали. Напиши там, знаєш: до скорого побачення, і не забувайте.

— Напишу.

Ванда побігла в будинок, а Воробйов залишився у квіт-

нику, і його знемога розподілилася тепер між кількома пунктами: між Вандою, яку треба чекати, між полуторкою, яка сама чекала їх, і між Зирянським, якого чекати не слід було, але який завжди міг з'явитися в найвідповідальнішу хвилину.

Саме в цей час дуже близько, у вестибюлі, молодий інженер Іван Семенович Комаров перебував також в становищі чекаючого. Принаймні Зирянський, виглянувши з їдальні, запитав:

— Ви когось тут чекаєте? Чи покликати, може?

Інженер Комаров відповів у тому розумінні, що він нікого не чекає й кликати нікого не треба, але в словах Зирянського він відчув абсолютно зайву одвертість і сумно повернувся до відчинених дверей. У дверях було видно, як шофер Воробйов тішиться квітником, але інженер Комаров не звернув на нього уваги. Зате Альоша Зирянський побачив і шофера Воробйова, і обличчя Ванди, що раптом промайнуло на верхній площадці сходів і миттю зникло. І Альоша сказав обуреним голосом:

— О! Закохані вже забігали! Ніякого порятунку!

Інженер Комаров густо почервонів і все ж знайшов у собі силу звернутися до Зирянського з холодним запитанням:

— Товаришу колоніст! Я вас не розумію!

Зайнятий своїми спостереженнями, Зирянський відповів з деякою досадою.

— Закохані! Що ж тут незрозумілого!

Комаров відчув легкий озноб від простоти Альошиного пояснення, але Альоша й далі пояснював:

— Якщо їм волю дати, цим закоханим, жити не можна буде. Їх обов'язково ловити треба.

Важко передбачити, чим би могла закінчитися ця розмова, якби не ввійшла у вестибюль Надія Василівна. Вона теж розрум'янилась у поході, і теж була в білому платті, все як слід.

Згори швидко збігла Ванда з чималим клунком в руках і, ледве вимовляючи слова, звернулась до Надії Василівни:

— Надіє Василівно, любенька, передайте цю записочку Торському.

— А ти куди це з клуночком?

— Ой Надіє Василівно, їду.

— Куди?

— Їду! Зовсім! Казати навіть соромно: до Петі їду!

Ванда цмокнула Надію Василівну і вибігла з вестибюля. Тільки тепер Кирило Новак зрозумів, яка подія від-

булася перед його очима, і закричав на всю горлянку в їдальню:

— Альошо! Альошо! Ванда...

Зирянський вискочив з їдальні, але було вже пізно. Він бачив, як рушила в дорогу полуторка, і сказав:

— Ах ти... поїхала, слово честі, поїхала! Вона з клунком була? Так?

— З клунком. Та ось записка до Торського.

— Записка? Все, як у справжньому романі! От міщани! Ах ти, чорт! «Торський, я люблю Петю і їду до нього й виходжу заміж. Спасибі колоністам за все. До скорого побачення».

15. БРИГАДИР ПЕРШОЇ

Помітно чи непомітно, а настав серпень, такий же серпень, як і торік. Уже холодно стало спати в наметах, але Захаров теж спав, і незручно було порушувати питання про перехід у будинок, а то Захаров ще скаже, як це було колись у таких випадках:

— Якщо холодно, можна ватою вас обкласти, тоді буде тепліше...

Торік серпень був щасливим місяцем, а цього року все було ще краще пристосовано для щастя, якби не перша бригада.

Перша бригада! Перша бригада обрала замість Воленка бригадиром Рижикова! Вони думали, в першій бригаді: от вони виберуть Рижикова, а ніхто нічого не помітить. Як же це можна не помітити, коли кожного вечора тільки й розмови було в четвертій бригаді, що про ці самі вибори. Розмовляли здебільшого пацани. Альоша Зирянський слухав з похмурим виразом, замислювався. Було про що замислитися. Що таке сталося з колоністами, що трапилось у комсомолі, чому Захаров усе згоджується й згоджується? Чому перша бригада висуває Рижикова, а комсомольське бюро підтримує? А Захаров що сказав на загальних зборах? Захаров сказав:

— Я не заперечую проти кандидатури Рижикова. Я сподіваюся, що в ролі бригадира Рижиков ще краще покаже свої здібності.

А Марко Грінгауз що казав?

— Усі ми знаємо, що в першій бригаді важке становище. П'ятеро кращих комсомольців ідуть до вузів, значить, прийде п'ятеро новеньких, з ними теж робота нелегка. Рижиков показав себе енергійною людиною, ми певні, що

він поставить бригаду на відповідний рівень. Працівник він добрий, бригадир буде енергійний. Усі знають, що він і Подвеська вивів на чисту воду, і Левітіна спіймав з ключами...

В цю мить Левітін закричав з місця:

— Я не брав ключів! Не брав!

Марко Грінгауз, почекавши, поки голови знову повернуться до промовця, вів далі:

— Ми знаємо, що в колонії багато хто проти Рижикова, вони ніяк не можуть подарувати йому минулого. А скільки у нас таких товаришів, у яких минуле, так би мовити, підмочене! Якщо я почну називати прізвища, то буде дуже довго. А тепер вони комсомольці і студенти, і хто хочете. Звичайно, тут справа довір'я! А тому бюро дозволяє комсомольцям голосувати, як їм завгодно. Більшість покаже....

Рижиков гоголем ходив по колонії: куди там — знаменитий ливарник! Баньковський, майстер, без Рижикова й кроку ступити не може, навіть свій жалюгідний барабан став йому довіряти, хоч цьому барабану три дні до смерті лишилося. Рижиков акуратний, Рижиков — веселий хлопець, Рижиков злодіям спуску не дає в колонії. Ні, четверту бригаду не так легко обдурити. Може, колоністам ніколи: у колоністів і новий завод, і фронт, і відмираючі верстати, і школа знову не за горами, і любовні неприємності з різними Петьками й Вандами. Але в четвертої бригади знайшовся час, щоб глибше подумати про Рижикова. І бригадир четвертої, Альоша Зирянський, підвівся на зборах і сказав:

— У питанні про кандидатуру Рижикова в бригадири першої наша бригада доручила сказати Володі Бігунку.

Колоністи зрозуміли, чому не бригадир говоритиме, а Бігунок. Усі впізнали в цьому маневрі робесп'єрівську руку Альоші. Всі пам'ятають, як не так ще давно Володя Бігунок щось хотів сказати, а дисципліна бригадна стукнула тоді Володю по голові, він сидів на приступках і червонів, стискаючи в руках свою сурму. І Зирянський хитрий: зараз усі повинні зрозуміти, що й тоді, й тепер він згодний з Володею, що бригада Володю ні в чому не обвинувачує, що тільки з причин дипломатичних четверта бригада не може зчинити справжнього скандалу.

Тому, коли Володя підвівся, щоб говорити, колоністи усміхнулися розуміючими усмішками: впертість четвертої бригади давно відома. Володя сказав, зберігаючи на обличчі вираз холодної ввічливості по відношенню до Рижикова і тонкого натяку по відношенню до зборів:

— Четверта бригада нічого не має проти колоніста Рижикова, але вважає, що для першої бригади і для колонії можна знайти достойнішу кандидатуру. Тому четверта бригада голосуватиме проти Рижикова.

Торський здивовано подивився на Володю, і цей погляд був для всіх зрозумілий: звідки у Бігунка такі шикарні вислови? Торський спитав:

— Значить, четверта бригада вважає, що Рижиков не гідний звання бригадира?

Володя ледь-ледь осміхнувся кутиком рота і відповів Торському:

— Ні, четверта бригада зовсім не так вважає. Нічого такого! Він теж достойний, а тільки треба ще достойнішого. Бачиш?

Тепер Володя посміхнувся повністю, що цілком відповідало здобутій ним дипломатичній перемозі. Але Торський не вгамовувався:

— Добре. Коли так, то чому четверта бригада не запропонує свого кандидата?

Хто їх знає, може, четверта бригада раніше готувалась до капосних запитань Торського — Бігунок недовго думав над відповіддю:

— Ми можемо запропонувати... будь ласка... кого тільки завгодно... скільки є колоністів, якого завгодно колоніста.

— Тільки не Рижикова?

— Еге, за всіх будемо «за» голосувати, а за Рижикова будемо «проти» голосувати.

Загальні збори були захоплені мудрими відповідями Володі Бігунка, хоч у цих відповідях було багато й дурниць. Для того, щоб їх виявити, Торський поставив ще одне запитання:

— Виходить, усі колоністи можуть бути бригадирами, тільки Рижиков не може?

Володя обійшовся без слів. Він просто замислено кивнув.

— І ти можеш бути бригадиром першої чи, наприклад, Ваня Гальченко?

У всіх загорілись очі. Хоч і важливе питання розв'язували на зборах, але колоністи завжди любили гострі ситуації. І як Бігунок вивернеться?

І що ти скажеш, вивернувся! Правда, чмихнув по-хлоп'ячому, зовсім забувши про свою дипломатичну місію, але сказав голосно, і коли почав говорити, то був навіть надто серйозний:

— Я не скажу, що я буду таким чудовим бригадиром чи

там Ванько Гальченко, а тільки... все ж кращі за Рижикова.

Торський замружив очі і зачухав пальцями біля скроні, колоністи засміялися. Брацан сказав похмуро:

— Та годі з ним... от затіяли з пацаном комедію!

Володя Бігунок почув, почервонів, образився.

— І зовсім не з пацаном, а вся четверта бригада.

Четверта бригада сиділа на приступках і посміювалась, задоволена: її представник здорово сьогодні діє! А коли Вітя Торський запропонував підняти руки, хто за Рижикова, четверта бригада склала руки на колінах, роздивлялися збори насмішкуватим поглядом.

— Хто проти?

Чотирнадцять рук піднялося на приступках, і ще кілька рук в інших місцях. Проти голосували: Ігор Чернявін, Оксана, Шура М'ятникова, Руслан Горохов, Левітін, Ілля Руднєв і ще кілька осіб.

— Проти двадцять сім голосів,— сказав Торський.— Тільки незрозуміло, як голосують Чернявін і Руднєв. Виходить так, що ви голосуєте не з своїми бригадами.

Чернявін на це нічого не сказав, а Руднєв відповів спокійно:

— Так, мене Бігунок сьогодні загітував.

Руднєв сказав це справді спокійно. Ніхто не посміхнувся на його слова. Хоч тільки двадцять сім голосів було проти Рижикова, а враження у всіх залишилось погане. Ще ніколи таких виборів у колонії не було. І коли принесли прапор і тимчасовий бригадир першої, Садовничий, виструнчився перед Захаровим, було не зовсім зручно салютувати цій передачі. В четвертій бригаді Філька прошепотів Зирянському:

— Ой, Рижикову салютувати?!

Зирянський пошепки ж і відповів:

— Не Рижикову, а загальним зборам і прапору.

Так Рижиков став бригадиром. За тиждень він чергував по колонії, і Ваня Гальченко, що був днювальним, виструнчився, коли Рижиков проходив мимо.

16. СПАСИБІ ЗА ЖИТТЯ!

Значно приємніше закінчилася справа з Вандою. Звичайно, її утеча з колонії була важким ударом, і залишена Вандою записка допомагала мало. Найгірше було те, що знайшлися філософи, які почали говорити:

— І чого там перелякались? Ну, закохались, одружилися, що ж такого?

Зирянський таким відповідав з піною на губах:

— Нічого такого? Давайте-но всі переженимось. Давайте!

— Дивак, закохатись же треба. Ти закохайся спершу!

— Отакої! Закохатися! Думаєш, це важко? От побачите, через три місяці всі позакохуються! От побачите!

Похожай заспокоював Зирянського:

— І навіщо ти, Альошо, такого невідповідного значення надаєш? Не кожний же має полуторку. Без полуторки однаково не вийде.

І Соломон Давидович заспокоював:

— Ви, товаришу Зирянський, не розумієте життя: кохання — це ж не по картках! Ви думаєте, так легко закохатися? Ви гадаєте, пішов собі й закохався? А квартира де? А зарплата де? А меблі? Це ж тільки йолопи можуть закохуватися без меблів. І, наскільки я розумію, у колоніста ще не скоро будуть гарні меблі.

— Ви от так кажете, а потім візьмете і умикнете колоністку.

— Товаришу Зирянський! Навіщо я буду її умикати, якщо своїх чотири доньки не знаю, як заміж віддати.

Чи то Зирянському не щастило, чи Ванді, тільки прийшла вона у вихідний день, а черговим бригадиром був у цей день... Зирянський. Колоністи жили вже в спальнях. Ванда зайшла у вестибюль у пообідній час, коли всі або в спальнях сидять, або в парку ховаються. На днювальстві стояв Вася Клюшнєв, схожий, як відомо, на Дантеса. Ванда оглянулася і сказала несміливо:

— Добридень, Ваню!

Клюшнєв зрадів:

— О Вандо, добридень!

— Прийшла навідати. До дівчат нікого послати?

— Та ти йди просто в спальню. Там усі...

— А хто сьогодні чергує?

— Зирянський.

Ванда впала на диванчик, навіть зблідла:

— Ой, як же не пощастило!

— Та ти не бійся, іди, що він тобі зробить?

Але в цю мить Зирянський вийшов з їдальні разом з Бігунком:

— А! Ви чого завітали?

— Треба мені,— із зусиллям відповіла Ванда.

— Скажіть, будь ласка, «треба». Втекла з колонії, значить, ніяких «треба».

З їдальні вискочили дві дівчинки й запищали в захваті. Потім на цей писк вибігли ще дві і теж запищали, вигинула звідти і Оксана і, звичайно, з обіймами:

— Вандо! Ой! Вандочко, любенька!
Зирянський опам'ятався і гукнув:
— Я вас усіх заарештую! Вона втекла з колонії!
Оксана здивовано подивилась на Зирянського:
— Втекла! Що ти вигадуєш! Не втекла, а заміж вийшла!
Володя Бігунок дивився, дивився і теж кинувся Ванді на шию:
— Вандочко! Ах, любенька, ах, яка радість! Вона заміж вийшла!
— Забирайся геть, чортеня! — закричали на Володю дівчата.
Зирянський все ж був з пов'язкою.
— Колоністки! До порядку!
Це був звичайний заклик чергового бригадира, і дівчатка збентежено замовкли.
— Нічого їй тут вештатись! Я її не пущу нікуди. Раз втекла з колонії, кінець! І заради чого? Заради роману!
Ванда, нарешті, теж підвищила голос:
— Як це втекла? Що я, безпритульна, чи що? Я цілий рік в колонії!
— Рік в колонії. Тим гірше, що втекла, як... по-свинячому, одним словом! Для тебе донжуани краще, ніж колоністи?
— Які донжуани?
— Петько твій — донжуан!
І Володька Бігунок проспівав з свого боку:
— Дон-Кіхот Ламанчський.
— Який він донжуан? Ми з ним у загсі записались!
— У загс тобі не соромно було піти, а в раду бригадирів соромно. Втекла і цілий місяць носа не показувала! Товаришу Клюшнєв! Я не дозволяю пропускати її у спальні.
Клюшнєв приставив гвинтівку до ноги:
— Єсть не пропускати в спальні!
Зирянський гнівно повернувся й пішов у їдальню. Бігунок помчав у кабінет.
— От ірод! — сказала Оксана.— Що ж тепер робити? Васю, ти не пропустиш?
Вася сумно усміхнувся:
— Що ви? Наказ чергового не тільки для мене, а й для вас обов'язковий.
Але в цю мить у коридор вийшов Захаров, дівчатка кинулися до нього:
— Олексію Степановичу! Ось прийшла Ванда, а Зирянський не пропускає її у спальні!

Захаров зрадів Ванді не менше, ніж дівчата. Він поцілувався з нею, пригладив їй зачіску:

— Як це можна? Такий дорогий гість! Альошо!

Зирянський став на дверях їдальні.

— Альошо! Як же тобі не сором!

— Наш давній звичай — втікачів у колонію не впускати!

— Які там утікачі! Пропусти.

Зирянський насупився, прибрав офіціальний вигляд:

— Єсть, товаришу завідуючий! Товаришу Клюшнев, пропусти її за наказом завідуючого колонією!

Захаров засміявся, покрутив головою, обійняв Ванду за плечі, жартуючи, галантним порухом показав дівчаткам дорогу, і всі вони попрямували до кабінету. Сиділи вони там довго, і Володя Бігунок потім розповідав у четвертій бригаді:

— Там самі дівчата, розумієте, зібрались, то вони посвоєму, все по-своєму. І Олексій Степанович нічого такого... не лаяв, а тільки все питав, як там квартира, та який Петько. А Ванда все одне і те ж відповідає: ах, який чудовий Петя, і яка чудова старенька, і яка чудова квартира! А потім, розумієте, просто підійшла так... до Олексія Степановича і давай обіймати... за шию, все обіймає та обіймає і реве. Чудасія! Все чудове, все чудове, а на весь кабінет плаче. І вона плаче, й інші дівчатка сльози витирають, чудасія...

— А далі?

— А далі Олексій Степанович каже: Володько, забирайся звідси, до чого ти розпустився! Я й пішов.

— А за що?

— Я... слово честі, я так просто дивився... більше нічого.

— А чого вона в них плакала?

— А хіба їх добереш? Вона все дякувала, дякувала. А потім так стала посеред кабінету і як скаже: «За життя! Спасибі за життя!»

Філька дивився серйозними своїми великими очима і сказав:

— Це вона правильно: спасибі Олексієві є за що, це правильно. А тільки от незрозуміло, чому одразу ж ревіти? Якщо «спасибі», то до чого тут сльози? Він, мабуть, дорікав їй за що-небудь?

— Анітрошки не дорікав. Він так... знаєте... зовсім такий добрий був, нітрохи не сердитий.

Увечері була рада бригадирів. На раду прийшов і Петя Воробйов, і багато пацанів прибігло з четвертої брига-

ди, і здивувала всіх присутність Воргунова. Той сів на дивані поруч із колоністами й слухав уважно. Торський дав слово Ванді; Ванда оглянула всіх особливо схвильованим поглядом, сльози тремтіли у неї у голосі, коли вона говорила:

— Дорогі колоністи! Я у вас тільки рік пожила, а я вам по правді скажу: нема в мене іншого життя, тільки цей рік і є. І я все життя вас пам'ятатиму і все буду вам спасибі казати і Радянській владі. І ви даруйте мені, що я полюбила Петю, а вам нічого не сказала — я боялась і соромно було. Ви пробачте, і Петі пробачте, адже він теж, наче колоніст. І випустіть мене, як колоністку, з честю, і працювати щоб можна було мені на новому заводі, хоч токарем, а може, й ще ким.

І Петро Воробйов сказав, несміливо, правда, і все червонів та поглядав на Зирянського.

— Я от... не оратор. Тут не в словах річ, а в людині. Ви не думайте, я все розумію і не ображаюсь. Це, звичайно, добре, що у вас суворо, я розумію, тому і Ванда... така хороша...

— Сподобалася? — спитав Зирянський.

— Аякже! Я люблю Ванду, просто тут кажу, і ви не турбуйтесь — я на все життя люблю...

— Як гарно,— прошепотіла Оксана, схилившись до вуха Ліди Талікової. Ліда співчутливо кивнула головою.

Зирянський усе ж попрохав слова:

— Ванда й Петро зробили недобре. Може, вони там і справді на все життя, а тільки хто їх знає? А іншим, може, на короткий час закортить, а звідки ми знаємо? Такого теж не можна допускати. Дисципліна де буде, якщо всім таким закоханим волю дати? Повинні були в раду бригадирів заявити, а ми подивились би, комісію вибрали б, перевірити, як і що. А то взяли, сіли в грузовик і поїхали. Це правда, що так у давнину робили. Я пропоную: за те, що вийшла заміж без...

І ось тут Воргунов сказав перше своє слово до колоністів:

— Без благословення батьків.

Не тільки Зирянський, усі колоністи сторопіли від цього несподіваного нападу, всі повернули обличчя до Воргунова, а він сидів між ними масивний і наче незадоволений і дивився просто на Зирянського:

— Я кажу: без благословення... тієї... ради бригадирів. Але це однаково. За такі діла батьки колись проклинали.

Зирянський зрадів людському голосу Воргунова:

— Проклинати не будемо, а під арешт посадити Ванду й Петра... годин на десять слід.

Філька гукнув звідкись із далекого кутка:

— Правильно!

Воргунов знайшов Фільку поглядом, перехилився в його бік всією важкою своєю постаттю.

— Це ти кажеш «правильно», а звідки ти знаєш?

— Та і так видно!

— А мені от не видно.

— Мало чого,— сказав Філька якомога нижчим голосом,— ви ще недавно в колонії.

І ось тут побачили колоністи, що Воргунов уміє сміятися, та ще як! У нього й живіт сміється, і плечі, а рот він відкриває широко й сміється басом. А потім він спитав Фільку, але вже суворим голосом:

— Ти гадаєш, і я стану таким кровожерним звіром, як Зирянський?

— Аякже? Коли в нас поживете... А тільки, може, ви втечете раніше.

Воргунов знову зареготав — йому подобався Філька. Колоністи торжествували з іншого приводу: просто було приємно, що, нарешті, цей відчужений головний інженер заговорив і навіть засміявся.

Рада бригадирів закінчилася весело. Правда, Зирянський не зняв своєї пропозиції, але за неї піднялися тільки дві руки, та й то одна рука була Фільчина, який не мав права голосу, бо не був іще бригадиром. Рада бригадирів ухвалила: випустити Ванду з честю, дати посаг, вибрати комісію, залишити на роботі токарем, а в наступний вихідний день усією радою піти до Воробйова й подивитися, як він живе, може, чим-небудь допомогти доведеться. Ванда йшла з ради бригадирів щаслива, навіть про свого Петю забула, так щільно оточили її дівчатка.

А ввечері Ванда зайшла попрощатися з четвертою бригадою. Зирянський зустрів її привітно, посадив на стілець, спитав:

— Ти на мене не сердишся?

— Ой любі мої хлопчики, мені з вами так важко розлучатися, що й сердитись ніколи. Живіть добре, не забувайте про мене. І спасибі вам, що були товаришами, спасибі!

Володя Бігунок уважно й серйозно слухав Ванду, але встиг подивитися й на Фільку. У Фільки в оці щось блищало підозріло, і Володя піднісся каверзним своїм духом. Філька насупив брови й сказав досить поважно звичайнісіньким, анітрохи не зворушеним голосом:

— Ми... що ж... ми й будемо добрими товаришами. Це ти не турбуйся, Вандо. А тільки ти даремно сльози... чого ж тут плакати?

Ванда витерла очі, усміхнулась і накинулась на Ваню Гальченка. Вона розцілувала його при всіх, і Ваня зляkано подивився на неї, а потім тільки опам'ятався:

— Та що ж ти тільки мене цілуєш? Ти тоді й з усіма попрощайся.

І після цього вся четверта бригада загаласувала й полізла цілуватися. Потискали Ванді руки і казали:

— Ти до нас приходь... у гості.. В четверту бригаду... приходь...

І Ванда перестала проливати сльози, а сміялась і обіцяла приходити. Може, потім і плакала десь, але четверта бригада того не бачила. А в самій четвертій бригаді всі попрощались з Вандою весело, і жоден колоніст і не подумав плакати.

17. ПРАПОРИ НА БАШТАХ

Побудова корпусів заводу була закінчена, і, як завжди це буває, саме тепер набралося стільки роботи, що, здавалося, її неможливо коли-небудь переробити. Подекуди стояли на фундаментах верстати, інші верстати все надходили й надходили, і ставити їх було нікуди: то фундамент не готовий, то підсипку не зроблено. Колоністський двір, хоч як його берегли, перетворився все ж у хаос. На нових будинках стоять риштування, повсюди розкидані бараки, сараї, залишки дощок, щебінь, просто уламки цегли, зяють вапняні ями, валяються розбиті носилки, шматки фанери, шматки рогожі, й усе це присипано всюдисущим будівельним пилом, від якого вже нема порятунку і в головному корпусі.

А поряд з новим заводом, що «виникав у хаосі» будівництва, відмирає старе виробництво Соломона Давидовича, і навколо нього поширюється такий самий хаос, тільки це — хаос відмирання.

Наприкінці серпня наступаючі ряди колоністів вийшли на лінію першого листопада, це в середньому по колонії: правий фланг — дівчатка, «тіснили відступаючого в паніці противника» на лініях двадцятих чисел грудня, але однаково: завод Соломона Давидовича вмирав. Токарні «кози» вибували з ладу одна за одною, в машинному відділі деревообробного цеху було не краще. Стадіон, закиданий мотлохом обрізків, бракованих деталей, безліччю додатко-

вого приблудного дрантя, являв собою таку огидну картину, що коли настала холодна пора, Захаров категорично заборонив повертатися в стадіон для роботи. Разів зо два в стадіоні чомусь спалахували пожежі. Їх легко гасили, залишалися чорні плями обвуглених ділянок, від цього стадіон здавався ще сумнішим. Соломон Давидович говорив колоністам:

— Можна все пережити, можна пережити виробниче безладдя, можна пережити новий завод, але не можна переживати ще й пожежі. Хіба можна для мого серця такі навантаження? З якої речі?

Колоністи втішали Соломона Давидовича:

— Він однаково згорить — стадіон. Так і знайте, Соломоне Давидовичу, він однаково згорить.

— Звідки ви так добре знаєте, що він згорить?

— А це всі колоністи кажуть.

— Мені дуже подобається: всі колоністи кажуть. Хіба вони не можуть казати щось інше?

— Про стадіон? А що ж про нього казати? Це старий світ, Соломоне Давидовичу! Його однаково треба підпалити.

Соломон Давидович і ображався, і тривожився. Тепер він вигадав для себе моду приходити вечорами до Захарова і дрімати на дивані. Захаров питав його:

— Чому ви не спите, Соломоне Давидовичу?

— Нове діло, хвороба його забрала б.

— Яке діло?

— Дуже кумедне, звичайно, діло: пожежі чекаю.

— В стадіоні?

— Ну а то де ж?

— Та чому ви гадаєте, що пожежа трапиться саме тоді, коли ви не спите? Адже загорітися може й на світанку?

— Це зовсім інша річ: на світанку! Ніхто не скаже: «Стадіон загорівся, а Соломон Давидович спозаранку спати ліг». А коли я ляжу о дванадцятій годині, то це буде пристойно, як ви гадаєте?

— Це буде пристойно.

— Ну, от я й посиджу у вас до дванадцятої.

Наприкінці серпня приїхав Крейцер, пробіг по цехах Соломона Давидовича, зайшов до Захарова і сказав:

— Скажіть цьому вашому Володьці, нехай грає збір бригадирів.

— Таж робочий час.

— Байдуже. Пропоную негайно припинити роботу. По-вашому, можна ще працювати в цьому самому механічному і в стадіоні?

— Зовсім не можна.
— Давайте раду бригадирів!
— Даємо!

Здивовані бригадири і всі колоністи в самий розпал робочого часу почули «збір бригадирів». Нікому не спало на думку, що цей короткий, з трьох звуків, сигнал завдає останнього удару старому виробництву Соломона Давидовича.

Засідання тривало недовго. Крейцер запропонував усі сили колоністських бригад перекинути на будівництво, щоб скоріше довести до ладу новий завод і почати на ньому роботу. Колоністи зустріли цю пропозицію овацією. Воргунов і пропозицію, і овації зустрів з недовірливою тривогою, придивлявся до колоністів і поставив тільки одне запитання.

— І риштування вони розбиратимуть?

Бригадири відповіли здивованими поглядами: вони не зрозуміли, в чому суть питання, а Воргунов дивився на них і не розумів їх здивованих поглядів. Соломон Давидович з осудом пихнув губами:

— Пхи! Риштування розбирати! Якщо ви їм запропонуєте розібрати самого чорта, то вони розберуть, до вашого відома, і все складуть до ладу: лапи окремо, копита окремо, а ріжки й хвостик теж окремо. Ви можете спокійно зробити інвентаризацію.

Воргунов повернув до нього голову і промовив із сарказмом:

— Чорта мені не доводилось, але я гадаю, що це легше, ніж риштування.

— Помиляєтесь. Чорт, ви думаєте, він собі сидітиме й дивитиметься, як його розбирають? Він же кусатиметься!

Цю оригінальну суперечку розв'язав Захаров:

— І Соломон Давидович, і Петро Петрович запізнилися з проблемою: і бог, і чорт давно розібрані і складені в музеях. А риштування ми розберемо, Петре Петровичу!

Воргунов зробив рух усім тілом, який означав, що він ще подивиться, як колоністи розберуть риштування.

Другого дня біля діаграми штабу змагання особливо юрмився народ. Бойове зведення повідомляло:

«Становище на фронті на 29 серпня.

Учора наш червонопрапорний фланг завдав останнього удару противнику: річний план швейного цеху виконано повністю, дівчатка після короткого штурму взяли праві башти міста, на баштах майорить червоний прапор СРСР.

Ворог, утративши будь-яку надію на перемогу, розпочав евакуацію міста. Сподіваємося, що завтра, незважаю-

чи на вихідний, наші частини лівого флангу й центру ввійдуть також у місто!»

На діаграмі, дійсно, було видно: на правій башті майорить червоний прапор. На цю знаменну подію так довго чекали, що просто очам не вірили, коли вона прийшла. Четверта бригада протягом усього дня ходила дивитися на діаграму: справді, на башті стоїть маленький вузенький червоний прапор, і на ньому написано: СРСР. І на діаграмі було ще видно, як з міста розбігаються вороги; вони були зовсім не сині, вони виявилися чорненькими, дрібними, досить огидними. Петро Васильович Маленький намалював їх тушшю, і, мабуть, чимало часу пішло на цю роботу, бо ворогів було дуже багато.

Під час вечері прочитали наказ. Було коротко сказано:

«П'ятій і одинадцятій бригадам прибути на загальні збори в стройовому порядку. Оркестру і прапоровій бригаді бути в розпорядженні чергового бригадира».

І ввечері на загальних зборах відбулось торжество. Дівчатка ввійшли в парадних костюмах, їх зустріли прапоровим салютом, а потім вітали і взагалі хвалили. Звичайно, у дівчат не було таких «кіз» і такого лісу, як у хлопчиків, але все ж не можна було заперечувати, що вони здорово попрацювали, і через це ніхто з хлопчиків їм не заздрив, а, навпаки, всі раділи й дивилися на дівчаток сяючими очима.

На привітання відповідала Оксана Литовченко. Ігор з гордістю слухав її промову. Він пишався тим, що тільки він один кохав Оксану, тільки він розумів, яка вона чудова — Оксана! Ніхто інший не міг так добре сказати, як сказала Оксана:

— От що я вам скажу, любі мої товариші! Хто ж це й коли міг подумати, що прийдуть дівчата в таку гарну кімнату, а сорок хлопців на срібних сурмах заграють тим дівчатам честь-хвалу? А самі ті хлопці, які грали і які під прапором нашим стоять, вони разом з нами, і Соломоном Давидовичем, і з новим нашим головним інженером Петром Петровичем, і з іншими людьми, а найголовніше — з Олексієм Степановичем і з іншими, яких тут нема, а які зараз на роботі, і з учителями нашими, і з майстрами, і з робітниками — всі як один послухали, що нам сказала партія більшовиків і що казав нам Ленін. І послухали, і працювали, як герої, а не як наймити, і зробили скільки тисяч і сотень тисяч столів, і стільців, і маслянок, і креслярських столів, і трусиків, і ковбойок: зробили і людям надіслали на потребу. І от зараз будемо робити машинки, будемо робити для Червоної Армії, бо Червона Армія те-

пер повинна не тільки кулями, а й машинами бити ворогів. І не лише для Червоної Армії, а й для тих, хто мости будує, і для тих, хто будинки споруджує і шляхи, і для всіх трудящих. І ніхто з колоністів, жодна людина не ховалася в обозі, як каже товариш Кіров, а тільки один, можливо, гад і до сьогоднішнього дня живе між нами, і ще не покарала його наша рука. І вчора ще зникали інструменти на заводі. Бачили, як з нашого міста розбігаються чорненькі, що їх намалював штаб змагання? Такий же чорненький і між нами живе. І дівчата просять вас, товариші колоністи: не треба нам спокою і не треба нам ніякої радості, поки не знайдемо його і не... не заарештуємо. І дівчата ще просять, щоб таке торжество влаштувати тоді, коли знайдемо його, якого ще торжества не було у нас!

От яку промову сказала Оксана, і всі слухали її і забули, хто на якому верстаті працював, хто на правому, а хто на лівому флангу, а хто в центрі. Одразу згадали і театральну завісу, і годинник, срібний годинник Захарова, і торішні пальта, і багато всякого інструменту і добра, що пропало в колонії. І згадали Воленка. І всі згодилися з нею, що, коли вони знайдуть цього гада — таке треба свято влаштувати в колонії, якого ще ніколи й не було. А коли вона скінчила, всі подумали, що нічого відповідати не треба на таку промову — все зрозуміло, і всі однаково думають. Але тільки взяв слово для відповіді... Воргунов. З якого це часу Воргунов просить слова на загальних зборах? Що таке сталося з Воргуновим?

Воргунов, крекчучи, поліз на підвищення.

Він не хотів говорити просто з місця, він хотів говорити по-справжньому. І колоністи з великою цікавістю дивилися, що далі робитиме Воргунов. А він став проти прапорової бригади, відразу підняв палець:

— Оксана Литовченко — так звуть цю дівчину, яка щойно говорила,— бригадир п'ятої бригади! Так от я, дід, старий інженер, кланяюся низько й кажу: молодець Оксана Литовченко! Вона говорила про найголовніше: чорненькі гадики лазять у нас під руками на кожному кроці і заважають працювати. Я вам правду скажу: їхав я до вас і думав: е, що там пустують з дітьми, який там завод. Я не люблю підлабузнюватись і до вас не підлабузнювався і не буду підлабузнюватись. А тепер придивився, просто кажу: з вами й мені по дорозі. Скоріше дамо лад новому заводу й скоріше давайте працювати. Чорненьких різних будемо окропом виварювати, разом будемо, гаразд?

Колоністи з радістю аплодували старому інженерові:

з'явилася ще підмога на бойових ділянках їхнього фронту. А Воргунов вів далі:

— А тільки на роботі я людина сувора. Не скажу: страшенно сувора, але так... не легша від Олексія Степановича!

— Підходяще! — загукали колоністи.

— Підходяще? Тоді згода. І ви будете мене слухатись.

— А ви нас?

— Вас слухатися? Та що ж, мабуть, іноді й доведеться!

Воргунов сміявся, стоячи на підвищенні, а колоністи сміялися, стоячи вздовж дивана. Сміялись і в оркестрі, і прапорова бригада, і чотири стройові шеренги дівчаток.

На другий день бойове зведення оголосило:

«Противник залишив стіни нового міста. Наші частини по всьому фронту вступили в місто. Наші червоні прапори майорять на всіх баштах. Останні сили ворога залізли на територію будівництва й ховаються між бочками і ящиками в риштуваннях та в купах сміття. Частина засіла в старому стадіоні. Постановою ради бригадирів вирішено протягом вересня місяця вибити їх з останнього притулку, щоб до свята 7 листопада не залишилось у колонії жодного ворога».

18. ЩО ТАКЕ ЕНТУЗІАЗМ

Воргунов гадав: якраз буде добре призначити один місяць, щоб дати лад території будівництва, старим і новим будинкам. Воргунов, мабуть, правильно розрахував, що енергія одинадцяти бригад чогось варта. Але вже 31 серпня загальні збори ухвалили:

«1. При такому становищі навчання в школі однаково неможливе. Початок навчальних занять переноситься на 15 вересня з тим, щоб зимових вакацій не робити.

2. Працювати без сигналу «кінчай роботу», а скільки хто зможе.

3. Працювати на ділянках, за які відповідають бригади.

4. Закінчити роботу до 15 вересня».

1 вересня всі бригади вийшли на роботу відразу після сніданку — в одну зміну. Цього Воргунов не чекав. Він розраховував на сто людино-днів на добу, та ще скидав 35 процентів на «дитячу поправку». Але вже на кінець першого дня побачив, що в його розпорядженні є двісті пов-

них восьмигодинних людино-днів, а щодо поправки на малоліття, то тут узагалі важко було що-небудь добрати. В багатьох місцях робота мала, безумовно, дитячий характер.

Будівельний майданчик раптом набрав нового вигляду. І колись на ньому працювало до двохсот будівельників: теслярів, столярів, мулярів, штукатурів, робітників. І тепер вони були на своїй роботі, будівельний організм залишився той самий. А колоністи начебто навіть і не змінили нічого істотно. Ці хлопчики й дівчатка і менше знають, і менше в них фізичної сили, але вони наче кров у організмі. Як кров, вони нестримно швидкі й всюдисущі. Вони пройммають своєю участю, словом, сміхом, вимогливістю й упевненістю кожну ділянку роботи, всюди метушаться їх дрібненькі постаті, щось тягнуть, крекчуть, вигукують, потім сполохаються раптом, як горобці, цілою зграєю схоплюються і перелітають на нову лінію, де потрібна допомога.

В самому корпусі, там, де грунт іде під уклон, працюють дівчатка. Їх бригадам випала важка праця: висипка. Сюди треба піднести тисячі носилок землі, і поки цього не зроблять, не можна настилати підлоги, не можна встановлювати фундамент для верстатів.

Десь, на якійсь таємній нараді, дівчатка ухвалили працювати бігцем. У перший день цей спосіб усіх здивував, але хлоп'ята казали:

— Ухекаються, де ж там!

Але бігцем дівчатка працювали й на другий день, і на третій, а потім уже стало ясно: вони не тільки не втомлюються, а, мабуть, просто звикають працювати бігцем. І тоді між хлоп'ятами пішли інші розмови:

— Бач: і з порожніми носилками бігцем, і з повними бігцем!

Воргунова ці дитячі темпи почали вже й турбувати. Він дедалі частіше заходить у корпус і дивиться. Повз нього пробігає пара за парою і регочуть:

— Добридень, Петре Петровичу! Як хлопчаки там, не гуляють?

Разом з колоністами працюють і вчителі, і інструктори. Літня інструкторша швейного цеху теж бігає за дівчатками і соромливо, й щасливо протестує:

— Мене, стару, заганяли, підлі дівчиська. Їм, розумієш, це зручно: легенькі вони, а мені куди там за ними. Правда, вони все-таки придержують, коли зі мною.

На готовому вже майданчику, біля майже змурованого

фундаменту, сидить на землі старий муляр і сміється беззубим ротом.

— Зроду нічого такого не бачив: це я тобі от що скажу: до чого впертий народ! І все сміються, все цокотять. Дивишся, дивишся, аж злість бере: ех, якби мені помолодіти! Вже я пробігся б, дивись — якусь і випередив би! Ох!

Він раптом схоплюється і кидається навздогін за Леною Івановою і Любою Ротштейн.

Четвертій бригаді доручено роботу спеціальну: вони б'ють щебінь для бетону. Цегляні залишки розкидано по всій території будівництва, і вони зникають під молотками пацанів, як вогонь під струменем брандспойта. Не встигнеш оглянутись, а пацани вже на іншому місці сидять навпочіпки, постукують молотками і, за звичаєм, сперечаються:

— Стругальний — це коли постіль ходить, а якщо різець ходить, то це зветься шепінг! Ох, там шепінг один стоїть маленький, зветься «Кейстон!»

— Шепінг — це теж стругальний.

— Ні, стругальний — це, якщо постіль ходить.

— О! Постіль! Яка постіль?

— А так говориться!

— А потім ти ще скажеш: ковдра ходить! А потім скажеш: простирадло ходить!

— Вічно сперечаєтесь,— каже Брацан, поглядаючи на битий щебінь.— Давайте щебінь на майданчик.

— А чим будемо давати? В руках, чи що?

— А носилки де?

— Дівчата забрали, у них не вистачає.

— То біжи візьми в дівчат.

— Ох, візьми, так вони тобі й дадуть! А з ними сперечатися — однаково в рапорт потрапиш, а вони, звичайно, праві! І вчора набрехали, я навіть нічого не говорив, а вони сказали: грубіян!

Бригада Брацана на одному з найпочесніших місць: асфальтові тротуари! Разів зо три на день у колонію приїздить автомобіль з казаном, у якому вариться асфальт. По всій території колонії простяглися сотні метрів широкої доріжки. Зараз вона вже де-не-де готова. В інших місцях тільки викопано земляні ящики, і бригада Брацана засипає їх щебенем і бетонує.

Біля головного заводського корпусу бригада Похожая розбирає риштування. Розбирати риштування — така приємна робота, що через неї мало не посварились у раді бригадири, довелося тягти жеребки. А коли щаслива доля розбирати риштування випала дев'ятій бригаді, Похожай

просто з ради побіг до головного корпусу, і за ним побігла вся бригада. Воргунов найбільше турбувався про дев'яту бригаду. Він стоїть унизу і крекче від хвилювання. Сьогодні розбирають риштування в тому місці, де корпус робить поворот і де примістки і переходи надзвичайно переплутані. Двадцятиметрова колода застрягла і стирчить у павутинні риштування майже вертикально. Колоністи обліпили її своїми тілами й намагаються витягти. Жан Гриф стоїть на найвищій дошці і розмахує ковальським молотом. На цей молот і поглядає Воргунов, він ще ніколи не чув, щоб риштування розбирали з допомогою ковальського молота. Жан Гриф з оглушливим дзвоном пускає молот на сусідню ділянку примостків, звідки зривається кілька дощок, а сам Жан похитується на своїй вузькій основі. Ті, що сидять нижче, ховають голови, щоб речі, які летять униз, їх не зачепили. Воргунов переходить на «ти»:

— Що ти робиш? Що ти робиш, бешкетнику?

— А що? — здивовано питає Жан Гриф і заглядає вниз. І вся дев'ята бригада дивиться згори на Воргунова і намагається зрозуміти, що йому треба.

Але Воргунов уже забув про нищівний молот Жана Грифа. Його увагу привернув маленький Синицин: по колоді, що стирчить вертикально, він лізе вгору і тримає в зубах мотузку. Воргунов підняв руки і закричав, наскільки йому дозволяв кричати низький, хрипкий бас:

— Куди ти поліз? Куди тебе чорт несе?

Синицин теж дивиться згори на Воргунова і теж питає:

— А що?

— Злазь зараз же! Злазь, такий-сякий, тобі кажу!

Бригадир дев'ятої — Похожай — теж сидить на верхніх примостках і підбурює:

— Хай лізе! А то ми тут до вечора будемо порпатись. Він мотузку прив'яже і більше нічого.

— Таж колоду не закріплено! Колоду не закріплено!

— А куди їй падати? — питає Похожай.— Нас дванадцятеро смикало, і то не падає.

Але суперечка не має сенсу. Синицин уже на верхівці колоди й прив'язує мотузку. Воргунов стежить за ним немигаючими очима.

— Ходімо, ходімо, скажіть що-небудь! У мене чуб дибом! Що вони роблять! Що вони роблять!

Губи в Дема тремтять, і смішно ворушаться пухнасті вуса. Воргунов подивився у напрямі його руки і побачив картину, справді, хвилюючу: на дерев'яному даху сарая стоять чоловік п'ятнадцять і співають.

— І туди! І сюди! І туди! І сюди!

Вони ритмічно розхитуються, і разом з ними розхитується на слабких ногах уся конструкція сарая. Розхитується дедалі більше, тріщать її кістки, починають випинатися крізь дерев'яні боки якісь кілки й кінці дощок. Воргунов побіг і щось закричав до колоністів. Але пізно: будова сарая впала, хмари пилу й деревного пороху знялися догори, пролунав страшенний складний тріск, і в цьому поросі і в цьому тріску провалилися, здається, провалилися крізь землю, всі п'ятнадцятеро колоністів.

На секунду стихли їхні голоси, потім лунає сміх, вищання, звичайна вовтузня хлопчиків. Сарая нема, а на землі лежить плеската купа дерев'яного мотлоху, і з-під нього один за одним вилазять колоністи. Дем схопився за голову, втік. Воргунов зупинився, дістав носову хустку, витер лисину. Хлопчики всі вилізли з-під уламків і всі почали дивитися на другий сарай. Маленький вухатий Коротак вигукнув щось і вибіг наперед. От він уже на даху сарая й торжествує. Воргунов тепер уже не горлає. У нього спокійні басові нотки наказу:

— Гей, на сараях! Яка бригада?

— Десята,— відповідає кілька голосів.

— Де бригадир?

— Єсть бригадир, товаришу Воргунов!

Перед Воргуновим стоїть Ілля Руднєв, безневинними очима дивиться на головного інженера і чекає розпоряджень. Тим самим спокійним басом Воргунов каже:

— Чорт би вас забрав, що це таке справді!

— А що?

— Ви бригадир десятої? Як ваше прізвище?

— Руднєв.

— Як заступник завідуючого, я, здається, маю право вас заарештувати.

Очі в Руднєва здивовано насторожуються:

— За що?

— Хто це вам показав такий спосіб розбирання?

— А чим поганий спосіб? Уже третій сарай завалили. Ще два лишилося.

— Я рішуче забороняю, розумієте, забороняю!

Руднєв улесливо дивиться в очі Воргунова:

— Товаришу Воргунов! Давайте вже й ці два завалимо! Однаково.

— Я не дозволяю.

— Що там... два сараї.

— Ви ще заперечуєте? Негайно на одну годину під арешт! Негайно!

— Єсть одну годину під арешт,— салютує Руднєв і, повернувшися до своєї бригади, гукає:

— Перлов, прийми бригаду, я вибув із строю!

Присадкуватий, широкоплечий Перлов теж салютує:

— Єсть прийняти бригаду!

Він негайно віддає розпорядження по десятій бригаді.

— Ніколи гав ловити! Бери його штурмом!

Десята бригада полізла на дах. І Воргунов здався: він поклав руку на плече Руднєва і промовив жалібно:

— Руднєв, голубе, припиніть! Не можна в такий спосіб!

— А як?

— Руднєв, припиніть негайно, вони ж хитаються!

— Та ви не звертайте уваги!

Але Воргунов, нарешті, розлютувався. Він горлав, лаявся, наказував і домігся свого: десята бригада злізла з сарая. Потім у раді бригадирів Руднєв у порядку самокритики сказав:

— Звичайно, в нас спостерігалася непродуктивна витрата енергії: два сараї розбирали два дні, коли можна було завалити їх за п'ятнадцять хвилин, якщо застосувати раціоналізацію.

В кінці майданчика восьма бригада валить зайві дерева, щоб розширити квітники перед новими будинками. Тут теж раціоналізація: Ігор і Санчо розпилюють товстий стовбур поваленого дуба, а Данило Горовий сидить на дереві і благоденствує. До працюючих підійшов Захаров, і Данило почервонів і звернувся до нього з скаргою:

— От новий бригадир, Олексію Степановичу! Працювати не дає.

Ігор залишає пилку й дає пояснення завідуючому:

— Абсолютно необхідний захід, Олексію Степановичу! В цих умовах Данила не можна розглядати як двигун! Ні в якому разі! Данила треба розглядати як прес, враховуючи його вагу й спокійну вдачу. Інший колоніст не міг би всидіти на місці, поки ми пиляємо, а Данило всидить.

— Угу,— Захаров хитає головою.— Правильно. А як ви використовуєте інші Данилові якості?

— Друга якість: вага. Бачите, Данило сидить на тому кінці,— Данило, усміхнись! — Нам легше пиляти, бо цей дуб такий проклятущий, як схопить пилку, нічого інакше не виходить.

— А може, вигідніше було б товариша Горового використати як додаткову силу, тоді двоє б з вас пиляли, а третій відпочивав.

— Абсолютно невигідно. Пробували: коефіцієнт корисної дії катастрофічно падає.

Данило Горовий послухав-послухав і почав злазити з стовбура.

— Ох, Олексію Степановичу! Бачите, внесли розлад у нашу трудову сім'ю.

Захаров засміявся й пішов. Здаля озирнувся і бачить: Ігор і Санчо пиляють, а Данило сидить на стовбурі.

Всіх бригад у колонії одинадцять, і в кожної бригади відповідальне доручення. І кожній бригаді повинен приділяти увагу Воргунов, і всюди турбують його занадто «дитячі» темпи. За робочий день накричиться головний інженер, нахвилюється, потім чвалає до Захарова і каже:

— Ну його... знаєте... дивуюся вам, як ви можете працювати з таким народом!

А ввечері Воргунов занудьгував. Нудьгував, нудьгував, ходив між своїми об'єктами, а потім не витримав, попрямував у спальні. Прийшов у дев'яту бригаду, сів на стілець і сказав:

— Товаришу Похожай, чи витягли ту колоду?

— Яку колоду?

— Що стирчала, така... висока.

— Та, що на розі, чи та, що біля ливарного, чи та, що позаду?

Воргунов мовчки витер лисину і заспокоївся:

— Ага... значить, три колоди, ну... бог з ними. А ви тут добре живете, чистенько і весело, мабуть.

А потім вони засперечалися про ентузіазм. Похожай сказав:

— От як візьмемося за новий завод, Петре Петровичу, з ентузіазмом візьмемося!

— Це ж як... з ентузіазмом?

— А по-комсомольському!

— Ага!

— А ви в ентузіазм не вірите?

— Що це таке — вірити? Я або знаю що-небудь, або не знаю.

— А ентузіазм ви знаєте?

— Ентузіазм знаю, аякже. Але ось, наприклад, ви геометрію знаєте?

— Знаємо.

— Яка формула площі кола?

— Пі ер квадрат.

— Як можна цю формулу змінити за допомогою ентузіазму?

— Ну, то це само по собі! Ентузіам зовсім не для того, щоб формули псувати.

— А от ви сьогодні зіпсували не одну формулу.

— Коли ми зіпсували?
— А от коли риштування розбирали.
— А які ж там формули?
— Там на кожному кроці формула. Якщо колода стоїть, вона на щось опирається. Є певні закони опору матеріалів і так далі. За цими законами є і радянський закон: не можна так розбирати риштування. А ви, як папуаси, полізли, полізли, мотузку в зубах потягли. А Руднєв із своєю бригадою як сараї валив? Скільки він формул зіпсував? А формули псувати, самі кажете, не можна.

Дев'ята бригада закричала, обурилась, одразу ж знайшлись і заперечення:

— А на війні як? А якщо на війні? Теж формули?
— Аякже!
— За формулами? На війні?
— Хлоп'ятка мої! Війна — це справа серйозна: вмирати ти повинен за Батьківщину? Ось тобі перша формула! Правильно? Ага! Замовкли? А по-дурному вмерти ти маєш право?
— Як це, по-дурному?
— А ось так: вилізеш просто на окоп і почнеш руками розмахувати, а тебе й пристукнуть! Маєш право?
— Це якщо хто захоче...
— Де там.
— Ніхто не має права цього хотіти. Ти боєць, ти потрібний, не маєш права! Ага! Замовкли? Ну, до побачення. Завтра я не дозволю формули псувати.

Підвівся й пішов. А дев'ята бригада подивилась йому вслід, і Похожай сказав:

— Ач ти який! Він проти ентузіазму!
— Та ні, він не проти!
— Як не проти?
— Проти.
— Ні, не проти.

І пішло з дев'ятої бригади це питання гуляти по всій колонії. Всі і на роботі, і під час відпочинку намагалися розв'язати його якомога правильніше.

Поки тривали ці теоретичні шукання в питанні про ентузіазм, робота на будівництві йшла тими самими темпами, і Воргунову не завжди щастило відстояти свої формули. На 15 вересня будівельний майданчик не можна було впізнати: відкрилися чудові горизонталі корпусів, клумби й доріжки нарядною стрічкою оточили їх; у цехах посеред блискучої нової підлоги акуратними рядами вишикувались верстати. Де-не-де ще працювали штукатури, і життя для

них настало важке. Біля входу на завод стали вартові з гвинтівками, і лягли на підлозі сухі й вологі ганчірки.

— Товаришу, витирайте ноги.

— Га?

— Ноги витирайте.

— Це я?

— Ви. Будь ласка, ось ганчірка.

— Та я штукатур, любий!

— Все одно.

— Та де ж ви бачили, щоб штукатури витирали ноги?

— Значить, бачили.

Штукатур тре підошви, що звикли ніде ніколи не витиратися, і, вражений, розглядає вартового. А потім штукатури ходили скаржитися до Воргунова й Захарова. Воргунов відповів їм:

— І ти витирав?

— Витирав.

— І не вмер?

— Та чого ж там умерти?

— Ну, й добре.

А Захаров сказав:

— Нічим не можу зарадити. Вони й мене примушують.

— Та ну? І тебе!

Так нічого й не вийшло.

15 вересня на загальних зборах Воргунов доповідав про закінчення робіт, дуже вихваляв колоністські бригади, а про формули нічого не сказав. Після зборів спитав у нього Похожай:

— Все-таки відповідайте: є ентузіазм чи нема?

Воргунов хитро відвернувся:

— Це ще інакше називається, друзі: це чесність, це любов, це душа! Душа у вас є?

— Душа? Має бути...

— Ото ж бо! Це й є ентузіазм!

19. НА НОВОМУ ЗАВОДІ

Ще раніше поїхали і давні, і нові студенти. Їх виряджали урочисто, виголошували промови під прапором, ескортували всім строєм до вокзалу, і на вокзалі дехто навіть плакав, звичайно, не четверта бригада.

Плакали здебільшого дівчатка, яким шкода було розлучатися з Клавою Каширіною, але і восьмій бригаді, і іншим не так легко було проводжати Нестеренка, і Колоса, і Садовничого, і Гроссмана.

А на місце вибулих прийшли нові. Були тут і сімейні, і «з волі», і з-під арешту, і хлопчики, і дівчатка. В день їхнього прибуття Ігор Чернявін був черговим бригадиром. Згадав він той день, коли Воленко приймав його, і радісно стало, і сумно: де тепер Воленко?

Новеньким лафа тепер у колонії. Уже замки висять на старих цехах Соломона Давидовича, і осіння поросль — до чого ж швидка! — почала вже прикривати старі доріжки, протоптані колоністами. Стадіону так і не пощастило згоріти. Прийшли робітники й за кілька днів розкидали цю чудову споруду. І ніхто за нею не пошкодував, навіть Соломон Давидович зітхнув вільно й перестав чекати пожежі.

Соломон Давидович призначений тепер начальником відділу постачання і збуту. В день призначення він дякував колоністам за бойову і героїчну роботу на старому виробництві, згадував, з яким напруженням, з яким стражданням заробили вони шістсот тисяч на новий завод, казав, що він довіку не забуде цей чудовий рік. І заплакав Соломон Давидович, і не соромився сліз, і ніхто не докоряв йому за сльози. А потім піднісся духом і навіть так сказав:

— Колись я вважав, що в мене згасаюча крива. А тепер скажу вам, товариші колоністи, поки серце б'ється, не може бути згасаючої кривої. Правильно сказав Санчо Зорін, що цю криву опортуністи вигадали.

Пізно ввечері в кабінеті Захарова Соломон Давидович уже забув про старе виробництво, а з великим ентузіазмом готувався до нової своєї справи: постачання і збуту. І сказав Захарову:

— З щитом чи під щитом, а постачання у нас буде непогане, до вашого відома.

Захаров обняв Соломона Давидовича і тільки незначну зміну запропонував до його бойового кличу:

— Треба говорити «з щитом чи на щиті», Соломоне Давидовичу. Так греки говорили.

— А «під щитом» вони не говорили?

— Ні, не говорили, Соломоне Давидовичу.

— Під щитом, значить, їм було без потреби?

— Абсолютно правильно. Так говорили греки, коли йшли на війну. З щитом повернусь — значить з перемогою. На щиті — значить принесуть мене вбитим. З щитом чи на щиті.

Соломон Давидович уважно прислухався до цієї історичної довідки і засумнівався.

— Якщо я правильно розумію, для нас підходить тільки з щитом, а на щиті для нас абсолютно не підходить.

Який же сенс може бути для відділу постачання — на щиті?

— Можливо...

— Тоді скажемо так: з щитом чи з двома щитами! Це цілком припустимо для відділу постачання.

З таким виправленим класичним лозунгом Соломон Давидович і кинувся в новий бій. До його послуг скоро з'явилася легкова машина — газик, і на газику шофер — Мишко Гонтар.

Так, новеньким лафа тепер у колонії! Вони зразу пішли на новий завод, з першого ж дня потрапили в таке місце, яке інакше не можна назвати, як земним раєм!

17 вересня понад двісті колоністів увійшли в стіни заводу. Кожному було вибране чудове місце — кому в механічному цеху, кому в ливарному, кому в складальному, кому в інструментальному.

Механічний цех міститься на першому поверсі. Другого поверху, власне кажучи, нема, але є балкон другого поверху, який проходить уздовж усіх чотирьох стін величезного залу й не заважає цьому залу освітлюватися з даху. В механічному цеху стоїть близько півсотні чудових верстатів, і радянських, і закордонних: токарні, револьверні, шліфувальні, стругальні, зуборізні, фрезерні, свердлильні, довбальні. Кожний верстат чудовий, кожний по-своєму ошатний: в одного сяють нікельовані частини, другий солідно-скромний у матових відблисках сталі, третій розумний і елегантний, як дипломат, четвертий гарний в неповторно принадних лініях свого чорного дзеркального тіла. Маленький шепінг «Кейстон» ще жирно вкритий маслянисто жовтуватою сумішшю. За ним доглядають, його обмивають і чепурять Філька Шарій і Ваня Гальченко — нові його власники.

Першими закрутилися токарні верстати «Комсомольці» і «Червоні пролетарі». На них повністю перейшли третя і десята бригади. За день почали працювати револьверні — тут Зирянський, Поршнєв, Садовничий, Яновський та інші ветерани колонії. Незабаром запрацювали тиглі в ливарному, і в механічному цеху з'явились виблискуючі алюмінієм деталі кожуха свердла: верхній щит, нижній щит, станина. Такі самі блискучі деталі незабаром закрутились і в патронах токарних та револьверних.

На верстатах тепер потрібна точна робота, а колоністи ще недосвідчені щодо точності, і тому вони обережні, наче в лабораторії. Двічі на хвилину бере колоніст шаблон чи штанген і перевіряє деталь у роботі. Верхній поверх — складальний цех — майже цілком відданий дівчаткам і пацанам: тут понад усе потрібні їх вправні руки. До цілого

свердла ще дуже далеко, але «вузли» вже почали збирати, і в дівочих руках заходили перші якорі.

Після школи в аудиторіях і шкільних кабінетах навчаються групи, організовані комсомолом для кращого проникнення в таємниці виробництва. Таємниць цих чимало, робота кожної деталі становить дуже складне завдання, розв'язання якого залежить від характеру верстата і від комплекту багатьох приладів. Під час складання виявляється, що цю операцію треба проводити не так, а інакше, що багато деталей краще штампувати, ніж точити. В електросверддлі ціла система шестерень, а з ними найбільше клопоту. Цілий тиждень ходив чорний, як вугілля, похмурий і неповороткий інженер Бєглов навколо зуборізного «Марата». Разом із Семеном Касаткіним вони з завмиранням серця чекали виходу чергової шестірні, а коли шестірня народилася,— її ще тепле тільце тремтить на долоні в Бєглова,— Касаткін мало не із слізьми дивиться на долоню інженера й каже:

— Знову на кінцях з'їло...

— З'їло.

— А давайте на модуль один спробуємо?

Бєглов дивиться Семенові в обличчя, але бачить не сірі великі очі, а списаний цифрами аркушик паперу, на якому він уночі вираховував роботу фрезера модуль нуль, сімдесят п'ять сотих.

— Ні... давай ще разок пройдемося оцим чортом.

— Однаково не вийде,— каже Семен Касаткін, але покірно пускає свій складний верстат, і знову вони стоять над верстатом і з завмиранням серця чекають.

По цехах заходили контролери: М'ятникова, Санчо Зорін, Жан Гриф. У руках у них шаблони, зразки та інша точна механіка. Між колоністами оселилось і прижилось нове слово «сотка». На другому поверсі закрутився круглошліфувальний «Келенбергер», якому Олександр Остапчин і Похожай віддали ввесь запас любові й турботи, що тільки може вміститися в душі колоніста. Шліфовку валиків і тут робили спочатку з щохвилинною перевіркою шаблоном. За два тижні Похожай навчився слово «сотка» вимовляти без будь-якої поваги.

— Що накажете? Зняти на півсотки? Єсть, товаришу інструктор...

Похожай пускає верстат і трошки схиляється до нього: його очі, його нерви, його п'яті, шості і десяті почуття — все зосередилось на підрахунку безконечно малих рухів верстата,— і от хитру, втікаючу, невловиму мить спіймано.

Похожай вимикає верстат і простягає інструкторові деталь:

— Єсть на півсотки, товаришу інструктор! Одержуйте.

Завод розгортається: вже в коморах деякі полиці заповнені деталями, вже стружок стали вимітати з цехів повні ящики, уже в раді бригадирів почали лаяти дерев'яні моделі і просили молодого інженера Комарова дати пояснення. Комаров прийшов з рожевим відтінком на завжди блідих ланітах і відбивався:

— Все, що можливо було зробити в інструментальному цеху, зроблено. Залишилося ще сорок приладів, вони будуть готові за тиждень. Лімітує сталь номер чотири, яку Соломон Давидович обіцяв...

Колоністи слухають Комарова, вірять йому й поважають його, а все-таки питають:

— Чому, коли привезли сталь номер чотири, то вона два дні лежала в коморі, а потім тільки здогадалися її виписати?

— А чому креслення кондуктора для деталей сто тринадцятої з помилкою?

Комаров червоніє ще більше й поглядає на Воргунова, а Петро Петрович каже:

— Ага? Що ж ви на мене дивитеся? Ви на них дивіться!

Філька Шарій сидить, як звичайно, на килимі і теж висловлюється:

— Це тому, що Іван Семенович надто багато уваги... оце... надто багато уваги Надії Василівні...

— Філько,— обурюється Торський,— це що таке, справді? Завжди тебе виганяти доводиться з ради!

Філька копилить губи й відвертає обличчя: він ще не пам'ятає, щоб до нього ставилися справедливо. Але й у Комарова становище після Фільчиної промови — не з легких. Він швидко перебирає в руках інструментальні папірці і бурмоче:

— Я не можу... такі розмови... Мене призначили... працювати, а не вислуховувати...

Бригадири дипломатично дивляться на вікна, у Оксани ледь-ледь здригаються губи, Захаров поправляє пенсне.

Увечері Комаров прийшов до Захарова з заявою про звільнення. Захаров поклав заяву перед собою і розглядає почерк Комарова недовірливим поглядом:

— Цього не треба, Іване Семеновичу!

— Як не треба? Яке вони мають право... в особисті справи...

— Та що ж тут такого? У ваших особистих справах

нема нічого ганебного. Всі знають, що ви закохані в Надію Василівну, всі вам співчувають, радіють, а Філька, звичайно, нічого не розуміє в цих справах.

Комаров після цього випадку днів десять ходив по колонії похмурий і намагався не зустрічатися з Надією Василівною. Через десять днів у нього знову була сутичка з радою бригадирів, тільки вже з іншого питання: рада хотіла колоніста Редьку перевести в механічний цех. Комаров довго заперечував проти цього, а потім роздратувався:

— Так і знайте: заберете в мене Редьку — піду з заводу!

І дивився після цих слів на бригадирів, злий та блідий. Бригадири здивувалися, а Філька промовив:

— А що ж? Він правильно каже! З якої речі!

Рада бригадирів поступилась, а ввечері Захаров сказав Комарову:

— Бачите, відстояли справу, взяли верх.

Комаров усміхнувся і просто від Захарова пішов у гості до Надії Василівни.

Дуже важко в тій ділянці обрію, де була сфера Соломона Давидовича,— там завжди товпляться грозові хмари. Гроші всі витрачено на будівництво і устаткування, старий завод закрився, новий ще не випускає продукції. І Соломон Давидович «париться».

— Скільки завгодно є пропозицій. Дадуть який завгодно аванс, тільки підпишіть умову на свердла.

— Свердел ще нема,— відповідає Захаров.

— Але будуть же, чи вони ніколи не будуть?

— Перші свердла будуть, мабуть, погані.

— Яке це має значення, погані чи добрі, але їх продати можна?

— І продати не можна.

— Олексію Степановичу, кажіть такі слова тому, в кого добрі нерви, а в мене дуже погані нерви. Як це так: не можна продати готову продукцію?

Захаров мовчить, і Соломон Давидович гірко зітхає:

— Хіба я тепер людина? Я тепер очманіла коняка!

Новий завод, як і всяке справжнє діло, виявився важким. Заїдало то в одному місці, то в іншому місці, таємничі секрети виявлялися там, де, здавалося, все безхмарно і визначено наперед. І не тільки нерви Соломона Давидовича іноді не витримували, але й четверту бригаду починав діймати неспокій, той самий неспокій, який ще інакше зветься почуттям відповідальності. Новий завод колоністи сприйняли як небувале й небачене щастя, що випало на їхню долю. Якщо вони знали, що Жовтнева революція при-

несла людям нове життя, то для них це нове щасливе життя було невіддільне від заводу електроінструментів. І тому так палко хотілося, щоб скоріше виходили свердла, щоб скоріше приїхали до них представники Червоної Армії і промисловості, щоб якомога скоріше Радянський уряд видав закон, що забороняв би ввіз електросвердел з-за кордону.

Ігор Чернявін одержав найкращий верстат на заводі — плоскошліфувальний «Самсон Верке». Він стоїть у кутку механічного цеху поряд із шепінгом «Кейстон». Ігор Чернявін розповідав товаришам:

— Цей верстатик — найсимпатичніша істота на всьому світі. З ним навіть розмовляти можна, такий він симпатичний.

Ігор і справді розмовляв з верстатом, особливо, коли приходив уранці. Верстат, дійсно, в Ігоря цікавий: плоский предмет, який треба шліфувати, нічим не прикріплюється до дошки, а просто Ігор торкне вимикач збоку, і деталь прилипає до стола, начебто вони з одного шматка вирізані.

— Магнітний стіл,— каже Ігор.— Магнітний стіл — це вам не який-небудь дореволюційний патрон.

І все ж Ігоря спіткало лихо. В маленькій шафочці, в самому верстаті, стояв флакон особливого, дорогого машинного мастила, яке з великими труднощами роздобував Соломон Давидович виключно для цього верстата. І от одного ранку прийшов Ігор у цех, відкрив шафочку, а флакона не побачив. Може, Ігор забув поставити його в шафочку. Ігор обшукав верстат, замислився, промовив стривожено:

— Синьйоре! Я вчора змащував ваші частини і поставив флакон у шафочку. Куди ви його запроторили?

Але шліфувальний мовчав, і було видно з виразу його обличчя, що він теж схвильований подією. Поряд на «Кейстоні» працював Філька. Ігор підозріло подивився на Фільку і на шепінг, але в обох вираз був найдоброчесніший. Ігор цілий день шукав своє мастило, так і не знайшов. Такі випадки перестали дивувати колоністів.

Крадіжки в колонії тривали. З відкриттям нового заводу вони зосередились на інструментах. Не було дня, щоб не зникло що-небудь біля того чи іншого верстата: мікрометр, штанген, прилад, ключі, дорогі різці. Захаров віддав наказ — по закінченні роботи все здавати в комору, крім необхідних «поточних» речей, приписаних до даного верстата, а такі речі замикати під замок у тумбочках. Це не допомогло, бо й з тумбочок, з-під замка, речі однаково

зникали. Завідуючий інструментальною коморою, колишній ливарник Баньковський, тільки те й робив, що складав акти на вкрадені інструменти, приносив до Воргунова на підпис і казав:

— Тут... у цій колонії... злодіїв... половина. От побачите, вони все розкрадуть.

Воргунов неохоче, морщачись, підписував акти, відвертався від Баньковського, а потім ішов до Захарова.

— Що робити? Не можна ж працювати! Мікрометри — адже коштовна річ, їх не так легко дістати.

Захаров мовчки вислуховував, рвучко повертався на стільці, спираючись руками на коліна: на одну ногу кулаком, на другу ногу ліктем, закушував нижню губу. Воргунов стежив за ним і питав:

— Як ви гадаєте, скільки злодюжок є в колонії?

Захаров відповідав, не міняючи пози:

— Петре Петровичу, злодюжки є, але наші злодюжки — люди з почуттям і серцем, вони на заводі не крастимуть.

— А хто краде? Хто? Я сплю й тремчу: якщо викрадуть фрези, ми зупинимось надовго. Таких фрез у всьому місті нема, вони нікому не потрібні, крім нас, а зробити фрезу ви знаєте, що це значить?

Кажуть, якщо в людини на обличчі родимка, то вона до цього звикає. Крадіжки в колонії теж були неприємною родимкою, що спотворювала світле людське обличчя колективу, але звикнути до неї колоністи все ж не могли. Ігор кілька днів шукав своє мастило, інші шукали свої мікрометри і штангени, але думали всі вже не про свої скривджені верстати, а про велике загальне горе, про загальне безсилля колективу.

Ігор ще шукав своє мастило, коли перед обідом у кабінет Захарова зайшов черговий бригадир Рижиков і забув навіть стати як слід:

— Олексію Степановичу, нова крадіжка: всі фрези в зуборізних, до одного!

— Що?

— Жодної фрези не лишилося — вісімнадцять штук!

Захаров зняв пенсне, поклав на стіл, міцно притис пальці до очей, потім довго натирав долонями щоки, нарешті сказав:

— Єсть!

— Обшук потрібен, Олексію Степановичу.

— Не треба... обшуку.

Рижиков зітхнув, мовчки підняв руку й вийшов.

20. ВОРОГИ

О п'ятій годині вечора Філька і Ваня Гальченко вийшли з кабінету Захарова. Володя Бігунок сурмив збір бригадирів. Рижиков почув і здивувався: чому сурмлять без відома чергового бригадира? Він пішов до Захарова.

— Ах, так,— сказав Захаров,— ти вибач, терміново треба. Я однаково хотів тобі сказати, ти затримай вечерю, потім повечеряємо.

Але перш, ніж зібралися бригадири, Ігор Чернявін став перед Захаровим.

— Я знаю: мастило поцупили Філька й Ванько. І я прошу: ви їх якомога суворіше допитайте.

— Але ж у тебе нема доказів?

— Якби були докази, я вас не турбував би, а просто в раду бригадирів. А ви їх гарненько допитайте. Вони працюють поруч на «Кейстоні» і поцупили.

В кабінеті сиділи Воргунов, Соломон Давидович і Надія Василівна. Ігор не соромився їх присутності — тепер було однаково: нікого не можна жаліти й ні на що зважати. Захаров чомусь посміхався і явно не співчував Ігореві.

— Що ж я можу зробити?

— Їх треба в роботу взяти, Олексію Степановичу. Я їх покличу.

— Поклич.

Кликати було недовго. Ігор відчинив двері в кімнату ради і сказав:

— Гей, ви, ідіть-но сюди!

Очевидно, обвинувачені чудово здогадалися, кому треба «йти сюди». Філька й Ваня ввійшли в кабінет, акуратно салютнули Захарову. Ваня тихенько сів на дивані й відразу задивився на стелю. Філька став перед столом, готовий розмовляти з Захаровим. Захаров поправив пенсне і спитав трохи суворим голосом:

— Чернявін ось... обвинувачує вас у тому, що ви взяли у нього флакон мастила.

Філька підвів очі на Ігоря:

— Ми взяли мастило? Дивак який! Нічого ми не брали.

— А я кажу: ви взяли.

У Фільки чудова міміка: вона переконлива, серйозна, пашить здоров'ям.

— Ти подумай, Ігоре, навіщо нам твоє мастило? У нас своє є.

— У мене було особливе, дороге!

— Ах, особливе? Дуже шкода! Де воно в тебе стояло?

— Та чого ти прикидаєшся? Де стояло! У верстаті, у шафочці!

Філька навіть головою похитав від сильного враження:

— Уявляю, як тобі шкода!

— Дивіться, він ще уявляє! Ви на це мастило давно зуби гострили.

— Ми й не знали, що воно в тебе є. Правда ж, Ваню, не знали?

Ваню ця розмова, здається, зовсім не цікавила. Ваня більше розглядав кабінет, що повністю влаштовувало його, бо позбавляло від необхідності зустрічатися з грізними поглядами Соломона Давидовича, Воргунова. Так само, розглядаючи кабінет, Ваня закрутив головою: тобто вони справді не знали нічого про мастило. Ігор закричав:

— От розбестилися. Стоїть і бреше: не знали! А скільки ви до мене чіплялися: дай намастити! Чіплялися?

Філька добродушно згодився:

— Ну... чіплялись.

— І що ж?

— Та... нічого. Що ж! Не даєш — і не треба.

— А скільки ви просили Соломона Давидовича купити вам такого мастила? Мало не з сльозами: купіть, купіть! Що ти тепер скажеш?

Справді, що тепер скаже Філька? Це запитання всіх зацікавило: Захаров навіть уперед подався і поклав голову на кулаки. Філька повів носом і руку підняв для переконливого жесту:

— А що ж тут такого? Просили. Ні з якими сльозами тільки, а просили.

— А от уже чотири дні не просите і не скиглите! Га?

Філька відвернувся й прошепотів:

— Не скиглимо, а що ж?

— А чому це?

— Та доки ж чіплятися? Не купує — і не треба! Тобі купив, а нам не купує. Значить, він до тебе особливу симпатію має.

Блюм не витримав нейтралітету на своєму дивані.

— Ах, який капосний хлопчисько!

Ваня не повернув голови: мало що можуть сказати люди. Але Філька несподівано для всіх озирнувся і подарував Соломону Давидовичу чарівну усмішку. Соломон Давидович насварився пальцем.

— А мастите ви як? — чіплявся далі Ігор.

Цього удару Філька, мабуть, і не сподівався. Ваня теж витягся на дивані і нашорошив вуха. Довелося Фільці знову ображено відвернутися.

— Звичайно, як...

— Я знаю. Встаєте, ще вся колонія спить, і в цех. Через вікно. Філька мастить, а Ванька на варті стоїть. Що, хіба не так?

Захаров тепер не випускав Фільчиних очей, і це було дуже незручно. Хоч на кого так дивитися весь час... І Філька не вдавався в подробиці, а відповів коротко:

— Мастимо, як нам зручніше...

А Ваня Гальченко з дивана підтримав його дзвінкою порадою:

— І ти можеш раніше за всіх уставати і мастити.

Ігор безпорадно розвів руками. Соломон Давидович подумав, що треба зайти з другого боку:

— Ви такі гарні хлопчики...

Але Захаров перебив його добрий намір. Не підводячи голови з кулаків, він сказав повільно:

— Забирайтеся геть! Нахаби!

Одночасно Філька й Ваня підняли руки. Салют вийшов радісний, і тільки на долю Ігоря випала зовсім невеличка партія капосного, дратуючого погляду. Хлопчики, підштовхуючи один одного, вибігли з кабінету. Всі зареготали голосно, тільки Ігор був невдоволений:

— Ну, що ти з ними робитимеш?

Соломон Давидович утішив Ігоря:

— Я вам, товаришу Чернявін, ще куплю такого мастила. А вони хай уже мастять. Вони ж закохані в свій «Кейстон».

Воргунов насміхався з Ігоря:

— Так ви нічого й не з'ясували з мастилом, товаришу Чернявін?

— З ними з'ясуєш! У мене з ними добрі стосунки, от вони й користуються. Коли вимастять увесь флакон, самі скажуть, а тепер — нізащо! Їм мастила віддавати не хочеться. І де вони його ховають, цікаво знати: я у них вже в спальні дивився.

— У їх присутності?

— А що ж, панькатися з ними буду?

— Так. Це... молодці! Це... Ах, фрези мені спокою не дають...

У двері зазирнув Баньковський:

— Мене на раду кликали, Олексію Степановичу?

— Так, дуже важливе питання, прошу бути присутнім...

— Про фрези?

— І про фрези поговоримо.

Баньковський зник. Воргунов спитав:

— Про фрези рада?

Захаров вийшов з-за стола:

— Сподіваюся, що фрези сьогодні будуть у вас на столі, Петре Петровичу.

Володя Бігунок відчинив двері:

— Рада бригадирів зібралась, Олексію Степановичу.

Торський, трохи здивований терміновістю ради, відкрив засідання.

— Слово Олексію Степановичу.

Захаров оглянув своїх бригадирів і постійних гостей:

— У мене слово буде коротке. Я тільки прошу надати слово для доповіді Філі Шарію.

— Для доповіді? Філька доповідач?

— Так, товариш Шарій доповідач, і по дуже важливому питанню, правда, я не знав, що до цього важливого питання долучилося ще й мастило товариша Чернявіна, але однаково, прошу уважно вислухати доповідача.

Філька поважно підвівся, як личить доповідачеві, підійшов до стола Торського, помітив надто веселий погляд Ліди Талікової, опустив на одну мить очі:

— Приходимо ми сьогодні з Ванею Гальченком у цех, а ще й сигналу «підйом» не було...

— «Кейстон» мастити,— про себе наче хрипнув Воргунов.

Бригадири засміялися, Філька серйозно кивнув:

— Угу! Ми маємо право мастити наш шепінг?

— Тільки мастило крадене! — сказав Ігор.

Філька повернув голову до Торського:

— Вітю, я прошу... щоб мене не ображали:

— Говори, говори,— відповів Вітя,— не ображайся.

— Приходимо ми з Ванею в цех, давай мастити; тільки ми налагодилися, зайшов Рижиков з Баньковським, з ливарного вийшли. Ми швидше за Ігорів «Самсон Верке» і...

В кімнаті ради раптом пролунав тріск, звук удару, шум несподіваної метушні, вигук Зирянського:

— Ні! Я дивлюся!

Від дверей Рижиков з силою був кинутий просто на середину кімнати. Він упав невдало — обличчям на підлогу, і коли підвів обличчя, на губах була кров. Усі посхоплювалися з місць, Захаров закричав:

— Колоністи! До порядку! Зирянський, що сталося? Брацан, підніми цього.

Але Рижиков і сам підвівся, стояв посеред кімнати і рукавом витирав скривавлений рот. На рукаві в нього яскрава шовкова пов'язка чергового бригадира. Зирянський швидко підійшов до нього, із силою смикнув, пов'язка за-

лишилась у нього в руці. Він розмахнувся, кинув пов'язку на підлогу, зашипів в обличчя Рижикова:

— Навіть червону пов'язку споганив, наволоч!.. Що сталося? Утекти хотів! Та я за ним з самого ранку дивлюся. І сів біля дверей, мабуть, знав, чим пахне в раді!

— Годі, Зирянський! Ніхто нічого ще не знає.— Торський кивнув Фільці. Рижиков так і залишився стояти на середині,— важко було уявити собі, щоб йому хто-небудь дозволив сісти поруч себе.

Раптом усім стало ясно, що Рижиков — ворог, і сам Рижиков не заперечував цього. Він не сказав ні слова, не протестував проти насильства, він дивився вниз, саме в те місце підлоги, де щойно розбив свій м'який ніс. До Фільки тепер усі бригадири звернули напружені, гострі очі, хтось підштовхнув:

— Розповідай, розповідай!

— Отож ми сховалися за «Самсон Верке» і сидимо. А Баньковський і каже Рижикову: вчора Бєглов з фрезами допізна порався, вони тут, фрези.— І зразу ж пішли, а відмичок у них... от стільки. Раз, раз, відкрили Семенову тумбочку і взяли. А потім Рижиков і питає: продав штангени? А Баньковський відповідає: ні, не продав, це не важливо, так і сказав: це не важливо! А Рижиков ще й сміється: ха, каже, забава тепер буде без фрез! А Баньковський нітрохи не сміється, а суворо так каже: всяка погань стала заводи будувати. І більше нічого не казав, а тільки весь час був дуже злий. А Рижиков не злий, а сміявся. І пішли. І фрези понесли, в кишенях фрези поніс Баньковський. А ми тоді й шепінг забули змастити і побігли, Альоші розповіли, а потім і Олексію Степановичу.

Філька скінчив і дивився на Захарова. Захаров узяв його за пояс, притягнув до себе, і так уже до кінця Філька простояв поруч із Захаровим.

Усі в раді звернулися тепер до Баньковського. Він сидів у кутку і дригав одною ногою, покладеною на другу. Торський спитав:

— Що ви можете сказати, Баньковський?

Баньковський підвів обличчя, хоч і зблідле, але зовсім не переляканe:

— Нічого мені казати, мало що ці хлопці набрешуть.

Зирянський засміявся йому в обличчя:

— Йому нема чого говорити, а нам нема чого питати. Треба негайно зробити обшук у нього в кімнаті.

— А ми маємо право?

— А ми без права. А може, Баньковський дозволить? Ви дозволите, громадянине Баньковський?

І Зирянський питав глузливо і глузливо дивились на Баньковського колоністи, а все-таки Баньковський комизився:

— Я, безумовно, не заперечую, але тільки ви й права не маєте. Це, якщо кожен почне обшукувати...

— Тоді ми без дозволу...

Всі втупились очима в Захарова, той махнув рукою:

— Ні, цього випадку ми не пропустимо. Які ще там дозволи? Вас, Баньковський, спіймано на місці злочину: і з вами ми панькатися не будемо.

— А хто спіймав? — закричав Баньковський.

— Ми спіймали, розумієте, ми! Торський, посилай комісію для обшуку — три особи.

Комісію відразу виділили: Зирянський, Чернявін, Похожай.

— Рушайте,— сказав Торський,— старшим — Зирянський.

— І Баньковського брати?

— Я нікуди не піду і ключів не дам. І рішуче протестую.

Філька скористався з паузи і промовив басом:

— Іди, Баньковський, не клей дурня.

Баньковський після цього мовчки вийшов разом з комісією.

Тільки тепер згадали всі, що на середині стоїть із розбитим носом Рижиков. Захаров неголосно сказав:

— Може, Рижиков нам що-небудь розповість.

І на загальне здивування, Рижиков підвів сумне обличчя, з тих облич, які просять і благають про розуміння і співчуття. Блимаючи очима, жалісно морщився і... і дуже багато цікавого розповів бригадирам. Може, він розраховував, що його щирість підкупить колоністів, може, хотів усю провину звалити на Баньковського, але темних місць після його розповіді не залишилось. І пальта, і завіса, і срібний годинник, і велика кількість різного інструменту перестали бути таємничими. І французькі ключі він підкинув Левітіну, і двічі підпалював старий стадіон. Розповідав Рижиков монотонно, жалісним голосом, без захоплення і без подробиць, але не забував морщитись і моргати:

— Баньковський сказав: щоб на бригадирів думали! Щоб у них бригадири під підозрою були!.. А я згодився. А потім узяв у Воленка годинник і ще хотів підкласти щонебудь Зирянському, тільки Баньковський так казав усе, а я кажу йому: не повірять про Зирянського.

Коли він закінчив, Захаров спитав:

— Що ж ти... заради грошей?

— Навіщо мені гроші? Це все Баньковський казав. І про мого батька казав: батько твій добре жив, а тепер ти пропадеш через Радянську владу. Ну, а я слухав, звичайно, з дурного розуму, і все робив. А мені батько що, я про батька й не думаю...

— Так,— промовив Зирянський,— ти мене вже розчулив. У мене сльози на очах, бачиш?

Рижиков подивився Зирянському в очі й відвернувся. Нічого він там не побачив, крім найнещаднішого вироку.

За годину приїхав Крейцер, викликаний Захаровим по телефону. Він зайшов до кімнати, як і колись завжди заходив, бадьорий і здатний сміятися, але не сміявся, а сказав, відповідаючи на загальний салют:

— Здрастуйте, дорогі! Спіймали? Обшук робили? Правильно. Фрези знайшли? І штангени? Добре. А давайте-но я з ними ще по секрету поговорю. А втім, я лише з Баньковським — два слова.

В кабінеті Захарова він не більше п'яти хвилин поговорив з Баньковським, вийшов звідти і сказав:

— Це тільки ниточка. А клубочок НКВС розплутає. Треба їх відправити до міста. Олексію Степановичу, добрих хлопців, щоб не випустили, чоловік шість!

— Випустити? О, на що завгодно, а на це здібностей, здається, не забракне. Зирянський, звичайно.

— Я не піду з Зирянським,— прохрипів Рижиков.

— Чому?

— Я не піду. Він мене... він мене вб'є.

Крейцер весело повернувся до Зирянського.

— І справді? Альошо!

Зирянський зблід і стиснув губи:

— Я за себе не можу ручитися.

— Здорово,— сказав Крейцер.— Хто ж тоді?

— Чернявін...

— Олексію Степановичу, я його не вб'ю, а битиму всю дорогу. За Воленка й за всю колонію.

Крейцер загримав на всю раду:

— Це що таке? Це що за неподобство! Я наказую: Зирянський, Чернявін, Похожай, хто ще... Брацан, Поршнев...

— Я,— сказав Філька.

— Підрости.

— Все підрости та підрости!

— Підрости, нічого... І Клюшнев! От: шість чоловік. Дам записку, приставите цих, і жодна волосина в них з голови не впаде, і пальцем ніхто не торкне. Зрозуміли?

Усі шестеро встали, як один підняли руки:

— Єсть, товаришу Крейцер!

— Ото ж бо! Вбивці які, подумаєш! Ну, вітаю вас, товариші, вітаю любі! А дайте ж мені подивитись на героїв, на найголовніших.

І Філька, і Ваня стали перед Крейцером, зніяковілі від загальної уваги й від своїх власних заслуг перед колективом.

— Ось ці? О! Ваня Гальченко? Ми з тобою працювали разом! На закладці! А Фільку я добре знаю, давні приятелі! Молодці! Тисну вам руки від імені Радянської влади.

І Крейцер міцною широкою рукою по-справжньому потис маленькі руки колоністів.

Коли все скінчилося, коли повели заарештованих, коли пройшли бурхливі й радісні загальні збори, коли поїхав Крейцер, Філька й Ваня принесли в кабінет флакон із залишками дорогого мастила. Промову знову виголосив Філька:

— Ми тільки двічі помастили, Олексію Степановичу. І хай Ігор не ображається. Ми й «Самсон Верке» його теж змащували, а не тільки свій шепінг.

Захаров довго і серйозно дивився в очі хлопчикам і сказав їм:

— Ви навіть уявити собі не можете, які ви чудові люди! І ви ніколи цього не зрозумієте, і це добре, зрештою, задаватися не будете.

Філька і Ваня не зовсім зрозуміли, що сказав Захаров. Вони відповіли йому, як належить відповідати завідуючому:

— Єсть не задаватися!

21. БУДЕМО ПАМ'ЯТАТИ

Скінчилася ця маленька історія в маленькому дитячому колективі, в скромній колонії імені Першого травня. Щасливий кінець завжди відзначається торжеством, і щиро, і відверто торжествували першотравневці свою перемогу: справді, напередодні свята 7 листопада не залишилося ворогів у колонії ні на виробництві, ні в бригадах. Відкритими очима можна тепер дивитися один одному в очі, і не соромно нікому бачити вранці два вузьких прапори на баштах головного корпусу.

Наприкінці жовтня поїхав у Ленінградське військово-морське училище імені Дзержинського секретар ради бригадирів Віктор Торський. І коли почали обирати нового секретаря, Ілля Руднєв сказав:

— Треба обрати Ігоря Чернявіна. Він людина з пильним оком. Він тоді один казав, що Рижиков — ворог, а ми

йому не повірили, Ігореві. Нам потрібен тількии такий голова.

І мабуть, усі так і колись думали, бо обрали Ігоря одноголосно. Він здав восьму бригаду новому бригадирові, Санчо Зоріну, і сів поруч з Захаровим, щоб разом керувати важкою роботою колонії. І першою справою нового секретаря було повернення Воленка. Адреса його добре збереглася в тайниках четвертої бригади. В Полтаву була відряджена делегація з трьох колоністів, не пошкодував для цього Захаров ніяких грошей. Делегація повезла Воленкові письмове запрошення загальних зборів повернутися в колонію, гроші на дорогу і новий парадний костюм. З повним правом у цю делегацію ввели і Ваню Гальченка, який тоді придумав узяти у Воленка адресу.

Воленко повернувся в перший день свята. Дивувались, мабуть, мешканці міста, чому це першотравневці з демонстрації не додому пішли через Хорошилівку, а в протилежний бік, до вокзалу. На широкій і гарній вокзальній площі вони вишикувались. Рада бригадирів і Захаров пішли до самого поїзда, а коли вони вийшли на площу разом із Воленком, їх зустріли прапоровим салютом. Двісті пар очей дивились на Воленка, і не було жодної пари, в якій би не бриніли сльози. І мешканці міста дивилися на першотравневців і дивувалися: чому це такий стрункий загін хлопчиків і дівчаток під музику завмер у салюті і чому так помітно в них по щоках збігають сльози. А потім зрозуміли мешканці міста, що це їм здалося: коли Захаров подав команду «вільно» і всі кинулися вітатися з Воленком, а багато хто й цілуватися, зрозуміли мешканці міста, що в колоністів не горе, а радість сьогодні.

Воленко пройшов по фронту колоністів. Його тонкі суворі губи усміхалися з вдячністю до товаришів і з гордістю за свою колонію. А коли колоністи знову вишикувалися, вийшов наперед Ігор Чернявін і, не звертаючи уваги на глядачів, на святковий, щасливий, нарядний натовп, сказав:

— Удома будемо говорити докладніше. А зараз просимо Воленка прийняти сьогоднішнє чергування по колонії. Нам буде приємно, якщо в день великого свята черговим бригадиром буде бригадир першої.

І тут же на площі Руднєв і Воленко виструнчилися перед завідуючим. Руднєв сказав:

— Товаришу завідуючий! Чергування по колонії бригадирові першої бригади Воленку здав.

І Воленко сказав:

— Товаришу завідуючий! Чергування по колонії від бригадира десятої Руднєва прийняв.

І було радісно усім колоністам почути голос Воленка, і багатьом здавалося, що все минуле було сном, і не було ніякого Рижикова, і не було ніякого горя у колоністів. І ще радісніше було повертатися додому через урочисте місто, ставити легку танцюючу ногу під щасливий срібний марш і бачити краєм ока, як милуються люди на тротуарах колоною першотравневців, і пишатися своєю удачею в минулому і своєю удачею в майбутньому.

Ввечері на збори приїхав Крейцер, вітав колоністів із святом, із поверненням Воленка, а потім сказав:

— Дорогі друзі! Тільки не заспокоюйтеся. На своїй шкурі ви відчули, як важко боротися з ворогом. Хіба у вас Рижиков не був бригадиром першої? Хіба ви не ставали «струнко» перед ним і не казали «єсть, товаришу черговий»? А він зовсім не був товариш, а якщо і був черговим, то це був черговий ворог. Дивіться, ви тепер знаєте, що таке ворог і скільки лиха він може завдати. Ворог ніколи не прийде до вас сіреньким і нудним. Він завжди буде в очі ваші лізти, в саму душу проникати, він завжди намагатиметься вам сподобатися, він захоче дещо зробити для вас, щоб ви вважали його своїм товаришем. А ви дивіться уважно, ви вже багато чого навчились. Є у вас такий Подвесько. Чув я, він завинив перед вами, а ви його навіть не покарали. Правильно, бо завинив він через недосвідченість і помилково. Дивіться, й далі розбирайтеся в цьому. І вам це потрібно, і Радянській країні.

Тепер колоністи за кожним словом Крейцера бачили суть питання. Вони бачили, який небезпечний і потайний може бути ворог, і вони готувалися зустріти його в житті з неприхованою, нищівною ненавистю, зустріти в самому початку його зради.

Не минуло й місяця, як разом з усім Союзом вони побачили страшний смертельний замах ворожої руки і на все життя запам'ятали це видіння.

В цей день Захаров вийшов із своєї квартири пізно. Вночі він працював і, йдучи спати, сказав вартовому, що на перевірці не буде. Правда, він чув сигнал побудки, але не поспішав. Вийшовши у двір, він за звичкою зупинився біля дверей і кинув загальний погляд на колонію. Було ще темно, але вже червоніло небо на сході. На фоні зорі він бачив прапори на баштах головного корпусу, і... щось дивне діялося з прапорами. Один з них раптом почав спускатися. На фоні червоної зорі він здавався чорним, і, спускаючись, він здригався, і його вузький кінець піднімався. На середині флагштока він зупинився, і почав спускатися другий прапор. Захаров із зусиллям намагався згадати:

друге грудня... ні... щось трапилось! Він побіг до головного корпусу. Серед темних кущів квітника на нього наскочив Ігор.

— Що таке? Чому прапори?

— Кіров... Олексію Степановичу! Кірова... вбито!

— Що... Звідки знаєте?

— По радіо щойно тільки.

Захаров убіг у будинок. Розгублений натовп колоністів заповнив увесь вестибюль. Говорили пошепки, чогось чекали, на дивані плакала дівчинка. Черговий бригадир Оксана Литовченко протиснулася до Захарова:

— Олексію Степановичу, не можу чергувати.

— Як це «не можу»?

— Я не можу, Олексію Степановичу!

Захаров зрозумів, що від неї не буде пуття. Вона впала з риданням на диван, безтямно повторюючи одну і ту ж фразу:

— Ой, не можу, ой, не можу, Олексію Степановичу!

Він почав відстібувати в неї пов'язку.

Колоністи дивилися на Оксану з мовчазним переляком, їх очі напружились у неподатливих поворотах, вони хотіли бути мужчинами. Захаров віддав пов'язку Ігорю.

— Кому чергувати? — спитав Ігор.

— Чергувати? — Захаров забув, що він хотів сказати.— Чергувати... Ти про що мене спитав?

— Кому чергувати?

— Ага...— Захаров хотів збагнути, і щось заважало йому. Він, нарешті, знайшов вихід:

— Чергуй сам. Розумієш, сам чергуй. Тепер... Загальні збори негайно. Оркестр. Так... Креп одішли до мене додому... Креп на прапор.

Захаров пішов у кабінет. На всіх диванах кімнати ради і в кабінеті сиділи малюки й мовчали, заклавши руки між колін. Вони сиділи тісно й нерухомо. Коли зайшов Захаров, вони підвелися машинально і машинально підняли руки, а потім знову опустились на диван і знову заклали руки між коліньми. Захаров не звернув на них уваги, сів до стола й замислився. Нарешті здогадався:

— Розкажіть... докладніше, що передавало радіо.

Малюки з великим трудом, допомагаючи один одному, розповідали йому про те, що чули. Пролунали сигнали загальних зборів і збору оркестру. Малюки схопились з дивана й побігли в зал, але й на бігу вони здавалися нерухомими.

Загальні збори почалися в пригніченому, важкому мов-

чанні. Зустріли прапор, обвитий чорним крепом, повернулися до Захарова.

— Товариші! Страшне горе і страшний злочин... Виявляється, ми навіть не знали, які є підступні вороги, скільки ще злості й ненависті проти нас, проти нашої держави. Тепер ви розумієте, що це таке, товариші колоністи?

— Розуміємо! — відповіли, як один, двісті колоністів, відповіли неголосно, однодушно, замисленим гомоном. І сорок сурмачів заграли революційний траурний марш: «Ви жертвою пали в нерівній борні...», потім шопенівський марш, марш урочистої скорботи. Обвитий жалобним крепом оксамитовий червоний прапор схилився. Вийшов наперед секретар ради Ігор Чернявін і сказав:

— Життя наше... і наше щастя, товариші, в наших руках. І з наших рук його хочуть вирвати. Стріляють! Мерзотники, вони вбили Кірова, вони думали що? Вони гадали: одних убити, других залякати, третіх обманути! Вони так гадали! А для чого? Для того, щоб повернулося старе життя, яке їм подобається, бо в тому житті вони будуть господарями, а ми будемо у них робочою худобою! Вони не знають, гади, вони не знають, що ми вже звикли бути людьми, справжніми людьми, робочою худобою ми тепер не зуміємо. Так ми й скажемо: синьйори, ми не вміємо! Колоністи! Скажіть, що я правильно кажу: і тепер, і коли виростемо, і завжди будемо пам'ятати товариша Кірова, і завжди будемо пам'ятати, хто його вбив і для чого! І не подаруємо, і не помилуємо, знищимо кожного, хто стане на нашому шляху. Тільки я кажу: не треба чекати моменту, не треба нічого чекати. Кожного дня, кожної години думати про це. Тепер ми ще краще знаємо, для чого наш завод! Наш завод — це озброєння, це боротьба, це нові люди і такі люди, які не підведуть і нічого не подарують. Нестеренко поїхав у авіабудівельний, Колос поїхав в університет, Мишко Гонтар сів на машину — ніхто в раби не піде. А цей день ми будемо пам'ятати. Я не знаю, що сказати, я хочу, щоб цей день, як тривогу, розумієте, як сигнал тривоги, ми завжди чули. Я пропоную: до тієї хвилини, коли будуть ховати товариша Кірова, хай наш прапор тут, на підвищенні, стоїть, хай стоїть похилений, і ми станемо з гвинтівками. Кожний колоніст пам'ятатиме, як він стояв на варті біля нашого прапора.

І дві доби стояв оксамитовий прапор колонії імені Першого травня, і день і ніч через кожні п'ятнадцять хвилин змінялись біля прапора парні вартові. Вони стояли струнко, з гвинтівками в руках, в парадних костюмах, тільки білі комірці зняли на знак жалоби. І до пізньої ночі сиді-

ли на довжелезному дивані в тихім клубі колоністи, а пацани сиділи на приступках біля прапора і розмовляли пошепки.

А коли винесли прапор з тихого клубу і коли піднялися вузькі червоні прапори до верхівок флагштоків і розгорнулися по вітру, з новим запалом, з новою наполегливістю, з новим розумом кинулися колоністи до верстатів, до шкільних столів, до суворого порядку свого колективу. Вони все йшли вперед, вони дивилися праворуч і ліворуч і далеко, далеко бачили: гублячись у туманній далечині країв і кордонів, ішов разом із ними все вперед і вперед великий фронт соціалістичного наступу.

Життя триває, і триває боротьба. І триває радість, вже відвойована в життя, і триває любов. Ігор Чернявін, у якого великий рот виражає тепер не тільки іронію, а й силу, Ігор Чернявін іде вперед, і в його руці рука Оксани. І Ванда Стадницька — мати й дружина, ударниця на заводі, йде вперед і усміхається завжди, коли пригадує свої колишні невдачі. І Ваня Гальченко, і вся четверта бригада — славетна, непереможна четверта — срібним маршем дзвенить по землі, і інші бригади з ними поряд, великі бригади трудящих СРСР — історичні бригади тридцятих років.

Зміст

ЧАСТИНА ПЕРША

ЧАСТИНА ДРУГА

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Литературно-художественное издание

Макаренко Антон Семенович

ФЛАГИ НА БАШНЯХ

Повесть

Для среднего школьного возраста
Перевод с русского Бандуры Александра Илларионовича
Киев, издательство ЦК ЛКСМУ «Молодь»
На украинском языке

Редактор Л. Г. ФІЛІМОНЧУК
Художній редактор О. О. МІХНУШЕВ
Технічний редактор М. Л. МЕЛЬКО
Коректори В. В. ЄВДОКИМОВА, Т. Д. ШАСТАЛ

ИБ № 4236

Здано до набору 04.02.88. Підписано до друку 09.06.88. Формат 84×108 1/32. Папір друк. № 2. Гарнітура літерат. Друк високий. Умовн. друк. арк. 20,16. Умовн. фарбовідб. 20,58. Обл.-вид. арк. 23,43. Тираж 65 000 пр. Зам. 8—76. Ціна 1 крб.

Ордена «Знак Пошани» видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь». Поліграфкомбінат ЦК ЛКСМ України «Молодь» ордена Трудового Червоного Прапора видавничо-поліграфічного об'єднання ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия».
Адреса видавництва і поліграфкомбінату: 252119, Київ-119, Пархоменка, 38—44.

Макаренко А. С.

М15 Прапори на баштах: Повість. Для середн. шкіл. віку / Пер. з рос. О. І. Бандури.— К.: Молодь, 1988.— 384 с.

ISBN 5-7720-0248-1

Повість видатного радянського письменника і педагога про трудову колонію ім. Першого травня, де колишні безпритульні одержували путівку в світле життя.

М $\frac{4803010200-104}{М228(04)-88}$ БЗ. 7.9а.88 **ББК 84Р7—4**

1 крб.